

**МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ
“ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ХУЧАНД БА НОМИ
АКАДЕМИК БОБОЧОН ҒАФУРОВ”**

ВБД 37.013.43 .74.03. А 99

Бо ҳуқуқи дастнавис

АҲРОРӢ ГУЛЧЕҲРАХОН УСМОНЗОДА

**АСОСҲОИ ПЕДАГОГИИ ИСТИФОДАИ ҒОЯҲОИ
ЭТНОПЕДАГОГИКАИ ХАЛҚИ ТОҶИК ДАР ТАРБИЯИ АХЛОҚИИ
НАСЛИ НАВРАС**

ДИССЕРТАТСИЯ

**барои дарёфти дараҷаи илмӣи доктори илмҳои
педагогӣ аз рӯйи ихтисоси 13.00.01-Педагогикаи умумӣ,
таърихи педагогика ва таҳсилот (илмҳои педагогӣ)**

**Мушовири илмӣ
доктори илмҳои педагогӣ,
профессор Шаропов Ш.А.**

ХУЧАНД -2025

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА	5
БОБИ 1 . ҶАНБАҲОИ ИЛМӢ-НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ ХИСЛАТҲОИ АХЛОҚИИ НАСЛИ НАВРАС ТАВАССУТИ ИСТИФОДАИ ҒОЯҲОИ ЭТНОПЕДАГОГИКАИ ХАЛҚИ ТОҶИК	29
1.1.Тафсири ахлоқ дар масири илми этнопедагогика	29
1.2. Осори мутафаккирони барҷаста ва педагогикаи халқи тоҷик дар бораи тарбияи ахлоқии насли наврас	41
1.3.Фолклор ҳамчун манбаи муҳими тарбияи ахлоқӣ дар педагогикаи этникии мардуми тоҷик.....	59
Хулосаи боби 1	79
БОБИ 2. ТАВСИФИ МАХСУСИЯТҲОИ ТАРБИЯИ НАСЛИ НАВРАС ДАР ФАРҲАНГИ ЭТНОПЕДАГОГИИ ХАЛҚИ ТОҶИК.....	82
2.1. Фарҳанги этнопедагогӣ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ-ахлоқӣ	82
2.2. Тарбияи ватандӯстии насли наврас дар заминаи анъанаҳои халқи тоҷик	100
2.3. Масъалаи тарбияи меҳнатдӯстии насли наврас дар педагогикаи этникии мардуми тоҷик.....	111
Хулосаи боби 2	121
БОБИ 3 . РОҲҲОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ТАШАККУЛИ ХИСЛАТҲОИ АХЛОҚИИ НАСЛИ НАВРАС ТАВАССУТИ ЭТНОПЕДАГОГИКА	124
3.1. Оила - ниҳоди бунёдии тарбияи ахлоқӣ	124
3.2. Фарҳанги таҳаммулпазирии этникии насли наврас ҳамчун воситаи пешгирии низоъҳои байналмилалӣ	145
3.3. Фарҳанги муоширати байналмилалӣ ва таъсири он ба тарбияи ахлоқии насли наврас.....	161
Хулосаи боби 3	173
БОБИ 4. ШАРОИТҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАРБИЯИ АХЛОҚИИ НАСЛИ НАВРАС ТАВАССУТИ ИСТИФОДАИ ҒОЯҲОИ ЭТНОПЕДАГОГИИ ХАЛҚИ ТОҶИК	176
4.1. Роҳҳои таъсири расму оин ва анъанаҳои халқӣ ба тарбияи ахлоқии насли наврас.....	176
4.2. Баланд бардоштани сатҳи тарбияи ахлоқии насли наврас ҳамчун воситаи муқовимат бар зидди ғояҳои террористӣ ва экстремистӣ.....	206

4.3. Тарбияи ҳисси масъулиятшиносии насли наврас тавассути этнопедагогика	218
Хулосаи боби 4	233
БОБИ 5. ТЕХНОЛОГИЯИ ТАШАККУЛИ СИФАТҲОИ АХЛОҚИИ НАСЛИ НАВРАС ТАВАССУТИ ИСТИФОДАИ ҒОЯҲОИ ЭТНОПЕДАГОГИКА ..	236
5.1. Сохтор ва мундариҷаи амсилаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогӣ.....	236
5.2. Шароитҳои педагогии татбиқи амсилаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогӣ.....	248
5.3. Самаранокии корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ оид ба ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути ғояҳои этнопедагогӣ	262
Хулосаи боби 5	290
ХУЛОСАИ УМУМӢ	296
РӢӢХАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА	305
Нашри таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия:	329

НОМГҶӢИ ИХТИСОРАӢО:

ВАО – васоити ахбори омма;

КОА – Комиссияи олии аттестатсионӣ;

МТМУ – Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ;

ҚТ – Қумҳурии Тоҷикистон;

ГН – гурӯҳҳои назоратӣ;

ГО – гурӯҳҳои озмоишӣ;

МФ- марказҳои фарҳангӣ;

ҚМ – қузъи маърифатӣ;

ҚХ – қузъи ҳавасмандӣ;

ҚИ – қузъи ихтиёрӣ;

ҚФ – қузъи фаъолиятӣ;

ҚЭ – қузъи эҳсосотӣ.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Вазъияти ҷаҳонишавӣ дифои анъана ва суннатҳои деринаи халқи тоҷикро, ки дар тарбияи ахлоқии насли наврас нақши бориз дорад, талаб менамояд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвар, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин қайд кардаанд: «Афроде, ки аз сарнавишти миллат, таърихи гузаштаи сарзамин ва марзу буми аҷдодӣ, мероси бойи фарҳангӣ ва расму оини ниёгон, дастовардҳои бузург ва шахсиятҳои оламшумули қавму қабоили хеш огаҳӣ надорад, ҳеҷ гоҳ инсонӣ комил ва фарзанди барӯманди замони худ шуда наметавонад» [18,8].

Агар ба таърихи маорифи миллӣ, ки хеле қадим ва бой аст, назар андозем, мантиқ, ахлоқ, одоби оиладорӣ, адабиёт, сарфу наҳв (грамматика) аз илмҳои муқаддам ва аввалиндараҷа махсуб меёфтанд. Аз ҷумла, илмҳои ахлоқ, оиладорӣ, ҷомеашиносӣ ҳатман дар мактабу мадрасаҳо аз рӯи чунин асарҳои бунёдӣ, монанди «Таҳзиб-ул-ахлоқ»-и Абӯалӣ Маскавайх, «Тадбири манзил»-и Абӯалӣ Сино, «Ахлоқи Носирӣ»-и Насируддини Тӯсӣ, «Гулистон» ва «Бӯстон»-и Шайх Саъдӣ, «Баҳористон»-и Мавлоно Ҷомӣ, «Ахлоқи Мӯҳсинӣ», «Футувватномаи Султонӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ ва ғайра таълим дода мешуданд. Асарҳои фалсафӣ-иҷтимоии Мир Сайид Али Ҳамадонӣ оид ба масъалаи тарбияи ахлоқӣ аҳамияти зиёд доранд. Дар асарҳои «Кашф-ул-ҳақоик», «Макорим-ул-ахлоқ», «Вучудия», «Захират-ул-мулук» ва монанди инҳо ақидаҳои тарбиявӣ хеле зиёд зикр гардидаанд.

Бояд ёдовар шуд, ки солҳои охир наслҳое пайдо шудаанд, ки фарҳанги миллии худро наметавонанд ва арзишҳои ахлоқиро маънавӣ аз байн рафта истодаанд. Дар суҳанронии худ бахшида ба Рӯзи Дониш Пешвои миллат чунин қайд намуданд: «Имрӯз замоне фаро расидааст, ки мо педагогикаи миллии худро бо истифода аз дастоварду навгониҳои замони муосир ташаккул диҳем ва анҷом додани ин кор, пеш аз ҳама, вазифаи олимони соҳаи педагогика мебошад» [26]. Бинобар ин, имрӯз педагогикаи миллӣ бо истифода аз навгониҳои замони муосир ва тақия ба фарҳанги этнопедагогӣ

бояд рушд ёбад. Зимнан, ба эътибор нагирифтани омили этникӣ, фаромӯш кардани фарҳанги этнопедагогии халқ оқибатҳои хуб надорад.

Падидаҳои манфии ба мадди эътибор нагирифтани ва истихфофи таҷрибаи ниёгон ва насли бузургсол, андешаву афкори онҳо, волоияти арзишҳои моддӣ аз арзишҳои ахлоқӣ, худбинӣ ва парастии худ, тағйирёбии манфии афкору андеша дар муҳити насли наврас ба мундариҷа ва сохтори фаъолияти таълиму тарбия таъсири ҷиддиву чашмрасро мерасонад. Ва табиист, ки вобаста ба ин шароит ҳадафи асосии ҳар ҷомеа ташаккули хислатҳои ахлоқӣ дар насли наврас мебошад. Дар ин радиф дастовардҳои ахлоқии ҷомеаро ҳимоя кардан аз вазифаҳои аввалиндараҷа махсуб мешавад. Дар марҳилаи кунунии вазъи иҷтимоӣ-сиёсии ҷомеа вазифаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас мубраму ҳалталаб мегардад. Ба раванди ташаккули хислатҳои ахлоқӣ дастурҳои тағйирёфтаи ҳаёт дар шинохти арзишҳо, афкор, арзёбии рафтор таъсир мерасонанд. Қоҳишёбии баъзе меъёрҳо ва арзишҳо, рафтору кирдори насли наврас, вусъатёбии зиддиятҳои ҳаёти маънавӣ, ба таври кофӣ ташаккул наёфтани низоми арзишҳои ахлоқӣ, ба миллат ва дигар халқҳое, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиндагӣ мекунанд, хатарҳо ба вучуд меоранд. Насли наврас меҳодад рафтору кирдори худро ба замона мутобиқ гардонад, олами арзишфаҳмии худро иваз намояд, аммо дар натиҷа ба равандҳое дучор мешавад, ки шуури онҳоро мағзшӯй мекунанд. Ин раванд ба тағйири арзишфаҳмии насли наврас, то кадом дараҷа арзишҳои рафтори ҳубу бадро аз ҳам фарқ карда тавоништан вобаста мебошад. Сатҳи нокифояи таҷрибаи зиндагӣ, паст будани донишҳои дунявӣ ва динӣ, қоҳиш ёфтани нақши оила боиси гаравидани насли наврас ба сӯи тамоюлҳои равандҳои номатлуби иртиҷоӣ мегардад.

Маориф муҳимтарин воситаи рушди ҷомеаи инсонӣ буда, баҳри баланд бардоштани тарбияи ахлоқии насли наврас ҳиссаи беназир мегузорад. Ин самт дар шароите, ки Тоҷикистон давлати мустақил, демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ эътироф шудааст, аҳаммияти калон дорад. Ҳамаи пешравиҳои ҷаҳони муосир барои ташаккули тафаккур ва ҷаҳонбинии насли наврас дар

назди омӯзгорон вазифаҳои басо муҳиму ҳалталабро мегузоранд. Бинобар ин, нақши омӯзгорон ҳамчун зинаи омодагардони насли наврас ба ҳаёт зиёд гардида, ташаккули ахлоқии насли наврас дар шароити муосир ҳамчун субъекти мушаххаси таърихӣ муҳим аст.

Бешубҳа, тарбияи насли наврас дар руҳияи ватандӯстию инсонпарварӣ ва ҳудогоҳию худшиносии миллӣ вазифаи муҳими волидайн, омӯзгорон ва ҷомеа мебошад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақобати шади иттилоотӣ ташаккул додани ҳислатҳои ахлоқии насли наврас муҳим маҳсуб меёбад. Зеро ҳифзи бегазанди арзишҳои миллию таърихӣ ва фарҳангӣ, ташаккули ҷаҳонбинии демократию дунявӣ, таъмини пойдоҳии ваҳдат ва суботи ҷомеа малакаву маҳорати баланди касбиро аз омӯзгорон ва масъулиятро аз волидайн тақозо менамояд.

Дар доираи тарбияи насли наврас ташаккули ҳислатҳои ахлоқӣ ҳамчун самти бартаридоштаву муҳими мундариҷаи раванди таълиму тарбия маҳсуб мешавад, ки ба омода кардани наврасони дорои масъулияти баланд, шахсони таҳаммулпазиру меҳанпараст равона гардидааст.

Имрӯз муҳтавои тарбияи насли наврасро бояд тафаккури нави сиёсӣ ва ахлоқӣ дар бар гирад, ки моҳияти онро дастовардҳои истиқлолияти давлатӣ, ҳисси ватанпарварию меҳандӯстӣ, таҳкими худшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ, ҳифзи арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ ташкил медиҳад.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» чунин омадааст: «Вазифаи таълим ва тарбия ҳамчун ҷузъи таркибии маориф дар шароити давлати демократию ҳуқуқбунёд ва дунявӣ аз он иборат аст, ки шаҳрвандони сатҳи маърифаташон баланд, дорои тафаккури эҷодӣ, ҷамаҷониба рушдёфта ва соҳиби дониши амик, маҳорат, малакаи касбӣ тайёр намоянд, ки онҳо ба ғояҳои сулҳдӯстӣ, инсонпарварӣ, адолати иҷтимоӣ, риояи арзишҳои аз тарафи умум эътирофшудаи инсонпарварӣ, ҳуқуқ ва қонунҳо фаро гирифта шудаанд» [5,25].

Дар замони муосир таълиму тарбия бояд ба манфиати шахс равона шавад ва дар рушди ҳар як фард мусоидат намояд. Аз ҷама муҳим ин аст, ки

дар шароити муосир афкори педагогии ниёғони халқи тоҷик дар таълиму тарбияи насли наврас бояд татбиқ карда шаванд. Дар раванди ҳаллу фасли ин масоил мебояд таҷрибаи назарӣ ва амалии гузаштaro пурсамар истифода бурд. Стратегияи рушди таҳсилоти миллиро бояд ғояҳои миллий ва умумибашарӣ, ки дар фарҳанги педагогии ниёғони мо инъикос ёфтаанд, дар бар гирад. Зеро мероси ахлоқии халқи тоҷик бо тамоюлҳои демократии башарӣ ва умуман, фарҳанги ҷаҳонӣ ҳамгиро аст. Ҳадафи асосии соҳаи маориф бояд аз эҳёи ҳислатҳои тарбиявӣ ахлоқии насли наврас, ба монанди ватандӯстӣ, масъулиятшиносӣ, таҳаммулпазирӣ, ки таърихан иқтидори маънавии халқи тоҷикро фароҳам овардаанд, иборат бошад. Маҳз ҳамин пурра ва ҳамаҷониба сиришти (менталитети) халқи тоҷикро муайян мекунад.

Ба раванди мазкур ғояҳои этнопедагогии халқи тоҷик метавонанд таъсири худро расонанд, ки дар онҳо захираи бузурги воситаҳои тарбиявӣ мавҷуд аст. Васеъ намудани ҷаҳонбинӣ оид ба арзишҳои миллий дар раванди таълиму тарбия имкони таҳия намудани амсилаи нави ташаккули ҳислатҳои ахлоқиро фароҳам меорад, ки он метавонад ба таълим ва тарбияи насли наврас тағйиротҳои назаррасро ворид созад. Мардуми тоҷик соҳиби арзишҳои волои маънавию ахлоқӣ мебошанд, ки тӯли ҳазорсолаҳо таҳким ёфта, ҷаҳониён онро бо одобу ахлоқи ҳасана, рафтори нек, пиндори нек ва гуфтори нек эътироф кардаанд.

Дар шароити дигаргунии комили ҷомеа қонуниятҳои пайдоиш, рушд ва фаъолияти фарҳанги этнопедагогии халқи тоҷик мақоми махсус пайдо мекунад. Инро бо «қоидаи тиллоӣ»-и этнопедагогика, ки аз ҷониби олими рус Г.Н.Волков ифода гардидааст, тасдиқ кардан мумкин аст: «бе хотираи таърихӣ анъана вучуд надорад, бе анъана фарҳанг нест, бе фарҳанг тарбия нест, бе тарбия маънавиёт вучуд надорад, бе маънавиёт шахсият нест ва бе шахсият халқ чун шахсияти таърихӣ вучуд надорад. Ҳалқаи халқунанда дар ин робита - хотира - анъана - фарҳанги тарбия - маънавиёт - шахсият - одамон - тарбия аст, ки дар робита ба он ҳама унсурҳои сохторӣ тобеанд ва дар маркази он тарбия қарор дорад» [59,5].

Таҷрибаи халқи тоҷик дар даври соҳибистиклолӣ исбот намуд, ки ғояҳои этнопедагогӣ дар ташаккул ва рушди ҷомеа нақши калидӣ доранд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи нақши арзишҳои фарҳангӣ дар шинохти миллат чунин қайд кардаанд: «...Гум кардани хотираи таърихӣ, кадр накардани гузаштаи пурифтихори миллат ва суннатҳои волеи он, маҳдудияти шуурнокии таърихӣ ва ҳифзи накардани арзишҳои фарҳангии мероси бойи ниёгон ҳисси масъулияти ҷавобгарию аз дӯши кас дар назди имрӯзу фардо дур месозад. Миллате, ки хотираи таърихӣ ва ҳувияти миллиашро пос наметавонад, хоҳу ноҳақ гирифтори сарнавишти талху ғоҷабдор гашта, ҳатто пойдории давлат ва истиқлоли миллиашро зеро хатар мегузорад» [18,11]. Воқеан, ин гуфтаҳои Пешвои миллат хеле муҳиманд, зеро он равишҳои ҳаётро, ки дар давлатҳои хориҷа ба назар мерасанд, маҳз дар натиҷаи бегонагӣ аз таърих ва фарҳанги миллии, коста гаштани ахлоқи суннатӣ, заиф шудани шохсутунҳои ҳаёти ахлоқии ҷомеа арзи вуҷуд намуда истодаанд, ки ин равишҳо паҷӯшиши амиқи илмиро тақозо менамоянд. Ҷовидонии тарбияро ҳамчун категорияи устувортарини иҷтимоӣ тамоми рафти тараққиёти таърихӣ инсоният тасдиқ мекунад. Аз як тараф, бидуни таълиму тарбия негӯ доштани хотираи таърихӣ мардум ғайриимкон аст, аз тарафи дигар, воқеаҳои таърихӣ, ки маълумот дар бораи онҳо дар хотираи мардум маҳфуз аст, муассиртарин омилҳои таъсири тарбиявӣ ба насли наврас мебошад. Дар ин равиш Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон хеле хуб баён менамоянд: «Мо ба гузашта ба хотири парастидани содалавҳонаи ниёгон не, балки барои тақвияти руҳи созандагӣ, бузургдошти хотираи нахустачдоди роҳкушои мо, ки дар дарозии таърих ба ақидаҳои нав камар баста, ба дастовардҳои бузургу ғайриодӣ ноил гаштаанд, рӯй меоварем. Охир як сарчашмаи воқеии худшиносии миллии, қабл аз ҳама, бунёди давлати соҳибистиклол, ваҳдати миллии, рӯ овардан ба гузаштаи пурифтихор, ҳифзи тамаддуну мероси фарҳангии ниёгон ва поси хотири шахсиятҳои тавонону фарзандони бузурги миллат мебошад» [18,5].

Сарвати маънавию ахлоқии халқ бо педагогикаи мардумӣ зич алоқаманд

аст. Ба насли наврас интиқол додани арзишҳои иҷтимоӣю ахлоқии наслҳои пешин ва анъанаҳои пешқадами мардум тавассути меҳнат, ғайратӣю эҷодӣ, ошноӣю насли наврас бо таърих ва осори хунари мардумӣ сурат мегирад. Чашмҳои мардумӣ, расму оинҳо, эпосҳо, ривоятҳо, афсонаҳо, зарбулмасалу мақолҳо, ки дар худ ҳикмати халқиро таҷассум мекунанд, махсусан аз ғояҳои ахлоқӣ бой буда, таҷрибаи бебаҳои педагогӣ, фарҳанги ҷаҳонӣ, шиносӣ бо арзишҳои миллӣ, риояи қонунҳои ахлоқии ҳаётро бештар инъикос менамоянд.

Пешравии шахс ва ҷомеа бо роҳи эҷоди фарҳанги этнопедагогии халқ тавассути бедор кардани шавқу ҳавас ба расму оинҳои халқи худ ва мероси фолклорӣ имконпазир аст. Ғояҳои этнопедагогӣ ба ташаккули ахлоқ замина мегузоранд, ки бо беғаразӣ, дастгирии ҳамдигар, амалҳои ҳамбастагӣ, меҳрубонӣ, эҳсосотӣ вобастагӣ доранд.

Иқтисодии ҳамаҷонибаи воситаҳои тарбиявӣ, пеш аз ҳама дар захираҳои маънавию ахлоқии ғояҳои этнопедагогикаи халқи тоҷик, ки мавҷудияти шахсият, ояндаи тамаддун аз он вобаста аст, маҳфуз аст. Равандҳои таълиму тарбияи насли наврас дар шароити муосир омӯзиши тамоми омилҳои иҷтимоӣю роҳи, ки ба ташаккули шахсият таъсир мерасонанд, тақозо менамояд. Шуури ҷамъиятӣ, ақидаҳо, эътиқоди одамон натавонанд дар шароити иҷтимоӣю иқтисодии ҳаёти имрӯза ташаккул меёбанд, балки ба онҳо урфу одатҳо, ғояҳо, ки дар гузашта инсоният инкишоф дода буд, таъсир мерасонанд. Яке аз вазифаҳои муҳими ҷомеа тарбия намудани сифатҳои баланди инсонӣ, ҳисси қарзи ахлоқиву шахрвандӣ, масъулиятшиносӣ ва ватандӯстии насли наврас мебошад.

Дар шароити ноустувори ҷомеа раванди гузариши арзишҳо аз насли калонсол ба насли наврас нисбатан қиёсӣю истодааст. Зухуроти ғояҳои ифротиву террористӣ, ки барои фарҳанги милливу динии аҳолии муқими кишвари мо бегона мебошад, дар байни ҷомеа, бахусус наврасону ҷавонон решаҳои ғарзнокӣ худро ронда истодааст. Моҳияти ғояи ифротгароии динӣ чунин аст, ки он мафҳумҳо ва арзишҳои диниро аз мафҳумҳо ва арзишҳои

милливу умумибашарӣ чудо намуда, онҳоро ба ҳам муқобил мегузорад. Аз хамин хотир, яке аз вазифаҳои омӯзгорон, падару модар ва ҷомеаи шаҳрвандӣ аз он иборат аст, ки кори таълиму тарбияро ба таври фаъол ва тибқи талаботи замон ба роҳ монда, ба насли наврас ба таври содаю фаҳмо талқин намудан лозим аст, ки онҳо зиракии сиёсӣ дошта бошанд, соҳиби ахлоқи ҳамида ва фарҳанги истифодабарии технологияҳои инноватсионӣ бошанд. Дар шароити рушди бисобиқаи технологияҳои инноватсионӣ, аз ҷумла интернет, пеши роҳи бархурдории наврасонро гирифтани ғайриимкон аст. Аз ин хотир, вазифаи муҳимтарини ҷомеа, давлат ва ниҳодҳои иҷтимоӣ - баланд бардоштани фарҳанги истифодабарии технологияҳои навин махсус меёбад.

Бинобар ин, истифодаи ғояҳои этнопедагогии мардуми тоҷик аҳамияти муҳим дорад. Тавассути эҳёи фарҳанг ва арзишҳои миллӣ, бедор кардани шавқу ҳавас ба расму оинҳои халқи худ, гузариши арзишҳо аз насли калонсол ба насли наврас хислатҳои ахлоқии наврасон ташаккул меёбад. Майли соҳаи маориф ба ғояҳои этнопедагогии халқи тоҷик муҳимтарин шарти ташаккули сифатҳои ахлоқӣ, ба монанди худшиносии миллӣ, таҳаммулпазирии этникӣ, ватандӯстии меҳанпарастӣ, ҳифз ва ғиромидошти фарҳанги этникӣ мебошад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Масъалаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути ғояҳои этнопедагогии халқи тоҷик ҳамаҷун воситаи тарбияи ахлоқӣ аз дидгоҳи гуногуни педагогӣ, психологӣ дар таълифоти олимони ватанию хориҷӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Тадқиқоти донишмандону олимони хориҷа барои омӯзиши ғояҳои этнопедагогӣ заминаҳои назариявӣ фароҳам овардаанд. Сухан дар бораи мероси педагогии мутафаккирони машҳур Я.А.Коменский, Ҷ.Локк, Р.Оуэн, И.Г.Песталотси, Ж.Ж.Руссо, В.Г.Белинский, А.И.Герсен, Н.А.Добролюбов, Н.К.Крупская, А.С. Макаренко, В.А.Сухомлинский, С.Т.Шатский ва дигарон меравад.

Омӯзиши таҷрибаи халқии тарбия ҳамаҷун падидаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва педагогӣ аз ҷониби К.Д.Ушинский, Л.Н.Толстой, П.Ф.Каптерев оғоз

гардидааст. Назария ва амалияи педагогикаи халқиро олимон В.Ф.Афанасйев, Г.С.Виноградов, Г.Н.Волков, А.Ш.Гашимов, М.Б.Гуртуева, Б.А.Қодиров, Я.И.Ханбиков, А.Ф.Хантибидзе, З.Б.Саллагова, В.И.Елашвили, Х.Х.Янбулатов ва дигарон таҳлил намудаанд.

Омодагии этнопедагогии омӯзгоронро олимон Т.И.Берёзина, А.Л.Бугаева, Г.Н.Волков, И.Ф.Исоев, В.А.Николаев, Т.Н.Петрова, В.А.Сластенин, М.Г.Тайчинов, М.Г.Харитонов мавриди омӯзишу тадқиқот қарор додаанд.

Масъалаҳои истифодаи анъана ва расму оинҳои пешқадами халқҳои хориҷи наздикро дар тарбияи ахлоқии насли наврас олимон Г.С.Виноградов, Е.П.Василтсева (Русия), Г.Н.Волков (Чувашия), Я.И.Ханбиков (Тотористон), М.Стелмахович (Украина), А.П.Орлова (Белоруссия), В. Афанасйев (Якутия), А.Ф.Хантибидзе (Гурҷистон), В.Арутюнян (Арманистон), А.Гашимов (Озарбойҷон), А.Шоров (Адигей), Ш.А.Мирзоев (Доғистон), Б.Қодиров (Ўзбекистон), К.Пирлиев (Туркменистон) таъкид намудаанд.

Олимону донишмандони тоҷик оид ба масъалаҳои таъсири анъана, расму оинҳои миллӣ, фолклор ба тарбияи насли наврас тадқиқот бурда, фикру ақидаи пурарзиши ҳешро баён кардаанд. Андешаҳои педагогии классикони адабиёти форсу тоҷик дар таҳқиқотҳои олимон Лутфуллоев М., Орифӣ М., Раҳимзода Х., Раҳимов Б., Афзалов Х., Қодиров Қ., Каримова И., Нуров А., Шарифзода Ф., Обидов И., Шаропов Ш., Ҳалимов А., Қодиров С., Паҳлавонов А., Аминҷонова М., Сиддиқова З., Ғафурова Д., Охунова С., Раҷабов М., масъалаи анъанаҳои фарҳангӣ дар асарҳои Сулаймонӣ С., Давлатов М., Юлдошева М. инъикос ёфтаанд. Ҷанбаҳои назариявии педагогии анъанаву суннатҳои халқи тоҷик дар таҳқиқоти А.Манонов, М.Сайфуллоева, С.Исоев ва дигарон ба назар расиданд.

Урфу оинҳо ва анъанаҳои миллии халқи тоҷикро олимони маъруфи соҳаи педагогикаи ватанӣ М.Орифӣ, И.Обидов, М.Лутфуллоев, Ф. Шарифзода, Қ.Қодиров, Х.Афзалов, Б.Раҳимов, И.Каримова, А.Нуров, К. Абдурахимов, Ҷ.Файзалиев, Ш.Шаропов, М.Раҷабов, Т.Атахонов, олимони машҳури

таърихшинос Б. Ғафуров, А. Шишова, В. Бартолд, М. Ханикова, В.Наливкина, М.Андреева, Ю.Якубова, А.Мухторов, С.Раҳимов, М.Бобоева, инчунин олимони адабиётшинос С.Айнӣ, И. Брагинский, С. Табаров, М.Шакурӣ, Х.Мирзозода, С.Сабзаев, А.Сӯфизода ва дигарон мавриди омӯзиш қарор додаанд. Дар таҳқиқоти олимони зикршуда таҳлили анъанаҳои мардумӣ оварда шуда, диққати бештар ба имкониятҳои тарбиявии онҳо ҳамчун воситаи муҳими ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас дода шудааст.

Хусусиятҳои тарбиявии анъанаҳои халқӣ, одоби рафтор ва омодагии фарзандон ба ҳаёти оилавӣ, ташаккули хислатҳои шахсӣ тавассути педагогикаи мардумӣ, расму анъанаҳо марбут ба таваллуд ва нигоҳубини кӯдак, тарбияи ӯ дар тадқиқотҳои Арабов И., Исоев С., Иззатова М., Раҳимов Б., Сабуров У., Раҳмонова Н., Хидирова Л., Ҳомидҷонова М., Мардонова А., Миралиев А., Юсуфбекова З., Турсунова Б., Тайгуншоева Ҷ. ва дигарон таҳлил карда шудаанд. Онҳо муҳаббати бемаҳдудро ба кӯдакон, тарбияи меҳнатдӯстии онҳоро дар асоси расму оинҳои миллӣ, маросимҳои марбут ба таваллуди кӯдак, аҳаммияти гаҳвора, риояи қоидаҳои нигоҳубини фарзандонро тадқиқ кардаанд.

Муаммоҳои назарии мардумшиносӣ ҳанӯз аз солҳои шастуми асри гузашта аз ҷониби олимони номвари рус С.А. Токарев, Н.Н.Чебоксаров, В.И.Козлов ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар Тоҷикистон низ тавачҷуҳ ба таҳқиқи масоили мардумшиносӣ аз ҳамин давра шурӯъ шуд, ки дар ин маврид тадқиқотҳои илмии академик Н.Неъматов, олимони А.Пӯлотов, А.Мирбобоев, М.Файзуллоев ва дигарон назаррас мебошанд. Дар асарҳои бунёдии академикҳо М.Лутфуллозода, Ф. Шарифзода, таҳқиқоти илмии олимони А.Паҳлавонов, М.Сайфуллоева, Б.Раҳимов, Т.Атахонов, А.Нуров, Б.Мачидова, Ҷ.Файзалиев, Ш.Шаропов анъанаҳо ва урфу одатҳои халқӣ, ташаккули дониш ва омодагии этнопедагогии омӯзгорон, аҳамият ва нақши анъанаҳои халқӣ дар тарбияи фарзандон, инчунин бисёр муаммоҳои педагогикаи халқӣ ҳаллу ҷавоб ёфтаанд.

Масъалаҳои тарбияи насли наврас дар заминаи анъанаҳои миллӣ дар

асарҳои илмӣ олимону равшаносон, ба монанди Афзалов Х., Абдуллоева Р., Каримова М., Лутфуллоев М., Нуров А., Раҳимов А., Раҳимов Б., Сулаймонӣ С., Сабурӣ Х., Шарифзода Ф., Шаропов Ш., Юлдошева М., Ҷалилова Д. ва дигарон инъикос ёфтаанд. Асарҳои онҳо тамоюли ҷустуҷӯи роҳҳои нақши арзишҳои миллӣ ва умумиҷаҳониро дар тарбияи насли наврас инъикос меkunанд, ки ба рушди тафаккури фарҳангии этнопедагогӣ дар Тоҷикистон таъсири назаррас доранд.

Академик Лутфуллоев М. дар китоби арзишманди ҳеш «Эҳёи педагогикаи аҷам» оид ба афкори тарбиявии ниёгон, расму анъана ва ҷашну маросимҳо, далерӣю қаҳрамонӣҳои фарзандони шӯҷои тоҷик иброи ақида намуда, қайд менамояд, ки «афкори педагогӣ маҳсули афкори фалсафии халқ аст. Ниёгони бузурги мо ин афкорро ҷошу бод карда, аз ғалбери гузаронида, суфтаю ихчам карда, боз гардонда ба соҳибаш – халқ пешкаш намудаанд» [101,146].

Дар асари дучилдаи М.Орифӣ «Аз таърихи афкори педагогии халқи тоҷик», ки нуктаи назари педагогии классикони адабиёти форсу тоҷикро дар асрҳои IX-XIX таҳқиқ мекунад, дар бораи педагогикаи халқи тоҷик маводи хеле зиёд мавҷуд аст. М.Орифӣ қайд кардааст, ки «барои тарбияи одоб одамон аз ҳикоя ва афсонаҳо дар бораи қаҳрамонҳои қабилаҳо ва корномаҳои онҳо истифода мебардагӣ шуданд. Ҳикояҳои саргузаштӣ, афсонаҳо, махсусан зарбулмасалҳо ҳамчун воситаи пурзӯри тарбиявӣ хизмат карданд. Зеро зарбулмасалҳо аз таҷрибаи зиндагии одамон гирифта шуда, дар онҳо заковати педагогии халқ таҷассум ёфтааст. Ҳамаи инҳо аввалин қадами педагогикаи халқӣ буд» [131,8].

Донишмандон Т.Атахонов, М.Лутфуллоев, Ф.Шарифов дар китоби пураарзиши худ «Очеркҳои афкори педагогии халқи тоҷик» қайд кардаанд, ки «педагогикаи халқӣ ҳамчун қисми таркибии маданияти халқ ҳанӯз аз замони пайдоиши одами *homo habilis* дар шакли тақлид ба фаъолияти меҳнатии калонсолон пайдо шуда, баъд дар давраи ташаккули одами *Homo sapiens* асрҳои зиёд дар шакли шифохӣ инкишоф меёфт. Зарбулмасалу мақол,

афсонаю қисса ва ривоятҳо, шеърӯ сурудҳо, достонҳо, чистонҳо, масалҳо ва ғ. аз насл ба насл гузашта, фикру андеша, нуктаи назар, тасаввури одамро дар бораи зиндагӣ, оила, фарзанд, дар бораи тарбия ва таълими он ифода менамуд» [37,16].

Педагогҳои шинохта И.Каримова ва С.Сулаймонӣ дар китоби хеш «Педагогикаи муқоисавӣ» қайд намудаанд, ки «Ҳангоми истифодабарии иқтидори этнопедагогика муҳим аст, ки сифатҳои беҳтарини намоёндагони гурӯҳҳои этнофарҳангиро рушд бидиҳем, аз ҷумла: зиракӣ, неқбинӣ, зиндадилӣ, меҳмоннавозӣ, кушодарӯӣ, собирӣ, мардонагӣ, омодагӣ ба меҳнат, муҳаббат ба фарҳанги хеш, забон ва ғ. Ғояҳои таълимоти этнофарҳангӣ ба донишҳои эмпирикии педагогӣ асос ёфтаанд, ки онҳо аз насл ба насл интиқол ёфта, дар фолклор, маводи мардумшиносӣ, суннатҳои тарбиявӣ, бозиҳо, ҷашнҳо ба назар мерасанд» [82,70].

Олимон Х.Афзалов ва Б.Раҳимов дар китоби «Таърихи педагогикаи халқи тоҷик» дар бораи афкори педагогии халқи тоҷик аз давраҳои қадим то ғалабаи Инқилоби Октябр фикрҳои ҷолиб баён намуда, қайд кардаанд, ки «омӯзиши таърихи мактаб ва афкори педагогии халқи тоҷик бешубҳа дар баланд гаштани маданият ва тақомули маҳорати педагогии муаллимони оянда кӯмаки босазое хоҳад кард» [39,4].

Афзалов Х. дар китоби хеш «Таърихи педагогикаи тоҷик» оид ба мактабу маорифи тоҷик баъд аз Инқилоби Октябр ва дар даврони Истиқлолияти Тоҷикистон фикрҳои ҷолиб баён кардааст [38,102].

Педагогҳои шинохта Б.Раҳимов ва А.Нуров дар китоби пураарзиши худ «Педагогикаи этникӣ ва халқии мардуми тоҷик» қайд мекунанд, ки «тарбиятдиҳандагон дар баробари педагогикаи анъанавӣ аз роҳу воситаҳо, методу тарзҳои тарбиявии тавсиянамудаи педагогикаи этникӣ ва халқӣ дар қорӣ таълиму тарбияи насли наврас дар муассисаҳои томактабӣ, мактабҳои маълумоти умумӣ самаранок истифода бурда, сифати баланди таълиму тарбияро таъмин намоянд» [146,3].

Дар китоби Паҳлавонов А. «Афкори педагогии халқи тоҷик дар асрҳои

XVI ва XVII» ақидаҳои педагогии бузургтарин намояндагони он давра Камолиддин Биноӣ, Бадриддин Ҳилолӣ, Зайниддин Восифӣ ва Сайидони Насафӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст ва қайд гардидааст, ки «бузургии ақидаҳои педагогии ин мутафаккирон дар он буд, ки онҳо бо асарҳои адабӣ-педагогии худ ба ташаккули афкори педагогии халқ таъсир расонда, мавқеи мактаб ва омӯзгорро дар бобати ба камол расонидани шахси комил ва ғозили ҷамъият, дар ташаккули сифатҳои ахлоқӣ, таракқӣ додани дараҷаи қобилияти ақлӣ, рӯҳонӣ ва ҷисмонии инсон, дар ҳаёти ҷамъият нишон дода, камбудии низомии тарбияи насли наврасро ошкор месохтанд, ки имрӯзҳо барои дарки онҳо аҳаммияти хеле калон дорад» [134,7].

Китоби арзишманди Қодиров Қ.Б. «Таърихи афкори педагогии халқи тоҷик» роҷеъ ба омӯзиши таърихи тарбия, мактаб ва инкишофи афкори педагогии халқи тоҷик аз аҳди қадим то замони истилои арабҳо бахшида шуда, тадқиқоти мукамал дар соҳаи педагогикаи ватанӣ мебошад. Муаллиф зикр намудааст, ки «афкори педагогии халқи тоҷик бо сарчашмаҳои ибтидоии худ касро ба ҳайрат меандозад, ки таърихи зиёда аз се ҳазорсола дорад. Дар давраҳои зиёди таърихӣ афкори педагогии халқи тоҷик бетағйир ва яхела намонда, доимо инкишоф ёфта, боз рангинтар гардидааст» [94,11].

Донишмандон Шарифзода Ф. ва Файзалиев Ҷ. дар китоби худ «Ҳикмати афкори педагогии ниёгон» оид ба масоили нақши ҳикмати ислом дар ташаккули ғояҳои педагогии мутафаккирони асримиёнагии тоҷик ва арзишҳои ҳақиқии иқтисодии тарбиявии ислом андешаҳои ҷолиб баён намуда, зикр кардаанд, ки «афкор ва ақидаҳои арзишманди шоирон, нависандагон, олимону мутафаккирони асримиёнагии форсу тоҷик бо таъба ба аҳкоми дини мубини Ислом, ба Қуръони маҷид, суннатҳо ва ҳадисҳои Пайғамбар Муҳаммад(с) эҷод шудаанд ва дар ҳамбастагӣ ба Ислом ҷомеаи мусулмониро чи дар нимҷазираи Арабистон ва чи дар Шарқи Наздик, Хуросон, Эрон ва Мовароуннаҳр ва дигар ақсои олам ба низом даровардаанд. Аз ҷумла ва хусусан ақидаҳои тарбиятӣ – педагогии эшон ба он далолат мекунад, ки мардум аз мантиқ, мафҳум ва мазмуни ҳақиқатан созандаи Ислом воқиф

гарданд, донанд, ки Ислом ҳам покии рӯҳ ва ҳам покии танро аз инсонҳо тақозо дорад ва дини созанда ва ҳаёти мебошад» [221,6].

Дар асари д.и.п., профессор Сабуров Х.М. «Маорифи миллӣ ва масъалаҳои пешқадами таълим ва тарбия» қайд гардидааст, ки «дар поягузори маданият ва фарҳанги ҷаҳонии халқи тоҷик мавқеи намоёндогони педагогикаи мардумӣ хеле назаррас мебошад. Дар ашъори оламшумули онҳо катори дигар масъалаҳои таълимию тарбиявӣ ва маънавию ахлоқӣ мавзӯи инсон, инсони комил, инсондӯстӣ, эҳтироми шахсияти одам дар ҷомеа, инсонгароӣ мақоми хосаро ишғол менамояд» [152,210].

Дар асари дучилдаи Қодиров Қ., Кармишева Б., Назаров Х. «Народная педагогика и современные проблемы воспитания» арзишҳои этнопедагогии фолклори тоҷик ва эпоси «Гурӯғлӣ» мавриди таҳқиқ қарор гирифта, хусусиятҳои истифодаи онҳо дар раванди тарбия ошкор карда шудаанд [85;86].

Таваҷҷуҳи муҳимро ба масъалаи тарбияи ахлоқӣ А.Нуров дар китоби худ «Арзишҳои миллию умумибашарӣ, заминаҳои пайдоиш, инкишоф ва нақши онҳо дар тарбияи инсон» дарҷ кардааст, ки дар он қонуниятҳои умумӣ ва арзишҳои ахлоқии умумибашарӣ муайян карда шуда, дар асоси онҳо концепсияи педагогии ғояҳои тарбиявӣ пешбинӣ шудааст [127].

Дар рисолаи доктории Б.Маҷидова «Анъанаҳо ва урфу одатҳои халқӣ ҳамчун воситаи ташаккули сифатҳои ахлоқии фарзандон дар оила» ҷараёни ташаккул, тавсиф ва хусусиятҳои пешқадами анъанаву суннатҳои халқӣ дар оилаи тоҷик дар давраҳои мухталифи таърихӣ, инчунин баланд бардоштани маданияти педагогии падару модарон ва рушди асосҳои илмӣ тарбияи оилавӣ муайян карда шудааст. Яъне, мавзӯи таҳқиқоти илмӣ анъанаҳо ва урфу одатҳои халқиро ҳамчун воситаи ташаккули сифатҳои ахлоқии кӯдакон дар оила фаро гирифтааст ва объекти таҳқиқотро кӯдакони дар шароити оилаи комил тарбияёфта ташкил додаанд [307].

Дар рисолаи доктории Латифов Д.Н. «Асосҳои иҷтимоии педагогии ташаккули фарҳанги этникии насли наврас дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»

раванди иҷтимоию педагогии ташаккули фарҳанги этникии насли наврас баррасӣ шудааст [305].

Масъалаҳои таъсири анъанаву маросимҳои миллии халқи тоҷик ба тарбияи ахлоқии мактаббачагон дар тадқиқоти Кучибоев Ш., тарбияи маънавию ахлоқии мактабиён дар суннатҳои педагогии мардуми тоҷик дар тадқиқоти Ашӯралиев М., принципҳои педагогии тарбияи хислатҳои занона дар духтарон, дар асоси арзишҳои этникӣ - фарҳангӣ дар фазои бисёрфарҳангӣ дар тадқиқоти Қадимова М. баррасӣ гардидаанд.

Олимони тоҷик Ю.Ёкубов, Н.Неъматов, А.Раҷабов, А.Афсаҳзод, Д.Саймиддинов, Б.Бобохонов ва дигарон низ дар баробари омӯзиши масъалаҳои таърихӣ, маданӣ ва адабию забонӣ бевосита ба масъалаи таърихи тарбия, мактаб ва афкори педагогии халқи тоҷик аз аҳди қадим то замони истилои арабҳо рӯ овардаанд.

Новобаста аз мухталиф будани ҷанбаҳои баррасӣ ва аҳаммияти натиҷаҳои бадастомада, ки ба масоили ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути этнопедагогика бахшида шудаанд, масъалаи мазкур то ҳанӯз ҳалли пурраи ҳудро наёфтааст.

Ҳамин тавр, ба мо муяссар гардид, ки **ихтилофҳои** зеринро ошкор намоем:

- дар миёни омодагии ғайрикофии низоми таҳсилот ҷиҳати тарбияи худшиносии миллий ва ахлоқи волеи насли наврас дар асоси муқаррароти Консепсияи миллии тарбия ва ниёзмандии иҷтимоӣ-педагогӣ ба чунин низом;

- дар миёни талоши омӯзгорони ҷавон баҳри ба даст овардани салоҳиятнокии касбӣ-педагогӣ бо дарназардошти фарҳанги миллий, таҷрибаи пешқадами байналмилалӣ ва сатҳи ғайрикофии истифодаи ғояҳои этнопедагогӣ дар тарбияи насли навраси дорои хислатҳои баланди ахлоқӣ, ки қобилияти татбиқи талаботи Консепсияи миллии тарбия ва Консепсияи миллии таҳсилотро дар ҷаҳолияти амалӣ дошта бошанд;

- дар миёни зарурати омӯзиши истифодаи васоити этнопедагогӣ бо

мақсади ташаккули сифатҳои ахлоқии насли наврас ва нокифоягии омодагии этнопедагогии ҳайати омӯзгорон чиҳати амалӣ сохтани ин навгониро.

Яъне муаммо ва ихтилофоти зикршуда заминаро барои таҳқиқи масъалаи мазкур фароҳам овард, то дар ҷустуҷӯи усулҳои самаранок, шакл ва воситаҳои ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавачҷуҳи ҳоса ва лозима зоҳир карда шавад. Моҳияти он дар ҳалли мақсаднок будани ташаккули хислатҳои ахлоқӣ тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогӣ дар муассисаҳои таълимӣ, истифодаи ҳадафмандонаи маводи этнофарҳангӣ дар раванди ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас ва таҳияи барномаи илмӣ-методии ҳалли муаммои гузошташуда дар раванди таълим ифода меёбад.

Дар заминаи гуфтаҳои боло, зарурият ва аҳаммияти тадқиқоти иҷрошуда муайян карда мешавад бо:

- 1) талаботи ҷомеа ба насли навраси дорои хислатҳои баланди ахлоқӣ;
- 2) зарурати таҳияи асосҳои назариявии ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути ғояҳои этнопедагогӣ дар раванди тарбияи онҳо дар муассисаи таълимӣ;
- 3) зарурати баррасӣ намудани моҳияти ташаккули хислатҳои ахлоқӣ тавассути ғояҳои этнопедагогӣ дар раванди таълим, татбиқи нокифояи имкониятҳои васоити этнопедагогӣ ва дар натиҷа зарурати таҳияи амсилае, ки ташаккули хислатҳои ахлоқиро таъмин менамояд.

Мубрамияти масъалаи мавриди таҳқиқ интиҳоби мавзӯи тадқиқот «Асосҳои педагогии истифодаи ғояҳои этнопедагогикаи халқи тоҷик дар тарбияи ахлоқии насли наврас»-ро асоснок намуд.

Робитаи таҳқиқоти диссертатсионӣ бо барномаҳо (лоиҳаҳо ва мавзӯҳои илмӣ). Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи татбиқи нақшаи дурнамои қорҳои илмию таҳқиқотии кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров» дар мавзӯи «Асосҳои педагогии татбиқи таълими салоҳиятнокӣ дар синфҳои ибтидоӣ ва муассисаҳои махсуси

таълимӣ барои солҳои 2020-2025» ва муқаррароти асосии Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 иҷро шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Ҳадафи таҳқиқот - аз ҷиҳати назариявӣ асоснок намудан ва ба тариқи озмоишӣ таҳия ва санҷидани амсилаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогикаи халқи тоҷик ва муайян намудани шартҳои фаъолияти самаранокӣ он мебошад.

Объекти таҳқиқот - раванди таълиму тарбия дар муассисаҳои таълимӣ.

Предмети таҳқиқот – раванд ва шароитҳои ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогика.

Фарзияи таҳқиқот. Раванди тадқиқот бо фарзияи зерин муайян карда шуд: раванди ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогика дар мавриди зер самаранок мегардад, **агар:**

- **якум**, он дар асоси амсилае, ки дар заминаи равишҳои низомманд, фаъолиятӣ ва аксиологӣ бо истифода аз афкори ғояҳо ва таҷрибаи фарҳанги этнопедагогӣ, ки аз ҷиҳати мундариҷа, шакл ва усулҳои таълиму тарбия ғанӣ мегарданд, аз ҷумла се ҷузъи ба ҳам алоқаманд татбиқ карда шавад:

- 1) ҷузъи ахлоқӣ - ҳавасмандӣ;
- 2) ҷузъи ахлоқӣ - ташаккулдиҳанда;
- 3) ҷузъи ахлоқӣ – самаранок.

- **дуюм**, ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогикаи халқи тоҷик раванди татбиқи амсила ва шартҳои педагогӣ мебошад, яъне ҳамкорӣ бо марказҳои фарҳангӣ, фаъолсозии хусусиятҳои этникии насли наврас, робитаи ҳайати педагогӣ ва волидайнро дар раванди таълиму тарбия ифода кунад.

Вазифаҳои таҳқиқот: Тибқи ҳадафи таҳқиқот ва фарзияи мураттабшуда вазифаҳои зерин муайян карда шуданд:

- 1) муайян намудани ҷабҳаҳои таърихӣ муаммои ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогӣ;

2) дарёфт намудани воситаҳои истифодаи ғояҳои этнопедагогии халқи тоҷик дар ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас;

3) таҳлил ва муҳокима намудани вазъи кунунии муаммои баррасишаванда дар илми педагогика, муайян намудани роҳҳои ҳалли он;

4) тарҳрезӣ намудани амсилаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогикаи халқи тоҷик;

5) муайян намудани шароитҳои педагогии татбиқи амсилаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас;

6) ба таври озмоишӣ санҷидани амсилаи муқарраршуда;

7) таҳия намудани барномаи методӣ вобаста ба ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогикаи халқи тоҷик.

Асоси методологии таҳқиқотро ақидаҳои педагогии мутафаккирони барҷаста ва анъанаҳои халқи тоҷик оид ба тарбияи ахлоқӣ ва нақши он дар тарбияи шахси фарҳангӣ, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба маориф, тадқиқотҳои назариявӣ оид ба педагогика; равиши низомие, ки ба ҷустуҷӯ ва дарёфти хусусиятҳои интегралӣ ба ҳам алоқаманд асос ёфтааст; далелу падидаҳои педагогӣ, андешаҳо ва назари олимони хориҷӣ ва тоҷик дар тарбияи ахлоқӣ ташкил медиҳанд.

Асоси назариявии таҳқиқотро назарияи таҳсилот, фалсафа, таърих, педагогика, психология, сотсиология, фарҳангшиносӣ, мантик, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Консепсияи миллии тарбия, ҳуҷҷатҳои муҳимми директивии Ҳукумат ва Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки мавзӯи баҳси онҳоро соҳаи маориф, таҳсилот ва масоили аз ҷониби мо таҳқиқшавандаи педагогика ташкил медиҳанд.

Дар таҳқиқоти мазкур **методҳои** зерин мавриди истифода ва татбиқ қарор дода шудаанд: равиши бонизом нисбати назария ва амалия бо баҳисобгирии мавзӯи таҳқиқот, таҳлили маводи манбаъшиносӣ, қонунҳо ва

асноди соҳаи маориф, омӯзиш ва таҳлили асарҳои педагогӣ, психологӣ, сотсиологӣ, таърихӣ, ҳуқуқӣ, ҷамъбасти таҷрибаи пешқадами педагогӣ. Дар кори мазкур инчунин чунин методҳо, ба монанди: озмоиши педагогӣ, пурсишнома, мусоҳиба, тестикунонӣ, мубодилоти афкор, кори сотсиометрӣ, таҳлили натиҷаҳои амалӣ ва дар асоси он баҳогузори сифати корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ, ҷамъбасти маводи омӯхташуда аз рӯи назария ва амалия дар ҳошияи мақсад ва вазифаҳои мавзӯи таҳқиқот мавриди истифода қарор дода шудаанд.

Сарчашмаҳои таҳқиқот:

- асарҳои олимони хориҷӣ ва тоҷик оид ба масъалаҳои ташаккули сифатҳои ахлоқии насли наврас, инчунин тадқиқотҳои олимони раёвониносон ва таҷрибаи кори омӯзгорони кишвар;

- санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Консепсияи таълими фарҳанги миллии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулият дар таълиму тарбияи кӯдак», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ.

Пойгоҳи таҷрибавӣ-озмоишии таҳқиқот.

Ҳамчун пойгоҳи таҷрибавӣ-озмоишии таҳқиқот муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии № 12, 20, 22, 28-и шаҳри Хучанд ва №12, 15-и ноҳияи Бобоҷон Ғафуров муайян карда шуд. Дар маҷмуъ, дар марҳилаҳои гуногуни таҳқиқот зиёда аз 90 нафар устодон ва 600 нафар хонандагон ширкат варзиданд.

Марҳилаҳои асосии таҳқиқот. Таҳқиқот дар се марҳалаи бо ҳам алоқаманд гузаронида шуд, ки ҳар яке ҳадафу вазифаҳои муайянро дарбар гирифт.

Дар марҳилаи якум (солҳои 2018-2020), омӯзиши маводи назариявӣ ва

вазъи тарбияи хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогӣ амалӣ карда шуд. Маълумот оид ба афзалият ва камбудҳои тарбияи хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути ғояҳои этнопедагогӣ ҷамъоварӣ карда шуд. Дар марҳилаи мазкур кори таҷрибавӣ-озмоишӣ хусусияти муайянкунӣ ё худ муқарраркунӣ дошт.

Дар марҳилаи дуюм (солҳои 2021-2022), аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ баъзе аз ҷанбаҳо ва самтҳои таҳқиқоти илмӣ аниқ карда шуда, шаклҳо, методу воситаҳо барои мукамалгардонии тарбияи хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогикаи халқи тоҷик муайян карда шуданд. Кори таҷрибавӣ-озмоишӣ гузаронидашуда дар марҳилаи мазкур хусусияти ҷустуҷӯӣ дошт. Корҳо оид ба ҷамъбасти маводи ҷамъоваришуда ва тартибдиҳии нусхаи ибтидоии кори диссертатсионӣ анҷом дода шуданд.

Дар марҳилаи сеюм (солҳои 2023-2025) кори таҷрибавӣ-озмоишӣ ба муайянсозии сифати тарбияи хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути фарҳанги этнопедагогӣ равона карда шуда буд; методикаи бароҳмонии барномаи муаллифӣ тарбияи хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогика муайян карда шуд. Ҷустуҷӯии роҳу воситаҳои беҳтар сохтани сифати тарбияи хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути ғояҳои этнопедагогӣ дар машғулиятҳо ва корҳои беруназдарсӣ давом дода шуд. Дар марҳилаи мазкур кори озмоишӣ хусусияти тасҳеҳӣ дошт: тавсияҳо коркард ва пешниҳод гардида, натиҷаҳои таҳқиқот ҷамъбаст карда шуда, кори диссертатсионӣ тақмил дода шуд.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот:

- дар асоси истифодаи ғояҳои этнопедагогикаи халқи тоҷик муаммони тарбияи сифатҳои ахлоқии насли наврас ошкор карда шудааст;
- хусусиятҳои тарбияи ахлоқии насли наврас дар фарҳанги этнопедагогӣ халқи тоҷик муайян карда шудааст;
- шароитҳои педагогӣ тарбияи ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогӣ халқи тоҷик амиқ карда шудааст;

- роҳҳои ҳавасмандгардонии хонандагон ҷиҳати самаранокии ташаккули хислатҳои ахлоқии онҳо дарёфт карда шудааст;

- дар шароити муосири иҷтимоӣ фарҳангӣ навҳои гуногуни ҷаҳониро тарбиявӣ ҳамчун воситаи муассири ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас муайян карда шудааст;

- роҳи усулҳои самарабахши кори тарбиявӣ тавассути татбиқи амалии ташаккули сифатҳои ахлоқии насли наврас ошкор карда шудааст;

- технологияи ташаккули сифатҳои ахлоқии насли наврас барои дарки арзишҳои ахлоқии миллӣ тавассути барномаи муаллифӣ «Ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас бо истифода аз ғояҳои этнопедагогикаи халқи тоҷик» коркард шудааст.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот дар он аст, ки:

- ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогӣ бо дарназардошти муқаррароти назариявии бунёди илм ва таҷрибаи педагогӣ асоснок карда шудаанд;

- заминаҳои назариявии ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогӣ дар шароити дигаргуниҳои куллии иҷтимоӣ ва муносибатҳои гуногунҷанба дар фазои муосири таълимӣ коркард гардидаанд;

- вежаҳои педагогӣ ва дидактикӣ, инчунин нақши технологияҳои иттилоотӣ-иртиботии муосир дар ҳалли масоили таҳқиқшаванда ошкор карда шудаанд;

- концепсия ва стратегияи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогика дар заминаи таълими фанҳои таълимии силсилаи гуманитарӣ-ҷамъиятӣ коркард гардидаанд;

- мафҳумҳои «фарҳанги этнопедагогӣ», «хислатҳои ахлоқии насли наврас», ки ҳангоми тавсифи пойгоҳи илмӣ ва татбиқи проблематикаи таҳқиқшаванда зарур арзёбӣ мегарданд, шарҳ дода шудаанд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот. Аз ҷониби диссертант дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурияти гузаронидани таҳлили педагогӣ ва таҳлили

сифати ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ асоснок карда шуда, барои баланд бардоштани сифати фаъолият дар самти мазкур тавсияҳо пешниҳод гардидаанд. Натиҷаҳои бадастомада, мавод ва хулосаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ барои ҷустуҷӯи қарорҳои нави педагогӣ, қоркарди низомҳои муаллифӣ, ки самтҳои афзалиятноки мукамалгардони мазмуни технологияи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврасро тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогика дар шароити муосири низомии таҳсилот ва дорой маънавияти воло муайян мекунад, ҳамчун асос хизмат карда метавонанд. Маводи диссертатсияро ҳангоми қоркарди курси назариявӣ ва амалии педагогика, фанҳои силсилаи гуманитарӣ-ҷамъиятии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, курсҳо ва семинарҳои махсус аз рӯйи равияҳои фанҳои мазкур ба таври васеъ истифода бурдан мусоидат менамояд.

Нуктаҳои, ки барои дифоъ пешниҳод мешаванд:

1. Ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогика ҳамчун сифати шахсии насли ояндасоз тавассути саъю кӯшиш ва омодагии этнопедагогии омӯзгорон, дар асоси истифодаи шароитҳои педагогии мутобиқ, вобаста ба ташаккули ахлоқ ба роҳ монда мешавад.

2. Самаранокии тарбияи хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогика аксар вақт аз сифати барномаҳои таълимӣ, стандартҳои давлатии таҳсилот, китобҳои дарсӣ ва васоити методӣ вобастагӣ дошта, мутобиқати фанҳои таълимӣ дар самти тарбияи хислатҳои ахлоқии насли наврас бо баҳисобгирии хусусиятҳои педагогӣ нишондиҳандаи иқтидори амиқи педагогӣ мебошад.

3. Истифодаи бомароми технологияҳои инноватсионӣ ва усулҳои нави интерактивӣ дар машғулиятҳо имкон медиҳад, ки мустақилияти хонандагон дар баргузори чорабиниҳои беруназдарсӣ ва дарки воқеият ташаккул ёбад, раванди тарбияи хислатҳои ахлоқии онҳо тавассути фарҳанги этнопедагогӣ

фаъол гардад.

4. Низоми тарбияи хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогика пешбинӣ менамояд, ки барои рушди тафаккури ахлоқӣ бо баҳисобгирии манфиатҳои миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шароит фароҳам ояд.

5. Оила ҳамчун нигоҳбони анъанаҳо ва урфу одатҳо арзиши баланд дорад. Оила ниҳоди бунёдии тарбияи ахлоқӣ буда, ҳам дар педагогикаи халқӣ ва ҳам дар педагогикаи илмӣ ба масъалаи тарбияи оилавӣ диққати асосӣ дода мешавад.

6. Муассисаҳои таълимии муосир барои ташаккул додани шуури ба ҳамдигар баробар будани ҳамаи одамон, сарфи назар аз тафовути тарзи зиндагӣ, маданият, дин, пайдоиши иҷтимоӣ ва некӯахлоқии моддӣ масъул мебошанд.

7. Тарбияи насли наврас дар руҳияи таҳаммулпазирӣ ба ҳалли манфиатбахши муноқишаҳои байни миллатҳо, эҳтироми эътиқоди динии онҳо равона карда мешавад. Хислатҳои хуби инсонӣ, баҳусус, эҳтиром ба мардуми гуногунмиллати Тоҷикистон, ҳимояи манфиатҳои миллӣ, ифтихор аз Ватан ва таъриху тамаддуни он, инкишофи масъулияти шаҳрвандӣ барои ба эътидол овардани муносибатҳои башардӯстона заминаи мусоид фароҳам меорад.

8. Амсилаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути воситаҳои этнопедагогика барои баланд бардоштани сифати раванди таълим ва тайёр намудани насли навраси дорои хислатҳои ташаккулёфтаи ахлоқӣ пешбинӣ мегардад.

Эътимодноқӣ ва асоснокии натиҷаҳои таҳқиқот. Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо воситаи методологияи муқаррароти назария, тақия ба истифодаи маҷмуи усулҳои таҳқиқот, ки ба мақсад ва вазифаҳои он мутобиқанд, анҷом ёфтаанд. Дурустии натиҷаҳои таҳқиқот ва мувофиқати онҳо бо принсипҳои тарбияи хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогика таъмин карда шуда, сохтори

мантикии омӯзиш, истифодаи маҷмуи усулҳои таҳқиқоти педагогии ба ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқ мувофиқ, тафтиши натиҷаҳои таҳқиқот дар марҳилаҳои гуногуни омӯзишу пажӯҳиши мавзӯ, таҷрибаи педагогӣ, коркарди натиҷаҳои таҳқиқоти бадастоварда, ки имкони хулосаи умумӣ бароварданро медиҳанд, таъйид гардидааст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ.

Диссертатсия ба бандҳои зерини шиносномаи ихтисоси илмӣ 13.00.01 – «Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот» (илмҳои педагогӣ) мувофиқат мекунад: *банди 1* – «Методологияи таҳқиқотҳои педагогӣ» (равишҳои таҳқиқотӣ дар рушди илми педагогика, ҳамбастагӣ ва ҳудудҳои татбиқпазирӣ онҳо; усулҳои таҳқиқотҳои педагогӣ), *банди 6* – «Консепсияи таҳсилот» (сифати таҳсилот ва технологияҳои арзёбии он; равандҳои инноватсионӣ дар таҳсилот), *банди 7* – «Педагогикаи амалӣ» (ҷамъбасткунии таҷрибаи педагогии пешқадам; ҳаракати инноватсионӣ дар таҳсилот; фаъолияти озмоишию таҷрибавии муассисаҳои таълимӣ).

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии муаллиф дар иштироки бевоситаи ӯ дар ҳамаи марҳалаҳои таҳқиқот: банақшагирӣ, интихоб ва асосноккунии мавзӯ, тартиб додани сохтори рисола, муайян кардани мақсаду вазифа ва объекту предмет, ҷустуҷӯ ва дарёфти адабиёти зарурӣ доир ба мавзӯи таҳқиқот, ҷамъоварӣ, мураттабсозӣ ва таҳлили натиҷаҳои коркарди додаҳои таҷрибавӣ, таҳия ва нашри мақолаҳои илмӣ, иштирок дар чорабинӣҳои илмӣ, ҷамъбасти натиҷаҳои бадастомада ва таҳияи диссертатсия таҷассум меёбад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот.

Муқаррароти асосии назариявӣ, хулосаву натиҷаҳои таҳқиқоти гузаронидашуда аз ҷониби муаллиф дар конференсияҳои илмӣ-амалии вилоятӣ, ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ оид ба муаммои таҳқиқшаванда (солҳои 2018 - 2025); дар семинарҳои илмӣ ва ҷаласаҳои кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии МДТ «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобочон Ғафуров», курсҳои тақмили ихтисос ва бозомӯзии

кормандони соҳаи маориф (солҳои 2018-2025) баррасӣ ва ироа гардидаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия.

Натиҷаи таҳқиқоти диссертатсионӣ дар 2 монография, 43 мақолаи илмӣ, ки дар маҷмуаҳои корҳои илмӣ, дар маводи конференсияҳои илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ, аз онҳо 17 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Комиссияи олии аттестатсионии Вазорати маориф ва илми Федератсияи Россия ба таъб расидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми кори диссертатсионӣ. Диссертатсия аз муқаддима, панҷ боб, понздаҳ фасл, хулоса, рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат мебошад. Диссертатсия дар ҳаҷми 336 саҳифаи чопи компютерӣ хуруфчинӣ шудааст. Дар диссертатсия 20 ҷадвал ва 20 расму диаграмма ҷой дода шудааст.

БОБИ 1 . ҶАНБАҲОИ ИЛМӢ-НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ ХИСЛАТҲОИ АХЛОҚИИ НАСЛИ НАВРАС ТАВАССУТИ ИСТИФОДАИ ҶОЯҲОИ ЭТНОПЕДАГОГИКАИ ХАЛҚИ ТОҶИК

1.1.Тафсири ахлоқ дар масири илми этнопедагогика

Одобу ахлоқ хислати муҳими инсон дар ҷомеа буда, дар сохтани муносибатҳои иҷтимоӣ ва ғайрияти ҳамагӯза нақши бузург дорад. Ахлоқ баробари пайдоиши инсон ташаккул ёфта, падидаи муҳими иҷтимоист. Мафҳуми ахлоқ чунин таъриф дода шудааст:

Ахлоқ калимаи арабӣ буда, шакли ҷамъи калимаи «хулқ» аст. Дар забони тоҷикӣ мафҳумҳои мазмунан ба он наздик «сират», «одоб» «амал», «рафтор», «кирдор» мебошанд. Ахлоқ дар таркибҳои зерин истифода мегардад: ахлоқи ҳамида, ахлоқи покиза, ахлоқи фозила, ахлоқи разила ва ғайраҳо.

Дар «Луғати тафсирии истилоҳоти педагогика» омадааст: «Ахлоқ яке аз шаклҳои шуури ҷамъиятӣ, маҷмуи норма ва қоидаҳои асосии муносибати байниҳамдигарии оилавӣ ва ҷамъиятии одамон аст» [77,31].

Дар «Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ»-и Муҳаммадҷаъфари Ёҳақӣ чунин шарҳ дода шудааст: «Истилоҳи «ахлоқ» калимаи арабӣ буда, маънои луғавии он «чизеро эҷод кардан», «офаридан», «ба вучуд овардан», «сохтан», «фикр карда ёфтан» ва ғ. мебошад. Калимаи «ахлоқ» аз феъли замони гузашта, яъне «халақа» сифати аслий – «хулқ» сохта шуда, ҳамчун истилоҳ барои ифодаи илми ахлоқ қабул мешавад, ки маъноҳои «сиришт», «одат», «табъ», «рафтору кирдор», «сират», «сифатҳои руҳӣ» ва амсоли онҳоро фаро мегирад» [53,44].

Ҳусайн Воизи Кошифӣ чунин шарҳ додааст: «Хулқ малакае бувад нафсро муқтазии суҳулати судури феъле аз ӯ бе эҳтиёҷ ба фикру рӯияте» [89,81].

Ахлоқ раҳнамои инсон ва ҷомеа буда, касро ба роҳи росту дуруст, рафтори оқилона, созандагиву бунёдкорӣ, нақӯкорӣ, дастгирии ҳамдигар раҳнамун месозад. Он барои амалҳои хайру некро анҷом додан ва тибқи

вичдон амал намудан мусоидат менамояд. Ахлоқ аз қадим дар фарҳангу адабиёти халқи тоҷик, анъана ва урфу одатҳои мардумӣ, рафтору кирдори халқи тоҷик ҷой гирифтааст.

Дар баробари вожаи «ахлоқ» дар истилоҳоти мутафаккирони асрҳои миёнаи тоҷику форс истилоҳи дигаре бо номи «тахзиб» (ислоҳ, тасҳеҳ) ва махсусан дар таркибҳое, аз қабилӣ «тахзиби ахлоқ», «тахзиби сибён» ва ғ. низ истифода мешаванд, ки он ҳам ба ҳамин маъно, яъне ислоҳ намудани сифатҳои разила, нохубу нописанди инсонӣ фаҳмида мешавад. Масалан, Ҳусайн Воизи Кошифӣ навиштааст: «Ҳукамо гуфтаанд, ки таҳзиби ахлоқ роҳест равшан» [89,81].

Ахлоқ дар сохтори арзишҳои инсонӣ мавқеи махсусро ишғол мекунад, зеро он рафтори одамон, муносибатҳои онҳо - байнишахсӣ, гурӯҳӣ, иҷтимоиро муайян мекунад. Ахлоқ малакаест, ки ба туфайли он чи рафтори нек ва чи бад ба осонӣ, беихтиёр, ба таври табиӣ содир мегардад. Чи хеле ки олимони Раҳимов Х. ва Нуоров А. қайд мекунанд, «кирдори ахлоқ ва амал – муайянкунандаи дараҷаи инкишофи шахсият мебошад» [146,62].

Мафҳуми «ахлоқ» низом, занҷири яклухт, воҳидеро мемонад, ки ҳамаи ҳалқаҳояш ба ҳам пайванданд. Агар дар раванди таълиму тарбия яке аз унсурҳои ахлоқ истисно гардад, ё сушт бошад, камоли маънавӣ, низоми комили маънавият ба даст намеояд. Камоли маънавӣ ин боақливу хирадмандӣ, татбиқи илм дар амал, донишро тибқи замонӣ макон истифода бурдан, дар ҷомеа муносибати хуб сохтан аст. Маънавият бо ахлоқи суннатии мардумӣ алоқаманд аст, ки пеш аз ҳама дар покии ботинӣ, оромӣ, хоксорӣ ва фармонбардорӣ ифода меёбад. Зеро донишҳои маънавӣ асоси ташаккули самти ахлоқӣ ва мавқеи ҷаҳли зиндагии шахсро ташкил медиҳанд. Ҷаҳлнокии шахсият омодагии ӯро ба кирдорҳои муайяни иҷтимоӣ нишон дода, ба ташаккули сифатҳои неки инсонӣ, масъулияти баланди ахлоқӣ дар иҷрои қонун, баланд гардидани ҳисси ватандӯстӣ мусоидат менамояд. Ахлоқ ҳамчун танзимкунандаи муносибатҳои байниҳамдигарии одамон хизмат мекунад. Инсон меъёрҳои ахлоқиро сармашқи қонунҳои худ қарор

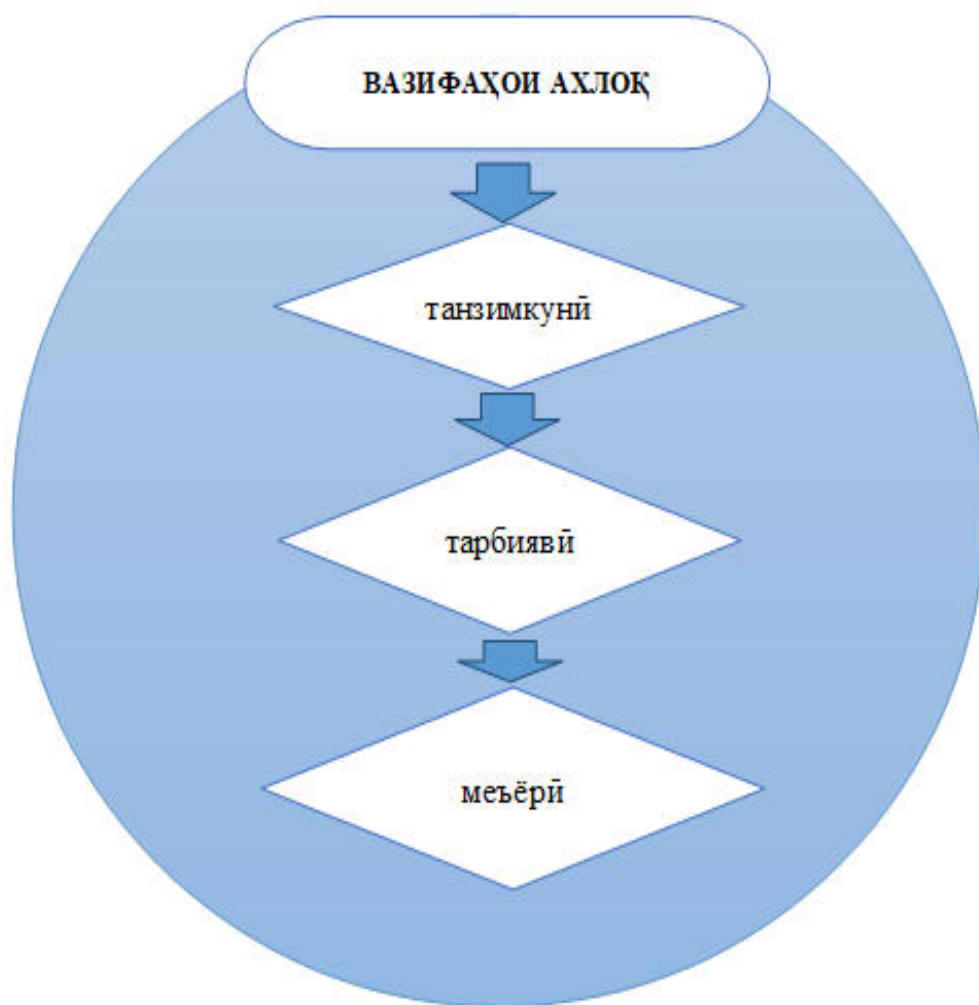
дода, ҳамин тавр ба ҷомеа ворид мегардад. Ҷомеа барои густариши хислатҳои ахлоқии шахс мусоидат менамояд. Муҳаққиқон Зиёев И.Ғ. ва Зиёева З.И. вобаста ба ин таъкид менамоянд, ки «ахлоқ ба мисли занҷирест, ки ҳалқаҳоро бо ҳам пайваست месозад ва одамонро бо якдигар пайваста, умумияти ормониеро зоҳир месозад, ки дар дохили он танҳо ҳастии инсон метавонад ташаккул ва тақомул ёбад» [75,47].

Меъёри ахлоқ ҳамчун асоси фаъолияти шахс дар тамоми зиндагии ӯ татбиқ карда мешавад. Ҷояҳои ахлоқии инсонӣ дар чунин хислатҳо, аз қабилӣ некӣ, адолат, вичдон, вазифа, маъноӣ ҳаёт, хушбахтӣ, ишқ инъикос меёбанд. Тавассути риояи одоби ахлоқ дар инсон сифатҳои баландии ахлоқӣ - раҳму шафқат, адлу инсоф, таҳаммулу сабр, шуҷоату далерӣ, иффату покизагӣ, инсондӯстиву ватанпарварӣ ташаккул меёбанд.

Солиму солеҳии муносибатҳои иҷтимоӣ, робитаҳои одамон, комёбиву пешравӣ, саодату бақои ҷомеа аз ахлоқу одоб бевосита алоқаманд аст. Олимон ахлоқро ҳамчун танзимкунандаи рафтор, эҳсосот ва афкори меҳисобанд, ки дар ҷомеа нақши муҳим дорад. Ба гуфти онҳо «ахлоқ аз талаботи ҷамъият пайдо шуда, дар рафтор ва фаъолияти шахсони алоҳида зоҳир мегардад» [51,398].

Ахлоқ ҳамчун падидаи нодири иҷтимоӣ дар сиришту табиати худ фазилят ва нерӯи азимеро дорост. Фарқи ахлоқ аз дигар падидаҳои иҷтимоӣ ва шаклҳои шуури ҷамъиятӣ ин аст, ки вазифаҳои зиёд ва гуногуни иҷтимоиро иҷро менамояд. Аз ҷумлаи онҳо вазифаҳои танзимкунӣ, тарбиявӣ, меъёрӣ ва ғайра мебошанд, ки дар расми 1 нишон дода шудааст:

Вазифаи танзимкунии ахлоқ ин аст, ки муносибатҳои гуногуни одамон ва ҷомеаро ба тартибу низом меорад. Муҳаққиқ Сайидзода З. чунин зикр менамояд: «Аз замоне, ки инсон ҳамчун мавҷуди дорои фикр, андеша ва хирад ба тафаккур намудан пардохтааст, тарбияи одоби ахлоқ яке аз мавзӯҳои муҳимми ӯ будааст. Ва ин бадеҳист, зеро таълиму тарбия дар рӯҳияи одоби ахлоқӣ нек нахустин ва муҳимтарин омили саодату камоли одамӣ ва ҷомеаи инсонӣ аст» [156,7].

Расми1. Вазифаҳои ахлоқ

Рисолати тарбиявии ахлоқ дар инсон сифатҳои волои маънавӣ, раҳму шафқат, адлу инсоф, шуҷоату далерӣ, иффату покӣ, одамгариву инсондӯстиро парваридан аст. Ба туфайли тафаккури ахлоқӣ фарқи некиву бадӣ муайян мегардад, қадру қимати ҳаёт, инсон, маънии зиндагӣ фаҳмида мешавад, ки дар ин вазифаи қадриву арзёбии ахлоқ ифода меёбад.

Фазилати меъёриву мизоншиносии ахлоқ ин аст, ки дар инсон сифату одати андешамандиро мепарварад. Дар ҳар қору амал, дар пиндору гуфтор ва рафтор риоя кардани андозаву меъёр ва ҳалли оқилонаи мушкилот ёрӣ мерасонад.

Ахлоқи ҷамъиятӣ тартиби муайяни одоби одамонро пеш аз ҳама дар иҷтимоиёт талаб менамояд. Чӣ тавр бояд рафтор намуд, ки дар ҷомеа сазовори обрӯву нуфуз гардид. Ҷавоби ин савол бевосита дар таҷрибаи халқ, расму оин ва анъанаи ҳар як миллат ба назар мерасад. Дар ҷомеа гоҳо чунин

ба назар мерасад, ки инсон мутобиқи афкори мардум рафтораширо ба танзим медарорад. Дар байни халқ ибораи «одамон чӣ мегуфта бошанд?» бисёр садо медиҳад. Ин савол ба рафтору кирдори одамон таъсири ҷиддӣ мерасонад. Ин ибора дар ҷое навишта намешавад, лекин рафтору кирдорро ба танзим медарорад. Аз ин хотир, таъкид намудан зарур аст, ки афкори ҷомеа воситаи мустаҳками идораи ахлоқи ҳамидаи мардум мебошад.

Асоси педагогикаи этниро расму анъана, урфу одат, ҷорабиниҳои тарбиявии мардумӣ ташкил медиҳанд, ки онҳо ҳамчун воситаи ҳифз, тақомул ва тақвияти арзишҳои ахлоқӣ намудор мешаванд. Расму анъанаҳои миллӣ воситаи пуриқтидори тарбияи ахлоқӣ мебошанд. Бесабаб нест, ки дар ҳаёти ҳаррӯза аксар вақт ибораҳои «урфу одати халқи мо ҳамин гуна аст», «ин расму оини гузаштагони мост» ва монанди инҳо бисёр садо медиҳанд. Тавассути расму оин ва урфу одат аз насли калонсол ба насли ҷавон меёриҳои рафтори инсон, нерӯи зеҳнӣ ва эҷодӣ интиқол ёфта, дар ташаккули ахлоқии насли наврас кӯмак мерасонанд.

Масъалаи тарбияи маънавӣ ва ахлоқии шахс аз қадимулайём дар осори педагогии мардум ҷойгоҳи муҳимро ишғол менамуд. Академик Лутфуллоев М. таъкид кардааст: «Мо афкори фалсафию педагогӣ, умуман педагогикаи ниёгонамонро таҳқиқ ва эҳё менамоем, то ки аз як ҷониб ҳазинаи илми педагогиамонро ғанӣ гардонем, аз ҷониби дигар, дар ҳаёти рӯзмарраамон дар низоми таълиму тарбияи мардумонамон, ба хусус тарбияи насли ҷавонамон истифода барем» [101,146]. Дар онҳо қайд карда мешавад, ки ахлоқ ва маънавиёт ҳанӯз баробари рушди ҷомеа пайдо шудааст. Дар пайдоиши он нақши халқунандаро фаъолияти меҳнатии одамон бозидааст. Одамон бе ёрии ҳамдигарӣ дар мубориза бо табиат истодагарӣ карда наметавонистанд ва кӯшиш мекарданд, ки ба якдигар кӯмак намоянд.

Педагогикаи этникии мардуми тоҷик дар давраҳои тараққиёти таърихӣ худ бештар масъалаҳои одоби ахлоқ, муносибати хубро фаро мегирифт. Дар педагогикаи этникии халқи тоҷик ба тарбияи меҳнатии фарзандон дар оила тавачҷуҳи асосӣ дода мешавад. Муносибатҳои асосии байни одамон аввал

дар оила, баъдан дар чомеа, дар чараёни меҳнат ташаккул меёбанд. Зеро меҳнатдӯстӣ «муносибати шахсро ба атрофиён мусбат мегардонад» [185,73].

М.Орифӣ дар асари хеш «Аз таърихи афкори педагогии халқи тоҷик» чунин зикр кардааст: «Калонсолон ба бачагон меҳнат, ҳосил намудани маҳорат ва малакаҳои меҳнатиро ёд дода, онҳоро бо зиндагӣ, урфу одатҳо, маросиму қоидаҳои динӣ ва меъёрҳои рафтори одамони ҳамон замон шинос мекардагӣ шуданд» [131,8].

Осори адабиву фарҳангии ниёгонамон аз он далолат медиҳанд, ки мавзӯи одоб, ахлоқ, рафтору кирдори ҳамида, меҳнатдӯстиву инсонпарварӣ, илму дониш омӯхтан аз мавзӯҳои меҳварии ниёгони мост. Чунин таъкид намудан лозим аст: «хизмати таърихии ниёгони мо аз он иборат аст, ки онҳо қадимтарин тамаддунҳои ҷаҳониро офарида, низоми мукаммали идораву давлатдорӣ, санъати асили меъмориву шахрсозӣ, тарзи оқилонаву мутамаддини муносибати байни халқияту қавмҳо, эҳтироми оинҳои мухталифи динӣ ва чараёну равияҳои гуногуни илмиву фалсафиро барои наслҳои ояндаи башар ба мерос гузоштаанд» [16,1].

Тадқиқотҳои таърихӣ ва педагогӣ (М. Орифӣ [131], Х. Афзалов [38], Қ.Б. Қодиров [94]) нишон медиҳанд, ки дини зардуштӣ ва китоби муқаддаси «Авасто» ҳамчун дини ҳукмрон ба тарбияи маънавӣ ва ахлоқӣ таъсири ҷиддӣ дошт. Китоби «Авасто» дар замонҳои қадим пайдо шуда, бо мурури вақт таҳрир шудааст ва ба шароити нави инкишофи таърихии чомеа мутобиқ гардонида шудааст. «Авасто» ба монанди фарҳангнома маводҳои гуногунро дар бар мегирад, ки ба таълимоти динии таърих, ситорашиносӣ, ҳуқуқ, ахлоқ ва ғайра робита дорад. Се ҳислати хуб, ки бояд шахси пайрави эътиқоди зардуштӣ дошта бошад, «пиндори нек, гуфтори хуб ва кирдори нек» ҳамчун сифатҳои шахси комил эътироф шудаанд ва то ҳол ин сифатҳоро мардум қадр мекунанд. Чи хеле ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намудаанд, «дини зардуштӣ нахустин динест, ки таҳкурсии мустаҳкамаи ахлоқии динҳои муосири ҷаҳонро гузошта, дорони тамоми рукнҳо, сохтор, аҳком ва назму тартиби мушаххаси ормонӣ мебошад.

Дар «Авасто» мардум ба ростӣ, покӣ, дурустӣ, чидду чаҳд, кору кӯшиш, чашну шодмонӣ, ба андешаи нек, гуфтори нек ва кирдори нек, ба ҳамкорию ҳамёрӣ, меҳру дӯстӣ, оштию созандагӣ даъват карда шудааст. Ҳақиқатҷӯӣ, адолатхоҳӣ, садоқат, вафо, далерию фарзонагӣ, ростию дурустӣ ва хислатҳои дигари писандида ба инсоне хос аст, ки ободкунандаю фазояндаи ҷаҳони моддӣ мебошад» [17,364].

Вобаста ба ин, муҳаққиқон Ш.Бердиев ва Б.Шомуродов қайд менамоянд, ки «нуктаи аз ҳама муҳими таълимоти зардуштӣ афкори ахлоқии он мебошад. Бунёди ин динро андешаи нек, ростӣ, покӣ, порсой, хештандорӣ ва ғалаба бар нафси худ ва дигар фазилатҳои неки инсонӣ ташкил медиҳад, ки ба воситаи онҳо камолоти ахлоқӣ сурат мегирад ва инсон ба дараҷаи ҷовидонию бемаргӣ мерасад» [51,43].

Донишманд ва мутафаккири Ҳинд Робиндранат Тагор дар мақолааш «Зардушт ва Эрон» чунин навиштааст: «Зардушт дар таърихи олам аввалин касе аст, ки мазҳабро ба як шакли ахлоқӣ даровард ва дар он даврон ҳақиқати ваҳдатро бештар таълим доду ростиву некиро ҳақиқати комил ва камоли ҳақиқӣ муаррифӣ намуд» [176,505].

Аз ҳамин сабаб мо ба хулосае меоем, ки ба масъалаи ахлоқ таваҷҷуҳ намудани Зардушт дар «Авасто» ба ташаккули ахлоқии инсон вобаста аст. Таълимоти ахлоқии сегонаи оини зардуштӣ – пиндор, гуфтор ва рафтори нек дар «Авасто» навишта шуда буд, ки он таълимот то ҳол аҳаммияти худро гум накарда, ҷавҳару фаъолияти ҳар як шахсро дар бар мегирад. Агар ҷамъи афкори зикргаштаро хулоса намоем, чунин ақида пайдо мешавад. Ҳар шахсе, ки дар давоми зиндагии худ се унсури ахлоқии оини зардуштиро риоя менамояд, ба дастоварди зиёди маънавию ахлоқӣ ноил мегардад. Бинобар ин, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки андешаҳои аввалин доир ба ахлоқи ҳамида, дар қатори дигар масъалаҳои ҷомеа, дар самти этнопедагогикаи халқи тоҷик таърихи қадима дорад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки аҷдодони мо маҳз барои ғолибияти қувваҳои некӣ аз болои қувваҳои бадӣ мубориза мебурданд. Дар ривояту

достонҳои халқӣ, ки мазмуну муҳтавои онҳоро муборизаи некиву бадӣ, хайру шарр ташкил менамуд, доимо қувваҳои неқӣ аз болои қувваҳои бадӣ ғалаба мекард. Хамин тариқ, зикр намудан зарур аст, ки муҳтавои оини зардуштиро арзишҳои ахлоқӣ ташкил медоданд. Зеро таълимоти оини зардуштӣ ин кӯшиши бунёди давлати пойдор дар асоси арзишҳои ахлоқӣ ва некиву накӯкорӣ буд.

Масъалаи омӯзиши таҷрибаи халқии тарбияи ахлоқӣ ҳамеша дар доираи назари олимони зиёди асрҳои гузашта қарор дошт ва имрӯз низ таваҷҷуҳи донишмандони муосирро ҷалб мекунад. Омӯзиши афкори педагогӣ дар давраи дигаргуниҳои қатъии инкишофи ҷомеа бо таъба ба анъанаҳои миллӣ ва мероси ғоявию ахлоқии наслҳои гузашта барои пешрафти ҷомеа ва тарбияи насли ҷавон заминаҳои мусоид фароҳам овардааст. Ба тарбияи ахлоқии насли наврас аз ҷониби педагогҳои намоёни асри гузашта Я.А.Коменский, И.Г.Песталотси, К.Д.Ушинский, В.А.Сухомлинский диққати калон дода шудааст. Масалан, И.Г. Песталотси тарбияи ахлоқиро вазифаи асосии муассисаи тарбиявӣ шуморидааст. Ба фикри ӯ маҳз тарбияи ахлоқӣ характери хайрхоҳона ва муносибати дилсӯзонаро нисбати одамон дар шахс ташаккул медиҳад. В.А.Сухомлинский навиштааст: «Вақте сухан аз симои ахлоқии одам меравад, калимаҳои муқаддас ва устувор маънои муайян пайдо мекунанд: ин ҳамон чизест, ки одам онро мисли шаъну шараф қадру эътибораш азиз медонаду ба ҳеҷ вачҳ аз баҳраш гузашта наметавонад. Одаме, ки мо тарбияаш мекунем, бояд ҳақиқати муқаддас, номҳои муқаддас, принципҳои муқаддас ва қоидаҳои муқаддасу баҳснопазир ва пойдори ҳулку одоб дошта бошад» [173,129].

Олимон мафҳуми арзишҳои ахлоқиро ҳамчун ҷанбаи махсуси азҳудкунии таҷрибаи маънавӣ ва баҳодихии воқеият ва ҷаҳон алоқаманд медонанд. Педагоги бузурги рус К.Д.Ушинский оид ба таҷрибаи халқии тарбия чунин навиштааст: «Тарбияе, ки худӣ мардум эҷод кардааст ва мабдаи халқӣ дорад, он гуна иқтидори тарбиявиرو дорад, ки дар беҳтарин низомҳои дар заминаи ғояҳои абстрактӣ бунёдшуда мавҷуд нест...» [185,51]. А.С.

Макаренко чунин ақида дошт, ки «тарбияи ахлоқӣ барои касби ояндаи инсон аҳаммияти муҳим дорад» [105,51]. М.Орифӣ таърихи афкори педагогии халқи тоҷикро омӯхта, чунин қайд кардааст: «Дар педагогикаи халқӣ ба тарбияи хислатҳои хушмуомилагӣ, боодобӣ, хоксорӣ, таҳаммулпазирӣ, ботамкинӣ аҳаммияти зиёд дода шудааст» [131,20].

Педагогикаи мардумӣ тамоми паҳлуҳои тарбияи ахлоқиро дар алоқамандии якдигар мебинад. Аз ҷумла, тарбияи ватандӯстӣ ва инсонпарварӣ, муносибати софдилона ба меҳнат, тарбияи намудани ростқавлӣ ва ростӣ, хушмуомилагию хоксорӣ, риояи одоб ҳангоми муомила бо ҳамсолон ва калонсолон, муносибати дӯстона, дӯстиву рафоқат, ҳимояи манфиатҳои умум ва эътиқод дар ин роҳ, нисбат ба якдигар меҳрубон будан, ба якдигар дастӣ мадад дароз кардан, интиҳоби дӯсти арзанда, риояи одоб дар дӯстӣ, қувваи дӯстӣ ва ғайраҳо, ки онҳоро одатан дарси ахлоқ меноманд. Чи хеле ки донишмандон Б. Раҳимов ва А. Нуров қайд кардаанд, «педагогикаи этникӣ ва халқӣ яке аз пуртаъсиртарин соҳаи илми педагогика буда, дар ташаккули сифатҳои неки ахлоқии насли наврас мақоми муҳим мебозад» [146,3].

М.Орифӣ зикр намудааст, ки «одоб дар педагогикаи халқӣ маънои васеъ дошта, мафҳумҳои гуногун, аз қабилӣ ватандӯстӣ, халқпарварӣ, дӯстӣ ва рафоқат, инсондӯстӣ, хоксорӣ, ростӣ, мардонагӣ, ҳурмат, шучоатро дар бар мегирад» [131,15].

Аз назари мо, вазъияти ҷаҳони муосир аз хурду калон заковату донишмандӣ, ахлоқу одоби ҳамида, маърифати баланд, ғазилат, хирадмандиро тақозо дорад. Ҳанӯз дар муассисаи таълимӣ насли наврас бояд ба қамоли маънавӣ – ақлмандиву хирадмандӣ расанд. Маҳз ба туфайли қамоли маънавӣ, оқиливу хирадмандӣ метавон некиро аз бадӣ, зебоиро аз зиштӣ, ҳақиқатро аз ботил, адолатро аз ҷабр, одамгариро аз ноодамӣ фарқ кард. Маҳз ба воситаи илму дониш инсон метавонад ба қадри падару модар, арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ, фарҳанги миллӣ расад, ба маънии ҳаёт ва зиндагӣ дуруст сарфаҳм равад. Ҳамчунин, вазифаю рисолати инсонӣ ва

шахрвандии худро ичро намуда, масъулияти баландро дарк кунад. Дар ҳалли масъалаҳои мазкур нақши педагогикаи этникӣ ва осори мутафаккирони барҷастаи халқи тоҷик хеле бузург аст. Зеро мақсади асосӣ ва ниҳоии таълиму тарбияи фарзанд ба воя расонидани инсонии соҳибмаърифат, ҷавобгӯ ба талаботи замон, бофарҳанг ва боахлоқ аст.

Таҷрибаи ҳаёти нишон медиҳад, ки насли наврас бояд ҷаҳонбинии васеъ, тафаккури мантиқӣ, мафкураи солим, ахлоқи ҳамида, завқу таъби зебоиписандӣ, ҳисси ифтихори миллӣ дошта бошанд, соҳиби фазилатҳои маънавӣ ва башардӯстӣ бошанд. Академик Муҳаммадҷон Шакурӣ чунин қайд кардааст: «Маънавият қувваи бунёдкор аст, нерӯҳои инсонии одамизодро ба бунёдкорӣ сафарбар намуда, шахсро ба пояҳои баланди инсонӣ мерасонад, бо ин амал мардумро ба ҳам муттаҳид месозад, халқҳоро ба ҳам наздик меорад. Ин аст, ки ахлоқ ва маънавият нишонаи асосии одамият, умдатарин омили инсонсоз аст» [216,30]. Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки фазилатҳои маънавию ахлоқӣ барои ҳар як инсон зарур, аввалиндараҷа ва муқаддас мебошанд.

Ахлоқи писандида ва хушхӯй аввалан дар муносибат ва одоби муошират зоҳир мегардад. Услубу одоби муомила ва одоби муошират паҳлуҳои хеле гуногун доранд. Он одоби салом, одоби сухан, одоби роҳ рафтан, одоби муносибат бо волидайн, одоби муошират бо устодон, одоб бо дӯстону рафиқон, одоб бо ҳамсоягон, одоби хариду фурӯш, одоби ба бозор рафтан, одоб дар ҷойҳои ҷамъиятӣ ва ғайраро дар бар мегирад. Касе ки дар оила, дар мактаб таълиму тарбияи хуб гирифтааст, худро шинохтааст, ҳатман шартҳои салому алейк ва одоброрию мекунад.

Бузургон дар китобҳои пурқиматашон, Имоми Аъзам дар пандномаҳои хеш, Муҳаммад Ғаззоӣ дар «Кимийи саодат», Насируddини Тӯсӣ дар «Ахлоқи Носирӣ», Ҷалолиddини Давонӣ дар «Ахлоқи Ҷалолиӣ», Воизи Кошифӣ дар «Футувватномаи султонӣ», Алиӣ Сафӣ дар «Одоб-ул-асҳоб», Саъдии Шерозӣ дар «Бӯстон» ва «Гулистон» роҷеъ ба ахлоқ ва оину шартҳои одоби муошират, аз ҷумла одоби салом ва қоидаҳои он андешаҳои ҷолиб баён

кардаанд. Чамъи асарҳои таърихӣ ва фарҳангии то имрӯз бадастомада гувоҳи онанд, ки педагогикаи халқи тоҷик дар асоси сарчашмаҳои таърихӣ пурқиммату нодир бунёд ёфтааст. Аввалин афкори педагогии халқи тоҷикро мо дар қиссаҳои ҳаёӣ, эътиқод ва саргузашти бофтаи қаҳрамонҳо, эҷодиёти даҳонакии халқ ва ёдгориҳои қадима дида метавонем. Дар ин нақлу ривоятҳои гузаштагон, эпосу афсонаву ҳикояҳо, асотирҳо тасаввуроту ҷаҳонбинии одамони қадим оид ба ҳодисаҳои асрорангези табиат таҷаллӣ гардидаанд.

Тағйироти куллии соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсии ҷомеа, ки дар мамлакат ба амал меояд, боиси тағйироти кулӣ дар тамоюли арзишҳои ахлоқии насли наврас мегардад. Ба андешаи мо, омӯзиши самтҳои асосии арзишҳои ахлоқии насли навраси муосир таваҷҷуҳи хосаро тақозо дорад, зеро сатҳи тарбияи ахлоқии насли наврас бештар аз сатҳи фарҳангӣ ва давраи таърихӣ, ки насли муайян дар он зиндагӣ мекунад, вобаста аст. Ба гуфти профессор Ш.Шарофов «муҳтавои тарбия, таълим ва инкишоф ҷузъи муҳими сохтори технологияи педагогӣ мебошад» [226,129].

Қонуну қоидаҳои ахлоқи ҳамида ва одоби муоширатро ҳар як инсон, хоса насли наврас доништану риоя карданаш заруру ҳатмӣ аст. Барҳақ аст, ки зебоиву ҳусну ҷамоли инсон аз ахлоқ ва одоби ӯст. Фазилати меъёриву мизоншиносии ахлоқ ин аст, ки дар инсон сифату одати андешамандиро мепарварад. Одобу ахлоқ бунёди ахлоқии инсон ва ҷомеа мебошанд. Саодатмандӣ дар зиндагӣ, пирӯзӣ дар қору фаъолият, комёбӣ дар таҳсилу хониш бевосита аз одобу фарҳанг вобастаанд. Дар ҳар қору амал, дар пиндору гуфтор ва рафтор риоя кардани андозаву меъёр ва ҳалли оқилонаи мушкилот ёрӣ мерасонад. Насли наврасу ҷавон бояд донанд, ки дар ҳама замонҳо авлодони гузаштаи мо ба тарбияи ахлоқӣ диққати махсус медоданд. Беҳуда нест, ки бисёр халқҳои ҷаҳон тоҷиконро мардуми бомаданияту одоби баланд дошта эътироф мекарданд.

«Азбаски ахлоқ бунёди ҳастии инсон ва ҷомеа мебошад, ҳулку одоб дар тамаддуни тоҷику форс ҳамчун арзиши воло, муқаддам, ҳулкиёт, этика бошад, илми аз ҳама воҷиб ва зарур эътироф гаштааст» [114,5].

Тарбия метавонад ба тақдири ҳозираи инсон ва ояндаи ӯ таъсир расонад. Бинобар ин, табиату моҳияти тарбияро бояд дарк намуда, ҳадаф, вазифаҳо, усул ва воситаҳои тарбияро муайян кардан зарур аст. Аз дунёи маънавӣ ва дастовардҳои зеҳнӣ, фарҳанги аҷдодон ва таърихи гузашта баҳра бардоштан вазифаи муқаддаси насли навраси мамлакат ҳисоб меёбад. Аз ин лиҳоз, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид карданд, ки «Истиқлоли давлатӣ шароит фароҳам овард, ки таҳқиқи илмӣ дастовардҳои моддиву маънавӣ, мероси фарҳангӣ ва таърихи куҳанбунёди тоҷикон вусъати бисобиқа пайдо карда, миллати тоҷик дар арсаи байналмилалӣ ҳамчун миллати тамаддунсозу фарҳангсолор, эҷодкору илмпарвар ва шахрсозу шахрнишин муаррифӣ гардад» [25].

Ҳамин тавр, аз гуфтаҳои зикргардида ба хулосаи зерин меоем:

1. Ахлоқ ба ҷаъолияти бошуурунаи инсон, ки дар он таносуби манфиатҳои шахсӣ ва ҷамоатӣ ба инобат гирифта мешавад, асос меёбад. Ба туфайли тафаккури ахлоқӣ фарқи некиву бадӣ муайян мегардад, қадру қимати ҳаёт, инсон, маънии зиндагӣ фаҳмида мешавад, ки дар ин вазифаи қадриву арзёбии ахлоқ ифода меёбад. Фазилати меъёриву мизоншиносии ахлоқ ин аст, ки дар инсон сифату одати андешамандиро мепарварад. Дар ҳар қару амал, дар пиндору гуфтор ва рафтор риоя кардани андозаву меъёр ва ҳалли оқилонаи мушкилот ёрӣ мерасонад.

2. Насли наврас ҳанӯз дар муассисаи таълимӣ бояд ба камоли маънавӣ, ақлмандиву хирадмандӣ расад. Маҳз ба туфайли камоли маънавӣ, оқиливу хирадмандӣ метавон некиро аз бадӣ, зебоиро аз зиштӣ, ҳақиқатро аз ботил, адолатро аз ҷабр, одамгариро аз ноодамӣ фарқ кард. Маҳз ба туфайли илму дониш инсон метавонад ба қадри падару модар, арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ, фарҳанги миллӣ расад, ба маънии ҳаёт ва зиндагӣ дуруст сарфаҳм равад.

3. Расму оин ва анъанаҳои миллӣ, ки рафтору кирдори одамонро ба танзим медоранд. Анъанаҳо, урфу одатҳои хуби халқӣ, эҷодиёти шиғоҳии

халқ бо нигоҳдории вижагӣ ва хусусиятҳои миллӣ ба тарбияи ахлоқии насли наврас ва ҷавонон таъсири мусбӣ мерасонанд.

4. Ахлоқ дар ҷомеаи тоҷикон бештар ба афкори омма, ки дар он ин ё он тарзи рафтор мақбул ё ғайримақбул дониста мешавад, така менамояд. Афкори омма василаи муҳими риоя намудани меъёрҳои ахлоқ дар ҷомеа мебошад.

5. Таҳти таъсири анъанаҳо ва расму оинҳои миллӣ, эҷодиёти шифоҳии халқ, осори насри ривоятӣ симои зоҳирии иҷтимоиву психологӣ ва маънавии инсон ташаккул меёбад, ки дар худ эҳсосот ва рӯҳияи баландро бо малакаҳо, одатҳои солим ва анъанаҳои пешқадами созанда дар ҷомеа ва хонавода дар бар мегирад.

6. Анъанаҳо ва расму оинҳо, эҷодиёти шифоҳии халқ дар така ба рушди таърихии ҷомеа ва таҷрибаи халқҳо метавонанд ба беҳтаршавии сатҳи зиндагӣ таъсир расонанд ва дараҷаи тарбияву маърифати мардумро баланд намоянд. Дар замоне, ки тарбияи насли наврас масъалаи рӯзмарраи аҳли ҷомеа гардидааст, истифодаи анъанаҳои суннатии халқи тоҷик, фарҳанги пурғановат, осори панду ахлоқии ниёғони хирадпешаамон дар рушди шахсияти баркамол зарурияти замонавӣ маҳсуб мегардад.

1.2. Осори мутафаккирони барҷаста ва педагогикаи халқи тоҷик дар бораи тарбияи ахлоқии насли наврас

Мутафаккирони тоҷику форс дар асарҳои худ зарурияти илму дониш ва омӯзишу тарбияро дар инкишофи шахсият ва ҳаёти инсон муҳим арзёбӣ кардаанд. Муҳтавои ақидаҳои педагогии онҳоро, пеш аз ҳама, масъалаи ташаккули инсони комил ташкил медиҳад. Онҳо изҳори ақида мекарданд, ки бадахлоқӣ, қаллобӣ, таҳаммулнопазирӣ, фиребгарӣ аз хислатҳои хуби инсонӣ нестанд. Махсусан, нақши оила дар тарбияи насли наврас, тарбияи ватандӯстию инсонпарварӣ ва меҳнатдӯстӣ калон аст. Онҳо таъкид кардаанд, ки фарзандони ҳама табақаҳои ҷамъият дар маълумотгирӣ баробарҳуқук

хастанд, илму дониш дар ҳаёт ва зиндагии инсон муҳим буда, мавқеи омӯзгор дар таълиму тарбияи насли наврас беназир аст.

Осори адибони халқи тоҷик, ба монанди «Панднома» - Абӯмансур Муҳаммади Мотурудӣ, «Қобуснома»- и Унсурмаолии Кайковус, «Насихат-ул-мулук»- и Муҳаммади Ғаззолӣ, «Ахлоқи Носирӣ» - и Насируддини Тӯсӣ, «Ахлоқи Ҷалолӣ» - и Ҷалолуддини Даввонӣ, «Гулистон» ва «Бӯстон» - и Саъдии Шерозӣ, «Баҳористон»- и Абдурраҳмони Ҷомӣ, «Футувватномаи султонӣ» ва «Ахлоқи Мӯҳсинӣ» - и Ҳусайн Воизи Кошифӣ ва ғайраҳо дар тарбияи ахлоқии насли наврас нақши муассир доранд. Ин нуктаро бузургон дар ҳама давраи замон дар осори худ такрор ба такрор таъкид ва талқин кардаанд. Чунончи:

Одамизод, агар беадаб аст, одам нест,
Фарқ мобайни бани одаму ҳайвон адаб аст.
Кардам аз ақл суоле, ки бигӯ имон чист?
Ақл бар гӯши дилам гуфт: имон адаб аст.

(Ҷ. Румӣ)

Асли куллӣ чу хулқро дидам,
Илми ахлоқро писандидам.

(К. Биноӣ)

Илми ахлоқ аз ҳама илмҳо воҷиб аст.

(М. Ҳичозӣ)

Бинобар ин, бузургон илми ахлоқ, этикаро аз ҳама илми муқаддам ва зарур ҳисобида, онро ба таври рамзӣ «иксири аъзам», «кимияи саодат», «тибби рӯҳонӣ» номидаанд. Чунончи, муаллими ахлоқ Воизи Кошифӣ таъсири саодатбахш ва аҳаммияти бузурги илми ахлоқ, таълимоти футувват, ҷавонмардиҳо барои инсон ба таври зер зикр кардааст:

Дидаи дил аз футувват равшан аст,
Равзаи ҷон аз футувват гулшан аст.
Ғар бувад илми футувват бар сарат,

Ҳар замон бошад сафои дигарат.

(Кошифӣ)

Чи хеле ки педагогикаи мардумӣ таълим медиҳад, тарбияи ахлоқӣ асосҳои фарҳанги миллӣ, забони модарӣ, анъанаҳо, расму оинҳоро дар бар мегирад, ки онҳоро халқ ибтидо гузоштааст. Тарбияи ахлоқиро метавон дар асоси усулҳои халқӣ амалӣ кард, ки ба ташаккули чунин сифатҳо, ба монанди ҳамдардӣ, ҷавонмардӣ, муносибатҳои дӯстона мусоидат мекунад. Дар асоси он фарзанд таҷрибаи аввалини рафтори ахлоқӣ пайдо мекунад. Ҳамин тариқ, ҳатто аввалин шиносӣ бо урфу одатҳои мардумӣ ба тарбияи ахлоқӣ мусоидат мекунад.

Дар эҷодиёти Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Носири Хисрав, Низомии Ганҷавӣ, Ҷалолиддини Румӣ, Камоли Хучандӣ, Саъдии Шерозӣ, Убайди Зоконӣ, Зайниддин Маҳмуди Восифӣ, Абдурахмони Мушфиқӣ, Бадриддин Ҳилолӣ, Мирзо Абдулқодири Бедил, Сайидои Насафӣ, Шамсиддин Шохин, Аҳмади Дониш ва дигарон шеърҳои пандуахлоқӣ ва ҳикояҳои зиёде оварда шудаанд, ки дар тарбияи ахлоқии насли наврас бетаъсир нестанд. Ҳамзамон, истифодаи фаровони ҳикоеҳои ахлоқиро дар осори ривоятӣ, аз қабилӣ «Ҳазору як шаб», «Калила ва Димна», «Синдбоднома», «Марзбоннома», «Самаки айёр», «Доробнома», «Тӯтинома» ва ғайра метавон ба мушоҳида гирифт, ки аз ҷанбаи нерӯмандии ахлоқии ин осор шаҳодат медиҳад.

Дар олами тарбия мутафаккирони бузурге, ба мисли Ибни Муқаффаъ, Мискавайх, Форобӣ, Закариёи Розӣ, Ибни Сино, Рӯдакӣ, Саной, Ансорӣ, Аттот ва дигарон арзи ҳастӣ карданд. Абӯрайҳони Берунӣ, Хоразмӣ, Ҷалолиддини Балхӣ, Носири Хусрав, Камоли Хучандӣ ва дигароне буданд, ки аз вартаи хавфноки аҷнабиён ҳалосӣ ҷуста, ватанро тарк гуфта, як каф хоки домангири ватанро ҳамроҳи худ мебурданд, ки аз одатҳои қадими мардуми Шарқ аст.

Ибни Мискавайх дар улуми гуногун ба вижа таърихи фалсафа ва ахлоқ осори арзишманде ба ёдгор гузоштааст. «Таҳзиб-ул-ахлоқ» муҳимтарин ва ҷомеатарин китоби ахлоқӣ аст, ки аз осори ҷонибдор ба вижа Арасту таъсир

пазируфта ва бар андешамандони пас аз худ (монанди Хоча Насируддини Тӯсӣ ва Имом Муҳаммади Ғаззоли) таъсир гузоштааст. Ў мегӯяд, ки ғайолияти ахлоқӣ дар ягонагӣ номумкин аст. Одам бе ёрию мадагории дигарон зиста наметавонад, агарчи қобилият ҳам дошта бошад. Бинобар ин, карзи инсон ин хизмат кардан ба мардум мебошад, дар баробари ин аз мардум зиёда аз хизмати кардааш дар ҳаққи онҳо бояд талаб накунад. Инсон аз рӯзи таваллуд мафкураи тоза, ҷаҳонбинии тоза дорад. Ў дар натиҷаи ғайолияти назариявӣ амалӣ дониши худро зиёд ва хусусияти хислаташро беҳтар мегардонад.

Нуқтаи марказии таълимоти ахлоқии Абӯнаصري Форобиро масъалаҳои ташаккули ҳамаҷонибаи шахс, роҳҳо ва воситаҳои ноил шудан ба хушбахтӣ, нақӯкорӣ, инсондӯстӣ ва муносибати хуб ташкил медиҳад. Ҳамаи ин аз ҷаҳонбинии инсондӯстонаи ӯ дарак медиҳад. Маҳз ҳамин ғояҳо мазмуни ақидаҳои Форобиро оид ба тарбия, такмил додани шахсият ва мавқеи ӯ дар ҳалли вазифаҳои иҷтимоӣ ташкил медиҳанд. «Азбаски дар замони Форобӣ педагогика ҳамчун илм ташаккул наёфта буд, ӯ доир ба масъалаҳои таълиму тарбия китоби махсус таълиф накардааст» [255,26]. Вале дар асарҳои офаридаи Форобӣ, аз қабилӣ «Рисолат-ул-ахлоқ», «Китоб-ул-ахлоқ»-и Форобӣ, «Китоби хирад» ва ғайра мақсад ва мазмуни тарбияи инсонӣ комилу фозил ҳамаҷониба таҳлил карда шуда, дар ин бора ба падару модарон ва омӯзгорон тавсияҳои судманд пешниҳод кардааст. Масалан, ӯ таъкид намудааст, ки «агар омӯзгор аз хонандагон самимият, ростқавлӣ, эҳтироми яқдигар ва ҳақиқатро талаб кунад, пеш аз ҳама, худӣ ӯ бояд дорои чунин сифатҳо бошад. «Арзишҳои ахлоқӣ ҳам ба мисли қувваи ақлонӣ модарзод набуда, натиҷаи тарбия ва таълим, инчунин таҷриба ва амалияи зиндагӣ мебошанд» [180,343].

Абурайҳони Берунӣ олими ҳамадонест, ки зиёда аз 150 асар таълиф кардааст. Ақоиди асосии ӯ дар бораи ҳаёти ҷомеа, ахлоқ, этика нисбатан мукаммалтар дар асарҳои «Ҳинд», «Маъданшиносӣ», дар мукотибот бо Ибни Сино, инчунин дар муқаддима ба рисола оид ба рӯйхати таълифоташ баён

шудаанд. Берунӣ инчунин ба масъалаҳои ахлоқие чун шарафу эътибор, некию бадӣ, адолат ва вичдон таваҷҷуҳи бештар додааст. Ба фикри ӯ, шахсияти ҷавонмард дар раванди тарбия маҳз дар меҳнат ташаккул меёбад ва танҳо меҳнат сифатҳои инсонро такмил мебахшад. Худи раванди бадастоварии донишҳо заҳматест, ки нерӯ, вақт ва тоқати зиёд металабад. Берунӣ ба муносибатҳои дӯстонаи байни одамон назар афканда, онҳоро гаронбаҳотарин ҳадяи ҳаёт, асоси саодати инсонӣ ва пешрафти ҷамъиятӣ номидааст.

Абӯалӣ ибни Сино асоси ташаккули шахсиятро дар ягонагии тарбияи фикрӣ, ҷисмонӣ, ахлоқӣ, зебоипарастӣ ва меҳнатӣ дидааст. Аз назари Ибни Сино, агар шахс худро ислоҳ карда, қувваҳои ботиниашро идора карда тавонад, вай қобил аст, ки хонавода, манзил ва ҷамъаоро низ идора намояд. Инсон, вақте ки худро ислоҳ намуда, мувофиқи ақлу мурувват рафтор мекунад, гумроҳ намегардад ва дар зиндагӣ хор намешавад. Ҳангоме ки инсон худ комил гашт, аз вазифаҳои зарури вай ба дӯстон, наздикон, аҳли оила суҳбату насиҳат кардан ва онҳоро ба роҳи рост ҳидоят намудан аст. Аз назари Абӯалӣ Сино инсон пайваста ба ислоҳу такмили ахлоқи худ бояд шуғл варзида, хоса усули муқоисаро истифода барад. Вай ҳамеша аз рафтори дигарон огоҳ гашта, бо онҳо худро пайваста муқоиса намояд. Инсонҳо шабеҳи ҳамдигаранд, агар кас дар мисоли фарде ғазилатҳои беҳтаринро мушоҳида кунад, бояд аз вай ибрат гирад, донанд, ки ӯ ҳам метавонад монанди он шахс шавад. Чунин ғазилат, агар дар ӯ низ мавҷуд бошад, онро такмил диҳад, вале пинҳон бошад, вайро бедор созад.

Абӯалӣ ибни Сино талқин менамояд, ки зиннату ороиши бағоят зебо барои оила, мард ва зан ба таври ҳалолу дуруст дар заминаи луқмаи ҳалол зиндагיאшонро ба роҳ мондан аст. Ибни Сино оид ба вазифаи муҳими оила – тарбияи фарзанд махсус таваққуф намудааст: «Бояд бачаро аз қорҳои бад дуру аз одоте, ки айб шумурда мешавад, барканор намуд» [284,49].

Шайхурраис таълим медиҳад, ки дар оила, вақте ки фарзанд таваллуд мешавад, аввалан, ба ӯ номи нек бояд гузошт. Мураббии ӯ бояд солим ва

бохирад бошад. Вақте ки даври ширхӯрии кӯдак ба итмом мерасад, ба тарбияи ахлоқии вай мебояд бештар эътибор дод.

Тибқи таълимоти Ибни Сино, вақте ки бача ба синни 5 - 6-солагӣ мерасад, ба ӯ илму адабро бояд таълим дод. Дар интиҳоби омӯзгору мураббӣ бояд муносибати ҷиддӣ намуд. Шайхурраис таъкид кардааст, ки «омӯзгор бояд хирадманду диндор бошад ва ба роҳи таҳзиби ахлоқ ва парваришу тарбияти бача ошнову бино буда, бовикору сангин, бомуруввату покдоман ва назиф бошад ва роҳи муоширатро бидонад» [284,24]. Дар ин андешаи Ибни Сино оид ба омӯзгор симои маънавӣ, усулҳои асосии одобу ахлоқи муаллим зикр шудаанд. Аввалан, устод бояд хирадманду солор бошад, маърифати баланди касбӣ дошта, роҳу равиши таълим, усулҳои парвариши маънавият, услуби адабро хуб донад. Ва худ дорои фазилатҳои воло: таҳаммул, мурувват, покдоманӣ, назирӣ, одоби муоширати нек ва дигар сифатҳои писандида бошад. Ин ақидаҳои Сино оид ба этикаи омӯзгор арзиши ҷовидонӣ доранд ва дар ҳама даври замон қимати худро гум намекунанд. Зеро «ақидаҳои ахлоқии Ибни Сино таҷассумгари ормонҳои башардӯстӣ ва меъёрҳои ахлоқии умумибашарианд, ки дар он кулли фазилатҳои ахлоқӣ мутамакказ шудаанд» [75,87].

Олимон ба хулосае меоянд: «Дастоварди намоёни Ибни Сино дар он буд, ки рафқати миёни одамонро чун нишони одамият, новобаста аз мансубияти этникӣ, наҷодӣ ва динӣ, ба дараҷаи уҳдадорихои муҳимтарини ахлоқии одамон ва барои ҳамзистии инсонӣ зарурӣ бардошт» [51,229].

Масъалаи тарбияи насли наврас, одобу ахлоқи ҳамида дар асарҳои мутафаккири намоёни форсу тоҷик Унсурмаолии Кайковус ба таври муҳим инъикос ёфтааст. Кайковус дар «Қобуснома» оид ба масъалаҳои одоби суҳан гуфтан, хӯрдани таом, нӯшидани об, тарзи меҳмондорӣ, одоби либоспӯшӣ, дар бораи тарбияи фарзанд, хоксорӣ ва ғурутанӣ, муҳим будани ҳунаромӯзӣ фикрҳои ҷолиб овардааст. Нишонаи аслии тақомули шуури инсон, ба ақидаи муаллифи «Қобуснома» нутқ мебошад. Мутафаккири бузург хотирнишон месозад: «ва бидон, ки аз ҳама ҳунаро бештарин ҳунаре суҳан гуфтан аст»

[78,28]. Ҳадафи аслии осори Кайковус аз «арҷгузории инсон ҳамчун мавҷуди огоҳу бошуур, созанда, тавоно, бо илму хирад ва қодир ба иҷрои аъмоли нек ба хотири шукуфоии халқу Ватани хеш» иборат буд [295,11]. Агар мо ақидаҳои Кайковусро оид ба масъалаи номбурда баён намоем, он гоҳ вай дар мисоли писараш Гелоншоҳ дар насли наврасу насли наврас парваридани чунин сифатҳои баланди ахлоқиро зарур шуморидааст: некию накӯкорӣ, ростгӯӣ, ростқавлӣ, беозорӣ, шармгинӣ, санъати суҳангӯӣ, ба ҷо овардани иззату эҳтиром, дӯстию рафокат, меҳнатдӯстӣ, ҳалимӣ ва ғ. Ӯ оид ба меъёрҳои ахлоқ чунин гуфтааст: «Ва чун ту ба касе хубӣ кунӣ, бингар, ки андар вақти хубӣ кардан ҳам чандон роҳат, ки бад-он кас расад, дар дили ту хушиву роҳат падид ояд. Ва агар ба касе бадӣ кунӣ, чандоне ки ранҷ ба вай расад, бар дили ту зухуроту(ғаму андӯх, тангдилӣ) гаронӣ расида бошад ва аз ту ба касе бар наояд» [78,28].

Унсурмаолии Кайковус дар боби «Андар фарзанд парвардан ва оини он»-и «Қобуснома» масъалаи уҳдадориҳо ва вазифаҳои падару модарро дар таълиму тарбияи фарзанд таъкид намудааст, ки имрӯз низ аҳаммияти калон доранд. Дар бораи вазифаҳо ва уҳдадориҳои падару модарон Кайковус навиштааст: «Бидон, эй азизи ман, ки агар Худой туро писаре диҳад, аввал номи хуш бар вай неҳ, ки аз ҷумлаи ҳақҳои падарон яке ин аст. Дувум он ки ба дояғони меҳрубон супор. Чун бузург шавад, агар раият бошӣ, вайро пешае биомӯзӣ» [78,85]. Муаллифи «Қобуснома» бо эҷодиёти худ дар шароити асримиёнагӣ илму донишро асос, шакли калидиву таъйинкунандаи шуури инсонӣ шуморида, нодониву ҷаҳолатро сабаби аслии бадбахтӣ меҳисобид.

Сарчашмаи мероси ахлоқии Кайковус таълимот ва андарзномаҳои осори ахлоқӣ-дидактикии Сосониён, мисли «Пандномаи Абурбади Меҳраспандон», «Андарзномаи Анӯшервон», «Пандномаи Хусрави Қубодон», «Андарзномаи Бахтофаринӣ» ва ғ. мебошанд. Кайковус ба тарбияи оилавӣ таваҷҷуҳи зиёд дошт. Оилаи хуб, ба фикри ӯ, дар ҷомеа устувору пайдор аст.

Панду ҳикмат дар адабиёти давраи гузашта, бахусус дар эҷодиёти Абулқосим Фирдавсӣ мақому мавқеи хос дорад. Дар «Шоҳнома» достоне

нест, ки дар он панду ҳикмат набошад. Зарбулмасал, мақол, ҳикмат ва панд чун силоҳи бузург дар дасти Фирдавсӣ барои мушаххасу муайян ва ошкор сохтани шоҳаҳои мухталифи донишу хирад, кушодани рози ниҳони гардун, гузашти рӯзгорон, аз олоишу касофат пок кардани рӯҳу равони ҳар фарди ҷомеа ба кор меравад. Бинобар ин, Фирдавсӣ хирад, дониш, сухандонию суханварӣ, нақӯиву ростӣ, хоксорӣ, далерӣ, адлу адолат, бузургӣ, дӯстӣ, таҷриба андӯхтан, ранҷу ганҷ ва дигар хислатҳои поки инсониро сутуда, падидаҳои номуносиб ва амали зишт, аз қабилӣ душман ва душманӣ, фиребу найранг, ҳирсу тамаъ, бедодиву бадӣ, нодониву ҷохилӣ, дурӯғу бевафой ва ғайраро, ки сифат ва хислати баду зишт мебошанд, сарзаниш ва мазаммат менамояд. Зарбулмасал, мақол, панду ҳикмат дар «Шоҳнома» воситае мебошад, ки таъсир ва иқтидори бадеии онро афзуда, дилошӯб сохта, дар қалбҳо ҷой медиҳад. Маънии барҷаста, мазмуни нозуку латиф, шакли суфтаву зебои калима ва ҷумлаҳо, ки омили муҳими аңдарзи «Шоҳнома» мебошанд, ба насли наврас лаззат мебахшанд, рӯҳро тоза, тафаккурро қавитар, суханро бурротар мекунанд:

Чунин гуфт донанда деҳқони пир

Ки: «Дониш бувад мардро дастгир» [33,15].

Ё ин ки:

Бихур ҳар чи дориву бар бад макӯш,

Зи гетӣ ба марди хирад дор гӯш [33,7].

Ё дар ҷои дигар:

Ҳама пок пӯшу ҳама пок хвар,

Ҳама пандҳо ёд гир аз падар [33,15].

Ҳикмату панд кулли осори безаволи Шайх Саъдии Шерозиро фаро гирифтааст. Саъдӣ аз бузургтарин нобиғаи адабиёти форсизабон аст, ки дар масоили адлу инсоф, тарбияи фарзанди нақӯхислат, ҳасоили беҳтарини инсонӣ, монанди хоксорию фурӯтанӣ, фазилати қаноат, ғавоиди хомӯшӣ, одоби суҳбат, таъсири тарбият ва дигарон дар асараш «Ғулистон» ҳикояҳои пурмазмун ва ҷолиб нигоштааст. Ба гуфти донишманди Эрон Абдулҳусайни

Зарринкӯб «Назари Саъдӣ он аст, ки дар ин китоб инсон дунёро ончунон ки хаст, тавсиф кунад, на ончунон, ки бояд бошад» [74,186].

Дар табиати инсонӣ ҳам хислатҳои нек ва хислатҳои бад ниҳон аст. Аммо тавассути тарбия дар қалби инсон меҳр, некирдорӣ, адолатпарварӣ, ғамхорӣ ва дигар хасоили хубро парваридан мумкин аст. Ҳаками бузург ба мавзӯи ахлоқ ва тарбия эътибори аввалиндараҷа додааст. Аз назари Саъдӣ, тарбияи шахс бояд ҳанӯз дар овони кӯдакӣ оғоз ёбад, инсон дар хурдӣ ба ҷӯби тар монанд аст, ки онро метавон дар қадам ҳолате, ки бошад, бипечӣ. Вақте бузург шуд, тарбияш мушкил мегардад. Шоир ин маъниро бо чунин қитъа ифода кардааст:

Ҳар кӣ дар хурдияш адаб накунад,

Дар бузургӣ фалоҳ аз ӯ бархост.

Ҷӯби тарро, чунон ки хоҳӣ, печ,

Нашавад хушк ҷуз ба оташ рост! [232,205].

Ба ақидаи Саъдӣ, саховатмандӣ аз хислатҳои хуби инсонӣ аст. Шахси саховатпеша ва дасткушод соҳиби қаромату обрӯӣ аст. Инсонҳое пайдо мешаванд, ки соҳиби мулку ҳазинаи зиёд ҳастанд, молу ашёи бисёр ҷамъ кардаанд, аммо дастӣ саховат ва эҳсон, ёрӣ ба дармондагон, мӯҳтоҷон, ҳатто оддитарин хислат – гуфтани сухани малех, муомилаи хуш, одоби муоширатро гум кардаанд. Шоир ба ин маънӣ гуфтааст:

Чу инсонро набошад фазлу эҳсон,

Чӣ фарқ аз одамӣ то нақши девор.

Ба даст овардани дунё ҳунар нест,

Якero гар тавонӣ, дил ба даст ор! [232,212].

Адиби бузург дар масъалаи тарбияи шахс, ахлоқи волидайн, кирдор ва рафтори падару модарро низ сабабгор медонад. Зеро «мева аз дарахт дур намеафтад» гуфтаанд. Падару модар бо рафтори худ ба тарбияи фарзанд таъсири бузург мегузоранд. Саъдӣ фарзанди душвортарбияро ба «оҳани бадғуҳар» монанд кардааст. Ба андешаи шоир, тарбия аз оила сарчашма мегирад. Вақте фарзанд дар оилаи нопурра ва муҳити бад ба воя мерасад,

натиҷааш дар тарбияи ӯ намоён мегардад. Ба ин маънӣ Саъдӣ ҳикоятро овардааст: «...Вазире писарашро ба тарбияи донишманд мебарад, то ки оқил гардад. Донишманд ҳарчанд кӯшиш мекунад, аммо таъсири таълим дар ӯ дида намешавад. Писарро боз меорад ва чунин мегӯяд, ки «ин писар оқил намешавад, наздик аст, ки маро девона кунад» [232,203].

Яъне, ба роҳи дуруст ҳидоят намудани фарзанде, ки дар оилаи носолим бо тарбияи нокомил ба воя расидааст, заҳмат металабад.

Саъдӣ сабру қаноатро беҳтарин хислати одамӣ донистааст. Ба ақидаи ӯ, инсон бояд дар лаҳзаҳои душвори зиндагӣ, дар комёбиву норасоӣ, боигариву нодорӣ, баландиву пастӣ сабру таҳаммулро пеша гирад. Шахсе, ки ба пурхӯриву танпарварӣ одат кардааст, дар лаҳзаҳои душвор қаноат карданаш мушкил мегардад. Ба ин маънӣ, Саъдӣ дар ҳикояти хеш кам хӯрдан, бо дода қаноат намудан, дар сахтиву нодорӣ сабр карданро талқин намуда, чунин гуфтааст:

Чу кам хӯрдан табиат шуд касеро,

Чу сахтӣ пешаш ояд, сахл гирад.

Ва гар танпарвар аст андар фарохӣ,

Чу тангӣ бинад, аз сахтӣ бимирад [232,128].

Дар яке аз ҳикояҳои «Ғулистон» адиби бузург ба мақому манзалати омӯзгор, устод ишораҳо намудааст. Саъдӣ дар ҳикояи мазкур чунин қайд кардааст, ки омӯзгорӣ касби боифтихор ва воломақом аст, аммо нозукиҳои хешро дорост. Ба ин маънӣ, Шайх Саъдӣ устоди саҳтгиру донишманд, серталабу мулоҳизакорро шоистаи таҳсину офарин хонда, акси онро чунин тавзеҳ додааст:

Устоду муаллим чу бувад беозор,

Хирсак бозанд кӯдакон дар бозор [232,206].

Сухангӯӣ ва сухандонӣ, одоби муошират, хушгӯӣ ва хушлаҳӣ аз фазилатҳои неки инсонист, ки шахсро сурату сирати зебо мебахшад. Суханварӣ бо каломӣ зебо ва лаҳни шево баён кардани мақсад, ҷалб намудани тавачҷӯҳи шунавандагон ва ҳунари сухан гуфтан аст. Касе, ки

меҳоҳад маданияти баланди нутқронӣ дошта бошад, бояд аз дониши мукамал, суҳанронии ғасеҳ, каломи малеҳ ва одоби хуби муошират баҳраманд бошад. Гуфтор ҳусни ахлоқии одамист, ин ҳусн бояд ба сомеонаш ҳаловат бахшад ва танҳо шахсе соҳиби маданияти олий гардида метавонад, ки аз нозукиҳои суҳангӯӣ ва одоби муошират бохабар бошад.

Ба ин маънӣ Саъдӣ гуфтааст:

То надонӣ, ки суҳан айни савоб аст, мағӯӣ,

В-он чӣ донӣ, ки на некӯш ҷавоб аст, мағӯӣ [232,160].

Ё дар ҷои дигар гуфтааст:

Суҳан гарчи дилбанду ширин бувад,

Сазовори тасдику таҳсин бувад.

Чу як бор гуфтӣ, мағӯ бозпас,

Ки ҳалво чу як бор хӯрданд, бас [232,161].

Ҳамин тавр, осори Саъдӣ ҳазинаи афкори педагогианд. Суҳанҳои пурҳикмат ва афкори пурғановати ӯ дар ташаккули шахсияти насли наврас нақши муҳим бозида метавонанд. Андарзҳои ӯ ахлоқу одоби ҳамидаи ҷамъиятиро ташаккул медиҳанд. Ба монанди: «Ту худро чу кӯдак адаб кун ба чӯб», «Писарро хирадмандӣ омӯзу рой», «Даме пеши доно беҳ аз оламест», «Суҳан монад аз оқилон ёдгор», «Макун пеши девор ғайбат басте», «Нарӯяд зи тухми бадӣ бори нек», «Ту ба зердастон дуруштӣ макун». Аз ин панду андарзҳои ахлоқӣ ба натиҷае мерасем, ки танҳо тавассути кӯшишу омӯзиш, илму маърифат, худтарбиякунию худбаҳодиҳӣ, омӯхтани таҷрибаи ниёгон, мероси маънавию ахлоқии онҳо метавон дар ҷамъият мавқеи шоиста пайдо кард.

Саъдии Шерозӣ дар асарҳои пандуахлоқии ҳеш «Гулистон» ва «Бӯстон» ҳикояҳои ҷолибе оид ба масоили гуногуни ахлоқи инсонӣ оварда, одамонро баҳри интиҳоби роҳи сазовор ва бесаҳву хато ҳидоят намудааст.

Нуриддин Абдурахмони Ҷомӣ олим, мутафаккир, адиби намоён буда, дар таърихи илму адабиёти тоҷик нақши ниҳоят бузург бозидааст. Мағз андар мағзи осори Мавлоно Ҷомиро панду андарз, қонуну қоида, ҳикматҳои

ахлоқи ҷавонмардӣ ташкил менамоянд. Афкори ахлоқии Ҷомӣ доираи васеи мавзӯҳои гуногуни хулқу одобро фаро мегиранд, ки инҳо ба тарбияи инсонии комил, ташаккулу тақомули маърифату дониш ва фарҳанги фард нигаронида шудаанд. Зеро инсон маҳз ба туфайли илму дониш, ғазилатҳои волеи маънавия метавонад соҳиби камол гашта, саодатманд шавад. Мутафаккир таълим медиҳад, ки инсон аввалан бояд дорои одобу ахлоқи нек бошад. Ҳаёти шахси беадабу бемаърифат торик, ҳамеша дар хатар, ноқомӣ қарор дорад. Одобу ахлоқи ҳамида зебу зиннат, тоҷи сари ҳар як шахс мебошад.

Мавлоно таълим медиҳад, ки ҳоса устод аввалан касбу қарширо ба таври комил фаро гирад, одобу ахлоқи ҳамида дошта бошад, вақарна ба худ ва дигарон неқӣ қарда наметавонад, дар қори таълиму тарбия муваффақ намеғардад.

Мавлоно дар ҳикояти дигар саҳоват ва раҳму шафқати шахси оддӣ, ғуломери нисбат ба сағе, ки аз роҳи дур гурусна омадааст, тасвир менамояд. Абдулло ибни Ҷаъфар, аз ҳешовандони ҳазрати Алӣ, бо саҳоватмандии худ машҳур рӯзе ба сафар мебароянд. Ба як макон расида, он ҷо таваққуф менамоянд. Он кас мебинанд, ки як ғуломи зангӣ боғи қалони хурморо посбонӣ дорад. Хидматгоре ба ғулом се дона қулча меорад. Дар ҳамон лаҳза сағе пайдо шуда, ба ғулом наздик меояд. Ғулом як дона қулчаро ба сағ медиҳад, ки онро ҳарисона меҳӯрад. Ғулом гурусна будани сағро фаҳмида, дигар қулчаҳоро низ ба ӯ медиҳад. Абдулло ибни Ҷаъфар аз ғулом меурсанд, ки яқрӯза қути ту қист? Ғулом меғӯяд, ки ҳамин се қулчае, ки оварданд. Абдулло ибни Ҷаъфар боз меурсанд, ки ту, ки тамоми қути лоямутро ба сағ дода, ақнун худат қиро меҳӯрӣ? Вай дар ҷавоб меғӯяд, ки ақнун ман рӯза меқорам. Абдулло ибни Ҷаъфар аз ин саҳовати баланди ғулом ба ҳайрат омада, дар дил меғӯянд, ки мардум саҳовати маро таъриф менамоянд, вале ғулом, ки тамоми хӯрданиҳои худро ба сағ дод, аз ман саҳитар будааст. Сипас, шахси азиз он ғулому он боғро аз соҳибаш қарида, ғуломро аз бандагӣ озод қарда, боғро ба ӯ мебахшанд.

Мавлоно Ҷомӣ зикр менамояд, ки саҳоватмандӣ, ҷавонмардӣ танҳо дар

бахшиши молу чиз нест. Саховати баланд, чавонмардии ҳақиқӣ дар ҷонфидой баҳри ҷомеа, баҳри инсоне, ки ба он ниёзманд аст, маҳсуб меёбад.

Қамолиддин Ҳусайн Воизи Қошифӣ яке аз мутафаккирони машҳури асри XV буда, дар асарҳояш панду насихат, инсондӯстӣ, адолатҷӯӣ, ҳулку атвори нек, вафодорӣ, дӯстию рафоқат ва дигар хислатҳои хуби инсониро тараннум кардааст. Ақидаҳои панду ахлоқӣ ва таълимиву тарбиявии Қошифӣ пеш аз ҳама дар асарҳояш «Ахлоқи Мӯҳсинӣ» ва «Футувватномаи Султонӣ» фароҳам омадаанд. Қошифӣ мазмуну мундариҷаи ахлоқи ҳаמידаро баён намуда, таъкид кардааст, ки ҳулку атвори инсон маҳз ба туфайли одобу рафтор ва кирдори нек маълум мегардад. Қошифӣ таъкид намудааст, ки ҳулку атвори нек зебоии инсонро нишон медиҳад. Ӯ чунин навиштааст: «Ахлоқи сутуда ва авсофи писандида, аз ҳама афроди одамиён зебо ва мустаҳсан менамояд» [191,163].

Аз нигоҳи Қошифӣ аз фазилатҳои дигари писандида, ки барои ҳар як фард, ҳоса барои арбоби сиёсат бағоят зарур аст, сабр мебошад. Зеро сабр калиди кушоиши қорҳо ва мушқилот аст.

Сабр беҳтар мардро аз ҳарчӣ ҳаст,

То биёбад бар муроди хеш даст [89,127].

Дигар аз хислатҳои шарифи инсон, ки Қошифӣ таъин намудааст, шарму ҳаё мебошад. Агар ҳаё набошад қасе аз қасе шарм, андеша нахоҳад қард ва ниҳоят тартибу низоми ҷомеа вайрон хоҳад гашт. Бинобар он шарму ҳаё барои ҳосу ом ниҳоят зарур аст.

Ғар ҳаё набвад, барафтад расми исмат аз миён

В-ар ҳичобе дар миён аст, аз тақозои ҳаёст [89,130].

Яке аз масъалаҳои марказии тарбияи ахлоқӣ ин ташаккули ҳисси дӯстию рафоқат мебошад. Ба андешаи Ҳусайн Воизи Қошифӣ, бо он қасе дӯстӣ қардан лозим аст, ки агар дорои панҷ хислати неқӯ бошад: аввал, боақл бошад, зеро аз суҳбати беақлон қуде нест. Дуюм, рафтору одоби нек дошта бошад, зеро бо одамони бадрафтор ҳамнишин шудан ва аз онҳо натиҷаи хуб гирифтани душвор аст. Сеюм, ҳар шахс бояд қадди нафсагро шиносад ва бо

одамони фосику бадкор дӯстӣ накунад. Чаҳорум, агар инсон дунёдӯсту гурусначашм бошад, ҳеҷ гоҳ дӯсти ҳақиқӣ шуданаш мумкин нест. Панҷум, хулқи нақӯ дошта бошад.

Асарҳои адибон ва мутафаккирони беҳамтои адабиёти классикии тоҷику форс, ки ганҷинаи фарҳанги чаҳониро ташкил кардаанд ва соҳиби эътибору эътирофи умум гаштаанд, дар тарбияи ахлоқии насли наврас нақши босазо доранд.

Дар асарҳои Кошифӣ оид ба масъалаҳои муҳими ахлоқӣ, аз ҷумла, одоби суҳангӯӣ, саломдихӣ ва хабар гирифтани бемор диққати махсус дода шудааст. Аз ин ҷост, ки мутафаккир манзалату мавқеи волои падару модарро дар ҷомеаи инсонӣ сутуда, меъёри одоби муносибати фарзандро нисбати ба ҳурмату эҳтиром ва арҷи онҳо пешниҳод намудааст. Сараввал, ба фарзандон тавсия намудааст, ки фарзандон бояд волидайнро ҳамеша иззату эҳтиром намоянд ва нисбати онҳо муносибати хуб намоянд. Ҳангоми суҳбат бо падару модар бо суҳанони нарму овози паст муошират намоянд. Мутафаккири бузург Кошифӣ ба насли наврас панд медиҳад, ки дар зиндагӣ кӯшиш намоянд, то ки падару модар ҳамеша аз онҳо розӣ бошанд. Кошифӣ муносибати шахсро нисбат ба хешутаборӣ сутуда, дар асарҳояш меъёрҳои гуногуни муносибатро дар ҷомеа пешниҳод намудааст. Агар хешу табор нисбат ба ту бадрафторию ҷафоро раво донанд, ту кӯшиш намо, ки вафоро пешаи худ қарор дода, ба онҳо сидку сафо кун. Аз хешу табор тамаъ маҷӯӣ, зеро шахси беномус ба ин амал даст мезанад.

Яке аз масъалаҳои марказии тарбияи ахлоқӣ ин ташаккули ҳисси дӯстию рафоқат мебошад. Ҳусайн Воизи Кошифӣ дар «Футувватномаи султонӣ» дар бораи муносибат ё одоби дӯстӣ як қатор пандҳои пурқиммат пешниҳод кардааст. Кошифӣ нисбат ба шахсоне, ки дӯсти ҳақиқианд, пешниҳоди арзишманде кардааст: мол аз дӯст дарег надоштан, сирру мақсади дӯстро дар дил нигоҳ доштан ва ба худӣ ӯ гуфтан, суҳани дӯстро бо хушнудӣ шунидан ва эътироз накардану айб начустан, дӯстро бо некӣ ёд овардан, некии вайро шукр гуфтан ва аз дағалӣ дур будан, хатоҳои дӯстро бахшидан, вазнинии

худро ба дӯст бор накардан, ба шодии дӯст шод ва дар ғамгиниаш ғамхор будан, ба дӯст бо салом сухан оғоз намудан, ҳурмати дӯстро аз будаш зиёдтар ба ҷо овардан, дар миёни сухани ӯ сухан нагуфтан ва амсоли инҳо. Сурату сирати ахлоқии инсонро одоб ва хулқи нек ташкил медиҳад, на боигариву сарват:

Чун наместонад ҷаҳони беқарор,

Номи некӯ беҳ, ки монанд ёдгор [89,163].

Зайниддин Маҳмуди Восифӣ, адиб ва мутафаккири намоёни охири асри XV ва ибтидои асри XVI дар китоби нодир ва пурқимати «Бадоеъ-ул-вақоеъ» ғояи ахлоқии даврони ҷавонмардиро ба таври воқеъбинона ба қалам додааст. Идеали мавсуф, ҳоса дар симои қаҳрамони марказии асар - ҳуди Восифӣ ба таври воқеъ ва барҷаста таҷассум ёфтааст. Вай, барҳақ, кулли фазилатҳои оини ҷавонмардӣ – доноӣ, вафодориву садоқат, хоксорӣ, адолату ростӣ, далериву шучоат, покиву ифғат, илму ҳунариҳои гуногун, паҳлавониву варзишгарӣ ва ғайраро фаро гирифтааст. Бинобар ин, хулқу атвори некӯ барои ҳамагон заруру муҳим аст. Хулқу одоби писандида беҳтарин неъмат ва зеботарин хислати инсонист. Мазмуну моҳияти одоб, хулқи нек дар ҷавонмардӣ, аввалан, ҳамчун шинохти хеш, ниғаҳдории иззати худ ва дуюм риояи эҳтироми одамон, ҳам обрӯи хеш ва ҳам обрӯи дигаронро нарезтан, ба разилатҳо, рафтори бад ва алфози қабех роҳ надодан, дар ҳама гуна ҳолат риоя кардани ростӣ ва роҳи мустақим тавсиф шудааст.

Восифӣ касодии маънавиро, ки қариб ба тамоми табақаҳои муллобачагони мадрасаҳо таъсири манфӣ расонида буд, ҳолисона ба қалам додааст. Сабаби асосии ин ҳама фасоду касоди фарҳангӣ ба сиёсати бемаънӣ, золимонаи шохони он замон, ҳоса Султон Ҳусайн Бойқаро вобаста буд. Азбаски Султон Бойқаро ба айшу ишрат ва зулму ситам роҳ медод, дарбориён ва амиронро ҳокимон ва мансабдорон низ ба қорҳои ношиста даст мезаданд. Илова бар беадолативу бераҳмӣ ҷабру ситам, фисқу фасод низ авҷ гирифта буд.

Аз қонунҳои муҳими ҷомеа ин аст, ки чун интизом дар боло вайрон

гашт, вай ба тамоми кишру табақаҳои ҷомеа таъсири манфӣ мерасонад. Аз ин рӯ, бузургон ба масъалаи одоби ахлоқ, покии рафтори сиёсатмадорон эътибори бузург медоданд. Ва беҳтарин осори адабию ахлоқии худро барои маърифат ва тарбияи ахлоқии онҳо нигаронидаанд.

Восифӣ дар асари худ нишон медиҳад, ки касодии ахлоқ ҳатто ба аҳли илму муаллимон ва талабагону муллобачагон таъсири манфӣ расонидааст. Чунончи, Восифӣ оид ба як зумра муллобачагон ин тавр навиштааст: “Талабагони бадтинат, ки фитнагӯй дар табияташон нишаста буд, ба игво ва фасод даромаданд, дар кӯчаву бозорҳо дар ҳаққи ӯ ва фақир бухтонҳо карданд. Фирқае, ки дар шаробхона бо ӯ унс гирифта буданд, суҳбати тавонгаронро ба назари ӯ чилва дода, меҳостанд ӯро аз роҳ зада, аз дарсхонӣ дур кунанд” [60,207].

Дар масъалаи тарбияи ахлоқӣ асарҳои фалсафӣ – иҷтимоии Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ аҳаммияти зиёд доранд. Фикрҳои тарбиявии ӯ асосан дар асарҳои «Макорим-ул-ахлоқ», «Захират-ул-мулук», «Анвор-ул-азкор», «Вучудия», «Кашф-ул-ҳоқиқ» ва амсоли инҳо зикр гардидаанд. Дар асараш «Захират-ул-мулук» ӯ таълим ва тарбияро воситаи муҳими ҳаёти бошуурунаи инсон ҳисобида, таъкид намудааст, ки шахс бояд ҳамеша илму дониш омӯзад, муоширати хуб бо атрофиён дошта бошад. Тарбияи хислатҳои неки инсонӣ, ба монанди фурӯтанӣ, хоксорӣ, самимият, мурувват ва хайрхоҳӣ дар осори иҷтимоӣ-педагогии Ҳамадонӣ мақоми махсусро ишғол мекунад.

Масъалаҳои тарбияи ахлоқӣ маркази низоми ақидаҳои педагогии Мавлоно Ҷалолуддини Балхиро ташкил медиҳад. Ӯ ба масъалаи тарбияи ватандӯстию ватанпарварӣ, дӯстию рафоқат, инсонпарварӣ, покӣ, олиҳимматӣ, хоксорӣ, зарари бадкирдорӣ, дурӯғгӯӣ, фиребгарӣ ва амсоли инҳо аҳаммияти зиёд додааст. Масалан, ӯ ба тарбияи шоистаи инсонпарварӣ аҳаммияти зиёд дода, талаб намудааст, ки дар толибилмон ҳиссиёти амиқро бояд барангехт. Омӯзгор ҳангоми таълиму тарбия маҳз сифатҳои беҳтарини ахлоқиро ташаккул диҳад. Мавлоно Балхӣ ба насли наврас моҳияти беодобиро нишон дода, таъкид кардааст, ки беадаб натавонад ҳақро бад

мекунад, балки ба мардум зарари бисёр оварда, муҳити солимро ноором месозад.

Мавлоно адабро аз ҳама сифатҳои дигари ахлоқӣ афзалтар медонад ва ба насли наврас таъкид мекунад, ки одамон бояд адабро дар зиндагии ҳаррӯза пеша кунанд. Адаб онҳоро поку беолоиш нигоҳ дошта, сазовори ҳурмату эҳтиром мегардонад. Мувофиқи таълимоти Мавлоно, дурӯғгӯӣ аз хусусияти бади ахлоқи инсон аст. Шоир ҳасадхурӣ, мағрурӣ, коҳилӣ, ҳарисӣ, макру фиребро маҳкум намуда, ин сифатҳои бади ахлоқиро ба табиати одамон номуносиб медонад. Бинобар ин, «нақши ин адиби мутафаккир дар ташаккули афкори педагогии халқи тоҷик аҳаммияти басо муҳим дорад» [277,61].

Ҳамин тавр, масъалаи тарбияи ахлоқии наврасон дар ҳамаи давраҳои таърихии тараққиёти ҷомеа зери назари мутафаккирон олимони ва адибони машҳури тоҷику форс қарор дошт. Гузаштаре надониста, имрӯзаре обод кардан ва ояндаи неке бунёд кардан номумкин аст. Аз ин рӯ, омӯзиш ва азҳуд кардани осори илмиву ахлоқии олимону мутафаккирони асрҳои гузашта баҳри тарбияи ахлоқиву маънавии насли наврас мусоидат хоҳад кард. Яке аз ҷанбаҳои муҳими фарҳанги этнопедагогии халқи тоҷик - дар насли наврас тарбия кардани кӯшиши ба наслҳои нав мерос гузоштани таҷрибаи ҷамъшуда ва истифодаи он дар ҳаёти ҳаррӯза мебошад.

Аз андешаҳои мутафаккирон ва адибони форсу тоҷик маълум мегардад, ки одобу маданият дар инсон сифатҳои баланди ахлоқӣ, ба монанди иффату покизагӣ, раҳму шафқат, адолату инсоф, қаҳрамониву далерӣ, инсондӯстиву меҳанпарастиро мепарварад. Одобу ахлоқ ҳамеша инсонро ба роҳи ростиву ҳақиқат, нақӯкориву некхислатӣ, рафтори оқилонаву бохирад, бунёдкорию созандагӣ раҳнамун месозад. Ахлоқ шахсро барои анҷом додани амалҳои хайру нек ҳидоят менамояд. Ба тӯфайли тафаккури ахлоқӣ фарқи некиву бадӣ муайян мегардад, қадру қимати ҳаёт, инсон, маънии зиндагӣ фаҳмида мешавад, ки дар ин вазифаи қадриву арзёбии ахлоқ ифода меёбад. Фазилати меёриву мизоншиносии ахлоқ ин аст, ки дар инсон сифату одати

андешамандиро мепарварад. Дар ҳар кору амал, дар пиндору гуфтор ва рафтор риоя кардани андозаву меъёр ва ҳалли оқилонаи мушкилот ёрӣ мерасонад.

Ҳамин тавр, асарҳои номбаршудаи адибону мутафаккирон дар худ масъалаҳои зиёди педагогикаи мардумиро инъикос намуда, қадамҳои аввалинро дар таълиму тарбияи насли наврас гузоштаанд.

«Омӯзиш ва истифода бурдан аз дурдонаҳои фарҳанги пурғановати форсучиқ дар тарбияи насли наврас нақши муҳим мебозад. Мақсади тарбия дар ҳар як давраи замон баланд бардоштани сатҳи маънавияти халқу миллат ва ба ҳаёти мустақилона тайёр намудани насли наврас ба ҳисоб меравад» [250,165]. Барои рушду камоли насли наврас суннат ва анъанаҳои неки мардумӣ ҳамчун воситаи тавоно хизмати босазое карда метавонанд. Бинобар ин, дар алоқамандии зич истифода бурдан аз ақидаҳои илмӣ мутафаккирони пешгузашта ва урфу одату анъанаҳои халқӣ дар тарбияи ахлоқӣ, ҳудогоҳии миллий ва меҳанпарастии насли наврас хеле манфиатбахш мебошад. Олими шинохта Орифӣ М. қайд кардааст, «ақидаҳои педагогии мутафаккирони мо аз ақидаҳои илмӣ, фалсафӣ ва адабии онҳо чудо набуда, балки якҷояанд. Аксарияти фикрҳои, ки мутафаккирон оид ба омӯختани илм ва тарбияи одоб баён кардаанд, хусусияти иҷтимоӣ дошта, натавонанд насли наврасро, балки ҳамаи одамонро дар назар доранд, яъне барои беҳтар намудани ахлоқи ҷамъият ба таври умумӣ гуфта шудаанд» [131,7].

Хусусияти эҷодии олимону мутафаккирони Шарқ дар асрҳои миёна дар он буд, ки эшон ба масъалаи тарбияи шахс диққати бештар медоданд. Масъалаҳои тарбия бо ғояҳои фалсафӣ, ахлоқӣ ё мазҳабии онҳо алоқаманд буданд. Зеро «эшон ақоиду дидгоҳҳои онҳо бо далелҳои хоса, санҷиши донишҳо ва назарияҳо бо зикри рӯйдодҳои воқеии таърихӣ, ҳикоят, образҳои бадеӣ, шеърӣ баланд, зарбулмасалу мақолҳо баён месохтанд» [295,10]. Дар эҷодии худ онҳо қудрати бузурги илм ва анъанаҳоро дар ташаккули сифатҳои ахлоқии шахсият қайд кардаанд. Онҳо дар асарҳои худ ғояи гуманизмро ҳамчун як ҷузъи ҷудонашавандаи сифати ахлоқии инсон ба миён

гузоштанд. Ин ғояҳо дар хислатҳои муҳими инсонӣ, ба монанди меҳрубонӣ, дӯстӣ, саховатмандӣ, ростқавлӣ, таҳаммулпазирӣ, меҳнатдӯстӣ, кӯмак ба ҳамдигар ва ғайра инъикос ёфтаанд. Онҳо нақши оила, махсусан саҳми шахсони соҳибтаҷрибаро дар ташаккули симои ахлоқии насли ҷавон махсусан қайд кардаанд.

1.3.Фолклор ҳамчун манбаи муҳими тарбияи ахлоқӣ дар педагогикаи этникии мардуми тоҷик

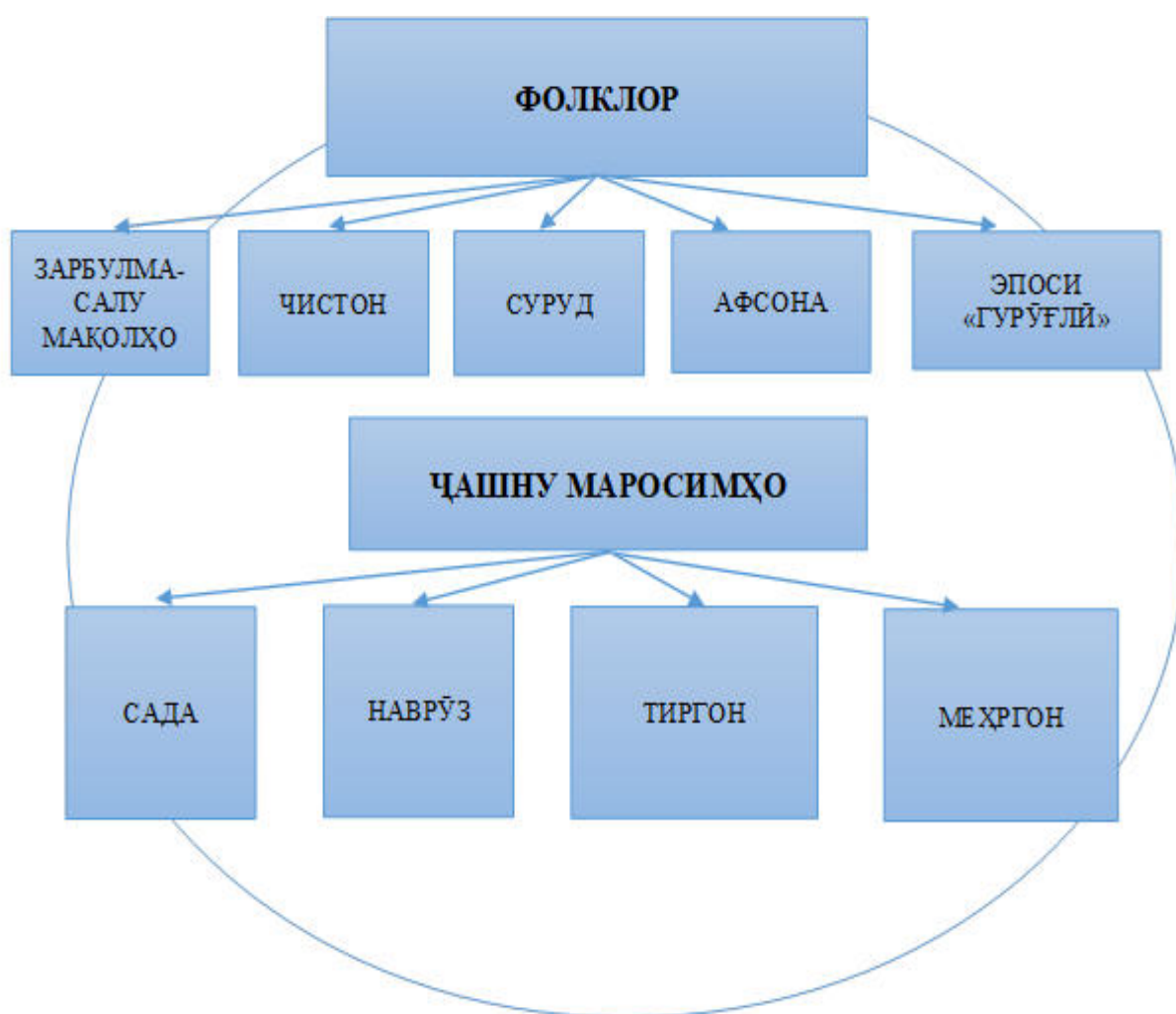
Ғояи шахси комил, ки ба педагогикаи этникии мардуми тоҷик хос аст, асосан аз симоҳои умумии қаҳрамонони халқӣ иборат аст, ки дар эҷодиёти даҳонакӣ инъикос ёфтаанд. Ба гуфти академик Лутфуллоев М. «афкори педагогии халқамон дар баҳри беканори эҷодиёти шифоҳии мардумамон, дар адабиёти бадеии хаттиамон чун дурдона нухуфтааст» [101,147].

Зери ғояи инсонии комил халқ орзуи шахсияти аз ҳама ҷиҳат инкишофёфтаре таҷассум мекард. Барои тарбияи одоби фарзандон ниёғони мо аз ҳикоя ва афсонаҳо дар бораи қаҳрамонҳои қабилаҳо ва қорномаҳои онҳо истифода мебарданд. Ба воситаи онҳо мардум насли наврасро ба доштани хислатҳои неки ахлоқӣ, ба монанди муҳаббат ба Ватан, инсондӯстӣ, меҳрубонӣ, эҳтиром ба падару модарон, қалонсолон тарғиб мекарданд.

Хусусияти асосии ғояҳои этнопедагогӣ аз он иборат аст, ки ҳамаи воситаҳое, ки дар ҷараёни тарбияи насли наврас истифода мешаванд, аз эҷодиёти даҳонакии халқ ва урфу одатҳои миллии мардуми тоҷик гирифта шудаанд. Онҳо аз ҷониби мардум пазируфта шуда, аз насл ба насл интиқол ёфтаанд. Хусусияти хоси фарҳанги этнопедагогӣ – инъикоси он дар фолклор мебошад. Дар шароити нави тараққиёти ҷомеа зарурати шиносоии насли наврас бо арзишҳои фарҳангӣ ва ахлоқии мардум ба миён меояд, ки сарчашмаи он эҷодиёти мардумӣ аст. Жанрҳои эҷодиёти даҳонакии халқ ва ҷашну маросимҳо дар расми 2 нишон дода шудааст.

Истилоҳи «фолклор»-ро бори нахуст соли 1846 таърихшиноси англис Виллиам Љон Томс пешниҳод кардааст. Фолклор вожаи англисӣ буда, фолк-

ҳалқ, лор-дониш, ҳикмат аст [196,14]. Фолклор яке аз қисматҳои гаронбаҳои маданияти миллии ҳар як халқ аст. Олими шинохта Асадулло Сӯфизода дар асари пураарзиши худ «Фолклор – ҳамрадиҳои таърих» қайд кардааст, ки «эҷодиёти бадеии даҳонӣ маҳсули ақлу заковат ва ҷаҳонбинии оммаи меҳнаткаш аст, ҳодисаву воқеаҳои иҷтимоии ин ё он давраи тараққиёти ҳаёти ҷамъиятро оинасон инъикос месозад» [172,3]. Академик Муҳаммадулло Лутфуллоев чунин қайд мекунад, ки «эҷодиёти бадеии шифоҳии мардуми тоҷик қалъае ё коҳеро мемунад, ки дохили он пур аз зару зевар, садафу гавҳар, нақшу ниғор аст» [102,214].

Расми 2. Фолклор ва ҷашну маросимҳо

Азбаски яке аз ҳадафҳои тадқиқоти мо омӯзиши имкониятҳои педагогии чунин жанрҳои фолклорӣ, ба мисли зарбулмасалу мақол, чистону ривоят, суруд, эпос оид ба ахлоқ мебошад ва он дар педагогикаи халқӣ бисёр ба қор бурда мешавад, ба зарбулмасалҳои қадимаи тоҷикон, ки ҳанӯз

мазмуни тарбиявии худро гум накардаанд, таваччуҳ хоҳем кард.

Фолклори тоҷик аз ҷумлаи бойтарин ва шукӯҳмандтарин осори лафзии халқ ба шумор меояд ва дорои анъанаҳои қадимаи миллӣ буда, бо мухтассоти бадеӣ услубӣ ва мундариҷаи ғаниаш дар миёни фолклори кишварҳои Шарқ мақоми хоса дорад. Он аз осори манзуму насрии шиғоҳӣ, расму оинҳои мардумӣ, бовару эътиқодот, осори сахнавӣ ва ғайра иборат буда, тӯли садсолаҳо пайваста инкишоф ёфта, тақомулу таҳаввул пазируфтааст ва дар густариши ҳаёти ахлоқии ҷомеа нақши мунир бозидааст. Асадулло Сӯфизода дар асараш «Фолклор – маҳзани сухан» чунин иброз намудааст, ки «ибтидои санъати сухан дар фолклор аст. Халқ мисли сарроф аст, ҳар як асари худро, ки он ишқу муҳаббат, орзую умед, фикру андеша, ғаму андӯҳ ва ҳаёлотӣ рангҳои худро ифода кардааст, аз аср ба аср, аз насл ба насл, аз даҳон ба даҳон сайқал дода то даврони мо овардааст» [171,70].

Пайдоиш ва ташаккули фолклори тоҷикро муҳаққиқон ба аҳди бостон мансуб медонанд. Ҳарчанд анвои мухталифи фолклор дар замонҳои ҳеле қадим пайдо шудааст, адибони ин аҳд аз ганҷинаи мардумӣ ҳеле фаровон истифода бурда, ҳатто чанде аз уламои маъруф бархе аз мухтассоти фолклорро дар асарҳояшон тафсир намудаанд, вале ҷамъоварӣ ва омӯзиши он дар Тоҷикистон танҳо баъди солҳои 20-уми асри XX оғоз шуд.

Беҳтарин асарҳои адабиёти классикии тоҷик дар заминаи маводҳои фолклорӣ офарида шудаанд. Шарқшиноси рус Е.Э.Бертелс қайд кардааст, ки дар адабиёти асри X бисёр чизҳо бо эҷодиёти омма алоқаманд аст, образҳо ва ташбеҳҳои ҷудогонаи он замонро ҳоло ҳам дар эҷодиёти даҳонакии халқ пайдо кардан мумкин аст [52,168].

Дар байни тадқиқоти муаммоҳои педагогикаи мардумӣ ва фолклор рисолаи илмӣ Кармишева Б.Н. мавриди таваччуҳ қарор дорад, ки дар он таҷрибаи тарбиявии халқи тоҷик таҳқиқ карда шудааст. Муҳаққиқ усулҳои тарбияи халқиро тавассути таҳлили маводи фолклорӣ мавриди баррасӣ қарор додааст [302].

Олимон (Р.Амонов, А.Н.Болдирев, М.И.Богданова, И.С.Брагинский)

педагогикаи мардумиро ба воситаи мазмуни эҷодиёти шифоҳии халқ баррасӣ намуда, осори эпикӣ тоҷикро таҳлил карда, ғояҳои асосии тарбиявии онро муайян намуданд, ақидаҳои халқиро дар бораи ҷиҳатҳои гуногуни тарбия ошкор карданд. Махсусан, аз ҷиҳати концепсия, методология ҷиҳатҳои амалии тадқиқоти А.Н.Болдирев «Эпоси халқии тоҷикон» ба мо наздик аст. Дар ин асар достони «Гурӯғлӣ» ҳамчун сарчашмаи асосии эҳё ва ташаккули фарҳанги миллӣ, худшиносӣ ба ҳисоб меравад. А.Н.Болдирев аҳамияти тарбиявии эпосро қушода медиҳад. И.С.Брагинский дар китоби «Аз таърихи назми халқии тоҷик» мақсад ва вазифаҳои асосиро, ки дар назди ҷомеа истодаанд, ишорат намуда, таъкид менамояд, ки дар насли наврас бояд чунин малакаю маҳорат ва ҷаҳонбиниро ташаккул додан лозим аст, ки он пеш аз ҳама ба манфиатҳои ҳаётии ҷомеа равона карда шавад [53,46].

И.С.Брагинский таъкид мекунад, ки насли наврас ба тарбия ниёз дорад. Пешрафти ҷамъият тавассути тарбияи халқӣ дар таърихи инсоният ҷои хеле муайянро ишғол мекунад.

«Дар ҳикмати халқии педагогӣ, - менависад Г.Н.Волков, - тафовути шаклҳои тарбия хеле возеҳ мушоҳида мешавад: зарбулмасалҳо - асосан барои тарбияи эстетикӣ, чистонҳо - барои тарбияи зеҳнӣ, афсонаҳо - барои ҳарду истифода мешаванд» [59,98].

Маҳз дар асрҳои миёна осори зиёди таърихӣ, аз қабилӣ «Таърихи Табарӣ»-и Абӯалии Табарӣ, «Таърихи Байҳақӣ»-и Абулфазли Байҳақӣ, «Зайн-ул-ахбор»-и Маҳмуди Гардезӣ ва дигарон ба миён омаданд, ки воқеоти таърих, ҳаводиси рӯзгор, қору пайкори шоҳон, расму таомули шаҳру вилоятҳоро акс намудаанд. Бояд зикр кард, ки дар ин асарҳо дар баробари инъикоси таърих, масъалаҳои арзишманди умумиинсонӣ, ба монанди тарзи давлатдорӣ, расму оин ва анъанаҳои миллӣ, эътиқоди мардум инъикос ёфта, дар бархе аз онҳо қиссаву ривоёти халқӣ қорбаст гардидаанд.

Дар асрҳои XI-XVI таълиф шудани осоре аз қабилӣ «Панднома» – и Абӯмансур Муҳаммади Мотурӯдӣ, «Ахлоқи Ҷалолӣ» – и Ҷалолуддини Даввонӣ, «Кашф-ул-маҳҷуб»- и Ҳаҷвирии Ғазнавӣ, «Қобуснома» – и

Унсурмаолии Кайковус, «Гулистон» ва «Бӯстон» -и Саъдии Шерозӣ, «Баҳористон» - и Абдурраҳмони Ҷомӣ зарбулмасалу мақол ва ҳикояҳои халқиро вориди ин осори арзишманд гардониданд.

Дар эҷодиёти Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Носири Хисрав, Низомии Ганҷавӣ, Ҷалолиддини Румӣ, Камол, Саъдӣ, Убайди Зоконӣ, Восифӣ, Мушфиқӣ, Ҳилолӣ, Бедил, Сайидо, Савдо, Шохин, Аҳмади Дониш ва дигарон таъсири фолклор ва истифодаи бурдани он равшан мушоҳида мегардад. Ҳамзамон, истифодаи фаровони ҳикоеҳои халқиро дар осори ривоятӣ аз қабилӣ «Ҳазору як шаб», «Калила ва Димна», «Синдбоднома», «Марзбоннома», «Самаки айёр», «Доробнома», «Тӯтинома» ва ғайра метавон ба мушоҳида гирифт.

Педагогҳои бузурги чех Я.А.Коменский дар тадқиқоти ҳеш оид ба ҷиҳатҳои тарбиявии анъанаҳои мардумӣ, расму оинҳо ва эҷодиёти халқ таъкид кардааст. К.Д.Ушинский бовар дошт, ки намунаҳои суруди мардумӣ, зарбулмасалу мақол, афсона қувваи бузурги маърифатӣ дошта, тарбиятгари ҷаҳониро халқ мебошанд. Ӯ навишта буд, ки «ҳар як халқ дар адабиёти худ аз суруд, зарбулмасал, афсона сар карда, эътиқоди худро дар бораи он ки инсон бояд чӣ гуна бошад, бо драма ва роман анҷом медиҳад» [185,52]. Халқ эҷодкори таърих, офарандаи неъматҳои моддӣ ва маънавӣ, бунёдгузори олами зебӣ, кашшофи қаҳрамонӣ ва сӯҳбати образҳои оламгир мебошад. Вай ҳодисаҳои воқеаҳои ҷаҳонро ба сӯҳбати ҳақиқат, аз ҳақиқат ба ҳақиқат аз ҳақиқат ба ҳақиқат мегузаронад.

Қодиров Қ.Б. дар асараш «Таърихи афкори педагогии халқи тоҷик» таъкид кардааст, ки «дар ҷараёни таълиму тарбияи ҷаҳонро эронинаҷод аз эҷодиёти ҳақиқат халқ маълумотҳои зиёд ба даст овардан мумкин аст. Чунки дар эпосҳои қаҳрамонӣ, афсонаҳо, сурудҳо, ривоятҳо, ҷаҳонро, зарбулмасалҳо, мақолҳо афкори педагогӣ инъикос ёфтааст. Дар жанрҳои фолклорӣ таърихи таърихӣ халқу қаҳрамонӣ, беҳтарин хусусиятҳои ахлоқӣ анъанаҳои тарбиявӣ ва нормаҳои эстетикӣ, ки вазифаи тарбиявиро иҷро менамоянд, дар ҷаҳонро муҳтавои таърихӣ тасвир ёфтааст. Эҷодиёти ҳақиқат таърихи халқро дар соҳаи тарбия ҷамъбасти менамояд. Ба ибораи дигар фолклор

назарияи тарбияи халқӣ мебошад» [94,34].

Олимон Қодиров К., Кармишева Б. таъкид менамоянд, ки арзишҳои тарбиявии фолклори тоҷик равшан аст, зеро ҳадафи фолклор инкишоф додани майлу ормонҳои гуногуни инсон аст [85,8].

Хаёлотӣ бадеӣ, андешаҳои бадеии ҳайратангез, муъҷизаю афсун, ки яке аз хусусиятҳои барҷастаи эҷодиёти халқ ба шумор меравад, дар давоми асрҳо аз истеъдоди баланду аз амиқ будани таассуроти эстетикӣ халқ доир ба воқеаҳои ҳаёт ва ҳодисаҳои табиат шаҳодат медиҳанд. Ин хусусияти фолклор аҳаммияти муҳими ғоявию тарбиявӣ дорад. Чи тавре ки А.М.Горкий қайд кардааст, хаёлот ва орзуҳои романтикӣ ёрӣ расонидаанд, ки инсон дар олами мавҷудот ғолиб бошад [66,48]. Ханӯз соли 1908 М.Горкий дар мақолаи «Вайроншавии шахс» навишта буд, ки «халқ натавонанд қуввааст, ки ҳамаи сарватҳои моддиро ба вучуд меоварад, балки вай инчунин сарчашмаи ягона ва тамомнашавандаи сарвати маънавист» [66,48]. М.Горкий дар мақолаҳо, маърӯзаҳо, мактуб ва қайдҳои сершумори худ дар бораи фолклор фикру андешаи хеле чуқури илмӣ, назариявӣ ва амалӣ баён кардааст, ки аҳаммияти онҳо дар фолклоршиносӣ хеле бузург мебошанд. Масалан, ӯ дар бораи пайдоиши эпос ва таъсири фолклор ба тарбияи насли наврас фикрҳои ҷолиб гуфтааст. Ҳамчунин, ӯ дар бораи забони эҷодиёти бадеии халқ, усул ва роҳҳои ҷамъ кардани он, аҳаммияти тарбиявии фолклор сухан ронда, дар ҳалли ин муаммоҳои ҷойдошта дар тарбияи насли наврас ҳиссаи беназир гузоштааст.

Ҳар касе, ки фолклори халқҳои дигарро мутолиа кардааст, мефаҳмад, ки онҳо дар баробари хусусиятҳои хос ва обуранги миллии доштанишон, мундариҷа ва ғояҳои ба ҳамдигар хеле монанд низ доранд. Масалан, дар фолклори ҳамаи халқҳо афсонае дар бораи духтари ӯғай, зулми модарандар ва бо ёрии сеҳру муъҷиза озоду хушбахт гардидани духтари ӯғай хеле маъмул аст. Ин афсонаҳо, агар аз ҷиҳати сюжет каму беш монандӣ дошта бошанд, аз ҷиҳати ғоя, ақидаи инсондӯстӣ, тантанавӣ адолат ва ҳақиқат ҳамаи онҳо дар як мавқеъ қарор гирифтаанд.

Таърихи пайдоиши зарбулмасал ва мақолҳо, хусусан зарбулмасалу мақолҳои халқиро муқаррар кардан мушкил аст. И.С.Брагинский дар ин хусус навиштааст, ки «пайдоиши назми халқи тоҷик сарчашмаи худро аз қадимтарин эътиқодот ва урфу одатҳои гузаштагони халқи тоҷик, аз даврони сохти ибтидоӣ-ҷамъиятии Осиёи Миёна мегирад» [53,145]. Аз ин ҷуфта ҳулосае бармеояд, ки тамоми жанрҳои адабии даҳонакии халқ, аз қабилӣ зарбулмасалу мақол, қиссон, суруд, афсона, лағзӣ, таърихӣ дар як қонун ба вуҷуд омада бошанд. Ба ҷуфти олимони «таърихи зарбулмасал бо таърихи ташаккули халқи тоҷик ва забони тоҷикӣ алоқаманданд» [36,83]. Зарбулмасалҳо ва мақолҳо, ки ҳозирсолаҳо пеш ба вуҷуд омаданд, имрӯз ҳам наву тозаву ширин ба ӯш мерасанд. Бо ҳамин сабаб онҳо ба яке аз унсурҳои асосии фарҳанги этнопедагогӣ мубаддал шудаанд. Чи ҳале ки М.Орифӣ қайд намудааст, «ягон оилаи тоҷик нест, ки аъзоёни қалонсолон он зарбулмасал надонанд ва дар муомилоти ҳаррӯза дар мавриди худ онҳоро қор нафармоянд» [131,9]. А.Сӯфизода зикр кардааст, ки «зарбулмасал ҳусну таровати сухан, ҷавҳари фикр, ҳулосаи таҷрибаву ҷаҳонбинӣ, ахлоқу одоб, афкори ғоявӣ иҷтимоӣ ва фалсафии халқ мебошад» [171,51].

Зарбулмасалу мақол аз жанрҳои маъмул ва машҳури эҷодии қадимӣ халқ буда, ҳам дар забони ҷуфтгӯӣ ва ҳам дар адабии хаттӣ истифода мешаванд. Зарбулмасалу мақолҳо ифодаҳои кӯтоҳу мӯъҷаз, қалъи сухани ҷуфтаанд, ки аз таҷрибаи ҳаёт ва зиндагӣ ба вуҷуд омадаанд. Халқ ҳамеша кӯшиш менамояд, ки тамоми қисми тарбия, таълим, муомила бо қалонсолон ва ҳамсолон, дар кӯдакон ҳисси раҳмӣ шавқат, яъне раҳмдилӣ ва неқиро ташаккул диҳад. Ба мардум неқӣ қардан, қос қуфтан ва эҳтиром намудани ҳамдигар муҳимтарин талақини ахлоқии халқ ба шумор меравад: «Агар неқӣ қардаӣ, қомӯш бош, қалъи агар ба ту неқӣ қарданд, ба мардум гӯӣ», «Неқие, ки қинҳонӣ шудааст, муқофоташ ошқорост», «Неқӣ қуну ба об қарто», «Ба қадӣ бо неқӣ ҷавоб деҳ», «Ҳақ гӯӣ, агарчи талақ бошад», «Қосиро қавол нест», «Қоси қос қарав, агарчи қур аст» ва қонанди инҳо.

Қаъват ба рақтору одобӣ неқ дар қандҳои Анӯшерқони Одил низ бо

хубӣ акс ёфтааст. Чунончи дар китоби «Панду ҳикмат» оварда шудааст: «Агар хоҳӣ, ки мардум туро некгӯ бошанд, некгӯи мардумон бош», «Агар хоҳӣ, ки кадри ту барҷой бошад, кадри мардум бишинос» [133,279].

Бояд қайд намуд, ки «истифодаи фаровони ҳикоёти халқиро дар осори ривоятӣ аз қабилӣ «Ҳазору як шаб», «Калила ва Димна», «Синдбоднома», «Марзбоннома», «Самаки айёр», «Доробнома», «Тӯтинома» ва ғайра метавон ба мушоҳида гирифт, ки дар тарбияи ахлоқии насли наврас нақши муҳим доранд. Чунончи, «Ҳазору як шаб» ва «Афсонаҳои халқӣ» ҳазинаи беинтиҳои эҷодиёти шиғҳии халқ, ганҷинаи қимматбаҳо, махзани назокат, латофат, ҳикмат, тароват, ақлу хирад, ифодакунандаи қобилияти ҳайратангези афкори халқ ба шумор мераванд. Ахлоқи ҳамидаву аҳду паймон ва вафодорӣ, мубориза барои номи нек дар «Самаки айёр» чун рукни асосии ҷавонмардӣ тасвир шуда, рафтору кирдори аксари образҳои асарро дostonпардозону ровиён маҳз аз ҳамин нуқтаи назар мавриди санҷиш қарор додаанд. Ҷолокиву маҳорат ва қорнамоии қаҳрамонон воқеӣ буда, ба муқобили сеҳру ҷоду, дассисаву макқорихҳои аҳли дарбор равона қарда шуда буданд. Онҳо вобаста бо шароити давр ҳақиқати воқеии ҳаётро тасвир намуда, бо забони пуробу ранги халқӣ нақл қарда шудаанд, ки дар тарбияи ахлоқии насли наврас нақши бориз доранд» [247,151].

Мушоҳида ва таҷрибаҳои амалӣ нишон медиҳанд, ки одамони синнусоли гуногун барои пурқувват баён қардани фикр суҳанро бо истифодаи зарбулмасалу мақол оғоз менамоянд, ё фикру андешаи ҳудро оид ба зарурати ташаккули сифатҳои ахлоқии насли наврас бо зарбулмасалу мақолҳо ҷамъбаст мекунанд. Ҷунки зарбулмасалу мақолҳо маъноҳои гуногуни танқидӣ, таърифӣ, танбеҳу рӯҳбаландкунӣ, оғоҳқуниву дастгирӣ намудан ва ғайра доранд. Таҳлили натиҷаи таҳқиқи профессор Мачидова Б. нишон медиҳад, ки 90%-и падару модарон дар тарбияи фарзандони худ аз зарбулмасалу мақолҳо пурсамар истифода мебаранд [307].

Ин далели он аст, ки зарбулмасалу мақолҳо омил, восита ва роҳу усули махсуси таъсиррасонӣ ба шахсияти кӯдакону насли наврас ба шумор

меравад. Бинобар ин, калонсолон – падару модар, бобою бибӣ, бародару хоҳар ва хешовандону наздикон бо мақсади таъсир расонидан ба одоб, рафтор, гуфтор, кирдор ва амалу андешаҳо таҷрибаи таърихии халқро мавриди истифода қарор медиҳанд. Гуфтан мумкин аст, ки зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ рӯхоният, тафаккури миллӣ, хусусиятҳои ба худ хоси халқи тоҷикро ифода мекунанд.

Истифодаи фаровони зарбулсамал ва мақолҳоро дар асарҳои Садриддин Айний, Абулқосим Лоҳутӣ ва Ҷалол Иқромӣ дида метавонем. Фаровон истеъмол кардани зарбулмасал ва мақолҳои халқӣ асосан аз романи «Дохунда» оғоз меёбад. Зарбулмасалу мақолҳо ҳамчун воситаи пуриқтидори тарбиявӣ дар осори адибон мавқеи баландро ишғол менамоянд. Осори бадеии Садриддин Айниро бе зарбулмасалу мақолҳо тасаввур кардан мумкин нест, зеро зарбулмасалу мақолҳо унсурҳои бадеии забони халқ мебошанд, ки нависанда бо ин забон асарҳои худро офаридааст. Як силсила тамсил ва дostonҳои Абулқосим Лоҳутӣ дар заминаи мазмун ва образҳои фолклорӣ таълиф шудаанд. Онҳо натавонанд боиси мазмун ва санъати баланди тамсил ва дostonҳои шоир гардидаанд, балки дар осори ӯ қувва, маънӣ, ғояҳои баланди ахлоқиро ҷой додаанд. Дар ашъори шоир ду гурӯҳи образҳои анъанавии мифологӣ ва афсонавӣ дучор мешаванд. Якум, образҳои манфӣ, монанди дев, Аҳриман, Заҳҳок; дуюм, образҳои мусбат, монанди Ҳурмузд, Рустам, Кова, Маздак, Ардашер, Мачнун, Лайлӣ, Фарҳод, Хусрав. Шоир дар пайравии ин тимсол қувваҳои иртиҷоии ҷомеа, душманони озодӣ ва бахту саодати башарро тасвир намудааст, ки ҳамаи онҳо барои ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас таъсири ҷиддӣ расонида метавонанд.

Ҷалол Иқромӣ дар романи «Духтари оташ» сурудҳои ҳаҷвии халқиро барои хислати қаҳрамонҳо ва амалиёти онҳо, барои ҳулосабарорӣ ҳамчун ҷамъбасти таҷрибаи зиндагӣ истифода бурда, ба ғояҳои ахлоқии халқ такя кардааст. Дар романи «Духтари оташ» образи санъаткори халқӣ Оймуллои Танбӯр, ки дар мутрибӣ, шеърӣ ва шоирӣ маҳорати бузург дорад, яке аз образҳои марказӣ буда, вай хислатҳои беҳтарини инсониро таҷассум

намудааст. Аксар суруд таронаҳои ин зани боистеъдод, суруд таронаҳои халқӣ буда, бо сабки фолклор эҷод карда шудаанд ва бо анъанаву маросимҳои мардумӣ алоқаманд мебошанд.

Дар байни назми халқӣ як миқдор суруд ва порчаҳои манзум дучор мешаванд, ки онҳо аз ашъори шоирони адабиёти классики тоҷику форс буда, дар байни мардум аз даҳон ба даҳон гузашта, паҳн шудаанд. Онҳо ғазал, рубой, қитъа, байт ва порчаҳои ҷудогона мебошанд, ки баъзеашон ба тариқи суруд тараннум мешаванд, баъзеашон ба мисли ҳикмат ва зарбулмасал дар нутқ истифода шуда, дар тарбияи насли наврас нақши муассир доранд.

Фолклори тоҷик дар алоқамандии зич бо адабиёти тоҷик инкишоф ёфтааст. Дар байни тоҷикон аз ҳама бештар ибораҳои Саъдии Шерозӣ ба ҳукми зарбулмасалҳои халқӣ даромадаанд. Агар гӯяндаҳои афсонаҳои тамсилӣ оид ба ҷонварон бештар бачагону калонсолон, гӯяндаҳои дубайтию рубой бештар миёнсолҳо, дostonҳои эпоси қаҳрамонӣ – калонсолон, жанри латифа – насли наврас бошанд, гӯяндаҳои зарбулмасалу мақолҳо бештар калонсолон мебошанд. Зарбулмасалҳо, ки моҳиятан як навъ ақидаҳои тарбиявии халқ ба шумор мераванд, барои модарон дар ҷодаи тарбияи ахлоқию маънавии фарзандон ва умуман тарбияи насли наврас дастури муҳим ва воситаи таъсирноканд. Масалан: «Фарзанди падар мабош, фарзанди башар бош», «Каъба ҷӣ равӣ, бирав, дилеро дарёб, Беҳтар зи ҳазор Каъба бошад як дил», «Оҳанро дар гармиаш мекӯбанд», «Шохи дарахти мевадор хам аст» ва ғайраҳо [36].

Тоҷикон аз қадимулайём ҳамчун мардуми меҳнатдӯст, меҳмоннавоз, ватанпарвар, хушмуомилаю боодоб шинохта шудаанд. Ин хусусиятҳои ба худ хоси халқи тоҷик дар китоби Асрорӣ В., Амонов Р. «Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик», дар зарбулмасалу мақолҳои зерин ифода гардидааст: «Аввал таом, баъд калом», «Агар меҳмонро хурсанд карданӣ бошӣ, бачаашро иззат кун», «Меҳмон аз падар бузург аст», «Меҳмон атои Худост», «Агар сар боядат, сирро ниғаҳ дор», «Агар сад сол зери санг бошӣ, аз он беҳтар, ки зери нанг бошӣ», «Хомӯшӣ забони донишмандон аст», «Одами беватан – мурдаи

бе кафан», «Меҳнат шараф аст», «Меҳнат кунӣ – роҳат мебинӣ» [36].

Дар зарбулмасалу мақолҳо аҳаммияти илм, ҳунар, одобу ахлоқ ба тарзи бадеӣ инъикос ёфта, дар насли наврас тарбия намудани беҳтарин хусусиятҳои инсониро талқин менамояд. Муҳаққиқи рус Г.Н. Волков зарбулмасалу мақолҳоро, чиҳати таъсири онҳо ба тарбияи инсон, ба се қисм чудо кардааст: 1. Зарбулмасалҳое, ки насли наврасро ба кори нек, рафтори нек ва гуфтори нек даъват менамоянд. 2. Зарбулмасалҳое, ки калонсолонро ба рафтори хубу арзанда ҳидоят менамоянд. 3. Зарбулмасалҳое, ки мазмуни онҳоро маслиҳат чиҳати тарбияи фарзандон ташкил медиҳанд [59,15].

Дар бисёр зарбулмасалу мақолҳо нодонӣ, худписандӣ, танбалӣ, сергапӣ, чашмгуруснагӣ, буздиӣ, мағрурӣ, суханчинӣ барин камбудию нуқсонҳои одамӣ танқид карда мешаванд. Ин гуна зарбулмасалу мақолҳо бештар хусусияти ҳаҷвӣ доранд ва маҳз барои ислоҳи камбудию норасоӣ равона карда шудаанд: «Худписандӣ далели нодонист, охири вай фақат пушаймонист», «Аҳмақ риш орояд, оқил-сухан», «Олими беамал – занбӯри беасал», «Гапи бисёр ба хар бор», «Мулло шудан чӣ осон, одам шудан чӣ мушкил», «Одами бекор – дарахти бебор», «Харчи мумсик дучанд», «Аз мард боғу роғ, аз номард – дарду доғ», «Аз сад марди лофзан беҳ кори як зан», «Аз дилозор ҳама безор», «Ба доно ишорат, ба нодон калтак», «Ҷони нодон дар азоб», «Дурӯғгӯю ҳазлпеша, бизанад ба пой худ теша», «Ҳасуд ҳаргиз наёсуд», «Мағрур аз ҷамоат дур», «Суханчин шарикӣ шайтон асту душмани инсон» [36].

Мавзӯҳои ҳунаромӯзӣ, аз худ кардани илму дониш дар байни халқи тоҷик аз замонҳои хеле қадим мавриди муҳокимаи доимӣ қарор гирифтааст. Бинобар ин, ин мавзӯҳо натавонанд дар эҷодиёти даҳанакии халқ, балки дар адабиёти бои тоҷикон ба таври васеъ инъикос ёфтаанд. Қариб ҳамаи шоирони адабиёти классикии тоҷик ба ин мавзӯ махсус дахл кардаанд, ки мисраъҳои зерин ин фикрро тасдиқ мекунанд:

Ҳунар омӯз, к-аз ҳунармандӣ

Даркушой кунӣ, на дарбандӣ.

(Низомӣ)

Ҳеч ганче беҳ аз ҳунар нест.

(Кайковус)

Гар ҳунаре дорию ҳафтод айб,
Дӯст набинад ба ҷуз он як ҳунар.

(Саъдӣ)

Чу нодонон на дар банди падар бош,
Падар бигзору фарзанди ҳунар бош.

(Ҷомӣ)

Қимати мард на бо симу зар аст,
Қимати мард ба илму ҳунар аст.

(Бедил)

Ҷамоли мардумӣ дар ҳилм бошад,
Қамоли одамӣ дар илм бошад.

(Носири Хисрав)

Тоҷи сари ҷумла ҳунархост илм,
Қуфлкушои ҳама дархост илм.

(Ҷомӣ)

Ҳамин ақида ва ҳамин меъёри ахлоқии зиндагӣ дар эҷодиёти халқ, аз ҷумла, дар зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ низ инъикос шуда, ҳаёти ва соддаю дастрас баён гардидааст. Дар асари сечилдаи Ҷозилов М. «Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ» омадааст: «Ҳунар аз дониш, дониш аз хониш», «Илму ҳунарро барзагарӣ, дигар ҳама - ҳиллагарӣ», «Боҳунар тоҷи сар аст, беҳунар думи хар аст», «Ангушти косиб калиди рӯзист», «Марди боҳунар хор нашавад, ба дӯсту душман зор нашавад», «Ҳунар аз мулку мероси падар беҳ», «Зинати шахс илму ҳунар аст, илму ҳунар ҳусни дигар аст» [193].

Чӣ дар суҳанони пурҳикмати классикони адабиёти тоҷик ва чӣ дар зарбулмасалу мақолҳои халқӣ ғояи олии инсондӯстӣ, халқпарварӣ, меҳнат, ҳунар ва илму донишро парастидан анъанаи дерин аст.

Зарбулмасалу мақолҳо ифодагари ақлу заковат, ҳикмат ва андарзҳои мардум буда, бо мақсади пурқуввату таъсирбахш шудани сухан ва зебову пурмаъно ифода кардани фикр ба кор бурда мешаванд. Таҷрибаи зиндагӣ, таҳлили осори гузаштагон, асарҳои педагогӣ ва мушоҳидаи нишонҳои медихад, ки зарбулмасалу мақолҳо бештар хусусияти пандомӯзӣ, насихатбахшӣ, ахлоқӣ доранд. Онҳо барои тарбияи ҳулку атвори нек, меҳнатдӯстӣ, одобратории ҳамида аксар вақт истифода бурда мешаванд. Онҳо инсонҳоро ба иҷрои кори нақӯ раҳнамун сохта, аз натиҷаи амале хушдор месозанд ва ё рафтору гуфтори номатлуби бархе афродро зер танқид қарор медиҳанд. Чи хеле ки А.М.Горкий қайд намудааст, ҳикмати бузург дар соддагии сухан аст, зарбулмасалҳо ва сурудҳо ҳамеша кӯтоҳу реҳтаанд, аммо ақлу ҳис дар онҳо ба андозаи як китоб аст [65,172].

Дар сурудҳо, дostonҳо, афсона ва латифаҳо, зарбулмасал ва чистонҳо ҷамъбасти таҷриба ва мушоҳидаҳои дуру дарози авлоду аҷдодони тоҷик инъикос ёфта, ба сифати унсурҳои тарбиявӣ ба насли наврас таъсир расонидаанд. Афсона, қисса, ҳикоят ва ривоятҳои халқӣ аз «Авасто» оғоз намуда, минбаъд дар осори нависандагон гирд оварда шудаанд. Баъзе аз онҳо, ба монанди қиссаи «Ятими рӯзбеҳ», романи «Вис ва Ромин», «Бахтиёрнома» то замонҳои мо расидаанд, ки ровиён дар байни мардум қиссахонӣ мекарданд. Аввалин асарҳои писандаи мардум «Абӯмуслимнома» ва «Доробнома» буданд, ки ин китобҳо хусусияти қаҳрамонӣ ва пандуахлоқӣ доштанд.

Сурудҳои халқӣ бо таъсири пурқуввати адабиёти китобӣ инкишоф ёфта, вазифаи дилхушу андармон кардани мардум, хурсандӣ бахшидан ба одамон, ба ҷӯшу хурӯш овардани онҳоро ба зимма гирифта омадаанд. Дар бисёр сурудҳо ягон воқеаи муҳимми зиндагӣ нақл мешавад ва муносибати шахс ба ин ҳодиса инъикос мегардад. Сурудҳои шодӣ шавқу ғайрат, зиндадилӣ ва мароқи мардумро ба ҳазлу шӯҳӣ нишон дода, собит мекунанд, ки мардум дар нугувортарин ҳодисаҳои зиндагӣ низ лаҳзаҳои хушро мечустанд ва ноумед намешуданд. Шавқи дили ошиқони хушбахт, хуррамиҳои зиндагӣ, зебоиҳои

табиат ва орзуҳои одамони зиндадил муҳимтарин мавзӯҳои сурудҳои шодӣ қарор гирифтаанд. Дар бисёр маҳалҳо сурудҳои маъмуланд, ки дар маърақаҳои хурсандӣ, дар базму зиёфатҳо, тӯю сур, гаштак аз тарафи ҳофизон ва ё аҳли маърақа иҷро мешаванд. Як микдори ин сурудҳо, мисли «Боғи латифа», «Ту садбарги кадом боғӣ» ва ғайра дар аксарияти маҳалҳо маълум ва машҳуранд. Ин қабил сурудҳо, дар змни рубой, ашӯла ва байтҳои бисёри халқӣ, ҳаминро бахубӣ нишон медиҳанд, ки зиндагии басо душвор руҳи солим аз ҳаётдӯстии аҳли меҳнатро барҳам дода натавонистааст ва мардуми меҳнаткаш қобилияти бо дилхушӣ ва орзую ниятҳои фараҳбахш зиндагӣ қарданро гум накардааст.

Чистонҳои тоҷикӣ чӣ аз ҷиҳати мазмун ва чӣ аз ҷиҳати шакли бадеӣ ҷолиби диққат буда, дар тарбияи насли наврас нақши мунир доранд. Ин жанри аҷиб ва пурнафосати фолклор барои омӯхтан ва тадқиқи афкори қадим, давраҳои гуногуни тараққию инкишофи ҳаёлот, ҷаҳонбинӣ ва ақидаҳои иҷтимоии халқи тоҷик аҳаммияти муҳим дорад. Ҷамъ қардан ва омӯхтани чистонҳо асосан баъд аз Инқилоби Октябр сар шудааст ва яке аз аввалин ташаббускорони ин соҳа М.Муҳаммадиев ва Т.Зехнӣ мебошанд. Соли 1934 аз тарафи Сухарев И.А. ва Сухарева О.А., К.Лутфуллоева, соли 1952 аз ҷониби Носирҷон Маъсумӣ, соли 1956 Р.Амонов ва Я.Калонтаров чистонҳои халқӣ ҷамъоварӣ шуда, нашр гардиданд.

Истилоҳи «чистон» аслан аз ибораи «чист он?» таркиб ёфтааст. Дар ин шакли гуфтор фикру мақсаде ниҳон аст ва маънии он тасвири маҷозии аломату хусусиятҳои гуногуни ашёву ҳодисаҳои зиндагӣ мебошад. «Чистон, таъкид менамояд Н.Маъсумӣ, - ҳамчун асари адабии эҷодиёти даҳанакӣ тасвири маҷозии ин ё он предмет ва ҳодисаест, ки дар асоси хусусиятҳои мазмунан мувофиқи байни ду ё якчанд предмети ноаён сохта мешавад, ки ба муаммо мубаддал мегардад» [110,106]. Олимон Асрорӣ В. Амонов Р. таърихи пайдоиши чистонҳоро бо таърихи пайдоиши предмети чистонашаванда алоқаманд медонанд [36,94].

Ҷустуҷӯ ва мушоҳидаҳои илмӣ олимони нишон медиҳад, ки истилоҳи

«чистон» аз давраҳои қадим дар фолклор ва адабиёти тоҷик мавриди истифода қарор дорад. Шаклҳои нопурраи онро ҳанӯз дар порчаҳои боқимондаи «Авасто», нақл ва ривоятҳои халқӣ, афсонаҳои гуногуни тарбиявӣ ва қиссаву ҳикоятҳои «Ҳазору як шаб» дучор меем.

Сӯфиев А. дар китоби «Чистонҳои халқии тоҷикӣ» чунин зикр намудааст, ки истилоҳи «чистон» дар баъзе мавзеҳои тоҷикнишин ба ҳамин шакл маълум бошад ҳам, вале дар дигар мавзеҳои аҳолинишини тоҷик бо калимаву мафҳумҳои гуногун интишор ёфтааст. Чунончи, дар байни тоҷикони Самарқанд «матал», «матали меёфтагӣ», Бухоро «шуғ», «шуғи меёфтагӣ», дар байни тоҷикони мавзеҳои Кӯлоб «чистон», Ғарму Дарвоз «чистун», Ҳисор «чистон», «ёфтанақ» ва мавзеҳои гуногуни Бадахшон «ғаввестак» ва ғ. шухрат дорад [170,8].

Чистонҳои халқии тоҷикӣ дар натиҷаи заҳмати оммаи меҳнаткаш дар ҷараёни ҳаёт ва зиндагии бисёрсола ба вучуд омадаанд. Халқи тоҷик чистонро бештар шабона баъд аз қору ғайолият, дар фасли зимистон, ки рӯз кӯтоҳ буд, эҷод мекарданд. Хусусан, дар шабҳои дарози фасли зимистон машғулияти чистонгӯӣ ва чистонкушоӣ авҷ мегирифт ва насли наврас ғайолнокии худро нишон медоданд. Сӯфиев А. қайд кардааст, ки «мардум дар фаслҳои баҳор, тобистон ва тирамоҳ ба қорҳои гуногуни саҳро банд буданд, шабҳои дарози зимистон имконият доштанд, ки ба бозиву вақтхушиҳои дигар машғул шаванд» [170,10].

Тоҷикон дар мавридҳои ҳашар ва ё маъракаҳое, ки баҳри дилхушӣ ва ё иҷрои қорӣ барпо мегардид, чистонгӯӣ ва чистонёбӣ мекарданд. Мардум барои тозаву ягона қардани пашм ва пилла одамонро ба ҳашар даъват мекарданд. Дар ин ҷамъомад афсонаву чистонгӯӣ ва чистонёбӣ авҷ мегирифт. Чистонгӯӣ, аз як тараф фикру ҷаҳонбинии насли наврасро инкишоф диҳад, аз тарафи дигар, барои ноаён гузаштани вақт ва сабук намудани меҳнат кӯмак мерасонд.

Чистонгӯӣ дар доираи оила шурӯъ мешуд. Яке аз аъзоёни оила аз шахси қалонсол хоҳиш менамуд, ки чистоне гӯяд. Шахсони қалонсол албатта

хоҳиши онҳоро ба ҷо меоварданд. Насли наврас чистонҳои шунидаашонро байни худ такрор мекарданд. Ҳангоми чистонгӯӣ ва чистонёбӣ яке аз бачагон таклиф ва ё саволе ба миён мегузошт: «Ман мехоҳам бароятон чистон гӯям, кӣ меёбад?», «Биед, бо чистонгӯӣ ҷаҳонбиниямонро васеъ мекунем». Ҳамин тавр, чистонгӯён диққати ҳозиринро ба худ ҷалб карда, чистоне мегуфтанд.

Машғулияти чистонгӯӣ ва чистонкушоӣ дар байни халқ, дар ҳаёти гузаштаи мардуми тоҷик мавқеи бориз дошт. Бо гузашти вақт мазмуну мундариҷаи онҳо дигар шуда, бо дастовардҳои зехнӣву фикрии замони муосир мутобиқ гардидаанд. Машғулияти чистонгӯӣ аҳаммияти тарбиявии ҳудро гум накардааст. «Халқ,- таъкид мекунад Н.Маъсумӣ, - ҳангоми кору истироҳат чистонгӯӣ ва чистонёбӣ карда, аз як тараф, меҳнати тоқатфарсон ҳудро сабук менамуд, аз тарафи дигар, ба ин восита зиракӣ, хушёрӣ, нуктасанҷӣ, ҳозирҷавобӣ, хушзеҳнӣ ва ашёву предметҳои дар зиндагӣ мавҷудбударо, то чӣ дараҷа донишмандонро якдигарро месанҷид ва доираи фикру назари ҳудро такмил меод» [110,103]. Муҳаққиқон муайян кардаанд, ки чистон дар зиндагии мардум нақши мунир дошта, «ҳатто дар мавридҳои ҷудогонаи чистонгӯӣ ва чистонёбӣ шахс бо қушодани муаммо аз марғ наҷот меёбад» [212,8]. Чистон ҳам монанди афсона, зарбулмасалу мақол ва дигар жанрҳои фольклорӣ ба одамон завқи бадеӣ бахшида, дар парвариши зехн, дарккунии ҳодисаҳои ҳаёт, омӯхтани боигарии забони халқ аҳаммияти муҳим дорад. Ба воситаи чистон метавон хушёриву зиракӣ ва доноии инсонро муайян кард, зеро инсоне, ки дорои ин хусусиятҳост, метавонад ҳама гуна муаммоҳоро ба зудӣ баррасӣ намояд.

Латифа нақли кӯтоҳест, ки дар он воқеа зуд сар шуда, зуд бо ханда ба охир мерасад. Дар адабиёти классикии тоҷик ҳикояҳои хурди ҳаҷвӣ, хандаовар гуфта мешуданд, ки онҳо бо номи «ҳикоят», «мутоиба» бештар маълум буданд. Аммо дар байни халқ бештар истилоҳи «матал», «матали Афандӣ», «қиссаи Афандӣ» серистеъмол буд. Дар латифаҳо гоյи ғалабаи ҳақиқат, адолат, тантанаву ақлу ҳунару меҳнат, ҷасорату вичдони пок ифода гардида, он бо образи қаҳрамони халқ Мушфиқӣ ё Насриддин амал мекунад.

Ҳамин тариқ, образ ва қаҳрамонони мусбати латифаҳои тоҷикӣ, ҳоҳ онҳо таърихӣ-аҷнабӣ бошанду ҳоҳ маҳаллӣ маҳсули эҷоди бадеии халқ буда, ҳамчун образҳои ҷамъбастишудаю баркамол на танҳо дар инкишофи ҳақиқати халқ мавқеи муҳим пайдо кардаанд, балки дар давоми асрҳо ҳамчун образҳои дӯстдоштаи фолклор ақлу хирад ва таъби латифу зарифи халқи меҳнаткаши тоҷикро ифода кардаанд.

Афсона яке аз қисмҳои асосии эҷодиёти даҳонакии халқро ташкил медиҳад. Ҳагоми истироҳату дамгирӣ, дар вақтҳои фориғ аз кору бори зиндагӣ мардум дар маъракаи меҳмондорӣ афсонагӯӣ мекарданд. Азбаски ҳар кас, ханӯз аз бачагӣ ба донишони афсона шавқманд мегардид, вай метавонист дар мавридаш як ё якчанд афсона нақл кунад. Бо вучуди ин, агар дар маърака ягон гӯяндаи хуб ҳузур дошта бошад, ҳозирон ба ӯ мурочиат карда, илтимос мекарданд, ки афсонае гӯяд. Мардум ба воситаи афсона барои беҳтар шудани зиндагӣ кӯшиш мекарданд, ба муқобили қувваҳои бадӣ мубориза мебуданд, нақӯкорӣ ва инсофу адолатро тарғиб менамуданд, ҷасорату диловарию мавриди ситоиш қарор медоданд.

Эпоси қаҳрамонӣ асари эпикӣ бадеист, ки дар замонҳои қадим, дар давраҳои муборизаҳои шадиди инсон барои ташкили оила ва мустақаму барқарор кардани ҷамъияти падаршохӣ ба вучуд омада, дар марҳилаҳои баъдинаи тараққиёти таърихӣ корномаҳои фарзандони беҳтарини халқро барои зиндагии озодона ва ҷимояи ватан акс карда омадааст. Эпоси қаҳрамониро аҳли меҳнат эҷод карда, дар он муроду мақсад ва орзую умедҳои худро ифода намудааст. Қаҳрамони онро на сеҳру ҷодуи тилисм ё ашӯҳои сеҳрангез (чун дар мифҳо ва афсонаҳо), балки далерӣ ва иқтидор ба муроду мақсадаш мерасонад, бинобар ин дар он аз ақидаи қадимӣ дар бораи он ки бунёди ҳар як қувва сеҳру ҷоду аст, осоре дида намешавад. Ҳамаи корномаҳое, ки ӯ дар задухӯрдҳо нишон медиҳад, аз ғазилатҳои инсонӣ ва қувваи ҷисмонии ӯ сар мезанад, шуҷоат ва ҷавонмардӣ муҳимтарин ҷиҳати ҳислати ӯро муҷассам менамояд. Ҳислати дигари баҳодурон – қаҳрамонони эпос аз он иборат аст, ки муборизаи шахсии онҳо муборизаи аҳли ҷамъиятро

ифода мекунад, яъне дар шахси онҳо гурӯҳи муайяни ҷамъиятӣ ташхис меёбад.

Эпоси халқӣ яке аз сарчашмаҳои муҳими асари бузурги Абулқосим Фирдавсӣ «Шоҳнома» қарор гирифтааст, ки дар шахси қаҳрамонҳои муборизаи қувваҳои некӣ бар зидди Аҳриман, Заҳҳок, девҳо – таҷассуми қувваҳои бад ба таври васеъ акс ёфтааст.

Машҳуртарин эпоси қаҳрамонии халқи тоҷик, ки даҳонакӣ эҷод шудааст, «Гурӯғлӣ» («Гурғулӣ») мебошад, ки дар он сарзамини афсонавии Чамбули Мастон ва ҳаёту қорнамоиҳои беназири баҳодурони он тасвир мешавад. Чамбули Мастон, ки макони одамони ватанпарвари озоду озодихоҳ аст, маҳсули ҳаёлотӣ мардуми меҳнаткаши ҷафодида буд.

«Гурӯғлӣ» эҳтироми халқро ба модар, ба зан ва майлу рағбати ўро ба ташкили оилаи осоишта ифода мекард. Дар он муҳаббати модар ба фарзанд, ҳаёти орому осоишта, дўстӣ ва рафқат тарғиб мегардид. Эпоси «Гурӯғлӣ» зулм, хиёнат ва худбинӣ ва худпарастиро маҳкум сохта, хусусияти тарбиявӣ дорад.

Тадқиқот ва ҷустуҷӯҳои бисёрсола нишон дод, ки эпоси қаҳрамонии «Гурӯғлӣ» бештар аз ҳама дар Кӯлоб ва қисман дар ноҳияҳои Ғарм паҳн шудааст. Дар он одатан дар бораи фонӣ, бебақою бевафо будани дунё, ғанимат будани суҳбати одамони нек, зарари ошной бо мардуми бад, зарурати дўстӣ, нақӯкорӣ ва монанди инҳо сухан меравад:

Бо одами ганда кунӣ суҳбат,

Гапи ганда доим баиллат.

Кори ганда доим баминнат,

Реб, ки бишина мекна ғайбат...

Одами хуб мегира раҳмат,

Ба ганда доим ҳастай лаънат [36,247].

Гӯяндаҳои тоҷик вобаста ба номи Гурӯғлӣ ва сарзамине, ки ў идора мекунад, вобаста ба Чамбул як силсила дostonҳои наво ба вуҷуд овардаанд. Ин dostonҳо, албатта, дар заминаи анъанаҳои зинда ва эҷодии халқ ба вуҷуд

омада, эҷодкунандагони он сюжет, образ ва мотивҳои эҷодиёти даҳонакии халқ, забони бой ва воситаҳои гуногуни тасвири бадеии фолклори тоҷикро ба таври васеъ истифода кардаанд.

Рубой яке аз қадимтарин намудҳои назми даҳонакии халқ аст. Рубоии халқӣ дар ҳамаи замонҳо бо ҳаёти маишӣ, иҷтимоӣ ва таърихии аҳли меҳнат робитаи бисёрҷониба пайдо карда, фикру андеша, фарёду нидо, гилаву эътироз ва ҳашму кинояҳои шахсони мутаассирро дар бар карда омадааст. Он гувоҳномаи орзуҳо, дардҳо, шодиҳо ва ноқомии мардуми замонҳои гуногун аст. Ба воситаи рубоӣҳо одамон ҳамдигарро аз ҳоли худ огоҳ ва ба якдигар дил ҳолӣ мекардаанд, мақсаду муддаои худро арз менамудаанд, якдигарро водор менамуданд, ки ба атрофиёнашон бо диққати бештаре муносибат кунанд, ба хотири риояи урфу одатҳои андӯҳовар яке ба дигаре фишор наоваранд. Рубой гармии дилҳои ошиқон ва охи сарди дилшикастагонро ба идроки мардум мерасонад, эътирозу рашк, шавқу рағбат ва ҳашму ранҷи дар лаҳзаҳои ҷиддии зиндагӣ тавлидшударо акс менамояд, ба воситаи тасвири кайфияти шахсӣ, ғояҳои умумичамъиятӣ ва муборизаҳои иҷтимоиро намудор месозад. Рубоӣҳо ба некӣ ва нақӯкорӣ даъват мекунанд ва чунин фикрро пеш меоранд, ки одамон бояд ҳамдам, ғамхор ва дилсӯзи якдигар бошанд. Мавзуи дӯст доштани Ватан, ҳар як қатра оби он ва пораи замин дар рубоӣҳои халқӣ аз масъалаҳои муҳим ба шумор мераванд:

Андар назарам Ватан шакар метобад,

Хоки Ватанам қанду асал метобад.

Наълат ба касе, ёди ғарибӣ бикунад,

Оби ғарибӣ лаҳти ҷигар мекобад [36,248].

Ҳамин тариқ, афсона, зарбулмасалу мақол, чистонҳо, рубой, эпоси «Гуруғлӣ» ҳосили тахайюли инсонҳои эҷодкору бомаърифат буда, аз давраҳои қадим то имрӯз эҷод мешаванд. Бо гузашти вақт мазмуну мундариҷаи фолклор дигар шуда, он бо дастовардҳои зеҳниву фикрӣ ва техникаи замони муосир наздик гардидааст. Вале аҳаммияти тарбиявии худро гум накарда, балки ҳоло ҳам дар тарбияи насли наврас истифода мегардад. Мусаллам аст,

ки орзуву умед ва ақлу заковати халқ назар ба дигар жанрҳои фолклор дар афсона, зарбулмасалу мақол ва чистон васеъ ифода ёфтааст. Вобаста ба ин М.Орифӣ қайд кардааст, ки «дар эҷодиёти даҳонакии халқ аҳаммияти илм, ҳунар, одобу ахлоқ ба тарзи бадеӣ инъикос ёфта, дар насли наврас тарбия намудани беҳтарин хусусиятҳои инсонӣ талқин гардидааст» [131,9]. Зухуроти донишмандӣ, ҳозирчавобӣ, зиракиву бофаросатӣ, дар гуфтугӯ ва баҳсу мунозира ғолиб омадани персонажҳои мусбати афсонаҳо, таҷассуми ақлу заковати халқ ва инъикоси хиради оммаи меҳнаткаш аст.

Аз гуфтаҳои боло ба хулоса меоем, ки:

1. Эҷодиёти даҳонакии халқ дар худ қудрати бузурги таъсир ба шуури одамонро дорад ва асоси фарҳанги этнопедагогии мардуми тоҷик маҳсуб меёбад. Зарбулмасалу мақолҳо, чистон, суруд, афсона, рубой, эпоси «Гуруғлӣ» ва ғайраҳо орзуву ормон, завқи бадеӣ ва руҳияи халқро таҷассум намуда, дар тарбияи насли наврас нақши назаррас доранд.

2. Зарбулмасалу мақолҳо ифодаҳои кӯтоҳу мӯъҷаз, вале сухани пурмаъноанд, ки аз таҷрибаи ҳаёт ва зиндагӣ ба вучуд омадаанд. Халқ ҳамеша кӯшиш менамояд, ки тамоми кори тарбия, таълим, муомила бо калонсолон ва ҷамсолон, дар кӯдакон ҳисси раҳму шавқат, яъне раҳмдилӣ ва некиро ташаккул диҳад. Ба мардум некӣ кардан, рост гуфтан ва эҳтиром намудани ҳамдигар муҳимтарин талқини ахлоқии халқ ба шумор меравад.

3. Одамони синнусоли гуногун барои пурқувват баён кардани фикр суханро бо истифодаи зарбулмасалу мақол оғоз менамоянд, ё фикру андешаи ҳудро оид ба зарурати ташаккули сифатҳои ахлоқии насли наврас бо зарбулмасалу мақолҳо ҷамъбаст мекунанд. Чунки зарбулмасалу мақолҳо маъноҳои гуногуни танқидӣ, таърифӣ, танбеҳу рӯҳбаландкунӣ, огоҳкуниву дастгирӣ намудан ва ғайра доранд.

4. Истифодаи фаровони ҳикоеҳои халқиро дар осори ривоятӣ аз қабилӣ «Ҳазору як шаб», «Калила ва Димна», «Синдбоднома», «Марзбоннома», «Самаки айёр», «Доробнома», «Тӯтинома» ва ғайра метавон ба мушоҳида гирифт, ки дар тарбияи ахлоқии насли наврас нақши муҳим доранд. Чунончи,

«Ҳазору як шаб» ва «Афсонаҳои халқӣ» хазинаи беинтиҳои эҷодиёти шифоҳии халқ, ганҷинаи қимматбаҳо, маҳзани назокат, латофат, ҳикмат, тароват, ақлу хирад, ифодакунандаи қобилияти ҳайратангези афкори халқ ба шумор мераванд.

5. Чистон ҳам монанди афсона, зарбулмасалу мақол ва дигар жанрҳои фолклорӣ ба одамон завқи бадеӣ бахшида, дар парвариши зеҳн, дарккунии ҳодисаҳои ҳаёт, омӯхтани боигарии забони халқ аҳаммияти муҳим дорад. Ба воситаи чистон метавон хушёриву зиракӣ ва доноии инсонро муайян кард, зеро инсоне, ки дорои ин хусусиятҳост, метавонад ҳама гуна муаммоҳоро ба зудӣ баррасӣ намояд.

6. Эпоси «Гурӯғлӣ» эҳтироми халқро ба модар, ба зан ва майлу рағбати ӯро ба ташкили оилаи осоишта ифода мекунад. Дар он муҳаббати модар ба фарзанд, ҳаёти орому осоишта, дӯстӣ ва рафоқат тарғиб мегардад. Эпоси «Гурӯғлӣ» зулм, хиёнат ва худбинӣ ва худпарастиро маҳкум сохта, хусусияти тарбиявӣ дорад.

7. Зарбулмасалу мақол, панду андарз, афсонаю тарона, сурудҳои навозишию аллаи модарон, дубайтӣ, чистону тезгӯяк, рубоӣ, ривоятҳои дostonҳои эҷодиёти шифоҳии халқ буда, дар худ таҷрибаи тарбиявии мардумро таҷассум меkunанд.

Хулосаи боби 1

Ахлоқ дар ҷомеаи тоҷикон бештар ба афкори омма, ки дар он ин ё он тарзи рафтор мақбул ё ғайримақбул дониста мешавад, таъяс менамояд. Афкори омма василаи муҳими риоя намудани меъёрҳои ахлоқ дар ҷомеа мебошад. Ахлоқ ба ғайротиҳои бошууронаи инсон, ки дар он таносуби манфиатҳои шахсӣ ва ҷамъавӣ ба интиҳол гирифта мешавад, асос меёбад. Ба тӯғайли тафаккури ахлоқӣ фарқи некиву бадӣ муайян мегардад, қадру қимати ҳаёт, инсон, маънии зиндагӣ ғайротида мешавад, ки дар ин вазифаи қадриву арзиши ахлоқ ифода меёбад. Ғайлати меъёриву мизоншиносии ахлоқ ин аст, ки дар инсон сифату одати андешамандиро мепарварад. Дар ҳар қорӯ амал, дар пиндору гуфтор ва рафтор риоя қадани андозаву меъёр ва

ҳалли оқилонаи мушкилот ёрӣ мерасонад.

Анъанаҳо, урфу одатҳои хуби халқӣ, эҷодиёти шифоҳии халқ бо нигоҳдори вежагӣ ва хусусиятҳои миллӣ ба тарбияи ахлоқии насли наврас ва ҷавонон таъсири мусбӣ мерасонанд. Таҳти таъсири анъанаҳо ва расму оинҳои миллӣ, эҷодиёти шифоҳии халқ, осори насри ривоятӣ симои зоҳирии иҷтимоиву психологӣ ва маънавии инсон ташаккул меёбад, ки дар худ эҳсосот ва рӯҳияи баландро бо малакаҳо, одатҳои солим ва анъанаҳои пешқадами созанда дар ҷомеа ва хонавода дар бар мегирад. Анъанаҳо ва расму оинҳо, эҷодиёти шифоҳии халқ дар таъба ба рушди таърихии ҷомеа ва таҷрибаи халқҳо метавонанд ба беҳтаршавии сатҳи зиндагӣ таъсир расонанд ва дараҷаи тарбияву маърифати мардумро баланд намоянд. Дар замоне, ки тарбияи насли наврас масъалаи рӯзмарраи аҳли ҷомеа гардидааст, истифодаи анъанаҳои суннатии халқи тоҷик, фарҳанги пурғановат, осори панду ахлоқии ниёғони хирадпешаамон дар рушди шахсияти баркамол зарурияти замонавӣ маҳсуб мегардад.

Аз андешаҳои мутафаккирон ва адибони форсу тоҷик маълум мегардад, ки одобу маданият дар инсон сифатҳои баланди ахлоқӣ, ба монанди иффату покизагӣ, раҳму шафқат, адолату инсоф, қаҳрамониву далерӣ, инсондӯстиву меҳанпарастиро мепарварад. Одобу ахлоқ ҳамеша инсонро ба роҳи ростиву ҳақиқат, нақӯкориву некхислатӣ, рафтори оқилонаву бохирад, бунёдкорию созандагӣ раҳнамун месозад. Мағз андар мағзи осори адибону мутафаккиронро панду андарз, қонуну қоида, ҳикматҳои ахлоқӣ ҷавонмардӣ ташкил менамоянд. Афкори ахлоқии онҳо доираи васеи мавзӯҳои гуногуни ҳулку одобро фаро мегиранд, ки инҳо ба тарбияи инсонии комил, ташаккулу тақомули маърифату дониш ва фарҳанги фард нигаронида шудаанд. Зеро инсон маҳз ба туфайли илму дониш, фазилатҳои волои маънавӣ метавонад соҳиби камол гашта, саодатманд шавад. Мутафаккирон таълим медиҳад, ки инсон аввалан бояд дорои одобу ахлоқӣ нек бошад.

Эҷодиёти даҳонакии халқ дар худ қудрати бузурги таъсир ба шуури одамонро дорад ва асоси фарҳанги этнопедагогии мардуми тоҷик маҳсуб меёбад. Беҳтарин сурудҳо, афсонаҳо, зарбулмасалу чистонҳо, эпоси

«Гурӯғлӣ», ки аз тарафи садҳо ҳазор гӯяндагон ва шунавандагон дар давоми асрҳои аср писандида шудаанд, завқи бадеӣ, ормон, орзу, кӯшиш, ахлоқ ва рӯҳияи эҷодкунандаи халқро барҷаста ифода менамоянд. Зарбулмасалу мақолҳо ифодаҳои кӯтоҳу мӯъҷаз, вале сухани пурмаъноанд, ки аз таҷрибаи ҳаёт ва зиндагӣ ба вучуд омадаанд. Халқ ҳамеша кӯшиш менамояд, ки тамоми кори тарбия, таълим, муомила бо калонсолон ва ҷамсолон, дар кӯдакон ҳисси раҳму шавқат, яъне раҳмдилӣ ва некиро ташаккул диҳад. Ба мардум некӣ кардан, рост гуфтан ва эҳтиром намудани ҳамдигар муҳимтарин талқини ахлоқии халқ ба шумор меравад. Одамони синнусоли гуногун барои пурқувват баён кардани фикр суханро бо истифодаи зарбулмасалу мақол оғоз менамоянд, ё фикру андешаи ҳудуд оид ба зарурати ташаккули сифатҳои ахлоқии насли наврас бо зарбулмасалу мақолҳо ҷамъбаст мекунанд. Чунки зарбулмасалу мақолҳо маъноҳои гуногуни танқидӣ, таърифӣ, танбеҳу рӯҳбаландкунӣ, огоҳкуниву дастгирӣ намудан ва ғайра доранд. Зарбулмасалу мақол, панду андарз, афсонаю тарона, сурудҳои навозишию аллаи модарон, дубайтӣ, ҷистону тезгӯяк, ривояту дostonҳо эодӣи шифоҳии халқ буда, дар худ таҷрибаи тарбиявии мардумро таҷассум мекунанд. Ҷистон, афсона, зарбулмасалу мақол ва дигар жанрҳои фолклорӣ ба одамон завқи бадеӣ бахшида, ба воситаи онҳо ҳушёриву зиракӣ ва доноии инсон муайян мегардад.

Эпоси «Гурӯғлӣ» эҳтироми халқро ба модар, ба зан ва майлу рағбатро ба ташкили оилаи осоишта ифода мекард. Дар он муҳаббати модар ба фарзанд, ҳаёти оромӯ осоишта, дӯстӣ ва рафқат тарғиб мегардид. Эпоси «Гурӯғлӣ» зулм, хиёнат ва худбинӣ ва худпарастиро маҳкум сохта, хусусияти тарбиявӣ дорад.

Истифодаи фаровони ҳикоеҳои халқиро дар осори ривоятӣ аз қабилӣ «Ҳазору як шаб», «Калила ва Димна», «Синдбоднома», «Марзбоннома», «Самаки айёр», «Доробнома», «Тӯтинома» ва ғайра метавон ба мушоҳида гирифт, ки дар тарбияи ахлоқии насли наврас нақши муҳим доранд. Чунончи, «Ҳазору як шаб» ва «Афсонаҳои халқӣ» ҳазинаи беинтиҳои эодӣи шифоҳии халқ, ганҷинаи қимматбаҳо, маҳзани назокат, латофат, ҳикмат, тароват, ақлу хирад, ифодакунандаи қобилияти ҳайратангези афкори халқ ба шумор мераванд.

БОБИ 2. ТАВСИФИ МАХСУСИЯТҲОИ ТАРБИЯИ НАСЛИ НАВРАС ДАР ФАРҲАНГИ ЭТНОПЕДАГОГИИ ХАЛҚИ ТОҶИК

2.1. Фарҳанги этнопедагогӣ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ-ахлоқӣ

Донишманди тоҷик Шарифзода А. чунин қайд кардааст: «Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барҳақ фарҳангро ҷавҳари ҳастии миллат номидаанд» [222,10]. Дар идомаи ин андешаи Пешвои муаззам, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намудан ҷоиз аст, ки фарҳангро ҳамчун муносибати иҷтимоии байни субъектҳо пазируфта, онро дар заминаи амалигардонии принципи ягонагии ғаъолият ва муносибатҳои иҷтимоӣ баррасӣ намудан лозим аст. Чунки таҷрибаи соҳибистиклолӣ собит менамояд, ки аз тарафи ҳар як фарди ҷомеа арҷ гузоштан ба муқаддасоти миллат, фарҳанги миллий, пос нигоҳ доштани хотираи неки гузаштагон яке аз сарчашмаҳои комёбию муваффақиятҳо ба ҳисоб меравад. Ҳар як қадаме, ки инсон дар роҳи шинохту такомули фарҳанг мегузорад, ин қадамест барои кашфи сирру асрори таърихи худ, шинохти худ ва худшиносию ҳудогоҳии миллий.

Дар фалсафа ва фарҳангшиносии муосир садҳо таърифҳои калимаи «фарҳанг»-ро вохӯрдан мумкин аст ва табиист, ки ҳар як муҳаққиқ ба таври худ, тибқи ҳадафу мақсадҳои пажӯҳиши худ онро арзёбӣ мекунад, ҷавоб меғӯяд ва аз байни онҳо ягона ҷавоби умумии дурустро интихоб намудан дар ҳақиқат имконнопазир аст. Дар ҷадвали 1 муҳаққиқон калимаи «фарҳанг»-ро чунин шарҳу тавзеҳ додаанд.

Ҷадвали 1

Шарҳи истилоҳи «фарҳанг»

Муаллиф	Шарҳу тавзеҳи мафҳум
Турсунов Ф.	Фарҳанг - ин раванди таърихӣ ташаккул ва такомули инсон чун шахси ғаъоли ҷамъиятӣ буда, дар гуногуншаклии офаридаҳои инсонӣ, дар маҷмуи натиҷаҳои дастовардҳои меҳнати ҷисмонӣ зехнӣ ифодаи ҳудро ёфтааст [182,16];
Тоҷов Н.	Фарҳанг маҷмуи дастовардҳои инсоният дар соҳаи муносибатҳои истеҳсолӣ, ҷамъиятӣ ва ахлоқӣ маънидод мегардад [181,3];

Шакурӣ М.	Худвежагии фарҳангӣ умдатарин муҳаррики рушду такомул аст, зеро ҷавҳари таҷрибаи таърихии миллатро дар худ гирд овардааст [216,75];
Қодиоров К.	Фарҳанг шӯълаи тамаддун аст [264,61];
М. Ёҳақӣ	Фарҳанг вожаи мураккаби тоҷикӣ буда, аз ду қисм «фар(р)» ва «ҳанг» таркиб ёфтааст. «Фар(р)» дар мазмуни нур, дурахш, шаън, шавкат қорбаст гашта, ҷузъи дуҷуми он, яъне – «ҳанг» дар маънои арзишу эътибор, виқору матонат, тавоноӣ ва қудрат мавриди истеъмол қарор доранд [73,16];
Шарипов М.И.	фарҳанг аз ду бахш «фар» ва «ҳанг» иборат буда, бахши «фар» маънои қомеъиҳои давраи пешро дошта, бахши «ҳанг» маънои қашидан, овардан ва ё он қомеъиҳои давраи пешро аз насл ба насл гузарониданро дорад [217,41];
Фарҳанги забони тоҷикӣ	Дар ҳамҷоягӣ, яъне ҷун истилоҳ «фарҳанг» дар луғатҳо хеле сермаъно тафсир гардида, он ба маънои одоб, дониш, илму маърифат, ақлу хирад омадааст [189,265];
Муҳаммад Муин	а) адаб, тарбия; б) дониш, илм, маърифат; в) маҷмуи одоб ва русум; г) маҷмуи улум ва маорифу ҳунароҳои як қавм; ғ) қитобе, қи шомили як ё қанд забон ва шарҳи онҳост; д) қорези об [122,538].

Ҳамин тариқ, зери мафҳуми «фарҳанг» таҷрибаи иҷтимоӣ маънавӣ ва дониши андӯхтаи инсонҳо, қи аз як насл ба насли дигар ирсол мегадарад, фаҳмида мешавад. Ба андешаи мо, сабаби асосии тавсифи гуногуни падидаи маҷкур бевосита ба антропологияи инсон вобаста мебошад, зеро фарҳангро инсон меофарад. Фарҳанг тамоми соҳаҳои ҳаёти инсонро дар бар гирифта, дар ташаккули симои шахс ва қомеа нақши муассир дорад. Вобаста ба ин, бояд қайд намуд, қи дар шароити ноустувори вазъи қаҳони имрӯза ва пайдо шудани равияҳои гуногуни сиёсӣ иртиқой - маъсалаи баланд бардоштани фарҳанг ва маданияту ахлоқи инсон муҳим гардидааст.

Вақте қи суҳан аз боби «фарди фарҳангӣ», ё тавре имрӯз қабул шудааст, «инсонӣ қомил» меавад, бояд дар назар дошт, қи суҳан дар бораи фарди ҳамаҷониба такомулфта меавад. Масалан, фарзанд меҳаҳад мисли падараш ё модараш, донишҷӯ меҳаҳад мисли устодаш бошад. Дар қӯдакӣ мо меҳаҳем қайҳоннавард, олим, ронанда, тоҷир шавем. Дар ин ҳусус таърих ба мо далелҳои раднопазирро оид дар ниҳоди як шахс инъикос ёфтани ҳислатҳои

беҳтарини инсони дигарро медиҳад. Мақсад аз ин масъала он аст, ки барои ба воя расонидани шахси фарҳангӣ нақши калонсолон, падару модарон, устодон ва ҷомеа хеле муассир мебошад.

Ҳамин тариқ, қайд намудан ҷои аст, ки фарҳанг дар ҳамаи давраҳои рушди ақлонии инсон дар шинохти ҳастӣ ва дарки ҳуди инсон нақши муҳим бозидааст.

Илми педагогика дар шароити ҳозира масъалаи эҳё намудани анъанаҳои фарҳангии этносро ба миён мегузорад. Одамони гуногун дар кураи замин бо қабилаҳои решагии худ зиндагӣ мекунанд, ки онҳо бо шароитҳои табииву таърихии муайянашон аз одамони дигар фарқ мекунанд. Маҳз фарҳанги миллӣ, ки натиҷаи ҷаҳолияти эҷодию ақлонию зеҳнии халқ ба шумор меравад, ба муҳит руҳияи иҷтимоӣ-фарҳангӣ мебахшад. Маҳз фарҳанги миллӣ метавонад тарбияи ахлоқию маънавии инсонро ташаккул диҳад, ўро ба муҳити бисёрфарҳангӣ омода намояд. Дар ин замина, олими тоҷик Латифов Д. зикр намудааст, ки «таваҷҷути фарҳанги миллӣ ҳамзамон барои дар насли наврас ташаккул додани омодагӣ ба муоширати байнифарҳангӣ замина гузошта шуда, азхудкунии арзишҳои умумибашарӣ таъмин карда мешавад» [97,21]. Аз ин ҷо бармеояд, ки рушди фарҳанги миллӣ ба азхудкунии фарҳанги умумибашарӣ замина мегузорад.

Фарҳанги миллӣ ҷамъи дастовардҳои моддиву маънавӣ, расму оинҳо ва арзишҳои миллии халқро дарбар мегирад. Вобаста ба ин, муҳаққиқи дигар қайд мекунад, ки «фарҳанги миллӣ кулли арзишҳои моддиву ахлоқии миллат, тарзи муносибати вай бо табиат ва муҳити иҷтимоиро дарбар мегирад. Вай дар ҷаҳолияти давлат, ниҳодҳои иҷтимоии он ва ҳамчунин дар анъана, арзишҳои маънавӣ, тарзи тафаккур ва мавқеъгириҳо, меёрҳои ахлоқӣ, тарзи одоби муоширати фардиву гурӯҳӣ, ҳудифодакунӣ ва тарзи зист зухур меёбад» [120,18].

Ҳамин тавр, фарҳанги миллӣ донишу таҷрибаи дар давоми ҳазорсолаҳо андӯхтаи миллат, анъана, расму оин ва тарзи зисту зиндагии ўро инъикос менамояд. Бояд таваҷҷути дод, ки фарҳанг бо роҳи ирсият аз насл ба насл

интиқол дода намешавад, балки ҳар як фард дар раванди ҷамоияти иҷтимоӣ-таърихӣ таҷрибаи бои таърихӣ пешиниёро қабул менамояд ва онро тибқи қобиляташ ғайи мегардонад. Дар ин раванд хотира ҳамчун нигоҳдорандаи арзишҳои фарҳангӣ нақши муҳим мебозад. Хотира падидаест, ки фарҳанги гузашта ва ҳозираро ба ҳам мепайвандад.

Қабул аз он, ки ба таҳлили мафҳуми «фарҳанги этникӣ» пардозем, баррасии мафҳуми «этнос»-ро зарур мешуморем. Истилоҳҳои «этнос», «этникӣ» дар адабиёти илмӣ, дар ибтидои асри XX ба таври васеъ истифода гардидааст. Аз назари мо, сабаби истифодашавии зиёди мафҳуми «этнос» ба раванди ҷаҳонишавӣ вобаста мебошад, зеро дар ин давра тарғиби арзишҳои миллии давлатҳои тараққикарда боиси инқори арзишҳои фарҳангии баъзе халқиятҳо гардид. Яъне ин боис гардид, ки баъзе халқиятҳои хурд фарҳангу маданияти давлатҳои тараққикардари қабул намуда, дар натиҷа арзишҳои миллии худро гум карданд.

Дар ҷадвали 2 назария ва мафҳумҳои гуногуни калимаи «этнос»-ро, ки олимони шарҳ додаанд, аз назар мегузаронем.

Ҷадвали 2

Шарҳи истилоҳи «этнос»

Муаллиф	Шарҳи тавзеҳи мафҳум
Ю.В.Бромлей	«Этнос» умумияти иҷтимоӣ буда, ба он модуҳои махсуси фарҳангӣ хос аст, ки хусусияти ҷамоаҳои инсонро дар рӯи замин нишон медиҳад [54,29].
С.М.Широкогородов	«Этнос» ё умумияти этникӣ - ин гурӯҳи одамон мебошанд, ки дар асоси ягонагии забон, маданият, ҳаёти хоҷагӣ, масоҳати умумӣ ва ҳудудҳои миллии таърихан шаклгирифта муттаҳид шудаанд [213,100].
С. Камолиддинов	«Этнос» ин умумияти таърихан ташаккулёфтаи устувори одамон дар асоси ягонагии территория, забон, маданият, ҳаёти хоҷагӣ-маишӣ мебошад [80,100].
У. Ҷаҳонов	Мафҳуми «этнос» сермаъно буда, маънои «халқ», «қабил», «тӯдаи мардум»-ро ифода мекунад [213,99].

Бо таҳлили шарҳи тавзеҳи мафҳуми «этнос» аз рӯи маълумоти олимони гуногун, асосҳои умумӣ ва фарқкунандаи дар мафҳум

овардашударо қайд кардан зарур аст. Бромлей Ю.В. дар калимаи «этнос» давраи қадими рушди инсониятро бо воқеаҳои гуногуни таърихӣ пайваста, ба афзоиши ягон намуд сифат, ҳақиқи рушд ва эволютсия овардарасонанда маънидод кардааст [54,29].

Этнографҳои тоҷик У.Ҷаҳонов ва С.Қамолитдинов ба чунин ҳулоса меоянд: «Таърифи илмӣ пешниҳодшудаи С.М.Широқовро маънои имрӯзаи мафҳуми «этнос»-ро шарҳ медиҳад ва умумияти этникӣ ва ё этнос ин гурӯҳи одамоне мебошанд, ки дар асоси ягонагии забон, маданият, ҳаёти хоҷагӣ, масоҳати умумӣ ва ҳудудҳои миллии таърихан шаклгирифта муттаҳид шудаанд» [213,99].

Аз ин ҷо ба ҳулосае мерасем, ки «этнос» ин гурӯҳи иҷтимоист, ки дар раванди рушди таърихӣ ҷомеа ташаккул ёфта, соҳиби масоҳати замин, давлат, фарҳанг ва расму оинҳои миллии мебошад.

Дар ҷадвали 3 тавсифҳои фарҳанги умумӣ ва этникиро дар шакли муқоиса меорем.

Ҷадвали 3

Фарҳанги умумӣ ва этникӣ

Фарҳанги умумӣ	Фарҳанги этникӣ
Арзишҳо, консепсияҳо, муносибатҳо, меъёрҳо, қоидаҳо, малакаву одатҳо, таҷриба	Арзишҳои этникӣ, консепсияҳои этникӣ, меъёрҳои мутааллиқияти этникӣ, қоидаҳои мутааллиқияти этникӣ, малакаи этникӣ, таҷрибаи этникӣ
Якҷояшавӣ ва муттаҳидшавӣ бо мақсади қонеъ сохтани талаботи манфиатҳои фардӣ гурӯҳӣ	Ба вучуд омадани фарҳангу расму оинҳои миллии ва аз насл ба насл интиқол додани арзишҳои миллии

Аз ҷадвали боло маълум мегардад, ки фарҳанги умумӣ арзишҳо, меъёрҳо, қоидаву малакаи ҳамаи халқҳоро дар бар мегирад. Фарҳанги этникӣ ҳарикаест, ки халқиятҳоро тафриқа гузошта, аз арзишҳои мероси этникӣ, ҳамчунин махсусиятҳои меъёрҳои мутааллиқияти этникӣ, қоидаҳои мутааллиқияти этникӣ, малакаи этникӣ, таҷрибаи этникӣ иборат аст. Анъанаву расму оинҳо, одату рафтор, ҳунари мардумӣ, фолклор ва ғайра

нишонаҳои устувори фарҳанги этникиро ташкил медиҳанд.

Тавадов Г.Г. мафҳуми «фарҳанги этникӣ»-ро чунин шарҳ додааст: «Дар фаҳмиши васеъ фарҳанги этникӣ маҷмуи усулҳои ба этнос хоси фаъолияти ҳаёти буда, барои ҳифзу рушди этнос зарур аст. Дар фаҳмиши маҳдуд бошад, фарҳанги этникӣ маҷмуи элементҳои фарҳанги моддиву ахлоқии этнос буда, нишонаи асосии фарқкунандаи миллат маҳсуб меёбад» [175,167].

Кузнетсова Е.В. қайд мекунад, ки «фарҳанги этникӣ дорои номгӯи хислатҳои фарқкунанда мебошад. Хусусиятҳои хос дар рушди иқтисодиву иҷтимоӣ мунъакис мешаванд. Дар ин муддат маърифати этникӣ ташаккул ёфта, дар як вақт қобилияти қабули ҷаҳони хеш чун ҷаҳони нодир, хоҳиши ҳифз намудани тамоми дониши андӯхта, малакаву маҳорат тавассути анъанаҳои гузашта ташаккул меёбад» [304,21].

Ҳамин тариқ, фарҳанги этникӣ дар заминаи арзишҳои гурӯҳи этникӣ ташаккул ёфта, маҷмуи меъёрҳои моддию ахлоқист, ки дар урфу одат, анъана, маросим, забон ва ғайраҳо акс ёфта, як этносро аз дигараш фарқ мекунад. Қайд кардан зарур аст, ки этногенез, яъне пайдоиши халқ сабаби арзи ҳаёти намудани фарҳанги он мегардад. Ҳар як халқ соҳиби фарҳанги муайян аст ва фарҳанги этникӣ аз замоне, ки одам пайдо мешавад, арзи ҳаёти карда, инкишоф меёбад ва фаъолияти моддиву ахлоқии халқро мунъакис месозад.

Ташаккули фарҳанги этникӣ аз лаҳзаи таваллуди инсон, муносибати вай бо аҳли оила ба вучуд меояд. Зеро маҳз оила ба сифати ҷойгоҳи асосие баромад мекунад, ки барои ташаккули фарҳанги этникии шахс масъул аст. Тавассути ташаккули фарҳанги этникӣ дар рушди эҳсосиву равонии шахс тағйирот ба вучуд меояд.

Мафҳуми «фарҳанги педагогӣ»-ро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор медиҳем. Фарҳанги педагогӣ таҷрибаи аз ҳаёт гирифташудаи насли калонсол, волидайн, омӯзгор ва ҷомеа мебошад, ки бевосита бо тарбияи насли наврас дар оила ва муассисаи таълимӣ вобастагӣ дорад. Мафҳуми «фарҳанги педагогӣ» -ро олимону донишмандон чунин шарҳ додаанд, ки дар ҷадвали 4 аз назар мегузаронем:

Шарҳи истилоҳи «фарҳанги педагогӣ»

Муаллиф	Шарҳу тавзеҳи мафҳум
Бондаревская Е.В.	Фарҳанги педагогӣ чузъи фарҳанги ҷамъиятӣ мебошад, ки дар он бештар арзишҳои маънавӣ ва моддӣ, инчунин тарзҳои фаъолияти эҷодии педагогӣ, ки барои инсоният дар раванди таърихӣ ивазшавии наслҳо ва ба ҷомеа ворид шудан (ба воя расидан, ташаккул ёфтани) заруранд, таҷассум ёфтаанд [56,7];
Магомедов А.М.	Фарҳанги педагогӣ - ин ягонагии ҳадафҳо, вазифаҳо, принсипҳо, мундариҷа, шаклҳо, усулҳо ва воситаҳои таълиму тарбияи кӯдакону насли наврас, низоми шаклҳои ташкилӣ ва ҷамъиятӣ, субъектҳо ва объектҳои фаъолияти педагогӣ, роҳҳои ҳамкориҳои мутақобилаи онҳо, муносибати тамоми ҷомеа ба ин соҳаи фаъолият мебошад. Фарҳанги педагогӣ - тамоми қори бисёрҷанбае мебошад, ки барои бефосила ва мунтазам баланд бардоштани сатҳи тарбия ва сифати дониши ҳамаи қишрҳои ҷомеа дар соҳаҳои гуногуни илм, техника ва таҷрибаи истеҳсолӣ нигаронида шудааст [306,45].
Шарифзода Ф., Миралиева А.	Таҳти унвони фарҳанги педагогӣ маҷмуи меъёрҳо, қоидаҳо, рафтору кирдор, бархӯрди педагогӣ, техника ва маҳорати педагогӣ, саволу дониши педагогӣ дар назар дошта мешавад. Он тарбияи насли наврас, қоидаҳои истеъмоли таом, ашъи маишӣ кӯдакон (ғаҳвора, либос, бозичаҳо), фолклор, ҷашнҳои анъанавӣ кӯдакону насли наврас, мусобиқаҳои варзишӣ миллӣ, фаъолияти меҳнатии онҳоро танзим мекунад [220,305].
Миралиев А.М., Давлатов М.	Фарҳанги педагогӣ қисмате аз фарҳанги умумиро ташкил медиҳад, ки дар он арзишҳои маънавӣ моддӣ, ҳамчунин тарзҳои фаъолияти эҷодии педагогӣ, он чӣ, ки барои инсоният ҷиҳати баргузории раванди таърихӣ, ташаккулу тағйири наслҳо лозим аст, инъикос меёбад [112,69].

Ҳамин тавр, аз шарҳу тавзеҳи олимони бармеояд, ки зерини мафҳуми «фарҳанги педагогӣ» вазифаҳои волидайн дар тарбияи фарзандон, маҳорату малакаи касбии омӯзгорон, сатҳи маърифату дониши онҳо, ки барои таълиму тарбияи насли наврас истифода мешаванд, фаҳмида мешаванд. Пешрафти ҷомеа ба фарҳанги педагогӣ вобаста аст, зеро фарҳанги педагогӣ қисми таркибии фарҳанги умумӣ мебошад. Ҳадафи асосии фарҳанги педагогӣ - инсон, тарбия ва таълиму инкишофи ӯст.

Фарҳанги педагогӣ низоми амалишавии арзишҳои педагогӣ, омодагии

касбии омӯзгор, тарзи фаъолияти ӯ дар раванди таълиму тарбия мебошад. Ин сатҳи маълумоти педагогии омӯзгор аст, ки тавассути он донишҳои касбӣ тавсиф дода мешаванд. Тавассути фарҳанги педагогӣ сифатҳои касбии омӯзгор падидор мешаванд. Ин сифатҳо муносибати ӯро ба воқеият ҳангоми таълиму тарбия инъикос менамоянд.

Вақте сухан дар бораи фарҳанги педагогии мардуми алоҳида ё гурӯҳи мардумони дар як макон сукунатдошта ва соҳиби ғояҳои ягона дар низоми тарбиявӣ дошта меравад, ба доираи мафҳуми «фарҳанги педагогӣ» ба таври фарох «фарҳанги этнопедагогӣ» дохил мешавад.

Фарҳанги этнопедагогӣ чун истилоҳи илмӣ дар нимаи дууми қарни XX пайдо шудааст. Агар фарҳанги педагогӣ ба тарбия ва ташаккули анъанавии шахс нигаронида шуда бошад, фарҳанги этнопедагогӣ бештар ба хусусиятҳои миллии тарбия намудани насли наврас, бо таъки ба анъанаҳои муайяншудаи тарбиявии аҷдодон роҳандозӣ мегардад.

Фарҳанги этнопедагогӣ маҷмуи ғояҳо ва усулҳои омода намудани насли ҷавон ба ҳаёт тавассути анъана, суннат, оин, ид, ҷашн, маросимҳо ва эҷодиёти шифоҳии халқ мебошад. Вобаста ба ин олимони ба ҳулосае меоянд, ки «дар ҷараёни тарбияи ахлоқии насли наврас ба ҳисоб гирифтани зарур аст, ки баробари меъёрҳои умумии ахлоқӣ ба ташаккули сифатҳои ахлоқии шахс шароити маҳал, анъанаҳо ва урфу одатҳои миллат таъсир мерасонад» [143,126].

Дар ҷадвали 5 ҳулосаҳои олимони оид ба ҷанбаи аҳаммияти шахсиву иҷтимоидоштаи фарҳанги этнопедагогӣ оварда шудааст:

Ҷадвали 5

Ҷанбаи аҳаммияти шахсиву иҷтимоидоштаи фарҳанги этнопедагогӣ

Муаллиф	Моҳияти мафҳум
Фарҳанги этнопедагогӣ чун зухуроти шахсӣ	
Волков Г.Н.(1974)	Самти фарҳанги моддиву маънавӣ, ки бевосита бо тарбияи фарзандон алоқаманд буда, дар фолклор, рафтор ва ҳаёти ҳаррӯза зухур мекунад [59,12].
Беловолова С.П.	Сохтори таърихан ҷамъшудаи арзишҳои ахлоқӣ ва

(2001)	анъанаҳои мардумии ба тарбияву рушд ва иҷтимоикунонии шахс равонашуда [296,26].
Фарҳанги этнопедагогӣ чун зухуроти иҷтимоӣ	
Тишулина С.Г. (2006)	Доштани маълумот оид ба фарҳанги этнопедагогӣ ва муносибати инсондӯстона бо шогирдон [312,16].
Гнатишина Е.А. (2008)	Чамъи усулҳое, ки аз ҷониби омӯзгорон барои тарбияи шогирдон истифода мегардад [64,216].
Неземковская Г.В. (2020)	Малакаву маҳорат ва қобилияти шахсии омӯзгорон бо дарназардошти хусусиятҳои милливу фарҳангӣ, ки барои тарбияи насли наврас ба роҳ монда мешавад [126,116].

Ҳамин тавр, аз ҷадвали боло маълум мегардад, ки Тишулина С.Г. фарҳанги этнопедагогиро чун маърифати шахс, ки дорои тарбияи ахлоқиву педагогист, мавҷудияти муносибатҳои инсондӯстона бо хонандагон, ки дар маърифатнокии касбӣ ва соҳиби технологияҳои этнопедагогӣ зоҳир мегардад, баррасӣ менамояд [312].

Фарҳанги этнопедагогӣ аз рӯи ақидаи Г.Н.Волков фарҳанги моддӣ-маънавӣ буда, бо тарбияи наврас ва ҷавонон алоқаманд аст. Он дар аллаҳои модар, бозихо, олатҳои меҳнатии бачагон, дар эҷодиёти даҳонакӣ ифода ёфтааст [59].

Маърифати этнопедагогӣ маҷмуи дониши назариявӣю амалӣ дар бораи расму оин ва анъанаҳои халқӣ ва сохторҳои таркибдиҳандаи фарҳанги милли мебошад. Маърифати этнопедагогӣ ташаккули ҳавасмандӣ ва талаботро барои омӯختани хусусиятҳои тарбияи халқӣ таъмин месозад. Тавассути дониши этнопедагогӣ омӯзгорон ва падару модар насли наврасро дар заминаи расму оин ва маросимҳои мардумӣ тарбия менамоянд, ки он аз насл ба насл мегузарад.

Ба унсурҳои асосии фарҳанги этнопедагогӣ маърифати этнопедагогӣ, тафаккури этнопедагогӣ, ғайолияти этнопедагогӣ дохил мешаванд, ки дар расми 2 нишон дода шудааст:

Расми 3. Унсурҳои фарҳанги этнопедагогӣ

Тафаккури этнопедагогӣ дигар фарҳангҳои монанди этниқиро таҳлилу муқоиса мекунад, фарқияти фарҳангҳоро пайдо мекунад ва барои самаранок ҳал намудани масъалаҳои мураккаби педагогӣ замина фароҳам меорад. Хулқу атвори насли наврас дар заминаи муқоисаи фарҳангҳо ва анъанаҳои дигар халқҳо ташаккул ёфта, онҳо нисбати арзишҳои миллии халқи худ эътиқоду эҳтиром пайдо меkunанд.

Фаъолияти этнопедагогӣ истифодаи назарияро дар амалия, мушоирати насли наврасро дар муҳити бисёрфарҳангӣ пешбинӣ менамояд. Фаъолияти этнопедагогӣ амали рушдкунандаву тарбиякунандаест, ки ба воситаи шакл ва услубҳои педагогикаи халқиву этникӣ таъзия мекунад. Ин намуди фаъолият ба ташаккулу тарбияи насли наврас ва насли наврас равона шудааст.

Фаъолияти этнопедагогӣ дар муассисаи таълимӣ заҳмату масъулияти омӯзгоронро талаб менамояд. Дар раванди амалисозии он вазифаи асосии омӯзгор маърифатноксозӣ ва ташаккули сифатҳои ахлоқии хонандагон мебошад. Муҳтавои фаъолияти этнопедагогӣ ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас ва дар муҳити гуногунфарҳангӣ омода кардани онҳо мебошад.

Чуноне ки муҳаққиқ М.Ашӯралиев қайд менамояд, пешрафти педагогӣ ҳамзамон пешрафти маънавиро дар бар мегирад [43,33].

Ба сифати намуна, расму анъанаҳои миллӣ, маросимҳои халқӣ, иду чашнҳо, зарбулмасалҳо ва мақолҳое, ки ҳазорсолаҳо пеш ба вучуд омаданд, мисол шуда метавонанд ва имрӯз ҳам наву тозаву ширин ба гӯш мерасанд.

Тарбияи шахси комил асосан тавассути симоҳои қаҳрамонони халқӣ дар байни насли наврас роҳандозӣ мегардад, ки дар эҷодиёти даҳонакии халқ инъикоси худро ёфтааст. А.М.Горкий таъкид кардааст, ки «халқ натавонад қуввааст, ки ҳамаи ганҷҳои моддиро ба вучуд меоварад, вай ягона манбаи бепоёни ганҷҳои маънавӣ, аввалин философ ва шоири закии замон аст, ки ҳамаи дostonҳои бузург, тамоми ғочаҳои рӯи замин ва бузургтарини онҳо – таърихи маданияти умумичаҳониро офаридааст» [65,48].

Аз ғуфтаҳои олимону муҳаққиқон ба хулосае мерасем, ки фарҳанги этнопедагогӣ раванди тарбияе мебошад, ки дар заминаи таҷрибаи мардум ташаккул ёфта, бо назария ва амалияи муосири илмию педагогӣ ғанӣ гардонида шуда, ба тарбияи насли наврас ва ҷавонон самтгузорӣ шудааст. Фарҳанги этнопедагогӣ тарбияи намудани насли наврас дар заминаи расму анъана, маросимҳои миллӣ, иду чашнҳо, урфу одат, эҷодиёти шифоҳии халқ мебошад.

Азбаски фарҳанги этнопедагогӣ дар заминаи педагогикаи мардумӣ ташаккул меёбад, мо ибораи «педагогикаи мардумӣ»-ро дар ҷадвали 6 шарҳ медиҳем.

Ҷадвали 6

Шарҳи мафҳуми «педагогикаи мардумӣ»

Муаллиф	Шарҳу тавзеҳи мафҳум
Виноградов Г.С.	воситаҳое, ки мардум барои ташаккул додани хислатҳои ахлоқии шахс бо мақсади таълиму тарбия истифода меkunанд [57,5];
Ханбиков Я.И.	ҷамъи донишҳои халқ дар бораи малакаю маҳорати таълиму тарбия [202,16];
Ғашимов А.Ш.	ҷамъи ақидаҳо, ғояҳо, урфу одатҳо, анъанаҳои оммаи мардум оид ба масъалаҳои тарбия [63,101];

Измайлов А.Е.	мачмуи донишҳои ҷамъоваришудаи эмпирикӣ ва дар амал омӯхташуда, иттилоот, малакаҳо ва маҳорате мебошад, ки аз насл ба насл дар шакли шиғоҳӣ ҳамчун маҳсули таҷрибаи таърихӣ ва иҷтимоии оммаи мардум мерос мегузарад. Ёдгориҳои педагогикаи халқиро мардум дар афсонаҳо, ривоятҳо, достонҳо, мақолаҳо ва масалҳои эҷодкардаи он нигоҳ медоранд, онҳо дар урфу одатҳо ва анъанаҳои халқҳои гуногун таҷассум ёфтаанд ва ниҳоят мақсади таълиму тарбияи мақсадноки насли ҷавонро тибқи ғояҳои бехтарини мардумӣ доранд [76,76];
Филонов Г.Н.	Мачмуи тарз ва усулҳои тарбия дар маҳалли алоҳида, ки аз як насл ба насли дигар интиқол ёфта, қабл аз ҳама, чун донишу малакаҳои муайяни дар рафти зиндагии мардум бадастомада фаҳмида мешавад. Педагогикаи халқӣ интиқоли таҷрибаи иҷтимоӣ, меъёрҳои рафтор, анъанаҳои иҷтимоӣ, ин ё он ғояро пешбинӣ мекунад. Педагогикаи халқӣ дар қонунҳои ахлоқӣ ва расму оинҳо зоҳир шуда, анъанаҳои ба вучуд омадаро мустаҳкам устувор менамояд. Он аз замони пайдоиши ҷомеаи инсонӣ вучуд дошта, урфу одатҳои бисёрасра ва талабот нисбати тарбияи фарзандонро дарбар гирифтааст [198,20];
Волков Г.Н.	Роҳҳо ва воситаҳои тарбияю таълим, малака ва усулҳои педагогист, ки мардум бо мақсади тарбия кардани хислатҳои ахлоқии шахс истифода мекунанд [59,5];
Атахонов Т., Лутфуллоев М., Шарифов Ф.	Таҷассумгари ҳаёти маданӣ ва маънавӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ, тарғибгари анъанаҳои инсонгароёна ва маҳкумкунандаи зулму ситам, зӯроварӣ, беадолатӣҳо ва хислатҳои нопоки одамон мебошанд [37,22].

Аз ғуфтаҳои олимони боло ба хулосае мерасем, ки педагогикаи мардумӣ аз фарҳанги тарбиявии садсолаҳо ғанӣ гашта, дар худ вижагиҳои хоси тарбиявии миллатро ҳифз намудааст.

Масъалаи тарбия дар заминаи анъанаҳои миллий, расму одат ва эҷодиёти шиғоҳии халқ мавзӯи баррасии бисёр олимони хориҷӣ қарор гирифтааст. Дар ин самт шумораи муайяни мақолаҳо, рисолаҳо ва монографияҳо ҷоп гардиданд. Афкори педагогии халқ асоси эҷодиёти бисёр шоирон ва мутафаккирони асри миёнаро ташкил додааст, он таҷассуми ганҷинаи бебаҳои фарҳанги педагогии умумибашарӣ мебошад.

Ба андешаи Г.Н.Волков, дар давраи муосир омӯзиши педагогикаи мардумӣ хеле ҳам муҳим аст, аммо барои дарки комили он замони муайяне зарур мебошад. Масъалаҳои педагогикаи халқиро академик Г.Н.Волков амиқ ва ҳамаҷониба тадқиқ намуда, дар таълифоти сершумори худ асоснок кардааст. Дар асараш «Этнопедагогика» Г.Н.Волков чунин қайд кардааст: «Принсипи халқият, ки аз ҷониби К.Д.Ушинский ҳамчун принсипи муқаддаси тарбияи миллӣ аз ҷиҳати илмӣ асоснок шуд, дар шароити демократӣ намудани ҷомеа аҳаммияти беназире касб мекунад» [59,3].

Бесабаб нест, ки К.Д.Ушинский халқро «мураббии аввалин» номида буд. К.Д.Ушинский аҳаммияти тарбиявии эҷодиёти шиғоҳии халқро равшан қайд намуда, ба ғояи халқияти тарбия ва омӯхтани адабиёти халқӣ – дoston, ҳикоя ва зарбулмасалҳо аҳаммияти махсус дода буд. Ӯ чунин қайд кардааст: «Аз ҳуди ҳамон оммаи тираи ҷоҳили дағал суруди аҷиби халқие мебарояд, ки аз вай ҳам шоир, ҳам рассом ва ҳам мусиқачӣ илҳом мегирад, аз вай сухани бофаросати пурмаъное шунида мешавад, ки ҳақиқат ва маънои ҷуқури он ҳар як файласуф ва забоншиносро ба ҳайрат меандозад» [31,20].

Педагоги чех Я.А.Коменский аҳаммияти мактаби модар ва забони модариро дар тарбияи ахлоқии насли наврас дар китоби «Ҳикмати чехҳои қадим» зикр намудааст [145,5].

Педагоги барҷастаи швейтсарӣ Г.Песталотси дар «Китоби модарон» навиштааст, ки хонаи волидайн мактаби маънавиёту ахлоқ аст ва маҳз дар оила асосҳои маънавӣ ва ахлоқии шахс гузошта мешаванд.

Олими рус В.А.Сухомлинский чунин навиштааст: «Ҳама гап дар як қонунияти басо муҳими тарбияи ахлоқӣ аст. Агар ба одам нақӯкорино омӯзанд – моҳиронаю оқилона, суботкоронаю серталабона омӯзанд, оқибаташ нек мешавад» [173,131].

Этнограф ва олими гурҷӣ А.Ф.Хантибидзе яке аз аввалин шахсоне буд, ки зарурати истифодаи афкори педагогии мардумро дар тарбияи зеҳнӣ, ахлоқӣ ва эстетикӣ насли наврас мавриди таҳқиқ қарор додааст [205].

Олими рус В.Ф. Афанасев чунин қайд кардааст: «...Маҷмуи донишҳои

азхудкардаи оммаи мардум барои ҳаёти ҳаррӯза заруранд. Чамъи донишҳои мазкури захирашуда ва бо амалия омӯхташудава озмудашуда моҳияти педагогикаи мардумиро ташкил мекунанд» [42,101].

Китоби Ш.М.Мирзоев «Педагогикаи халқии Доғистон» ба масъалаҳои нақши эҷодиёти шифоии мардум дар тарбияи ахлоқии насли наврас, усулҳои тарбияе, ки ба фарҳанги педагогии ин минтақаи кӯҳсор хос аст, бахшида шудааст. Олим нақши забони модариро чун омили муҳимтарини тарбияи ахлоқию маънавӣ таъкид менамояд [117].

Ҳамин тавр, педагогикаи мардумӣ ин маҷмуи назарияҳои педагогӣ, ғояҳо, таҷрибаи ҷандинасраи тарбиявии мардум, дониши аз тарафи мардум ҷамъомада, афкори ахлоқии мардум доир ба тарбия мебошад. Вобаста ба ин ва ҳамчунин бо назардошти хусусиятҳои ғанигаштаи маърифати педагогӣ чунин хулоса мебарорем, ки педагогикаи мардумӣ таҷрибаи ҷамъовардашудаи халқ мебошад. Он аз насл ба насл тавассути маросим, расму оин, анъана, бозӣ, фолклор интиқол мегардад.

Аз таърифи олимон ба чунин хулосае омадан мумкин аст, ки педагогикаи мардумӣ ин маҷмуи афкори педагогии халқ аст, ки дар анъана, урфу одатҳо, бозиҳои миллӣ, маросиму эҷодиёти халқ инъикос ёфта, барои таълиму тарбияи ҷавонон ва насли наврас, ҳифзи арзишҳои ахлоқии миллӣ равона гардидааст. Педагогикаи мардумӣ маҷмуи донишу маҳорат ва воситаҳои мебошад, ки халқ ҳангоми таълим тарбияи насли насли наврас аз он истифода мебарад ва он аз насл ба насл мегузарад. Онро «таҷассумгари ҳаёти маданӣ ва маънавӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ, тарғибгари анъанаҳои инсонгароёна ва маҳкумкунандаи зулму ситам, зӯроварӣ, беадолатиҳо ва хислатҳои нопоки одамӣ номидаанд. Бинобар ин, омӯхтан ва дастраси умум гардонидани арзишҳои муҳимтарини педагогикаи халқӣ бояд аз вазифаҳои муқаддастарини мутахассисони ин соҳа бошад» [37,22].

Ҳамин тавр ба хулосае мерасем, ки педагогикаи мардумӣ ин афкори педагогии халқ буда, маҷмуи дониш, малака, маҳорат ва истеъдод, ки дар тарбияи наврасону ҷавонон истифода мегардад.

Аз назари мо, дар вазъи муосири таълиму тарбия арзишҳои маънавию ахлоқии педагогикаи халқӣ ба қадри кофӣ истифода намегарданд. Ба омӯзгорону волидайн тавсия дода мешавад, ки таҷрибаи ниёгонро истифода намуда, анъанаҳои беҳтарини педагогикаи халқиро бо маводҳои таҷрибавӣ баҳри тарбияи ахлоқии насли наврас дар амал татбиқ намоянд. Педагогикаи халқӣ яке аз ҷанбаҳои беназири соҳаи педагогикаи муосир буда, дар ташаккули сифатҳои ахлоқии инсон, аз ҷумла наврасон нақши ниҳоят бориз мебозад. Бинобар ин, ба андешаи олимон тақия намуда, ба хулосае мерасем, ки «чи қадаре ки ҳаёт идома нагардад, чи қадаре наслҳо иваз нашаванд, инсон ба чи гуна пешрафтҳо ноил нагардад, дар асоси оғози фарҳанги педагогӣ ибтидои халқӣ нигоҳ дошта мешавад» [244,246].

Олимон Нурув А. ва Чобулова Н. чунин қайд кардаанд: «Ба воситаи дурдонаҳои беназири педагогикаи халқӣ насли наврас аз арзишҳои гузаштагони худ огоҳӣ ёфта, барои эҳёи онҳо кӯшиш ба ҳарч медиҳанд, ки ин дар шароити ҷаҳонишавии тамаддунҳо ба манфиати кор аст» [274,5].

Педагогикаи мардумӣ асоси педагогикаи этникӣ буда, дар навбати худ ба доираи мафҳуми васеътаре, ки фарҳанги педагогӣ ном дорад, дохил мешавад. Дар илми педагогика масъалаи педагогикаи этникӣ ва халқӣ дар шаклҳои гуногун маънидод карда мешаванд. Гарчи онҳо ба ҳам наздиканд, вале дар як қолаб нестанд. Аз ҷумла, олимон онро чунин маънидод кардаанд, ки «педагогикаи этникӣ - як соҳаи илми педагогикаи умумӣ (расмӣ) буда, таҷрибаи амалии этносҳоро дар соҳаи таълим ва тарбияи насли наврас дар бар мегирад. Вале он ҳеҷ гоҳ тамоман аз педагогикаи халқӣ дар канор нест. Барои ҳамин педагогикаи этникӣ, ҳам ҷиҳатҳои умумӣ ва ҳам хоси педагогикаи халқиро ифода намуда, роҳҳои истифода намудани онро дар шароити ҳозира нишон медиҳад» [37,8].

Г.Н.Волков мафҳуми «этнопедагогика»-ро ҳамчун илм оид ба таҷрибаи ғанигаштаи халқ вобаста ба тарбияи ахлоқии насли наврас шарҳ додааст. Ӯ этнопедагогикаро чун усулу имкониятҳои тарбиявии халқ дар шароити муосир, донишҳои дар ҳаёт амалигашта, таҷрибаи аз насл ба насл

интиқолёфта, ҳамчун маҳсули оммаи мардум дар шакли эҷодиёти шифохӣ, расму анъанаҳо, бозиҳои миллӣ ва ғайра баррасӣ намудааст [59,6].

Донишмандони тоҷик Б.Раҳимов ва А.Нуров фарқияти ин мафҳумҳоро чунин шарҳ додаанд, ки «педагогикаи халқӣ маданияти педагогии оммаи халқро, ки дар давоми чандин асрҳо ба қолиб даромада, дар байни халқ то ҳозир амал карда истодааст, дар бар мегирад. Педагогикаи этникӣ бошад, маданияти тарбияи анъанавӣ ва умумияти этникии онҳоро дар бар мегирад» [146,12].

Ҳамин тавр, дар мавриди мафҳумҳои педагогикаи халқӣ ва этникӣ таърифҳои гуногун оварда шудаанд. Мо ба хулосае меоем, ки педагогикаи мардумӣ асоси педагогикаи этникиро ташкил медиҳад. Педагогикаи этникии мардуми тоҷик таҷрибаи педагогӣ ва тарбиявӣ мебошад, ки дар эҷодиёти шифоҳии мардумӣ, маҷмуи қоидаҳои рафтор, одатҳо, ҳамосаҳо, анъанаҳо, маросимҳо, бозиҳо мушоҳида мегардад. Ин як зухуроти оддӣ, қисми ҷудонашавандаи ҳаёти мардум аст, ки дар ягонагӣ бо афкори педагогӣ ва таҷрибаи тарбиявии рӯзмарра таҷассум гаштааст. Сарчашмаҳои омӯзиши педагогикаи этникии мардумӣ ин маводҳои этнографӣ ва антропологӣ, фолклори мардум, бозёфтҳои бостоншиносӣ, расму анъана, ҷашну маросим ва адабиёти бадеӣ аст. Педагогикаи этникии мардумӣ дар алоқамандӣ ва ҳамоҳангӣ бо фолклор аз анъанаҳо ва аз консепсияи мукаммали арзишҳои тарбиявӣ иборат мебошад. Ёдгории аввалини педагогикаи этникӣ ин ҳамон таҷрибаи халқии тарбия мебошад, ки заминаи бунёдии фарҳанги педагогии халқҳоро гузоштааст. Фарҳанги педагогии мардумӣ ба тарбияи фарзандон мувофиқи талаботи ҷомеа ташаккул ёфта, ба он меъёру қоидаҳои таълим мекард, ки барои давраи муайяни инкишофи ҷомеаи инсонӣ хос буданд.

Мафҳуми «этнопедагогика» дар тафовут аз мафҳуми педагогика васеътар аст, зеро он анъанаҳои миллиро низ дар бар мегирад. Этнопедагогика дар заминаи педагогикаи халқӣ пайдо шуда, моҳияти амалӣ гардондани нерӯи миллиро дар раванди тарбия ошкор менамояд. Мафҳуми педагогикаи мардумӣ назар ба мафҳуми педагогикаи этникӣ васеътар буда,

таърифи пешниҳодшудаи Г.Н.Волков оид ба мафҳуми педагогикаи мардумӣ ва этнопедагогика воқеӣ мебошад.

Этнопедагогика ҳамчун соҳаи илмҳои педагогӣ натавонад ба омӯзиши мақсаду вазифаҳо, услубҳо, восита ва тарзҳои тарбият ва таълим дар гурӯҳи мардуми мушаххас машғул аст, инчунин омӯзиши муқоисавии хусусиятҳои мавҷудаи таълиму тарбияи халқҳои гуногун, таҳлили раванӣ-миллии таълиму тарбияи намоёндагони ин ё он умумиятҳои этникӣ, баҳисобгирии қонуниятҳои ин раванд дар ташаккулёбӣ ва амалинамоии таъсири педагогӣ ва тарбиявиро меомӯзад.

Дар адабиёти педагогӣ дуруст зикр мегардад, ки педагогикаи этникӣ дар заминаи донишҳои байнифаннӣ, аз ҷумла этнография, сотсиология, этнология, педагогикаи умумӣ ва халқӣ ба вучуд омадааст. Этнопедагогикаро метавон ҳамчун илм дар бораи тарбия дар заминаи таҷрибаи педагогикаи халқии намоёндаи як миллати алоҳида баррасӣ намуд.

Ҳамин тавр, фарҳанги маънавӣ ва ахлоқӣ як нерӯи фишурда ва эҳёкунандае мебошад, ки дар чараёни рушду инкишофи ҳазорсолаи инсонӣ аз тарафи гузаштагони мо ғанӣ гаштааст. Робита дар байни наслҳо бо тарбия таъмин мегардад. Таҷриба собит кардааст, ки ҳар як халқ табиати махсуси мантиқии тарбияро дорад, ки дар он ҳадафҳо, ормонҳо ва вазифаҳои тарбияи миллий ва умумиинсонӣ татбиқ карда мешаванд. абарқудрат ва маърифат бо назардошти талаботи ҷомеа рисолати иҷроии вазифаҳои ташаккули шахсиятро аз синну соли хурд дорад. Аз ин рӯ, ғояҳои этнопедагогӣ ҳамчун муҳаррикест, ки ақли инсонро ба қор дароварда, нерӯи созанда ва мутамаркази маънавиеро ба вучуд меорад. Ҷуноне ки аксари муҳаққиқон ишора доранд, ҳифз ва рушди фарҳанги маънавӣ бидуни чараёни педагогии мувофиқ номумкин аст. Мо ҳам чунин мепиндорем, ки ҳар қадар раванди тарбия ғайбӣ бошад, ҳамон қадар рушди умумии маънавиёти шахсият, мардум, давлат ва инсоният дар маҷмӯъ баланд мегардад.

Дар осори донишмандони асрҳои миёна андешае таъкид мегардад, ки инсон тарбиятпазир ва таълимпазир аст ва сифати олии инсон – нақӯкорӣ

мебошад. Инсонро тарбия ва таълим додан зарур аст, чунки сабаби ба амал омадани аксари камбудихои инсон нодонӣ ва ҷоҳилӣ аст. Накӯкорӣ, яъне накӯӣ ва амали хуб намудан аст ва некиро он кас карда метавонад, ки медонад, неки чист ва чӣ тавр неки намояд. Муҳаққиқ Сайидзода З. қайд намудааст, ки «дар тамаддуни умумибашарӣ назири халқи тоҷикро ёфтан муҳол аст, ки бузургонаш ҳама, бидуни истисно, қисматҳои бузурге аз осори худро ба панду насихат дар боби ростӣ ва дурустӣ, некуӣ ва накӯкорӣ, адлу инсоф, беозорӣ, эҳсон ва мурувват, дӯстию рафокат, ҳифзи обрӯ ва мавқеи инсонӣ бахшидаанд» [156,8].

Рафтори инсон аз дониш вобаста аст ва пайвандсози донишу рафтор тарбия аст. Одатан ҳеҷ як накӯӣ наметавонад бидуни таъсири фарҳанги педагогӣ ба вуҷуд ояд, ғайр аз ин накӯӣ хусусияти муҳими фарҳанги ахлоқии инсон аст. Ҳамаи гуфтаҳои дар боло зикршуда оид ба хусусиятҳои муҳими ғояҳои этнопедагогии халқи тоҷик, аз пайдору устувор будани онҳо шаҳодат медиҳад. Онҳо аз таҷрибаи ҳаёти гирифта шуда, новобаста аз пешрафту тараққиёти ҷомеа ҳамчун мабдаи мардумӣ боқӣ мемонанд. Зеро бо пешравию ҷомеа ва рушди он, фарҳанги этнопедагогӣ низ ривоч ва нашъунамо меёбад.

Аз гуфтаҳои боло ба хулосаи зерин мерасем:

Фарҳанг маҷмуи дастовардҳои инсоният дар соҳаи муносибатҳои истеҳсолӣ, ҷамъиятӣ ва ахлоқӣ маънидод мегардад. Фарҳанги миллии донишу таҷрибаи дар давоми ҳазорсолаҳо андӯхтаи миллат, анъана, расму оин ва тарзи зисту зиндагии ўро инъикос менамояд.

Фарҳанги этникӣ дар заминаи арзишҳои миллии гурӯҳи этникӣ ташаккул ёфта, маҷмуи меъёрҳои моддию ахлоқист, ки дар урфу одат, анъана, забон, маросим, бозӣ ва ғайраҳо инъикос ёфта, як этносро аз дигараш фарқ мекунад. Қайд кардан зарур аст, ки этногенез, яъне пайдоиши халқ сабаби арзи ҳастӣ намудани фарҳанги он мегардад. Ҳар як халқ соҳиби фарҳанги муайян аст ва фарҳанги этникӣ аз замоне, ки одам пайдо мешавад, арзи ҳастӣ карда, инкишоф меёбад ва фаъолияти моддӣ ахлоқии халқро мунъакис месозад.

Зери мафҳуми «фарҳанги педагогӣ» бошад, вазифаҳои волидайн дар тарбияи фарзандон ва омӯзгорон дар тарбияи шогирдон фаҳмида мешавад. Сатҳи маърифату дониш, маҳорату малакаи касбии омӯзгорон, ки дар таълиму тарбияи насли наврас истифода мешаванд, фарҳанги педагогиро ташкил медиҳанд. Пешрафти ҷомеа ба фарҳанги педагогӣ вобаста аст, зеро фарҳанги педагогӣ қисми таркибии фарҳанги умумӣ мебошад. Ҳадафи асосии фарҳанги педагогӣ - инсон, тарбия ва таълиму инкишофи ӯст.

Фарҳанги педагогӣ ба таълим, тарбия ва ташаккули шахс равона мегардад. Фарҳанги этнопедагогӣ бошад, бештар ба хусусиятҳои миллии тарбия намудани насли наврас ва ҷавон таъма менамояд. Он бо анъанаҳои қабулшудаи тарбиявии аҷдодон роҳандозӣ мегардад. Фарҳанги этнопедагогӣ маҷмуи ғояҳо ва усулҳои омода намудани насли наврас ба ҳаёт тавассути анъана, суннат, оин, ид, ҷашн, маросимҳо ва эҷодиёти шифоҳои халқ аст. Ҳамин тариқ, этнопедагогикаро метавон ҳамчун илм дар бораи тарбия дар заминаи таҷрибаи педагогикаи халқии намояндаи як миллати алоҳида баррасӣ намуд.

2.2. Тарбияи ватандӯстии насли наврас дар заминаи

анъанаҳои халқи тоҷик

Дар фарҳанги этнопедагогии халқи тоҷик ба тарбияи муҳаббат нисбати Ватан таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир шудааст. Ин эҳсос сараввал дар оила, баъдан дар ҷомеа ташаккул меёбад. Он таассуроте, ки шахс дар синни кӯдакӣ аз табиати Ватан, бозиҳо, сурудҳои халқӣ, зарбулмасалу мақол, мусиқӣ, осори хунармандони мардумӣ, афсона, ривоятҳои халқӣ мегирад, ки ӯро ба зодгоҳи худ, ки онро Ватан меноманд, пайванд менамояд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии кишвар, ҷиҳати баланд намудани ҳисси ватандӯстию масъулиятшиносии насли навраси кишвар хеле бомаврид қайд намуданд: «Насли наврас қишри ғаъолтарини ҷомеа ва идомадиҳандаи кору пайкори

насли калонсол мебошанд ва маҳз онҳо масъулияти фардои кишвари соҳибистиклоли худро ба дӯш хоҳанд гирифт. Мо аз насли навраси кишвар умеди бузург дорем, ташаббусҳои созандашонро минбаъд низ ҳамаҷониба дастгирӣ мекунем ва аз ғаъолияти онҳо ба хотири рушду таҳкими давлатдории миллиамон ҳамеша қадрдонӣ менамоем» [13].

Маҳз таваҷҷуҳи доимии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аст, ки дар кишварамон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» (24 декабри соли 2024) қабул гардид. Инчунин, як қатор стратегияю барномаҳои давлатӣ, санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ баҳри ташаккули ҳислатҳои ахлоқии насли наврас ва ҷавонон мавриди амал қарор дода шудаанд.

Вазъи мураккаби ҷаҳони имрӯза, баҳусус, терроризму экстремизм, бегонапарастӣ ва дигар ҷинойтҳои фаромиллӣ инсониятро ба ташвиш овардаанд. Бояд дар назар дошт, ки таблиғгарони ғояҳои террористиву экстремистӣ аз хусусиятҳои синнусолӣ ва баъзан аз бетавҷибагӣ сатҳи пасти дониши сиёсии насли наврас истифода намуда, кӯшиш ба ҳарч медуҳанд, ки амалҳои нопоку зишти худро, қабл аз ҳама дар байни наврасон паҳн карда, онҳоро бо ҳар роҳу восита ба худ ҷалб намоянд. Барои мубаллиғон ва тарафдорони терроризму экстремизм дар шуур ва ҷаҳонбинии насли наврас ҷойгир намудани ғояҳои ифротӣ вазифаи аввалиндараҷа ва муҳим ба ҳисоб меравад. Вақте ки насли наврас гирифтори амалҳои ифротӣ мегарданд, даст ба ҳаробкориву хиёнат ва ҷинойткорӣ мезананд. Онҳо ҷомеаро ба вазъи шадиду муташанниҷ гирифта намуда, оромӣ ва сулҳу суботро ҳалалдор менамоянд. Барои расидан ба ниятҳои нопоки худ террористон ва гурӯҳҳои ифротӣ маводҳои видеоӣ, сабтҳои овозӣ, далелҳои санҷиданашуда, аммо диққатҷалбкунандаро истифода менамоянд.

Солҳои охир, ҷалби насли наврас ба созмонҳои алоҳида, ки ақидаҳои таҳаммулнопазирро ташвиқ мекунанд, афзудааст ва дар ин самт Пешвои миллат дар Паёми навбатии худ роҳбарони сохтору муассисаҳои таълимиро вазифадор намуданд, ки корро роҷеъ ба ташаккули ҳислатҳои ахлоқӣ,

махсусан, ватандӯстӣ, таҳаммулпазирӣ нисбати миллатҳои дигар, масъулиятшиносӣ ҷоннок намоянд.

Президенти кишвар мухтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин қайд намуданд, ки «Мо бояд мисли ҳамеша сарчамӯ муттаҳид бошем, Ватанамонро сидқан дӯст дорем, онро соҳибӣ кунем, ҳисси баланди миллӣ дошта бошем, аз тоҷик будани худ ифтихор намоем ва доим дар фикри фарзандони худ, хушбахтиву озоиши онҳо, ободии Ватан, миллат ва давлати хеш бошем. Зеро ба иттиҳоду сарчамӣ, ваҳдати миллӣ, ватандӯстиву ватанпарастӣ ва сазо талоши ҳастагинопазирӣ ҳар фарди ҷомеа эътимоду итминон дорам» [13].

Боиси зикр аст, ки соли 2024 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» қабул гардид. Мақсади қабули Қонуни мазкур баланд бардоштани ҳисси ватандӯстии шаҳрвандон, баҳусус насли наврас мебошад. Насли наврас бояд аз арзишҳои миллии халқи худ ва муқаддасоти он огоҳ гардида, барои таҳкими истиқлолияти давлатӣ ва ваҳдату ягонагӣ кӯшиш намоянд. Ин масъалаҳо тақозо менамоянд, ки тарбияи ватандӯстии насли наврасро баланд гардониди, онҳоро барои ҳифзи арзишҳои миллии халқи худ ва анъанаҳои он ҳамеша омода намудан лозим аст.

Ҳанӯз педагоги машҳур Сухомлинский В.А. қайд карда буд, ки «эътиқоди ватандӯстӣ, шӯру изтиробҳои ватандӯстии дили ҷавон ҳадафи олии тарбия аст» [174,13].

Ҳислатҳои муҳими ахлоқии шахс зиёданд, аммо мо дар доираи таҳқиқ мо чунин сифатҳои инсонӣ, ба монанди ватандӯстӣ, таҳаммулпазирӣ байни миллатҳо, масъулиятшиносиро қабул кардем, ки барои тарбияи ахлоқии насли наврас дар шароити муосир, аз назари мо, хеле муҳиманд. Бо назардошти хусусиятҳои тадқиқот ин ҳислатҳои ахлоқиро асоснок менамоем.

Насли наврас гурӯҳи ғаёлотарини ҷомеа мебошанд, ки дар муассисаи таълимӣ байни онҳо намояндагони миллатҳои мухталиф бо эътиқод ва мазҳабҳои гуногун таҳсил меkunанд. Дар натиҷаи муошират сатҳи муносибатҳои байниҳамдигарӣ дар гурӯҳҳо инкишоф меёбанд. Ҳонандагон

кӯшиш менамоянд, ки дар байни ҳамгурӯҳон муоширату муносибати дӯстона барқарор намоянд. Онҳо дар муҳити бисёрфарҳангӣ бо ҳамсинфони худ, ки намояндагони миллатҳои гуногун мебошанд, таҳсил намуда, бо онҳо дӯстӣ пайдо мекунанд. Дар замири хонандагон нисбати миллати дигар ҳисси дӯстиву рафоқат ва инсондӯстӣ пайдо мешавад.

Яке аз самтҳои афзалиятноки соҳаи маориф дар шароити зисту ғаъолияти миллатҳои гуногунфарҳанг дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, тарбия намудани ҳисси муҳаббат ба Ватан, меҳанпарастиву худшиносии миллӣ, эҳтиром нисбати фарҳангу анъанаи миллатҳои гуногун мебошад, ки дар байни насли наврас аҳаммияти хоса пайдо мекунад.

Ба андешаи мо, тавассути ташкили чорабиниҳои гуногун омӯзгор метавонад, ҳисси меҳанпарастии хонандагонро баланд намуда, муҳаббати онҳоро нисбати арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ бедор намояд. Баргузори маҳфилҳои беруназдарсӣ, озмуну чорабиниҳои гуногуни тарбиявӣ оид ба мавзӯи Ватан, модар, кишвари худ барои баланд бардоштани ҳисси меҳандӯстии хонандагон мусоидат хоҳад кард. Махсусан, чорабиниҳое, ки хусусияти милливу ахлоқӣ доранд, аз қабилӣ ҷашнҳои Сада, Наврӯз, Тиргон ва Меҳргон дар бедор намудани ҳисси худшиносии миллии насли наврас нақши муҳим бозида метавонанд.

Дар илми педагогика ба масъалаи тарбияи ватандӯстии насли наврас ва ташаккули сифатҳои ахлоқии онҳо таваҷҷуҳи калон дода шудааст. Тибқи гуфтаҳои Т.А.Илина «шахсияти ватандӯст бояд хислатҳои хизмати фидокорона ба Ватан, баланд бардоштани манфиатҳои Ватан аз манфиатҳои шахсӣ, ифтихор аз фарҳанг ва қомеъҳои халқи худ, мавҷуд будани мавқеи ғаъоли шаҳрвандӣ, омода будан ба ҳимояи манфиати Ватан, баҳри неқӯаҳволии он хизмат намудан, онро ҳамчун арзиши олии, арзиши волотарин эътироф намуданро дошта бошад» [261,45].

Ватандӯстӣ аз хислатҳои муҳимтарини шахси қомил буда, яке аз омилҳои асосии беҳатарии кишвар, сарҷамъии қомеа ва рушди давлат мебошад. Дар рафти сифатҳои ахлоқии шахси тарбияи ватандӯстӣ,

эҳтироми муқаддасоти миллӣ, меҳру муҳаббати хоса доштан нисбат ба зодгоҳи худ, арҷ гузоштан ба расму анъанаҳои миллӣ, эҳтироми ному пайкори фарзонафарзандони сарзамини аҷдодӣ, ки барои пойдории Ватан қаҳрамонии бемислу монанд нишон додаанд, дар мадди аввал қарор дорад.

Дар «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» чунин зикр шудааст: «Ватанпарастӣ арзиши муқаддас ва аз ҳама муҳимтарини тарбия мебошад, ки он дар мафҳумҳои диёр, макон, кишвар, сарзамин, Ватан низ ифода меёбад. Ҳамаи унсурҳои дигари тарбия ба ҳамин унсури тарбия иртибот доранд ва садоқатмандии шаҳрвандро ба ватани хеш дар назар доранд» [2].

Таърих гувоҳ аст, ки халқи тоҷик аз азал миллати соҳибсавод, соҳибдавлат, соҳибтамаддун ва соҳибмарзу соҳибватан буд. Миллати сарбаланди тоҷик дар ҷодаи ватандорӣ бо ватандӯстию хештаншиносӣ фарҳанги хоса ва эътирофшудаи худро дорад. Ватандорию ватансозӣ, ватандӯстию ба қадри соҳибватанӣ расидан фазилати неқ ва фарҳанги ибратомӯзи халқи қадимаи тоҷик ба шумор меравад.

«Насли имрӯзи тоҷик ифтихор аз он мекунад, ки Ватани азизаш фарзонафарзандони худ, мисли Шерак, Спитамен, Муқаннаъ, Темурмалик, Восеъ, Шириншоҳ Шохтемур, Нусратулло Махсум ва дигаронро дар оғӯши гармаш ба камол расонидааст. Онҳо ин Ватани азизро ба воситаи қаҳрамонии ҷавонмардонаю нангпарварона ба оламиён муаррифӣ карда, бо далерию мардонагии худ марзу буми онро аз ҳучуми аҷнабиён дифоъ намуда, барои имрӯзиён боқӣ гузоштаанд» [252,202]. Боиси ифтихор ва шараф аст, ки номи неқ, қаҳрамонӣ, ватандӯстӣ, башардӯстии онҳо дар тарбияи насли наврас, дар шароити имрӯзаи кишвари мо мавқеи ниҳоят калон мебозанд.

Академик Бобочон Ғафуров дар китоби хеш «Тоҷикон» навиштааст, ки «Спитамен ба қоре муваффақ шуд, ки қасе аз уҳдаи он баромада натавониста буд. Ё дар муҳориба як қисми қўшуни мақдуниро маҳв намуд» [67,122].

Садриддин Айнӣ дар очерки таърихӣ худ «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик» овардааст, ки дар миёнбанди Темурмалик як каф хок ва як

порча коғазе пайдо намуданд. Мафҳуми ватанпарастӣ, ҳисси муҳаббат ба Ватан, садоқат ва омодагӣ барои хидмат ба Ватан, аз ҳар гуна таҷовузҳои беруна муҳофизат кардани онро ифода мекард.

Педагоги рус К.Д.Ушинский чунин навишта буд, ки «муҳаббат ба Ватан ҳислати ҳоси одамонест, ки Ватанро натанҳо хангоми таҳдид кардан, балки бо хизмати софдилона дар ҳаёти ошоишта дӯст медоранд» [31,6].

Бояд гуфт, ки дар рӯҳияи ватандӯстӣ ва ҳештаншиносӣ тарбия намудани насли наврас дар афкори педагогии халқи тоҷик таърихи хеле қадима дорад. Дар зарбулмасалу мақолҳо, афоризму рубоҳои халқӣ дар бораи он суҳан меравад, ки падарон, модарон, бародарон, хоҳарон ва калонсолон чӣ тавр барои ҳаёти беҳтарин мубориза бурдаанд ва чӣ тавр бо меҳнати худ Ватанро ободу зебо гардониданд. Олими тоҷик Латифов Д. қайд кардааст, ки «ниёгонамон ба воситаи фарҳанги бадеии мардумӣ наслҳоро дар рӯҳияи суннатҳои гузаштагон тарбия менамуданд, дилбастагии бепоёнро нисбат ба ватан ва диёри худ ва вучуд меоварданд, ки ин ҳама афзалият ва аҳаммияти худро то имрӯз ҳам нигоҳ дошта, дар роҳи тарбияи ватандӯстӣ хизмати бебаҳо карда метавонад» [97,27].

Агар ба таърихи қадимаи халқи тоҷик назар афканем, он дорои осору фарҳанги пурғановат аст. Фарзанди тоҷикро дар оила аз хурдсолӣ дар рӯҳияи ватанпарварӣ ва муҳофизати Ватан тарбия менамуданд. Ниёгонамон хангоми тарбияи фарзандон ба рафтору одобу хуб, дӯст доштан ва гиромӣ доштани Ватану обу хоки он, халқу миллат, эҳтироми муқаддасоту арзишҳои миллий эътибори ҷиддӣ медоданд. Вобаста ба ин, академик Лутфуллоев М. қайд менамояд, ки «дар бобати муносибат ба замин, ватану ватандорӣ, мустақиливу пайдории оила, ба қадри инсон расидан, фарҳангу маданият, сулҳу ошӣ, касбу ҳунар, афрӯхтани тухми дониш халқи мо мисл надорад» [100,10].

Ватандӯстӣ ва меҳанпарастӣ, намунаҳои қаҳрамонӣ, далерӣ, ҷасорат, камолоти ҷисмонӣ дар байни халқ бо зарбулмасалу мақолҳо, сурудҳо, афсонаҳо, ривоятҳо ва эпосҳо ифода мешуданд. Зарбулмасалу мақол, панду

андарз, афсонаю тарона, сурудҳои навозишию аллаи модарон, дубайтӣ, чистону тезгӯяк, ривояту дostonҳои арзишҳои ахлоқии халқ буда, дар худ таҷрибаи тарбиявии халқро таҷассум мекунад. Барои тарбияи одоби фарзандон ниёғони мо аз ҳикоя ва афсонаҳо дар бораи қаҳрамонҳои қабилаҳо ва қорномаҳои онҳо истифода мебарданд. Академик Бобочон Ғафуров оид ба аҳаммияти нақлу ривоятҳои халқӣ дар баланд бардоштани ҳисси ватандӯстии насли наврас чунин зикр намудааст, ки «бо анъанаҳои қаҳрамонии замони гузашта шинос кардани оммаи халқ барои муттаҳид гардидани онҳо дар мубориза баҳри давлати мустақил аҳаммияти калоне дошт» [67,431].

Гузаштагонамон хоки Ватанро ба ҷое мерафтанд, як мушт ҳамроҳ мебарданд, онро эҳтиёт мекарданд, ба боигариҳо, яъне зару зевар иваз намекарданд. Зарбулмасалҳои «Шахси бе Ватан – булбули бе чаман», «Аз ҷон маҳрум шудан, беҳ аз Ватан маҳрум шудан аст», «Қасе, ки дар Ватан зиндагӣ намекунад, ӯ лаззати зиндагиро намедонад», «Дӯстдорони Ватан - дӯстдорони халқанд» ифодагари меҳру муҳаббати беандоза ба Ватан, диёр ва ҳонадону оила мебошанд.

Чи хеле ки олимони Раҳимов Б. ва Нуоров А. қайд намудаанд, «ба воситаи зарбулмасалу мақолҳо, афоризму рубоиҳо қалонсолон наслҳоро дар руҳи суннатҳои гузаштагон тарбия менамуданд. Чунки Ватанро дӯст доштан сифати муҳими симои ахлоқии одамон буд» [146,221].

Дар анъанаҳо ва эҷодиёти шиғоҳии халқи тоҷик васфи Ватан ҷойи муҳимро ишғол мекунад ва тарбияи шахси ватандӯсту ватанпарвар дар меҳвари эҷодиёти даҳонакии халқ қарор дорад. Шахс ҳангоми дар ғарибӣ будан, аз Ватан дур будан, лаззату ширинии Ватанро бештар ҳис мекунад. Рубоиҳои халқӣ ҳазорон насли наврасро дар рӯҳияи ватандӯстӣ тарбия намуда, онҳоро дар мубориза бар зидди истилогарон рӯҳбаланд кардаанд. Дар педагогикаи этникии халқи тоҷик вобаста ба бедор намудани ҳиссиёти меҳанпарастиву ҳифз кардани марзу бум ба паҳлавонони ҷасуру шучоъ аз дostonҳои асотирӣ, ба монанди Рустам, Сиёвуш, Спитаман, Ғурак, Сумбоди Муғ, Дивоштак, Темурмалик ва дигарон таъҷиб мекарданд. Рустам аз ҳамин

гуна паҳлавонони часур, далер ва нотарс буд, ки барои ғимояи ватани азизу халқи заҳматкаш қонашро дарег наредошт.

Рустам ҳамчун паҳлавон ва ҳомии халқу ватан табиист, ки аввал байни мардум аз даҳон ба даҳон машҳур мешавад ва баъд ба ҳайси қаҳрамони марказӣ дар адабиёти классикии тоҷику форс, аз ҷумла дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ тақомул ёфтааст. Чи хеле зикр гардидааст, «дар ёду ҳаёли Рустам танҳо ватан асту халқи азизаш. Барои ғимояи Ватан аз баҳри ҳама чиз мегузарад» [101,126].

Вобаста ба ин академик Лутфуллоев М. қайд намудааст, ки «вақте суҳан дар бораи далерию қаҳрамони фарадҳои ҷудогонаи ниёғонамон меравад, онҳоро ба ду гурӯҳ бояд тақсим кард: яке онҳое, ки барои ғимояи Ватан (ҳамаи сарзамини паҳновари Аҷам дар назар дошта мешавад) ба муқобили аҷнабиён қангидаанд; дигаре далероне, ки муқобили зулму қабри дохилӣ ва ё ғимояи ҳамон мулк ё вилояте қангидаанд» [101,128].

Агар осори адабиёти классикии тоҷикро варақгардон намоем, шоире нест, ки дар васфи меҳру муҳаббати Ватан шеър нагуфта бошад. Ҳарчанд мувофиқи шарҳи ҳоли ақсарияти шоирон онҳо дур аз Ватану ёру диёр, дар ғарибӣ умр ба сар бурдаанд. Вобаста ба ин, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин иброз намуданд, ки «Шумо шояд аз дигарон беҳтар медонеду мефаҳмед, ки ҳубби Ватан, яъне дӯст доштани Ватан аз гӯшаи имон аст» [24,57].

Ҳарчанд дар афкори педагогии Саъдӣ муносибати оштинопазири ӯ нисбат ба душман қатъӣ ва бетағйир намояд ҳам, вале дар асл бояд гуфт, ки Саъдӣ дар тамоми умраш танҳо ба тарафдории сулҳ, амонӣ ва ҳамзистии осудаҳолонаи халқҳо баромад мекард. Тибқи андешаҳои Саъдӣ, дар танзими ахлоқи хонаводагӣ таваҷҷуҳ ба тарбияи фарзанд мақоми меҳварӣ дорад. Ин шоири ҳаким фасли махсусе дар боби ҳафтуми «Бӯстон» бо унвони «Гуфтор андар парваридани фарзанд» ба назм оварда, муҳимтарин масъалаҳоро он ҷо зикр кардааст.

Зебоипарастӣ ва дӯст доштани Ватан дар эҷодиёти Абулқосим Фирдавсӣ

мавқеи муҳим дорад. Мафҳуми «Ватан» дар ашъораш бо номҳои «кишвар», «марз», «бум», «хок», «замин» омадааст. Барои Фирдавсӣ зебоии Ватан зебоии табиат, анъанаҳои таърихӣ, корнамоиҳои қаҳрамонон баҳри озодии меҳан мебошад.

Нигаҳ кун бад-ин лашкари номдор,
Чавонони шоистаи корзор [221,215].

Маълум аст, ки мафҳуми «Ватан» дар худ арзишҳои тарбиявӣ, ахлоқӣ ва эстетикиро таҷассум менамояд ва мафҳуми «озодӣ» бошад, дар «Шоҳнома» ҳамчун зебоипарастӣ, одоби ҳамида низ истифода бурда шудааст. Фирдавсӣ қаҳрамонони худро «озодсарв», «озодагон» ном мегирад, ки маънои яхела доранд. Олимон Шарифзода Ф. ва Файзалиев Ҷ. дар китоби «Ҳикмати афкори педагогии ниёгон» чунин зикр намудаанд, ки «танҳо дар асоси озодӣ инсон қодир аст мустақилона, бе маҷбурсозӣ, бо дарки ҳиссиёти қарз нисбати халқи худ, Ватани худ рафтори чавонмардона намояд» [221,215].

Мусаллам аст, ки миллати тоҷик табиатан тамаддунсозу меҳанпараст аст. Сиришту ғазилати созандагӣ, офаридгории вай маҳз дар ғалсафа, ҳикмати хушбинионаву пирӯзгаронаи ӯст. Тоҷикон ба туғайли он санҷишҳои сангини таърихӣ, забту тасарруф ва ҳаробкориҳои аҷнабиёро борҳо сарбаландона паси сар қардаанд. Дар фарҳангу тамаддуни тоҷику форс аз ормонҳои марказӣ тарбияи инсони қомил, чавонмарди асил, инсони ҳирадманд, инсони руҳан ва қисман тавонову зебо ва ватандӯст маҳсуб меёфт. Қулли рукнҳои фарҳанг – ҳикмату ғалсафа, таълимоти чавонмардӣ, адабиёту санъат, музикиву ҳунар, дин, ғолқлор дар ниҳоят маҳз ба тарбияи инсони қомил нигаронида шудааст.

Аз рукнҳои асосии ҳикмату тарбияи ниёгон таълимоти ахлоқи чавонмардӣ, ғутувват мебошад, ки аз қадим, дар ҳама даври замон мақоми волоро ишғол мекард. Оини чавонмардӣ қулли афкори қомеа, педагогика, ғалсафа, адабиёт, санъат, дин ва суннатҳои мардумиро ғаро гирифта буд.

Чи хеле ки Сухомлинский В.А. қайд қарда буд, «тарбияи эҳсоси

ватандӯстӣ шурӯъ аз он мешавад, ки инсон шодии зиндагиро дар хидмат ба мардум бубинад. Маҳз дар бачагӣ, вақте ки инсон ҳаёти атрофро кунҷковонаю ҳарисона дарк мекунад, аввалин бор аз зебоии чизе мутаассир мешавад, ки худ барои одамон, сараввал барои наздикону ҳешонаш офаридааст» [174,22].

Дар урфият меғӯянд, ки меҳри Ватан аз аллаи модар сар мешавад. Аз ҳамин ҷост, ки ибораи «Ватан-модар» маъмул гаштааст. Асосҳои тарбияи халқӣ дар оила аз рӯзҳои ба дунё омадани кӯдак, аз суруди басо пурмазмун, пурэхсос, пуробуранг, лафзи ширин, мавзун, дилнавоз ва ғолами модар – «Алла» оғоз мегардад. «Алла» аслан суруди маъмули халқӣ буда, ҳангоми хобонидани кӯдак суруда мешавад. Он матни ягона ё махсусро надорад, «дар ҳар минтақаи ҷумҳурии модарон онро мувофиқи таъбу завқи эстетикӣ худ дар вақти гаҳвораҷунбонӣ замзама мекунанд» [18,17]. Модарон дар орзуҳои худ ба тифли навзоди худ, пеш аз ҳама, сиҳативу саломатӣ, далериву тавонӣ, ватандӯстиву ҷусту чолокӣ, пурдонӣ ва дигар сифатҳои наҷиби инсониро орзу мекунанд. «Алла»-ро умуман рози дили модарон метавон гуфт, дар он рӯҳия ва эҳсосоти модар, орзую умедҳои ӯ ифодаи худро меёбанд.

Олими тоҷик Юнусов Ӯ. чунин қайд кардааст, ки «Ҳисси ватандӯстӣ дар хурдӣ пайдо шуда, то охири умри инсон боқӣ мемонад. Ватандӯстӣ ё меҳанпарастӣ – ин дар назди Ватан ва миллат масъулият доштан, ба манфиати Ватан зистану меҳнат карда, ба тараққиёти он ва баланд шудани эътибори миллат ҳисса гузоштан аст» [239,202].

Сарчашмаҳои таърихӣ шаҳодат медиҳанд, ки одамон асрҳои зиёд ба макону ҷойи зисти худ, ба хонаи худ ҳисси муҳаббат ва дилбастагӣ доштанд. Ин муҳаббатро дар қалби худ нигоҳ дошта, аз насл ба насл мегузарониданд. Дар онҳо ҳисси муҳаббат ва садоқат ба Ватан, муҳофизат намудани он, меҳнати софдилона баҳри ободии Ватани худ, хусусан ҳисси муҳаббат ба маҳалли зист ва манзараҳои зебои табиати он ифода ёфтааст. Нависандаи бузурги рус А.М.Горкий дар мақолааш «Таърихи деҳа» чунин навишта буд: «Гузаштаре доништан барои он зарур аст, ки насли наврас аз таърих тарзи

фикр карданро ёд гиранд. Афкори таърихӣ ба мо аз қувваи зафаровари меҳнат, қувваи аҷоиб ва беназири хирад гувоҳӣ медиҳад, ки ин хирад бо меҳнат ба вучуд омада, дар навбати худ тамоми амалиёт, тамоми кори одамонро ташкил мекунад» [66,50].

Агар тарбияи ватандӯстию ифтихори миллӣ дар муассисаи таълимӣ зимни тадриси ҷанҳои таълимӣ, нақшаю тадбирҳо сурат бигирад, дар ҳонавода он озод аст. Падару модар ва ё шахсони калонсол тавассути тамошои оинаи нилгун, мутолиаи осори бадеӣ, асарҳои ходимони барҷастаи сиёсӣ давлатӣ, қорнамоиҳои қаҳрамонони миллат бояд фарзандонро дар руҳияи ватандӯстию меҳанпарастӣ тарбия намоянд.

Ҳамин тавр, панду андарзҳо, ки баёнғари содиқ будан ба Ватан мебошанд, дар таърих ва адабиёти мо зиёданд ва онҳо метавонанд манбаи тарбияи ватандӯстӣ, далерӣю қаҳрамонӣ намояндагони халқамон гарданд. Насли имрӯза бояд бифаҳмад, ки миллати тоҷик барои ишғоли кишварҳои дигар ҳеҷ гоҳ лашкар нақашадааст. Он амалҳое, ки бегонагону аҷнабиён ба зӯри қувваю шамшеру туфанг мекарданд, бо фитрату бо ақли мунаввар тавассути сулҳу гуфтугӯ анҷом мебуд. Бояд дар хотир дошт, ки ҳислатҳои ахлоқӣ, ба монанди инсондӯстию таҳаммулпазирӣ, ҳештаншиносии ватандорӣ, масъулиятшиносии одоби муоширатро ниёгони шарафмандамон ба насли наврас тавассути осори гаронбаҳояшон мерос гузоштаанд. Бинобар ин, омӯхтан ва дастрасӣ умум гардонидани арзишҳои муҳимтарини педагогикаи халқӣ бояд аз вазифаҳои муқаддастарини мутахассисони ин соҳа бошад. Вазифаи вичдонӣ ва имонӣ ҳар як бошандаи кишвар дар шароити имрӯза азиз нигоҳ доштани ин ҳадяи ниёгон ва боз ҳам нерӯмандтар ва дар арсаи ҷаҳонӣ соҳибмақому соҳибобрӯӣ гардонидани он бояд бошад.

Аз таҳлили бадастомада мо ба натиҷае мерасем, ки ватандӯстӣ бо муносибати хос доштан ба Ватан, дарк ва эҳсоси ҳар порча замини он, эҳтироми арзишҳои миллӣ ва расму оини ниёгон, арҷ гузоштан ба забону муқаддасот ифода меёбад ва тарбияи ҳисси ватандӯстии насли наврас дар заминаи ғояҳои этнопедагогикаи халқи тоҷик муҳим арзёбӣ мешавад.

2.3. Масъалаи тарбияи меҳнатдӯстии насли наврас дар педагогикаи этникии мардуми тоҷик

Масъалаи тарбияи меҳнатӣ меҳвари педагогикаи этникии халқи тоҷикро ташкил медиҳад. Меҳнат сарчашмаи асосии боигарии моддӣ ва рӯҳии ҷамъият, воситаи тарбия, омили муҳими инкишофи фикрию маънавӣ ва ҷисмонии одамон мебошад. Академик Г.Н.Волков қайд намудааст, ки «дар педагогикаи мардумӣ беҳтарин дostonсароён, устоҳои машҳури сангу ҷӯб, рассомони боистеъдод одамони оддӣ буданд, ки маънии зиндагиро дар меҳнат медонистанд» [59,15].

Яке аз ғояҳои ахлоқӣ дар фарҳанги миллатҳои гуногун меҳнатдӯстӣ мебошад. Мафҳуми тарбияи меҳнатӣ гуногунҷабҳа буда, омодагиро ба ҷаъолияти мушаххаси меҳнатӣ дар бар мегирад.

«Танҳо дар натиҷаи мунтазам ва суботкорона меҳнат кардан фикр, ирода, ҳиссиёт ва ҳислати инсон устувор мегардад. Дар меҳнат дар насли наврас ҳисси дӯстию рафоқат ва ёрии ҳамдигарӣ, ҳурмат кардани одамони заҳматкаш, поквичдонӣ, масъулиятнокӣ ва дигар сифатҳои шахсӣ ташаккул меёбад. Меҳнат воситаи муҳими инкишофи фикрию зебоишиносӣ, сифатҳои иродавӣ ва нигоҳдорӣ саломатӣ аст» [251,218].

Педагоги бузурги рус Сухомлинский В.А. навишта буд: «Ман меҳнатро ба маънии васеи калима ҳамчун пайванди изтиробӣ руҳ ва қудрати дасту хирад, ҳамчун муносибати инсону инсон, инсону коллектив, инсону Меҳан ва аз ниятҳои олии илҳом гирифта, ифода кардану во намудани худ дар арсаи хидмати шаҳрвандии халқ мефаҳмам. Муҳимтарин сарчашмаи саодати даврони бачагӣ, наврасӣ ва аввали ҷавонӣ парастииш ва бузургдошти меҳнат аст» [174,170].

Дар педагогикаи этникии халқи тоҷик ба тарбияи меҳнатии фарзандон дар оила таваҷҷуҳи асосӣ дода мешавад. Аз давраҳои қадим тарбияи меҳнатии наврасон яке аз вазифаҳои муҳими волидайн ба шумор мерафт. Аввал дар оила, баъд дар ҷомеа муносибатҳои асосии байни одамон дар ҷараёни меҳнат ташаккул меёбанд. Файзуллоева М.Ш. ва Ғаффорова З.А. дар

китоби «Оила ва этикаи оиладорӣ» чунин қайд намудаанд, ки «меҳнатдӯстӣ ҳисси эҳтиром ба одамон, муносибати эҳтиёткорона ба натиҷаи меҳнати онҳо ва нафъовариро афзун менамояд, маҳорати кориро инкишоф медиҳад, дар фаъолияти касбӣ комёбиҳо меоварад, боварӣ ба худ ва оромии равонию ба вучуд оварда, муносибати шахсро ба атрофиён мусбат мегардонад» [186,73].

Яке аз намудҳои қадимтарини эҷоди бадеӣ суруди меҳнат мебошад, ки бевосита бо фаъолияти меҳнати инсонӣ чамъияти ибтидоӣ алоқаманд аст. Ин навъ сурудҳо то замони мо нарасидаанд, аммо хусусияти онҳоро аз рӯи сурудҳое, ки дар баъзе халқҳо мондаанд, фаҳмидан мумкин аст. Дар ин бобат, сурудҳое, ки К.Бюхер дар асари худ «Қор ва ритм» овардааст, мисол шуда метавонанд. Мо аз рӯи асари ин олими немис бо сурудҳое шинос мешавем, ки оҳангашон бо белзани ҳангоми заваҷронӣ, бо низоми шудгори замин, хирманкӯбӣ, ҳамиркунӣ ва ғайра алоқаи зич дорад.

Андешаю мақолҳои мардумӣ оид ба ахлоқ ва тарбия дар натиҷаи воқеаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ ба вучуд омада, тавассути истифода аз насл ба насл мегузаранд. Муҳаққиқ қайд намудааст, ки «ҳар як халқ анъанаҳои миллӣ, расму оин, урфу одат ва эҷодиёти шифоҳии ҳудро дорад, ки он барои тарбиядиҳанда ва тарбиятгирандагон воситаи муҳими тарбия мебошад» [245,232].

Бо итминон гуфтан мумкин аст, ки расму анъанаҳо, ҷашну идҳо, маросимҳое, ки таърихи тӯлонӣ доранд, дар ташаккули тарбияи ахлоқию маънавӣ, ҳисси ифтихори миллӣ, масъулияти шаҳрвандӣ ва ватандӯстӣ, ҳифзи арзишҳои миллӣ нақши муҳиму назаррас доранд. Зеро анъанаҳо ва расму оинҳо дар тарбияи насли наврас нақши муҳим доранд. Ба андешаи М.Шакурӣ «он чи мардумон ва халқҳо аз ҳар даври таърих ба наслҳои баъдина боқӣ мегузоранд, ҳамин андӯхтаҳои рӯҳи инсон ва ақлу заковати ӯст» [216,28].

Тарбияи меҳнатӣ, ки ҷавҳари педагогикаи халқӣ ба ҳисоб меравад, аз таъсири ашӯҳо ва олоти меҳнат оғоз мешавад. Дар фаъолияти хоҷагӣ ва маишӣ, нигоҳубини чорво, иҷрои кор дар боғ ё полез, падарону модарон

хамеша барои фарзандони худ намуна ҳастанд. Дар ҳаёти иҷтимоӣ қонуни тақсимои меҳнат амал мекунад, ки тибқи он ҳар як фарди ҷомеа вазифаҳои ба худ хосро анҷом медиҳад. Дар оила ҳар яке аз аъзоёни он хусусиятҳои инфиродӣ доранд. Дуредгарон ва қосибон барои кӯдакон бозичаҳои гилӣ ва ҷӯбинро метарошиданд, панҷшоҳҳо, досҳо, сабадчаҳои хурд месохтанд. Барои мардуми тоҷик ба писарбачагон ёд додани шудгори замин, сохтани хона, шикори ҳайвонот, аз ҷӯб тайёр намудани асбобҳои хоҷагӣ хос буданд. Фарзандон ҳамроҳи волидайн дар кӯҳҳо барои ҳезумчинӣ, дар саҳро барои қорҳои фалсафӣ ва доманаҳои кӯҳ барои қаронидани рама ёрӣ медоданд. Қалонсолон ҳангоми қор ба фарзандон дар бораи ашёҳо, ҳодисаҳои табиӣ ва ҳайвонот нақл мекарданд. Қўмаки ҳамдигарӣ, ки дар байни мардуми тоҷик дар шаклҳои мухталиф ҷой дошт, низ моҳияти инсондӯстонаро дорад. Ин иштироки тамоми маҳалла дар сохтмони манзил, дастгирии моддӣ ҳангоми издивоҷ, маросими дафн, иштирок дар намудҳои гуногуни қорҳои хоҷагӣ ва ғайраҳо буданд. Онҳо таъбу сиришт, майлу рағбат ва қобилияту ҳислатҳои гуногун доранд. Табиат барои марду зан, духтару писар сиришту қобилияти нотақрори фитрӣ ато карда, ки ҳар яке мувофиқи он нақшу вазифаҳои махсуси иҷтимоиро иҷро менамоянд. Онҳо яке ҷои дигареро ишғол карда, ё қору борашонро пурра бар дӯш гирифта наметавонанд. Ҷунончи, меҳру муҳаббати бузурги модарро нисбат ба фарзандон қасе иваз карда, ё рӯзгордории модарро шахси дигар ба андозаи вай анҷом дода наметавонад. Дар давраи наврасӣ ва ҷавонӣ духтарон дар хона ба рӯбучин, дӯхтани либос, пуштупаз ва писарон ҳамроҳи падар қорҳои вазнинро иҷро менамуданд. Қалонсолони маҳалла насли наврасро барои қўмаки дастаҷамъона дар сохтани хона ва ҳашар даъват менамуданд. Қўмаки ҳамдигарӣ, ки дар байни мардуми тоҷик дар шаклҳои мухталиф ҷой дошт, низ моҳияти инсондӯстонаро дорад. Ин иштироки тамоми маҳалла дар сохтмони манзил, дастгирии моддӣ ҳангоми издивоҷ, маросими дафн, иштирок дар намудҳои гуногуни қорҳои хоҷагӣ ва ғайраҳо мебошанд.

Профессор Сабури Х.М. дар китоби «Маорифи миллӣ ва масъалаҳои

пешқадами таълим ва тарбия» чунин зикр намудааст, ки «Маҳз дар оила фарзанд хурмату эҳтиром намудани волидон ва бародару хоҳарро аз бар менамояд, ба мухити дӯсту тифоқ ва орому обод зистан омода мегардад, ба бародару хоҳари худ дасти ёрӣ дароз карданро ёд мегирад, ба худ хизмат расонидан ва дар мустақилона иҷро намудани супоришҳо масъулият ҳис карданро эҳсос мекунад» [152,266].

Рӯзғордорӣ натанҳо илм, инчунин санъат мебошад. Ҳар кас аз уҳдаи рӯзғордории шоиста баромада наметавонад. Барои ин ҳам илми оиладорӣ, ҳам таҷрибаи рӯзғордорию бояд донист. Илова ба ин, ҳанӯз аз хурдӣ ва даври мактабхонӣ аз волидон сабақи амалии кадхудоиро омӯхта, таҷриба ва малакаҳои рӯзғордорию касб бояд кард. Бинобар ин, дар оилаи тоҷик волидон тибқи қонунҳои иҷтимоӣ ва суннатҳои миллӣ фарзандонро аз хурдсолӣ бо назардошти ҷинсу табиаташон тарбия менамоянд. Одатан, падарон бештар ба писарон, модарон бошанд, бештар ба духтарон баробари касбу ҳунариҳои гуногун, рафтору муоширати писандида, одоби оиладориву рӯзғордорию меомӯзонанд.

Тибқи суннатҳои миллиамон, дар оила муносибату таваҷҷуҳ нисбат ба духтарон махсус аст. Духтарон афроди латиф, унспазира, мубораку раҳматбахшанд. Духтаронро таҷассуми меҳру шафқат, ҳусну малоҳат ва писаронро кафолати неъмату сарват шуморидаанд. Волидон нисбат ба духтарон таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, ба таълиму тарбия ва парвариши онҳо пайваста эътибори ҷиддӣ медиҳанд. Ба онҳо бештар меҳру муҳаббат варзида, эҳтиёту гиромӣ медоранд. Чунин муносибати хирадмандона ҳикмати бузурги ҳаётӣ дорад, зеро онҳо оянда модар хоҳанд шуд. Бори гарони оила, рӯзғордорӣ ба дӯшашон меафтад. Бинобар ин, духтарон бояд солим ва рафтору кирдорашон ҳамида бошад, одоби муоширати писандида ва донишу малакаҳои хуби рӯзғордорӣ дошта бошанд. Волидайн, хоса модарон, аз даври хурдсолии духтарон бо онҳо тибқи табиату сиришташон муносибат менамоянд. Ба онҳо сифатҳои шарму ҳаё, лутфу марҳамат, меҳру шафқат, озодагӣ, покдоманиву вафодорӣ, хоксориву хирадмандӣ, сабру

тахаммул, зебоиписандӣ ва дигар фазилатҳои болои ахлоқиро меомӯзанд.

Ҳамин тавр, «духтарон аз модарон ҳикмати манзил, услубу одоби рӯзгордорӣ, сарфаву сариштакорӣ, таомпазӣ, дӯзандагӣ, кешбофӣ, истифодаи мошини либосдӯзӣ, рӯбучин, обзанӣ, шустушӯи либос ва косаву табак, чобачо мондани асбоби рӯзгор, ороستاني дастархон, ороиши манзили макон, парваришу нигоҳубини кӯдак ва ғайраро меомӯзанд. Духтар ҳангоми таомпазии модар дар паҳлӯяш истода, тарзи пухтани хӯрокхоро азхуд менамояд» [251,219].

Фарҳанги этнопедагогии тоҷикон анъанаҳои хеле бой дорад. Аз қадимулайём дар оила ба тарбияву ташаккули одоби рӯзгордорӣ фарзандон, аз ҷумла писарон диққати хоса дода мешуд. Ҳанӯз дар китоби «Авасто» хусусиятҳои махсуси одоби зист ва рӯзгордорӣ ҷавонписарон акс ёфтааст.

Ҳамин тавр, «ҳангоме ки насли наврас ба қамол мерасиданд, ба ин муносибат маросими махсус баргузор мешуд. Дар он пирони қор ва мардони хирад ширкат меварзиданд ва ба ҷавонписарон пирӯҳани муқаддас пӯшонидида, қамарбанд мебастанд. Баъд аз ин, дигар вазифа ва масъулиятҳои ҷамъиятӣ ба дӯши онҳо вогузошта мешуд. Ин тадбирҳои ҳаёти ва ҳақимона бо тақозои таҷрибаи иҷтимоӣ андешида ва истифода мегирифт, зеро ҷавонписар оянда ҳимоятгари Ватан, марди хирадманд, сарвару сарпаноҳи оила бояд шавад. Писарон, баробари аз падарашон омӯхтани ахлоқи ҳақида, адлу инсоф, далериву шучоат ва қасбу ҳунариҳои гуногун, қоидаву таомули рӯзгордориро низ азбар мекунанд. Одатан, ҷавонписар дар хона бештар қорҳои ҷисмониро иҷро менамояд. Қорҳои таъмиру сохтмони ҳавлӣ, боғдорӣ, нигоҳубини қорҳои хона, овардани сӯзишворӣ, қашонидани об, бардоштани борҳои гуногун, берун қардани партов ва ғайраро писарон ба уҳда доранд» [251,220].

Чи хеле ки олимони Шариғзода Ф., Миралиева А.М. қайд намудаанд, «меҳнат ҳамаҷун сифати шахсият барои ҳама соҳаҳои фаъолияти инсон аҳаммияти қалон дорад» [220,245]. Қар як ҷавонписар, ғайр аз он вазифаҳои, ки бевосита ба уҳдаи вай аст, қорҳои дигари хоҷагидориро дар хона бояд

ичро карда тавонад. Ҳамроҳи волидон ё худаш аз бозору мағоза маводи рӯзгорро ҳарида меоварад. Тибқи суннатҳои миллиамон ҷавонписар, ки барояш чил хунарро доништан кам аст, одоби ҷомашӯӣ, таомпазӣ, хонарӯбӣ, обпошӣ, дарбеҳкунӣ, шартҳои ҳариду фурӯшро низ бояд донанд, зеро ҳаёт, зиндагӣ мушкилӣ ва пастиву баландиҳо доранд. Ҳангоме ки падар дар сафари хидмати ё модар бемор, ё дигар аъзоёни оила дар хона хузар надоранд, ё ки худ бо тақозои зиндагӣ ба ягон шахр кишвари дигар ба хондан ё муҳочирати меҳнати меарад, ғайр аз касбу пешаи асосиаш, хунаҳои таомпазӣ, ҷомашӯӣ, дарзмолу дарбеҳкунӣ барои писар ба кор меоянд.

Тарбияи меҳнати қисми таркибӣ ва ҷудонашавандаи фарҳанги этнопедагогии мардуми тоҷик аст. Танҳо дар натиҷаи мунтазам ва суботкорона меҳнат кардан кардан, фикр, ирода, ҳиссиёт ва ҳислати инсон устувор мегардад. Педагоги рус Сухомлинский В.А. навиштааст, ки «Илҳоми меҳнат, шодию сурури меҳнат, рӯҳбаландшавӣ аз меҳнати эҷодӣ қувваи тавоноии маънавиест, ки одамонро ба ҳам наздику қарин месозад» [173,303].

Дар насли наврас ҳангоми меҳнат кардан ҳисси дӯстию рафқат ва ёрии ҳамдигарӣ, ҳурмат кардани заҳмати дигарон, поквичдонӣ, масъулиятшиносӣ ва дигар сифатҳои шахсӣ ташаккул меёбанд. Оид ба ин донишмандон Расулов Д., Сайидахмадов Л., Ғаффоров А. ба хулосае меоянд, ки «тарбияи меҳнати насли наврасро тарзе ба роҳ мондан лозим аст, ки онҳо ба меҳнат чун ба намуди ғайрият муносибат кунанд, ки ба душворию сарфи қувва нигоҳ накарда, барои мардум, барои ҷамъият ва барои ҳуди онҳо хурсандибахшу ғайриовар бошад» [143,182].

Қадрӣ меҳнату меҳнатдӯстӣ дар эҷодиёти даҳонии халқ хеле хуб инъикос ёфтааст. Донишмандон Раҳимов Б. ва Нуоров А. дар асари худ «Педагогикаи этникӣ ва халқии мардуми тоҷик» чунин иброз доштаанд, ки «адабиёти даҳонакии халқ, аз ҷумла зарбулмасал дар замони худ нақши педагогикаи халқиро бозида, дар насли наврас тарбия намудани беҳтарин хусусиятҳои инсониро тарғиб мекард ва ин хусусиятҳоро дар фарзандони

оммаи халқ тарбия менамуд» [146,20]. Дар адабиёти даҳонакии халқ ба меҳнатдӯстӣ аҳаммияти махсус дода шудааст. Чи навъе ки дар боло зикр гардид, тарбия дар раванди меҳнат, сохтан ва истифода бурдани олати меҳнат ба вучуд омадааст. Орифӣ М. дар китоби «Аз таърихи афкори педагогии халқи тоҷик» чунин навиштааст: «Дар тасаввури халқ меҳнат воситаи зиндагӣ, воситаи кадрӣ қиммат пайдо кардани инсон ва як навъ санги маҳак аст, ки ба кадом хусусиятҳои инсонӣ соҳиб будани одамро нишон медиҳад» [131,20].

Дар байни халқ оид ба бузургдошти меҳнат ва тарбияи меҳнатӣ чунин зарбулмасалҳо мавҷуд аст: «Аз бекор ҳама безор», «Одами бекор монанди дарахти бебарг», «Бе меҳнат роҳат нест», «То меҳнат накунӣ, роҳат намебинӣ», «Меҳнати имрӯз, роҳати фардост», «Зебоии инсон дар меҳнат аст», «Тухми меҳнат ҳар кӣ корад, ранҷи дил бор оварад», «Меҳнат шараф аст», «Кор кунӣ дарё шавӣ, кор накунӣ - бўрё» ва монанди инҳо [79,406].

Дар таърихи илму адабиёти тоҷик доир ба одобу ахлоқ ва меҳнатдӯстӣ асарҳои зиёди пурқимат эҷод шудаанд. Аз ҷумлаи онҳо «Тибби рӯҳонӣ»-и Абӯбакри Розӣ, «Ахлоқи Мӯҳсинӣ» ва «Футувватномаи султонӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ, «Кимйи саодат»-и Муҳаммад Ғаззоӣ, «Ахлоқи Носирӣ»-и Насируддини Тӯсӣ, «Ғулистон» ва «Бӯстон»-и Саъдии Шерозӣ, «Одоб-ул-асҳоб»-и Алӣ Сафӣ ва ғайра мебошанд.

Ҳанӯз дар давраи асримиёнагӣ мутафаккирони адабиёти тоҷик Абулқосим Фирдавӣ, Носири Хусрав, Ҷалолиддини Румӣ, Сайидои Насафӣ мардумро ба меҳнат кардану меҳнатдӯст будан даъват кардаанд. Насли наврас вобаста ба шароит ва зарурати пешомада амал карда, бояд хидмати волидайн ва аҳли хонадонро ба шоистагӣ ба ҷо оранд ва таҷрибаи хуби рӯзғордориро азхуд кунанд.

Панду ҳикмат дар адабиёти давраи гузашта, бахусус дар эҷодиёти Фирдавӣ мақому мавқеи хос дорад. Дар «Шоҳнома» достоне нест, ки дар он панду ҳикмат набошад. Зарбулмасал, мақол, ҳикмат ва панд чун силоҳи бузург дар дасти Фирдавӣ барои мушаххасу муайян ва ошкор сохтани

шохаҳои мухталифи донишу хирад, кушодани рози ниҳони гардун, гузашти рӯзгорон ба кор меравад.

Чихати муҳими ақидаҳои педагогии Абулқосим Фирдавсӣ оид ба касб ва касбинтихобкунӣ дар он аст, ки ӯ пайдоиши касбро бо меҳнат вобаста медонад ва ҳама ганҷи дунё аз меҳнат аст:

Агарчанд бифзояд аз ранҷ ганҷ,

Ҳама ганҷи гетӣ наарзад ба ранҷ [33,25].

«Тадбири манзил»-и Ибни Сино сарчашмаи бузургтарини омӯзиши масъалаи тарбияи меҳнатдӯстӣ маҳсуб меёбад, ки дар он усулҳои таъсиррасонии педагогӣ ба насли наврас тавассути меҳнат таъкид гардидааст. Абӯалӣ ибни Сино ба тарбияи меҳнати насли наврас чун воситаи ташаккули хислатҳои ахлоқии шахс диққати бисёр дода, таъкид намудааст, ки «барои ороишу зиннати мард чизе зеботар аз ин нест, ки аз рӯи истехқоқ ба вусъати рӯзӣ муваффақ ояд. Сипас, таъмини маишати худро аз роҳе биталабад, ки ба усули иффату рифқ наздиктар бошад ва аз шараву хирсу тамаи ошкор ва нопокию алоим дуртар бувад» [161,21]. Ибни Сино оид ба меҳнати ҳалол чунин иброз намудааст: «Ҷоидае, ки ба чунин тарз гирифта мешавад, оқибат сарчашмаи бадбахтӣ ва ғаму андӯх бувад. Молу мулке, ки бо меҳнати ҳалол ба даст омадааст, ҳатто ба миқдори кам, файзбор ва гуворотар аст, аз он ки ба истисмор, разоил ва беадолатӣ асос ёфта бошад» [161,21].

Ибни Сино зарурати дар инсон тарбия намудани хислатҳои меҳнатдӯстӣ ва одобу рафтори хубро таъкид намудааст. Ӯ меъёри олиии инсонгариро дар ахлоқ ва хирад медид. Ба ақидаи ӯ шахс набояд аз обрӯ ва сарвати волидайн фаҳр намояд.

Чи хеле ки олимони дар осори худ зикр кардаанд, хислатҳои ахлоқии инсон, аз ҷумла меҳнатдӯстӣ ирсӣ набуда, дар рафти ҳаёту фаъолияти инсон ташаккул меёбанд. Доир ба ин масоил олимони қайд кардаанд, ки «меҳнатдӯстӣ хусусияти модарзодии шахс набуда, балки хусусияти дар натиҷаи иштироки бевоситаи кӯдак дар меҳнат ташаккул меёбад» [143,191].

Аз ин чихат, инсон бояд саъю кӯшиш намояд, ки олами ахлоқии худро бо дониш ва арзишҳои маънавӣ ганӣ гардонаду ба касби барои худ ва ҷомеа судманд соҳиб шавад, то мавқеи сазовори худро дар ҷомеа бо меҳнати ҳалол пайдо намояд.

Муаллифи «Қобуснома» Унсурулмаолии Кайковус дар асари мазкур роҷеъ ба он ки падараш ўро чӣ гуна тарбия карда, ҳунарҳои гуногунро таълим додааст, маълумоти хеле ибратомӯз меоварад. Муаллиф нақл мекунад, ки падараш ба ў аз хурдсолӣ хату савод, ҳунарҳои гуногун, аз ҷумла аспсаворӣ, санъати ҳарбу зарб, найзасанӣ ва шиноварию меомӯзад. Бо гузашти айём, ҳангоме ки вай ба ҳаҷ бо роҳи баҳр меравад, киштиашон ба гирдоб дучор меояд. Аз бисту панҷ нафар киштинишастагон танҳо се нафар, яъне Кайковусу ғуломаш ва як мӯйсафед ба шарофати дониستاني санъати шиноварӣ аз марг наҷот меёбанд. Аз ин рӯ, Кайковус дар насихатномаи худ таъкид кардааст, ки «аз фазлу ҳунар фарзандро биёмӯзӣ, зеро ҳар ҳунареву фазл рӯзе ба қор ояд» [78,21].

Таҷриба собит кардааст, ки ҳар як халқ табиати махсуси мантиқии тарбияро дорад, ки дар он ормонҳо, ҳадафҳо ва вазифаҳои тарбияи миллӣ ва умумиинсонӣ татбиқ карда мешаванд. Тарбия метавонад ба тақдири ҳозираи инсон ва ояндаи ў таъсир расонад. Бинобар ин, табиату моҳияти тарбияро бояд дарк намуда ҳадаф, вазифаҳо, усул ва воситаҳои тарбияро муайян кардан зарур аст. Агар фарҳанги педагогӣ ба тарбия ва ташаккули шахсият нигаронида шуда бошад, пас фарҳанги этнопедагогӣ бештар ба хусусиятҳои миллии омодакунии насли ҷавон ба ҳаёт самтгузорӣ шуда, ба анъанаҳои муқарраршудаи тарбиявии ниёгон таъяс мекунад.

Педагогикаи этникии халқи тоҷик ҳамчун қисми таркибии маданияти инсон ҳанӯз аз қабри асрҳо сар карда, зери таъсири шароитҳои таърихӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, маданӣ ва демографияи халқ, таҷрибаи бисёрҳазорсолаи онро инъикос менамояд. Маҳз аз ҳамин сабаб, онро тарғибгари анъанаҳои миллӣ ва маҳкумкунандаи беадолатиҳо ва хислатҳои нопоки одамони номидаанд. Бинобар ин, фарҳанги этнопедагогӣ дар заминаи арзишҳои миллӣ

сурат гирифта, баҳри тарбияи худшиносӣ ва ватандӯстии насли наврас мусоидат мекунад.

Ҳамин тавр, зимни гуфтаҳои боло ба хулосаи зерин мерасем:

Дар фарҳанги этнопедагогии халқи тоҷик ба тарбияи муҳаббат нисбати Ватан таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир шудааст. Ин эҳсос сараввал дар оила, баъдан дар ҷомеа ташаккул меёбад. Ватандӯстӣ ва меҳанпарастӣ, намунаҳои қаҳрамонӣ, далерӣ, ҷасорат, камолоти ҷисмонӣ дар байни халқ бо зарбулмасалу мақолҳо, сурудҳо, афсонаҳо, ривоятҳо ва эпосҳо ифода мешуданд. Зарбулмасалу мақол, панду андарз, афсонаю тарона, сурудҳои навозишию аллаи модарон, дубайтӣ, ҷистону тезгӯяк, ривояту дostonҳо арзишҳои ахлоқии халқ буда, дар худ таҷрибаи тарбиявии халқро таҷассум мекунанд. Барои тарбияи одоби фарзандон ниёғони мо аз ҳикоя ва афсонаҳо дар бораи қаҳрамонҳои қабилаҳо ва қорномаҳои онҳо истифода мебарданд.

Агар тарбияи ватандӯстию ифтихори миллӣ дар донишгоҳ зимни тадриси фанҳои таълимӣ, нақшаю тадбирҳо сурат бигирад, дар ҳонавода он озод аст. Падару модар ва ё шахсони қалонсол тавассути тамошои оинаи нилгун, мутолиаи осори бадеӣ, асарҳои ҳодимони барҷастаи сиёсӣ, давлатӣ, қорномаҳои қаҳрамонони миллат бояд фарзандонро дар руҳияи ватандӯстию меҳанпарастӣ тарбия намоянд.

Масъалаи тарбияи меҳнатӣ меҳвари педагогикаи этникии халқи тоҷикро ташкил медиҳад. Дар ҳаёти оилавӣ фарзандон ба волидайн дастёру мададгор, дар рӯзғордорӣ ёрирасон буда, баробари ин ҷашми қору таомули қадҳудоиву зиндагиро азҳуд менамоянд. Дар оянда барои ташкил намудани манзил ва оиладорӣ, барои иҷрои вазифаҳои иҷтимоӣ ва шахрвандӣ, ба роҳ мондани ҳаёти мустақилона тайёр мешаванд. Ҳар қадар маърифатнокӣ ва шуурнокӣ баланд бошад, ҳамон андоза насли наврас дар ҷомеа метавонанд муваффақ гарданд.

Тарбияи меҳнатӣ қисми таркибӣ ва ҷудонашавандаи фарҳанги этнопедагогии мардуми тоҷик аст. Танҳо дар натиҷаи мунтазам ва суботқорона меҳнат қардан қардан, фикр, ирода, ҳиссиёт ва ҳислати инсон

устувор мегардад. Тарбияи меҳнатӣ, ки ҷавҳари педагогикаи халқӣ ба ҳисоб меравад, аз таъсири ашёҳо ва олооти меҳнат оғоз мешавад. Дар фаъолияти хоҷагӣ ва маишӣ, нигоҳубини чорво, иҷрои кор дар боғ ё полез, падарону модарон ҳамеша барои фарзандони худ намуна ҳастанд.

Масъалаи тарбияи ватандӯстӣ ва меҳнатӣ меҳвари педагогикаи этникии халқи тоҷикро ташкил намуда, тавассути он дар насли наврас ҳисси дӯстию рафоқат ва ёриӣ ҳамдигарӣ, ҳурмат қардани одамони заҳматкаш, покқивдони, масъулиятноки ва дигар сифатҳои шахсӣ ташаккул меёбанд.

Хулосаи боби 2

Фарҳанг маҷмуи дастовардҳои инсоният дар соҳаи муносибатҳои истеҳсоли, ҷамъиятӣ ва ахлоқӣ маънидод мегардад. Фарҳанги миллии донишу таҷрибаи дар давоми ҳазорсолаҳо андӯхтаи миллат, анъана, расму оин ва тарзи зисту зиндагии ўро инъикос менамояд.

Фарҳанги этникӣ дар заминаи арзишҳои миллии гурӯҳи этникӣ ташаккул ёфта, маҷмуи меъёрҳои моддию ахлоқист, ки дар урфу одат, анъана, забон, маросим, бозӣ ва ғайраҳо инъикос ёфта, як этносро аз дигараш фарқ мекунад.

Зери мафҳуми «фарҳанги педагогӣ» вазифаҳои волидайн дар тарбияи фарзандон ва омӯзгорон дар тарбияи шогирдон фаҳмида мешавад. Сатҳи маърифату дониш, маҳорату малакаи касбии омӯзгорон, ки дар таълиму тарбияи насли наврас истифода мешаванд, фарҳанги педагогиро ташкил медиҳанд. Фарҳанги педагогӣ ба таълим, тарбия ва ташаккули шахс равона мегардад.

Фарҳанги этнопедагогӣ бошад, бештар ба хусусиятҳои миллии тарбия намудани насли наврас ва ҷавон така менамояд. Он бо анъанаҳои қабулшудаи тарбиявии аҷдодон роҳандозӣ мегардад. Фарҳанги этнопедагогӣ маҷмуи ғояҳо ва усулҳои омода намудани насли наврас ба ҳаёт тавассути анъана, суннат, оин, ид, ҷашн, маросимҳо ва эҷодиёти шифоҳии халқ аст. Ҳамин тариқ, этнопедагогикаро метавон ҳамчун илм дар бораи тарбия дар заминаи таҷрибаи педагогикаи халқии намояндаи як миллати алоҳида

баррасӣ намуд.

Педагогикаи этникии мардуми тоҷик таҷрибаи педагогӣ ва тарбиявӣ мебошад, ки дар эҷодиёти шифоҳии мардумӣ, маҷмуи қоидаҳои рафтор, одатҳо, ҳамоҳаҳо, анъанаҳо, бозӣҳо мушоҳида мегардад. Ин як зухуроти оддӣ, қисми ҷудонашавандаи ҳаёти мардум аст, ки дар ягонагӣ бо афкори педагогӣ ва таҷрибаи тарбиявии рӯзмарра таҷассум гаштааст. Сарчашмаҳои омӯзиши педагогикаи этникии мардумӣ ин маводҳои этнографӣ ва антропологӣ, фолклори мардум, бозёфтҳои бостоншиносӣ, расму анъана, ҷашну маросим ва адабиёти бадеӣ аст. Педагогикаи этникии мардумӣ дар алоқамандӣ ва ҳамоҳангӣ бо фолклор аз анъанаҳо ва аз консепсияи мукаммали арзишҳои тарбиявӣ иборат мебошад. Ёдгории аввалини педагогикаи халқӣ ин ҳамон таҷрибаи халқии тарбия мебошад, ки заминаи бунёди фарҳанги педагогии халқро гузоштааст.

Барои тарбияи одоби фарзандон ниёгони мо аз ҳикоя ва афсонаҳо дар бораи қаҳрамонҳои қабилаҳо ва қорномаҳои онҳо истифода мебаранд. панду андарзҳо, ки баёнгарӣ содиқ будан ба Ватан мебошанд, дар таърих ва адабиёти мо зиёданд ва онҳо метавонанд манбаи тарбияи ватандӯстӣ, далерӣ қаҳрамони намояндагони халқамон гарданд. Дар фарҳанги этнопедагогии халқӣ тоҷик ба тарбияи муҳаббат нисбати Ватан тавачҷуҳӣ ҷиддӣ зоҳир шудааст. Ин эҳсос сараввал дар оила, баъдан дар ҷомеа ташаккул меёбад. Ватандӯстӣ ва меҳанпарастӣ, намунаҳои қаҳрамонӣ, далерӣ, ҷасорат, қамолоти ҷисмонӣ дар байни халқ бо зарбулмасалу мақолҳо, сурудҳо, афсонаҳо, ривоятҳо ва эпосҳо ифода мешуданд. Зарбулмасалу мақол, панду андарз, афсонаю тарона, сурудҳои навозишию аллаи модарон, дубайтӣ, ҷистону тезгӯяк, ривояту дostonҳо арзишҳои ахлоқии халқ буда, дар худ таҷрибаи тарбиявии халқро таҷассум мекунанд.

Масъалаи тарбияи ватандӯстӣ ва меҳнатӣ меҳвари педагогикаи этникии халқӣ тоҷикро ташкил намуда, тавассути он дар насли наврас ҳисси дӯстию рафоқат ва ёрии ҳамдигарӣ, ҳурмат қардани одамони заҳматкаш, покҷиддонӣ, масъулиятнокӣ ва дигар сифатҳои шахсӣ ташаккул меёбанд.

Тарбияи меҳнатӣ қисми таркибӣ ва ҷудонашавандаи фарҳанги этнопедагогии мардуми тоҷик аст. Танҳо дар натиҷаи мунтазам ва суботкорона меҳнат кардан кардан, фикр, ирода, ҳиссиёт ва ҳислати инсон устувор мегардад. Дар ҳаёти оилавӣ фарзандон ба волидайн дастёру мададгор, дар рӯзғордорӣ ёрирасон буда, баробари ин чашми қору ҳунари қадҳудоиву оини зиндагиро азҳуд менамоянд. Дар оянда барои ташкил намудани манзил ва оиладорӣ, барои иҷрои вазифаҳои иҷтимоӣ ва шаҳрвандӣ, ба роҳ мондани ҳаёти мустақилона тайёр мешаванд. Чи қадаре ки тарбияи ахлоқии наврасон баланд бошад, ҳамон андоза онҳо дар ҷомеа метавонанд муваффақ гарданд.

Таълиму тарбия дар пайвастагии мутақобилаи се ниҳоди иҷтимоӣ: оила, муассисаи таълимӣ ва ҷомеа рӯҳу равони воқеӣ пайдо мекунад. Аммо ба ин се ниҳод муҳити атроф ва фазои иттилоотӣ, ки дар натиҷаи раванди ҷаҳонишавӣ вусъати азиме пайдо кардааст, таъсири зиёд мерасонад. Фаромӯш набояд кард, ки тарбияи насли наврас самти муҳими фаъолияти муассисаи таълимӣ низ мебошад.

БОБИ 3 . РОҶҶОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ТАШАККУЛИ ХИСЛАТҶОИ АҲЛОҚИИ НАСЛИ НАВРАС ТАВАССУТИ ЭТНОПЕДАГОГИКА

3.1. Оила - ниҳоди бунёдии тарбияи ахлоқӣ

Оила ҷои муқаддасест, ки дар он ҳар як фард ба дунё меояд, тарбия меёбад ва ба камол мерасад. Оила ҳамчун ниғаҳбони анъанаҳо ва урфу одатҳо, ниҳоди асосии тарбияи насли наврас, ҷузъи ибтидоии ҷомеа ва давлат арзиши баланд дорад. Аз ин ҷост, ки ҳам дар педагогикаи халқӣ ва ҳам дар педагогикаи илмӣ ба масъалаи тарбияи оилавӣ диққати хеле калон дода шудааст. Ҷи хеле ки олимони қайд кардаанд, «асосҳои аввалини тарбияи маънавӣ, меҳнатӣ, эстетикӣ ҷисмонӣ, барқароргардии тасаввуротҳо ва ташаккули шахсияти оянда дар оила гузашта мешавад» [143,253].

Бинобар ин, оила ниҳоди иҷтимоӣ буда, аввалин мактаби тарбия махсуб меёбад. Агар тарбияи ватандӯстӣ ифтихори миллӣ дар муассисаи таълимӣ зимни тадриси ҷанҳои таълимӣ, нақшаю тадбирҳо сурат бигирад, дар хонавода он озод аст. Падару модар ва ё шахсони калонсол тавассути тамошои оинаи нилгун, мутолиаи осори бадеӣ, асарҳои ходимони барҷастаи сиёсӣ давлатӣ, корнамоиҳои қаҳрамонони миллат бояд фарзандонро дар руҳияи ватандӯстӣ меҳанпарастӣ тарбия намоянд. Маҳз дар оила ҳислати ба ҷомеа мутобиқшавӣ шахс оғоз меёбад. Оила ба ташаккули шахс замина мегузорад. Тарбияи оилавӣ дар тамоми тӯли ҳаёти инсон аҳамияти хоса дошта, рафтору кирдори инсонро ба танзим мебарорад. Педагоги рус А. Макаренко ҷунин навишта буд: «Шумо гумон накунед, ки фарзандатонро ҳангоми дар хона будан, муошират ва ё ҳангоми корфармоӣ тарбия менамояд. Шумо фарзанди худро ҳар лаҳза, ҳатто ҳангоми дар хона набуданатон низ тарбия менамояд. Ҷӣ тавр либос мепӯшед, бо дигарон ҷӣ тавр муошират менамояд, лаҳзаҳои хурсандӣ ва ғамгинӣ шумо, суҳанрониву хандаи шумо, муносибати шумо бо дӯстон ва душманатон, мутолиаи китобу маҷала ва рӯзномаҳо – ин ҳама барои тарбияи фарзанд таъсири бевосита дошта, дар ташаккули шахсияти ӯ нақши муассир дорад» [106,25].

Оила низоми мураккабест, ки тамоми унсуру рукнҳои он бо ҳам мувофику созгорона бояд ғаёлият намоянд. Чунин ғаёлияти созгору мақсаднокро маҳз сарвари оила таъмин карда метавонад, ки дорои қобилияту санъати идоракунист. Роҳбарӣ, идоракунии кори сахлу осон нест, хусусан сарвари оила. Идоракунии оила аз шахс сифату ғазилатҳои махсус ва масъулияти баланд тақозо дорад. Сарварон дар оила вазифаҳои хеле муҳим ва гуногунро ба ҷо меоранд. Падару модар оиларо аз ҷиҳати моддӣ таъмин месозанд, молу сарвати онро афзун менамоянд, фарзандон ва аҳли хонаводаро тарбияву таълим медиҳанд, камбудии рӯзгорро рафъ менамоянд, ҳамеша баҳри беҳбудии оила ғаёлиятро заҳмат мекашанд.

Тибқи таълимоти Абӯалӣ Сино доштани қобилияти идоракунии, хусни раёсату сиёсат барои ҳама, хоса барои сарварони оила зарур аст. Бинобар ин, онҳо бояд хирадманд, аз санъату илмҳои идоракунии, тарбия, рӯзгордорӣ, иқтисоду муҳосибот огоҳ бошанд. Волидон бояд инсонҳои оқилу комил буда, пайваста дар тарбия ва тақмили сурату сирати худ шуғл варзанд. Онҳо аввалан худро шиносанд, аз қувваҳои ботинӣ огоҳ бошанд, нафси ғазабониву шаҳвониро ба қувваи ақлонӣ тобеъ созанд. Инсон агар худшиносу худсоз бошад, ҳудашро ислоҳ ва идора карда тавонад, қобил аст, ки аз ўҳдаи идораи оила барояд, метавонад корхона, муассиса ва дигар ташкилотро роҳбарӣ намояд.

Ба гуфти донишманди тоҷик Мирбобоев М. «кори тарбия хеле нозук ва мураккаб аст ва дар ин ҷабҳа намунаи ибрат аз омил ва шартҳои асосиву муҳимтарини он маҳсуб меёбад. Бино бар ин, сарвари оила на танҳо оини рӯзгордорӣ, илми тарбияро бояд хуб донад, балки ҳудаш аз ҳама ҷиҳат намунаи ибрат бошад. Пайваста маънавияту ахлоқи худро тақмил диҳад, дорои ғазилатҳои хирадмандӣ, покӣ, далериву адлу инсоф, раҳму шафқат, одамгарӣ ва дигар сифатҳои воло бошад, зеро аҳли оила, фарзандон аз хурдӣ ба падару модар дар ҳама кор, ҷи дар корбариву ҷи дар одобу рафтор тақлид ва пайравӣ намояд» [114,48].

Бинобар он, сирату сурат, маънавияти сардори оила бояд зебо бошад,

гуфтору рафтор, сарулибос, муомила ва муошират, рӯзгордорӣ, салоҳияти касбӣ барои аҳли хонадон намунаи ибрат бошад. Сарварони оила нақши мураббиро низ мебозанд. Чунон ки муаллимон бо шогирдон тибқи талаботи илми педагогика кор мебаранд, волидон бо фарзандон натанҳо чун падару модар, балки чун устод низ бояд муносибат дошта бошанд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки аз идоракунии хубу уҳдабароёна сатҳу сифати зиндагии аҳли хонадон вобаста аст. Таълиму тарбия ва рушди ҳамаҷонибаи манзил ба падару модар алоқаманд аст. Сарвари оила аз рафти хонишу таълими фарзандон дар мактабу ҳунаристон, донишкадаю донишгоҳҳо, вазъи моддиву иқтисодӣ, муҳити ахлоқиву равонӣ, рӯҳия ва рафтори ҳар як аъзои он огоҳу бохабар бошад, набзи оиларо хуб эҳсос намояд. Вай бояд мусоидат кунад, ки тамоми рукну унсурҳо бо ҳам мувофиқ ва созгоруна фаъолият намоянд. Сарвари оила бояд ба он эътибор диҳад, ки муомилаву муоширати аҳли байт солим бошад. Чун носозие дар байнашон рух диҳад, онҳоро ба муросо андозад, ё дигар норасоие ба назар расад, ҳамоно ислоҳ намояд ва монанди инҳо. Вай бояд роҳбари донову ўҳдабаро бошад. Аз ҳама ҷиҳат барои аҳли оила намунаи ибрат бошад, худсозу худшиносу худогоҳ бошад. Дар ҳама ҳолату вазъият одамгариро аз даст надихад, эътидоли рӯҳиву равониро нигоҳ дошта тавонад. Агар аз ҷониби ягон аҳли оила хатогие, гуноҳе содир гардад, асабоният ё ғазбро ба худ роҳ надихад, ўро таҳқиру таҳдид накарда, оромона бо далелу бурҳон хатогихояшро фаҳмонад, насиҳат намояд, ба роҳи дуруст ҳидоят кунад, бо аҳли хонадон бо назардошти синну солашон муносибат намояд. Фарзандон, вақте ба камол мерасанд, ба онҳо на танҳо чун ба фарзанд, балки ҳамчун ба хоҳару додар, рафиқу дӯст мебояд муносибат кард.

Волидайн оиларо бояд якҷоя, бо маслиҳату машварат идора намоянд. Фарзандонро дар рӯҳияи одамияту инсондӯстӣ, эҳтироми калонсолон тарбия кунанд. Дар тарбия якдилу якҷиҳату яксон бошанд. Муносибати байни зану шавҳар барои аҳли хонадон бояд ибратомӯз бошад. Онҳо ба якдигар ҳамеша мутаваҷҷеҳ, аз дарду ғами ҳамдигар огоҳ ва самимият дошта бошанд. Ҳар

кадар ба ҳам ғамхору меҳрубонӣ намоянд, ҳамон андоза ғайзу нусрати оила ва баракати умр афзун мегардад.

Сарварон, баробари ҳифзи муносибату муоширати солим дар байни аҳли хонадон ба рафтуомад бо хешу ақрабо, таваҷҷӯҳ ва дастгирии онҳо бояд эътибор диҳанд. Волидон бо мактабу таълимгоҳҳо робитаи доимӣ дошта, аз раванди хонишу тарбия, услубу одоби фарзандон огоҳ бошанд.

Таҷрибаи ҳаёти иҷтимоӣ, зиндагии яқҷояи одамон дар оила бо гузашти замон таҳаввулу такомул ёфта, мураккаб мегардад. Баробари афзудани эҳтиёҷҳои гуногун, ниёзмандии оила ба роҳбарии оқилонаву моҳирона бештар мегардад. Роҳбари оила, баробари он ки касбу кори хуб дорад, оиларо аз ҷиҳати моддӣ мувофиқи талабот таъмин месозад, вай бояд хонаводаро ба таври шоиста идора карда тавонад. Ин вазифаи ниҳоят масъул, барои волидон вочибӯ зарур аст. Ҳар фард, ки қобилияти идоракунӣ, мударрифӣ дорад, онро бояд тақмил диҳад, аз илм ва санъати идоракунӣ огоҳ бошад, аз оилаҳои намунавӣ ибрат гирад.

Таҷрибаи рӯзгор нишон медиҳад: сарвари оила ҳамон вақт дар ғайолияти худ ба пирӯзӣ муваффақ мешаваду саодати оилавиرو муяссар мегардад, ки баробари мударрифӣ, доноиву тавоноӣ ахлоқи ҳамида дошта бошад. Вай дорои фазилатҳои волии маънавӣ, монанди ҳикмату хирадмандӣ, ҳалолкориву ифғат, далериву шучоат, инсофу адолат бояд бошад. Волидайн маҳз бо симои ахлоқии зебои худ ба оила намунаи ибрат шуда метавонанд, ки ин дар кори таълиму тарбияи фарзандон ва аҳли хонадон нақши ҳалқунанда дорад. Падару модар бояд кӯшиш намоянд, ки фарзандон дорои хислатҳои неки инсонӣ, ба монанди таҳаммулпазирӣ, раҳму шафқат, ватандӯстӣ, ахлоқи ҳамида, меҳнатдӯстӣ, одобу муоширати хуб ва рафтору кирдори нек бошанд, дар баробари ин илм ва касбҳои замонавиرو омӯзанд. Ва ниҳоят мисли падару модар, бобову модаркалони худ дар оянда соҳибони рӯзгор бошанд, зиндагии шоиставу фаровон ва оилаи намунавӣ ташкил карда тавонанд. Зеро чи хеле ки қайд намудаанд, «устувор ё ноустувор ташаккул ёфтани насли наврас маҳз аз оила вобаста аст» [209,195].

Фаъолияти меҳнати падару модарон ва фарзандон дар оила, оқилона тақсим намудани меҳнат байни хурдону калонсолон, писару духтар, ба меҳнати умумии оилавӣ ҷалб шудани ҳар як аъзои оила, меҳнати якҷоя (ҳашар карда рӯбучинкунӣ, тайёр кардани ҷои истиқомат барои зимистон, таъмири хона, ба тартиб овардани китобхона, ба ҳар як аъзои оила тайёр кардани либосҳои мавсимӣ ва ғ.) назар ба суҳбату насиҳатгӯӣҳои махсуси тарбиявӣ пурсамартар мебошанд. Комебиҳое, ки волидайн дар фаъолияти меҳнатӣ ва ҷомеа ба даст овардаанд, ба фарзандон гуфта, дар айни ҳол аз муваффақиятҳои дар хонишу фаъолият доштаи онҳо огоҳ будан муҳимтарин ҷиҳати ахлоқии тарбияи оилавӣ маҳсуб меёбад.

Ба вучуд овардани муносибатҳои хуб дар оила, бо шавқу рағбат иштирок кардан дар ҳаёти аъзоёни оила, ҳамдигарфаҳмии падару модар дар оила, эҳтироми калонсолон аз ҷониби хурдсолон, дастгирии байни фарзандон боиси ташаккули сифатҳои хубу ахлоқии онҳо мегардад. Ба вучуд овардани муҳити хуб дар оила яке аз мураккабтарин масъалаҳои тарбияи муосир ба шумор меравад.

Тавлиди кӯдак хурсандии бузург дар оила аст. Таҷриба нишон медиҳад, ки тарбияи фарзанд, ба ҳаёти мустақилона омода кардани ӯ раванди душвор аст ва заҳматҳои зиёдро талаб мекунад. Таваллуди фарзанди аввалин боиси хушу хурсандии ҳар як оила аст. Ба муносибати тавлид шудани кӯдак дар оила ҷашни калон ташкил карда мешавад. Фарзанд барои падару модар ҳарчи азизу ба ҷон пайванд бошад ҳам, дуруст тарбия кардан ва ба камол расонидани ӯ ҳамон қадар барои онҳо вазифаи муқаддас аст. Дар расму оинҳои тоҷикон анъана шудааст, ки баъди таваллуди кӯдак дар хонадон навъҳои мухталифи маросимҳои марбут ба ин воқеаи фараҳбахшро гузаронанд. Волидайн одатан, ба ҳамаи тағйироте, ки дар тифл ба амал меомад, хурсандӣ карда, замони дандонбурорӣ, омӯхтани роҳгардӣ, суҳангӯӣ бо навозиш сурудҳои хоса меҳонданд.

Дар тарбияи фарзандон иштирок кардани куҳансолон ҳатмӣ ва зарур бошад ҳам, вале онҳо ҳеҷ вақт дар таъсири тарбия нақши падару модарро ба

чо оварда наметавонанд. В.А.Сухомлинский таъсири тарбиявии оилавиرو ба кувваи пурасроре монанд карда буд, ки зебоиҳои инсониро тавлид месозад. Ин қувва дар ҳар як оила танҳо дар ҳамон шароитҳо имконпазир мегардад, ки дар онҳо талаботҳои асосии педагогӣ риоя карда шаванд. Нақши асосиро дар тарбияи фарзанд модар иҷро мекунад. Олими рус А.Л.Бугаева қайд кардааст, ки «амалҳои аввалини педагогӣ алоқаи ҷисмонӣ ва ахлоқии модару кӯдак мебошанд. Табиист, ки ин асосан ба синни кӯдакӣ тааллуқ дорад, дар марҳилаҳои минбаъдаи инкишофи кӯдак нақши падар афзун мешавад» [297,75].

Дар анъанаҳои аксарияти халқҳои Осиёи Марказӣ, вазифаи падар дар тарбияи писар муҳим буда, модар диққату кӯшиши асосиро ба тарбияи духтарон медиҳад. Дар тарбияи фарзанд таъсири падар ногузир аст ва ӯ бояд дар нигоҳубини кӯдак мададгори модар бошад. Фарзанд дар мард ҳиссиёт ва меҳри падариро ба вучуд оварда, сабаби афзоиши хислатҳои зиёди ӯ мегардад. Кӯдак дар заминаи муҳаббати модар, намунаи муҳаббати дигар одамонро мебинад. Моҳияти инсондӯстонаи тарбия ба фарҳанги этнопедагогии ҳамаи халқҳо хос аст. Он пеш аз ҳама бо муҳаббати ирсӣ доштан нисбати фарзанд алоқаманд аст. Фарзанд ҳангоми муносибат ва муомила бо наздикони худ ва дигарон кӯшиш менамояд, ки қоида, расму анъана ва одатҳои риоя намояд, ки барои аҷдодони ӯ, оила ва одамони дар ҳамон мавзё сукунатдошта муқаррар гардидааст.

Яке аз рисолатҳои асосии халқи тоҷик тарбияи муҳаббат нисбати падару модар, нигоҳубини онҳо дар айёми пиронсолӣ мебошад. Дар фарҳанги этнопедагогии тоҷикон ба муносибати фарзанд нисбати падару модар аҳаммияти муҳим дода мешавад. Дар хонаводаи тоҷикон ин як анъанаи муқаддас аст. Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин иброз намуданд: «Мову шумо фарзандро барои он ба дунё оварда, ба камол мерасонем, ки дар айёми пирӣ дастгиромон гардад» [24,60]. Донишмандон таъкид менамоянд, ки «фарзандоне, ки падару модарро бо самимияти том дӯст намедоранд, иззату ҳурмат намекунанд, ҳеч гоҳ шахси солимақлу

арзандаи миллату ҷамъият намегарданд» [143,252].

Ин муносибат ҳамчун вазифаи муқаддас дар китоби «Қуръон» низ дарҷ шудааст. Эҳтиром ба пиронсолон, ки дар педагогикаи халқи тоҷик анъана шудааст, дар оила аз синни хурдсолӣ тарбия дода мешавад. Ҳисси эҳтиром, алаҳхусус ба калонсолон дар фарҳанги ҳамаи халқҳои ҷаҳон сарвати бебаҳо маҳсуб мешавад. Ин ҷо бояд хусусияти тарбияи ҳисси эҳтиром нисбати пиронсолон дар хонаводаҳои тоҷик ҳамчун яке аз шартҳои муҳимтарини маънавият қайд карда шавад. Дар оилаи тоҷикон эҳтиром нисбати падару модар ва калонсолон ҳамчун муҳимтарин вазифаи шахс эътироф карда мешавад.

Унсурмаолии Кайковус дар асараш «Қобуснома», дар боби «Андар шинохтани ҳаққи падару модар» муносибати фарзандро нисбати падару модар чунин муайян гардидааст: «Пас ҳаққи падару модар агар аз рӯи дин нанигарӣ, аз рӯи хираду мардумӣ бингар, ки падару модар манбаи некиву асли парвариши нафси туанд» [78,26]. Ба қавли мардум: «Некӣ муқаддамтар аз ҳама бо кӣ бояд кард? Дар ҳаққи падару модар», «Падару модар баҳо надоранд, тиллою нуқра кӯҳнагӣ» [79,119].

Дар анъанаҳои педагогии насли калонсол ба тарбияи муҳаббат нисбати хонавода ҷойи намоёне дода шудааст. Манзили инсон ибтидои зодгоҳи ӯст. “Хона” мафҳуми асосӣ ва қадима мебошад, ки дар тафаккури инсонӣ мавқеи хеле муҳим дорад. Калимаи «хона» бо мафҳумҳои оила, хонавода ҳамрадиқ буда, ҷои муайянро дар бар мегирад, ки хоҷагӣ ва тартиботи худро дорад. Мафҳуми хона бо мафҳумҳои халқ, мамлакат, ҳуқуқ, ахлоқ, хотира, вафодорӣ алоқаманд аст. Муҳаққиқон Дадобоева Н.Н. ва Дадобоев Н. дар китоби худ «Ташаккули муносибатҳои оилавӣ ва анъанаҳои оилаи тоҷик» чунин қайд кардаанд, ки «Хона дар фарҳанги тоҷикон амсилаи олами хурдест, ки анъана, эътиқод, ҷаҳонбинӣ, рӯзгор ва динро дар худ ниҳон медорад. Ҳар як фард ба хона ҳамчун ҷои муқаддас муносибат намуда, онро ҳифз ва эҳтиром менамояд» [69,13]. Муҳити оила, расму одатҳои оила, анъана ва ҳислатҳои он аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Раҳимов Б. ва Нуоров А. қайд намудаанд, ки «ҳар

як оила намунаи суннатҳои беҳтарини гузаштагонӣ худро ҳифз менамояд ва онро идома медиҳад» [146,21].

Илми оиладорӣ, ахлоқи оила дар фарҳанги ниёгон, тамаддуни тоҷикон мақоми махсус дорад. Абӯалӣ ибни Сино дар асари худ “Тадбири манзил” аз ҷумлаи бисёр масъалаҳои оила ва оиладорӣ роҷеъ ба мақоми марду зан дар манзил, қоидаҳои муоширати тарафайни онҳо, паҳлӯҳои муҳими одоби ахлоқи оила фикрҳои ҷолиб баён намудааст. Ибни Сино оид ба вазифаи муҳими оила – тарбияи фарзанд махсус таваккуф намудааст. Шайхурраис таълим медиҳад, ки «вақте фарзанд таваллуд мешавад, аввалан, ба ӯ номи неқ бояд гузошт. Мураббӣ ӯ бояд солим ва боҳирад бошад» [161,24]. Вақте ки даври ширхӯрии кӯдак ба итмом мерасад, ба тарбияи ахлоқии вай мебошад бештар эътибор дод. Тибқи таълимоти Ибни Сино, вақте ки бача ба синни 5 - 6-солагӣ мерасад, ба ӯ илму адабро бояд таълим дод. Дар интиҳоби омӯзгору мураббӣ бояд муносибати ҷиддӣ намуд.

Ибни Сино вобаста ба таълиму тарбия дар оила ақидаҳои пурарзиши педагогии худро, аз ҷумла зарурати таълиму тарбияи бачагон дар мактабу мадраса, дар муҳити мувофиқ солим баён намуда, сабабу фоидаи онро ба далелҳо асоснок кардааст. Шайхурраис таъкид намудааст, ки омӯзгор бояд «хирадманд бошад ва ба роҳи таҳзиби ахлоқ ва парваришу тарбияи бача ошнову бино буда, бовиқору сангин, бомуруввату покдоман ва назиф бошад ва роҳи муоширатро бидонад» [161,24].

Диққати моро пеш аз ҳама оилае ҷалб мекунад, ки насли калонсолро дар бар мегирад. Оилаи ҷавон ба насли калонсол вазифаҳои нигоҳубин, назорат, таълим ва тарбияи кӯдаконро медиҳад ва ба ин васила ҳудуди ядроии оиларо васеъ мекунад. Муносибатҳои байни наслҳо дар чунин оила бо иртиботи мустақими байни аъзоёни он, масъулияти маънавӣ ва ёрии байниҳамдигарӣ хос аст. Бисёре аз пажӯҳишгарон бар ин назаранд, ки оилае, ки дар он намоёндагонӣ се насл зиндагӣ мекунанд, ба далели тафовути иҷтимоӣ-психологияш беҳтарин ва арзишмандтарин муҳити тарбиявист. Дар баробари ин муҳим аст, ки ҳамаи аъзоёни он дар муҳити ирода ва ҳамфикрии

якдигар зиндагӣ мекунанд, онҳоро ягонагии ақидаю эҳтиёҷот вобаста карда, алоқаи эмотсионалии психологӣ муқаррар карда шавад. Дар чунин оила унсурҳои анъана бо равандроҳои навоарӣ ва тағйирот, ки воқеиятҳои ҳаёти муосир тақозо мекунанд, пайваست мешаванд. Ба эътиқоди ҷомеашиносон, қабул ва қарор кардани саҳми касе аз насли калонсол камолоти равонӣ ва фарҳангии муайяни аъзои ҷавони оиларо баланд мекунад.

Таҷрибаи ҳаёти нишон медиҳад, ки маҳз оилае, ки ҷавонро аз рӯзи таваллуд ихота мекунад, барои ташаккули шахсият ва ҷаҳонбинии ӯ имкониятҳои бештар дорад. Олимону донишмандон оид ба ташаккули хислатҳои ахлоқии фарзандон дар оила, хусусиятҳо ва нақши муносибати эҳтиромона доштан нисбат ба калонсолон тадқиқотҳои муҳим анҷом додаанд. Бо ба низом даровардани назари муҳаққиқон оид ба нақши насли калонсол дар тарбияи кӯдак омилҳои объективӣ ва субъективиро муайян кардан мумкин аст, ки аҳамияти доимии муоширати ҷавон бо бобою бибиро исбот мекунанд. Дар суҳанронии худ Пешвои миллат чунин таъкид намуданд: «...ба наврасону насли наврас фаҳмонидани эҳтироми падару модар, шахсони калонсол, одобу ахлоқи ҳамида, баҳусус, фарҳанги муоширату муомила дар кӯчаву хиёбон ва ҷойҳои ҷамъиятӣ, одоби оиладорӣ ва бисёр масъалаҳои дигари иҷтимоӣ вазифаи имониву вичдонии шумо мебошад» [24,56].

Дар таҷрибаи насли калонсоли халқи тоҷик чунин анъанае ҳаст, ки мувофиқи он ба эҳтироми ниёгон ва иззату арҷгузорӣ ба онҳо диққати махсус дода мешавад. Калонсолон оид ба донишмандони таърихи ниёгон ва авлоди худ ҳамеша таъкид менамоянд. Дар хонаводаи тоҷикон донишмандони номи ҳафт авлоди падару модари худ анъана шудааст. Ба фарзандон аз хурдсолӣ таъкид карда мешавад, ки шахсони куҳансол дар хонавода дар мақоми махсус қарор доранд. Мардум мегӯянд: «Дар ин хонавода ҳамеша ободӣ хоҳад буд». Сабаби ободӣ дар он аст, ки дар хона одамони куҳансол ҳастанд. Онҳо дар симои худ тавфиқ, яъне оромӣ, хирад, хушбахтиро инъикос мекунанд. Аз ин рӯ, анъанаи мазкур моҳияти умумӣ ва ҳатмиро пайдо кардааст. Эҳтиром ба

ниёғони худ барои баланд бардоштани мақоми авлод кӯмак мерасонад. Чунин дилбастагӣ ба ниёгон, авлод, ба хонаи волидайн, албатта, дар ташаккули ҳисси эҳтиром нисбати гузаштагон мусоидат мекунад.

Яке аз хусусиятҳои муҳими фарҳанги этнопедагогии халқи тоҷик - тарбия кардани насли наврас ба эҳтиром нисбати арзишҳои, ки аз гузаштагон боқӣ мондааст, мебошад. Дар рафти таъсиррасонӣ ба шахсият, одатан чунин мегӯянд: «Вақте ки мо хурд будем, моро калонсолон тарбия медоданд. Шумо ба камол мерасед, ба фарзандони худ анъанаҳои беҳтаринро мерос мегузоред». Ба туфайли чунин муносибат нисбати тарбия фарҳанги педагогии ниёгонамон бо расму анъанаҳои ба худ хос то замони мо омада расидаанд. Ба рушд ва ташаккули анъанаҳо, урфу одатҳои оила ва муносибатҳои хонаводагӣ низ таъсир мерасонанд. Чун анъана, аъзоёни калонтарини оила - бобою бибӣ натавонанд ба фарзандони калонсоли худ, ки аллакай волидайн шудаанд, балки ба наберагон ва аберагонашон низ таъсир мерасонанд. Дигар ҳешовандон низ худро дар тарбияи фарзандон ва омода кардани онҳо ба ҳаёти оянда масъул меҳисобанд. Ҳадафи асосии калонсолон тарбияи ахлоқии насли наврас аз синни хурдӣ ва омодакунии онҳо барои ҳаёти мустақилона мебошад» [247,151].

Зеро «барои тарбия ва камолоти чунин насл миллати мо тамоми асосҳои фарҳангӣ, таърихӣ ва тарбиявиро доро мебошад. Анъанаҳо, расму ойин, ки дар давоми асрҳо суфта шудаанд, барои тарбияи насли оянда пойдевори қавӣ мебошанд» [102,207].

Омили дигаре, ки дар рушди оилаи солим нақши муҳим дорад, панду насиҳати калонсолони хонавода мебошад. Дар байни мардуми тоҷик анъана шудааст, ки урфу одатҳои насли калонсолро риоя мекунанд ва тибқи он амал менамоянд. Ба ин анъана наврасон риоя мекунанд. Оилае, ки дар он шахсони калонсолу ботаҷриба умр ба сар мебаранд, барои ҳалли масъалаҳои зиёд кӯмаки онҳо ба мушоҳида мерасад. Оила муҳитест, ки барои азхуд кардани меъёрҳои ахлоқӣ, тарзи одоби рафтор, муошират, танзими муносибатҳои байни насли калонсол ва хурд замина мегузорад. Дар байни халқи тоҷик

анъана шудааст, ки падару модар ва калонсолонро иззату эҳтиром менамоянд. Ҳангоми сари миз нишастан, аввал калонсолон ба таом даст дароз мекунанд, сипас дигарон низ хӯрок меҳӯранд. Дар сари мизи хӯрокхӯрӣ аз ҷониби калонсолони оила оид ба масъалаҳои одоби ахлоқи истеъмоли таом, барвақт аз сари миз нахестан, дастро пеш аз хӯрокхӯрӣ шустан, одоби таомхӯрӣ гуфтугузор карда мешавад. «Анъанаи хуби фарҳанги оиладорӣ миллати тоҷик ин аст, ки дар ин ҷо эҳтироми хос ба падару модар, ба калонсолон ҷойгоҳи хоса дорад» [184,101]. Дар урфият ба ҳонадоне, ки дар он ҷо калонсолон ҳастанд, чунин меғӯянд: «Духтаре, ки дар назди модаркалон ба воя мерасад, тарбияи хуб мегирад».

Дар расму оини халқи тоҷик анъана шудааст, ки дар тарбияи фарзандон, дар баробари волидайн бобою модаркалонҳо, тамоми авлод ӯҳдадор мебошанд. Агар калонсолон ба кӯдак бо ягон хоҳиш муроҷиат кунанд, аввал мепурсанд: «Ту писари кӣ ҳастӣ? Аз кадом авлод?» Ва ҳангоми иҷро нашудани супориш илова мекунанд: «Оё чунин падари хуб дар ҳақиқат чунин писари ноӯҳдабаро дорад?» ва ё «Ман медонистам, ки ин гуна падар танҳо писари хуб дорад», «Фарзанди нек ҷонишини падар мешавад», «Писари некнаҷод ҳамеша аз падари худ ибрат мегирад» ва монанди инҳо. Дар байни калонсолон анъана шудааст, ки меҳмонро бо чунин суҳанҳо пешвоз мегиранд: «Исми шарифатон чист, шумо аз кадом қавму авлод ҳастед, қиблагоҳатон ва модаратон кистанд?».

Дар ҳақиқат, дар ҳалли муаммоҳои зиёд – тарбияи фарзанд, одоби ахлоқи ӯ, тарзи либоспӯшӣ, оиладорӣ, ҳунармандӣ, касбомӯзӣ ва дигар намуди машғулиятҳо нақши шахсони рӯзгордидаи ҳонавода калон аст. Онҳо бо овардани мисолҳо аз таҷрибаи бойи худ, таҳаммул ва тоқатпазирӣ дар лаҳзаҳои душвори зиндагӣ, баланд бардоштани сатҳи зист ва иқтисодиёти ҳонавода бо меҳнати ҳалол метавонанд насли наврасро аз хатогиҳо боздоранд ва боиси пойдор гардидани оилаҳои ҷавон гарданд. Дар замони ҳеш К.Д.Ушинский бобою бибиро, умуман пиронсолонро шахсони ботаҷриба ва донандаи нозукиҳои тарбия ном бурдааст [31,96].

Таҳлили осори эҷодиёти даҳонакии халқ ва тадқиқоти илмӣ олимони он ба расму оин гувоҳӣ медиҳад, ки халқи тоҷик дар тарбияи наслҳои минбаъда аз тарзу усулҳои гуногуни таъсиррасонӣ ба фарзанд истифода мебард, ки баъзеи онҳо дар тарбияи наслҳо ба қор бурда шудаанд. Олими Доғистон Ш.А.Мирзоев навиштааст: «Таҷрибаи ҳазорсолаи тарбия ба мардум имкон дод шароитҳоро муайян кунанд, ки ин ё он усули тарбия дар кадом ҳолат самараноктар аст. Ба ин муносибат “тавсияҳои методӣ”-и педагогикаи мардумӣ хеле аҳамиятноканд, ки чунин талаботро ба миён гузоштаанд: воситаю усулҳои тарбия, ба назар гирифтани ҳуқуқ ва синну соли бачагон, дар бораи мазмуни қирдор, сухан ва усулҳои онҳо фикр қардан, ҷойи сухан ва рафторро доништан, тадбирро риоя қардан; содиқ, некроҳ ва ростгӯ будан» [117,106].

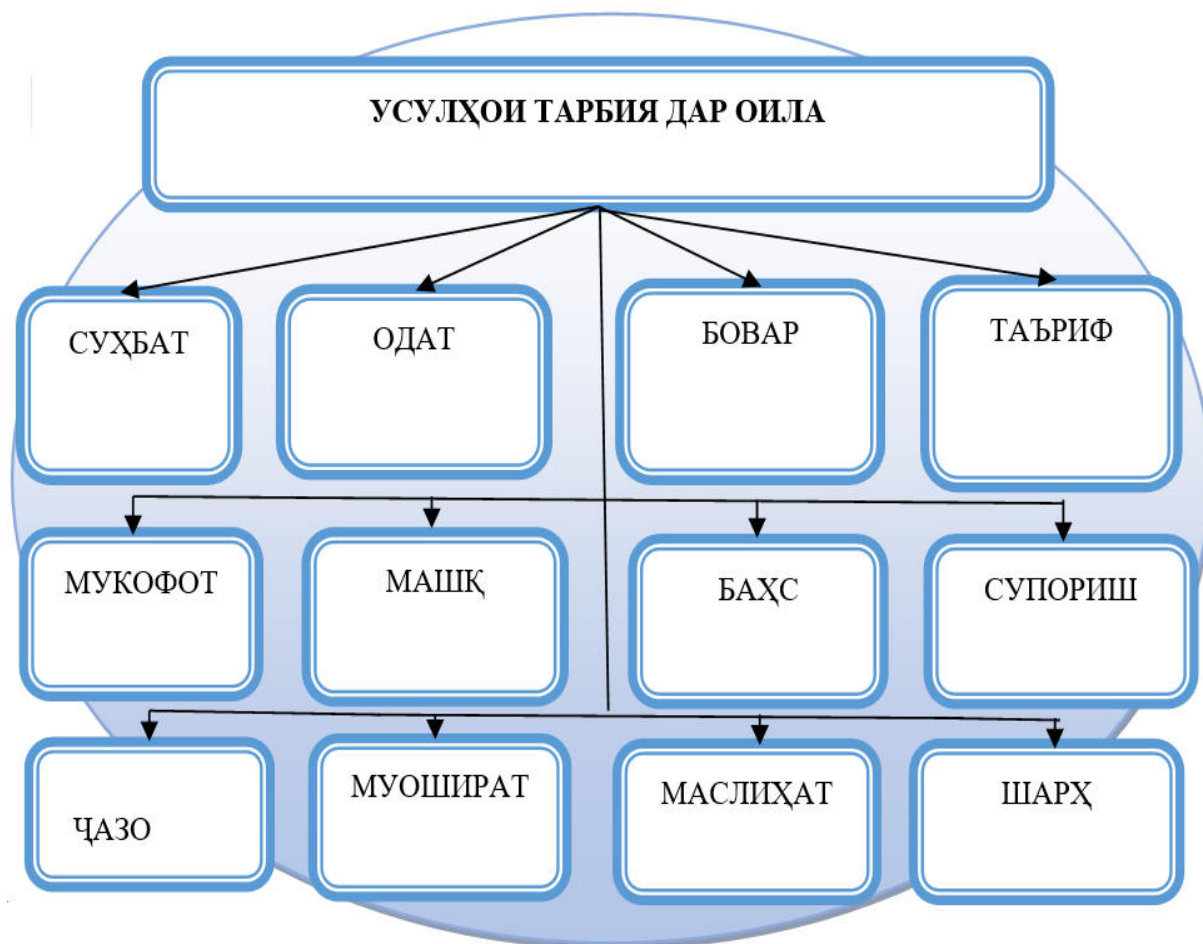
Дар фарҳанги этнопедагогии мардуми тоҷик усулҳои зиёде барои тарбияи насли наврас мавҷуданд. Дар байни онҳо сухбат, одатқунонӣ, шарҳдиҳӣ, боварқунонӣ, таъриф қардан, муқофот додан, машқ қардан, баҳс қардан, супориш додан, муошират қардан, маслиҳатдиҳӣ машҳуртарин усулҳо буданд.

Сухбат усуле мебошад, ки барои тарбияи фарзандон аз ҷониби калонсолон ва одамони соҳибтаҷриба истифода мешавад. Олими рус Л.И.Федорова нерӯи ҷалбкунандаи сухбатро ҳамчун усули тарбия тавсиф намуда, зикр қардааст, ки «Сухбат, ки бузургтарин арзиши ахлоқии инсон аст, дар муошират, бозиҳо, шӯҳӣ, суруд, муаммо, зарбулмасалу мақол, афсона ва ғайра истифода мегардад. Дар шаклҳои шифоҳӣ таъсирбахш ба ҳиссиёт, шуур, рафтор қувваи сухани некро бузург аст» [191,15].

Хусусияти фарҳанги этнопедагогии мардуми тоҷик ин аст, ки на танҳо ба фарзандони худ, инчунин ба насли навраси маҳалла низ бо сухбати худ таъсир мерасонанд.

Дар анъанаи халқи тоҷик, дар воҳӯрӣ аз кӯдак меҷурсанд, ки ӯ писари кист, кучо меравад? Ё худ ҷавон метавонад барои маслиҳат ба пирон муроҷиат кунад. Мавзӯи сухбат метавонад падидаҳои гуногуни табиӣ ё

ҳолатҳо аз ҳаёт бошад, ки насли наврас дар бораи он дониши кофӣ надоранд. Мӯйсафедон саволҳои андешамандона дода, ба наврасон имконият медоданд, ки пеш аз ҷавоб андеша кунанд. Баъзан барои мисол афроди муътабар ва соҳибмаълумотро ҳамчун намуна барои насли наврас меоварданд, ки дар ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас нақши сазовор доштанд.

Расми 4. Усулҳои тарбия дар оила

Дар таҷрибаи тарбиявии халқ усули дигар – одатқунонӣ мавқеи хос дошт. Меҳнат ва ахлоқ ҳамчун мафҳумҳои ягонаи ҷудонашаванда амал карда, меҳнатдӯстӣ яке аз сифатҳои хуб доништа мешуд. Аз ин рӯ, усули одатқуниро пеш аз ҳама барои аз хурдсолӣ ба меҳнат ошно кардани бачагон истифода мебарданд. Шахсони калонсол ҳангоми омӯзонидани касбу кор тарзи иҷрои онро ба фарзандон нишон медоданд. Вақте ки ба наврас даравидани алафро меомӯзонид, падар дасти писарашро дошта мефаҳмонд, ки онҳо бояд чӣ тавр иҷро кард.

Дар сари чархи ресандагӣ, қолинбофӣ, кор дар саҳро, ҳангоми тоза кардани хонаҳо ва ҷомашӯӣ модаркалонҳо ба наберагонашон корро ёд меоданд. Одат кардан дар натиҷаи машқҳои тақрорӣ ба вуҷуд меояд. Ҳангоми иҷрои супоришҳо то ташаккул ёфтани маҳорат одаткунӣ мустаҳкам карда мешуд. Фарзандон дар натиҷаи меҳнат кардан аз муваффақияташон шуданашон шод мешуданд. Онҳо дар назди падару модар барои нишон додани маҳорати худ кӯшиш мекарданд. Дар асоси бисёр машқ кардан одат ба вуҷуд меояд, ки ба кори ҳаррӯза мубаддал мегардад.

Одат аз назари К.Д.Ушинский «ҳамон ҷараёнест, ки ба воситаи он эътиқодҳо аз майл ва фикр ба амал мубаддал гардонида мешавад» [185,99].

Калонсолон дар таълиму тарбия ҳамзамон усули шарҳ доданро истифода мебаранд. Волидайн бо ҳамроҳии фарзандон ғайрияти меҳнатӣ намуда, ба онҳо ҷузъиёти ҳангоми амалҳо анҷом додашударо шарҳ медиҳанд. Ҳангоми ба коре муваффақ шудан, волидайн онҳоро ҳавасманд меkunанд. Ҷузъиёти иҷрои корро фаҳмонида, ба таври муфасссал шарҳ медиҳанд, ки чӣ тавр корҳоро иҷро намоянд. Дар рафти суҳбат ба наврасон ҷузъиёти асосӣ баён карда мешаванд. Ҳангоми нақли афсонаву ҳикоя калонсолон мафҳумҳо ва ибораҳои мушкилро шарҳ меоданд. Инчунин, дар бораи қаҳрамонони ҳикояҳо нақл намуда, аз лаҳзаҳои ҳаёт мисолҳо меоварданд. Аз ин рӯ, калонсолон ва падару модарон шарҳро ҳамчун яке аз усулҳои тарбиявӣ дар ташаккули хислатҳои ахлоқии фарзандон бештар истифода мебаранд.

Дигар усули тарбияи ахлоқӣ - усули бовар кунонидан аст. Ин ҷо сухан дар бораи чӣ тавр назари дурусти насли наврасро нисбат ба ҳодисаҳо ва объектҳои алоҳидаи ҳаёт ташаккул додан меравад. Боварӣ ақидаҳоро ташаккул медиҳад. Дар тарбияи насли наврас, бахусус дар ташаккули ахлоқу одоб, ки дар он шаъну шарафи мард, номуси зан, покию ифғати тоҷикон дар мадди аввал гузошта шуда буд, усули боваркунонӣ нақши бузург дошт. Эътиқод нисбат ба олам, дин, оила, авлод ба меъёрҳои асосӣ табдил ёфтанд. Онҳо асоси анъана ва расму оинҳои тоҷиконро ташкил меоданд.

Калонсолон ҳангоми ташаккули эътиқод, овардани далелҳо аз китоби

«Қуръон», гуфтаҳои ҳақимони муътабар, андешаи бузургонро ба сифати далел истифода мебарданд. Онҳо то ҳади имкон мисолҳои равшан ва баъзан оддиро истифода мебарданд. Аз ин рӯ, ҳангоми иҷрои ҳама гуна супориш розигии калонсолон талаб карда мешуд. Чунин диққати калонсолон бачаҳоро руҳбаланд мегардонд. Онҳо ба ғаъолияти меҳнатӣ ва сари вақт иҷро намудани супоришҳо водор мегардиданд.

Яке аз усулҳои таъсирбахш дар тарбияи наврасон ин усули таъриф кардан аст. Ин яке аз усулҳое мебошад, ки барои рӯҳбаланд кардани фарзандон таъсири судманд мерасонад. Мардум чунин мешумориданд, ки таъриф боиси хурсандию эътимод мегардад. Занон аксар вақт ҳангоми анҷом додани корҳои муайяни хона, пас аз рӯбучин ва шустан, наврасонро таъриф мекарданд. Аксар вақт таърифу ғаъолияти меҳнатии насли наврас дар маҳалла мавриди муҳокима ва баҳси калонсолон мегардид.

Мукофот чунин таъсиррасонии педагогӣ ба бача ё коллектив аст, ки бо кӯмаки он баҳои мусбати одобу рафтори шахси алоҳида ё коллективро ифода менамоянд. Мукофот ҳамчун усули дигари тарбия баъд аз таъриф дар шаклҳои гуногун истифода мешуд. Одатан он ба шавқу ҳавас ва эҳтиёҷоти наврасон мувофиқ буд. Дар овони кӯдакӣ волидайн бо дастони худ бозичаҳо месохтанд, то ба фарзандонашон ҳамчун мукофот диҳанд ва баъзан шириниҳо ва меваҳо беҳтарин маводи руҳбаландкунанда буданд. Агар бачагон сазовори мукофот доништа шаванд, аз ғаъолияти рафтори худ қаноатманд мегарданд.

Дар ташаккули одатҳои маънавию ахлоқӣ ва малакаю маҳорати меҳнатӣ дар оилаи тоҷикон аз ҳама бештар усули машқ истифода мешуд. А.С.Макаренко тарбияро машқи рафтор меҳисобид. Аҳаммияти машқи тарбиявӣ дар он аст, ки ташкили дуруст, оқилонаи ҳаёт ва ғаъолияти гуногунҷабҳаи бачагонро дар асоси меъёрҳои қоидаҳои ҷамъиятӣ тақозо мекунад. Машқ хусусиятҳои ба худ хосро молик аст. Педагоги тоҷик Юнусов Ӣ. таъкид намудааст, ки «машқи ахлоқӣ фақат баргаштан ба ягон ҳаракату рафтор, такрори он нест, балки ба кор бурдану истифода намудани

талаботҳои ҳаёт дар вазъияти гуногун мебошад, ки дар охир тарбиятгиранда дар вазъияти гуногун таҷрибаи чӣ тавр рафтор карданро ҳосил хоҳад намуд» [239,170].

Мардуми тоҷик дар тарбияи насли наврас ташаккул додани малакаи дар ҳар як вазъияти муайян мувофиқи меъёрҳои муқарраргардидаи ҳаёт амал кардан ва дурусту зуд иҷро намудани вазифаҳои муайяни меҳнатиро мақсади асосӣ медонист. Пиронсолон ба наврасон таъкид менамуданд, ки ҳангоми вохӯрӣ бо калонсолон ва меҳмонон чӣ гуна муошират намоянд. Илова бар ин, наврасону насли наврас аз саломатӣ, рӯзгор ва хонаводаи меҳмон ё хешовандон пурсон мешуданд.

Эҳтиром нисбат ба калонсолон на танҳо аз салом, балки аз иҷрои дақиқу саривақтии дастуру супоришҳои онҳо иборат буд. Ба салому алейк дар маҳаллаҳо диққати зиёд дода мешуд. Мутаассифона, дар замони мо падару модарон ин усули санҷидашударо кам истифода мекаранд.

Супориш усули дигари тарбияи насли наврас буд, ки калонсолон ба имкониятҳои ҷисмонии наврасону мувофиқ намуда, иҷрои онро талаб мекарданд. Супоришҳоро сари вақт иҷро кардан лозим буд ва тариқи иҷрои онҳо дар наврасон итоаткорӣ инкишоф меёфт. Калонсолон ба насли наврас супориш медоданд ва иҷрои онро назорат мегирифтанд. Ба насли наврас супориш дода мешуд, ки ба деҳаи ҳамсоя рафта, хабари заруриро бирасонанд ё чизи заруриро биёранд. Барои софдилона ба ҷо овардани супоришҳо аксар вақт барои ин миннатдорӣ баён карда, онҳоро бо тухфаҳо руҳбаланд менамуданд. Одатан, дар забони пиронсолони рӯзгордида талабҳо муътадил ва ором садо медоданд.

Маслиҳат яке аз воситаҳои собитшуда ва хеле муассири ташаккули шуури насли наврас аст. Ин як навъ воситаи таъсиррасонӣ ба одоби ахлоқи насли наврас аст. Маслиҳатро маъмулан наслҳои калонсоли ҷомеа ҳангоми зарурати қабули қарори дуруст аз рӯи ягон масъалаи мушкил баргузор мекунанд. Маслиҳат ҳамчун воситаи таъсиррасонӣ ба насли наврас сурат мегирифт. Вақте калонсолон сухан мегуфтанд, ҳама бодикқат гӯш мекарданд.

Ҳамаи гуфтаҳои дар болозикршуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки фарҳанги этнопедагогии мардуми тоҷик, расму оинҳои оилавӣ, нақлу супоришҳои калонсолон барои ташаккули тарбияи ахлоқии насли наврас хеле муҳим буда, аз таҷрибаи ҳаёти гирифта шудаанд. Аҳамияти истифодаи ғояҳои этнопедагогика дар он аст, ки он якҷоя бо пешравии ҷомеа нашъунамо меёбад. Метавон гуфт, ки «ташаккул ва нақши насли наврас дар оила, ҷомеа ва давлат аз таълим, тарбия ва риояи меъёрҳои ахлоқӣ вобастагии қавӣ дошта, дар ин раванд аз фарҳангу маънавияти бӣниёгон ва меъёрҳои ҳукукиву дастурҳои илмӣ-методӣ ба қор гирифтани аз манфиат ҳолӣ нест» [209,195]. Инро тамоми таърихи гузаштаи ҷомеаи инсонӣ тасдиқ мекунад. Эҳтирому муҳаббат нисбати афкори ахлоқии ниёғони худ баҳри такомули шахсӣ мусоидат менамояд. Эҳтиром ба ниёгон, ба ҳонаи падар, ба оила дар ташаккули ҳисси ватандӯстӣ, масъулиятшиносӣ ва таҳаммулпазирӣ нақши муҳим доранд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми ҳеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон тақрор ба тақрор пурзӯр кардани қори тарбияи ахлоқии насли наврасро ба миён гузошта, чунин иброз доштанд, ки «сабаби асосии бадбахтии ҳар як миллат ва давлат эътибор надодан ба сифати мактабу маориф, саҳлангорӣ қардан ба тарбияи кӯдак аз хурдсолӣ ва фароҳам наовардани муҳити мусоид барои таълиму тарбия мебошад. Яъне то вақте, ки тамоми ҷомеа ба мактаб ва низоми маориф рӯй наоварад, миллат дастнигар, хору зор, таҳқиргашта ва афроди он моил ба ҳама гуна ҷиноятҳои сангину пешгӯйинашаванда боқӣ хоҳанд монд» [13]. Ин тадбири зарур дар таълиму тарбия, баланд бардоштани маърифати насли наврас аҳамияти калон дорад.

Гузаштагони соҳибхиради мо ба ҳар васила волидайнро ба он даъват кардаанд, ки нисбат ба қисмати фарзандон бепарво набошанд, онҳоро дастгирию раҳнамоӣ кунанд. Дар панду ҳикматҳои мутафаккирони тоҷику форс ва гуфторҳои халқӣ хуб гуфта шудааст, ки дуруст тарбия қардани фарзандро аз хурдсолӣ сар қардан лозим аст, зеро таъсири он дар синну соли

кӯдакӣ зиёд аст. Саъдии Шерозӣ гуфтааст: «дар хурдӣ таъсири тарбия бештар шавад, аз он ки дар бузургӣ» [232,235].

Донишманди тоҷик М.Орифӣ низ бар ин ақида аст, ки «дар одам хислатҳои хубро дар бачагӣ тарбия кардан осонтар аст» [131,14]. Дар педагогикаи мардумӣ оид ба ин масъала чунин зарбулмасалҳо мавҷуданд: «Дар бачагӣ хондан - нақш ба санг мондан», «Химча дар тариаш ҳам мешавад» ва ғайраҳо [79,198].

Фикрҳо дар бораи тарбияи дурусти фарзанд ханӯз то пайдоиши педагогикаи илмӣ дар педагогикаи халқӣ пайдо гардида, дар ҳаёту ҷамъият мақоми хосае доштанд. Далели ин фикр гуфторҳо ва панду ҳикматҳои халқӣ мебошанд: «Фарзанд азиз, одобаш аз вай азизтар», «Бача -лой, оча - кулол», «Фарзанди хуб боғи падар, фарзанди бад доғи падар» [79,195]. Падару модар бо орзую умеди неки оянда ба тарбияи фарзанд машғул шуда, дар роҳи ба камол расонидани вай азобу машаққати зиёдеро аз сар мегузаронанд. Барои он ки тарбияи кӯдак дар оила дуруст монда шавад, падару модар бояд ҳукуку вазифаҳои худ ва фарзандро донанд.

Ҳамин тавр, педагогикаи мардумӣ дар асоси ғояҳои ахлоқии тарбия бунёд ёфтааст, ки он дар осори шиғоҳии халқ инъикос ёфтааст. Дар зарбулмасалу мақолҳо, дostonҳо, ривоятҳо, хусусан дар афсонаҳои сершуморе, ки дар онҳо муборизаи некӣ нисбати бадӣ махсусан ба чашм мерасад, ба тарбияи ахлоқии фарзандон диққати махсус дода мешавад. Дар асари худ «Гуманизми педагогикаи халқӣ ва таъсири он ба инкишофи фарҳанги педагогӣ» Стелмахович М.И. қайд кардааст, ки «дар зарбулмасалҳо муҳаббати падару модарон ба фарзанд, муҳаббати беканори модарона ва дили меҳрубони модар зиёд ифода шудааст» [168,75].

Вале қайд кардан зарур аст, ки ҳоло дар ҷомеа чунин камбудихо дар тарбияи насли наврас ба чашм мерасанд:

1) Аксарияти падару модарон нисбати таълиму тарбияи фарзандон беаҳамиятӣ зоҳир мекунанд. Тадқиқотҳо нишон додаанд, ки ба истиснои

баъзе ҳодисаҳои номатлуб сабаби асосии бемуваффақиятии тарбияи оилавӣ аз суғуб будани мавқеи педагогии калонсолон ва волидайн иборат аст.

2) Яке аз сабабҳои пағуб будани тарбияи ахлоқии фарзандон аз ҳағ зиёд хусусияти ҳуқуқуравӣ доштани тарбияи оилавӣ аст. Дар чуғин ҳонавода наврасон муқтақилона қарор қабул карда наметавонанд, онҳо ба қувваю имқониятҳои худ боварӣ надоранд. Хоҳиши фарзандон, майлу рағбати онҳо бо ҳар гуна эродҳо пахш карда мешаванд.

3) Сабаби дигари камбудии тарбияи оилавӣ, ки раванди тарбияро ҳеле душвор мегардонад, аз он иборат аст, ки насли навраас аз ҳағ зиёд эрка ба воя расидаанд. Ин аз он чихат рӯй медиҳад, ки падару модарон фарзандони ҳудро аз ҳағ зиёд дӯстдорӣ карда, ҳама гуна гуноҳи онҳоро мебахшанд. Ҳар чӣ ки онҳо хоҳанд, муҳайё меқунанд. Ин ҳолат бештар дар ҳамон оилаҳое рӯй медиҳад, ки ҳудашон азобу уқубати рӯзгорро қашида бошанд. Онҳо қӯшиш меқунанд, ки бачагонашон азоб накашанд, маҳрумиятҳоро набинанд. Ин муносибати падару модарон ба дараҷае оварда мерасонад, ки бача дар оила танҳо худбин ба воя мерасад.

4) Бемасъулият будани баъзе падару модарон ба тарбияи фарзанд ҳам яке аз сабабҳои бемуваффақиятии тарбияи оилавӣ мебошад. Агар падару модарон ба ҳонишу қорҳои қамъиятӣ ва ба олами ботинии фарзанд қоригболӣ қунанд, он гоҳ фарзанд маҷбур мешавад, ки майлу хоҳишҳои ахлоқии дар худ пайдошударо берун аз ҳона бо ёрии воқеаҳои тасодуқуфиву рақиконаи ҳарҳела қонеъ гардонад. Чуғин ҳолатҳо боиси вайрон шудани тарбияи насли навраас мегарданд.

5) Мутаассифона, дар замони муосир, қомеа ба вазъи бухронии маънавият ва ахлоқ рӯ ба рӯ гардидааст. Дар қомеаи Ғарб нисбати чуғин ҳодисаҳо, ба мисли шаҳвоният, алоқаи ҳамқинсон, қоҳишағӣ ва ғайра бетарафӣ ба назар мерасад. Дар шароити қаҳонишавии бемайлон ин падидаҳои номатлуб, мутаассифона, ба қомеаи мо низ ворид шуда истодаанд. Баъзе тамоюлҳое ба назар мерасанд, ки ба насли навраас таъсири манфӣ мерасонанд. Мо онро, махсусан дар сатҳи пасти муносибатҳои оилавӣ ва кам гардидани масъулияти

калонсолон дида метавонем.

Бояд қайд намуд, ки як силсила қонунҳо ва барномаҳои давлатӣ қабул гаштаанд, ки аксарияти онҳо равандҳои номатлубро пешгирӣ менамоянд. Вале дар ҳаёти ҷомеаи муосир, хусусан дар байни насли наврас муаммоҳои ҳалнашуда ҳоло ҳам ба назар мерасанд. Мо чунин андеша дорем, ки яке аз сабабҳои он коҳишёбии арзишҳои оилавӣ, ахлоқӣ, фарҳангӣ, бемасъулиятии волидайн ва ҷомеа маҳсуб меёбад. Сабаби дигар ин аст, ки дар шароити рушди ҷаҳонишавӣ, дар ҷомеаи муосир бештар ҳодисаҳои ғайриахлоқӣ паҳн мешаванд. Дар ин ҳолат, таъсири ҷомеа ба насли наврас ва ҷавонон сусти мегардад. Ба андешаи мо, ба тарзи ҳаёти ҷомеаи мо ахлоқи фарҳанги Ғарб таъсири манфии худро расонида истодааст, ки ба тарбияи ахлоқии насли наврас зараровар аст.

Маълум аст, ки оила аз рукнҳои асосии ҳастии ҷомеа мебошад. Он вазифаи хеле бисёру ҳаётан зарури иҷтимоӣ, ба монанди бақои насл, тарбия, таълим, ахлоқ, эстетика, маишат, иртибот ва ғайраро иҷро мекунад. Дар ҳамаи давраи замони мафҳуми «оила» ва «оиладорӣ» барои мардуми тоҷик басо азизу муқаддас аст. Зеро дар баёни оила пеши назар ду шахсияти бузург – падар ва модар намудор мешаванд ва дар ҳаёт ҳама барояшон эҳтиром мегузоранд. Агар оила аз ҷиҳати маънавию ахлоқӣ устувору пойдор ва солим бошад, ҷомеа низ устувору пойдор гардида, пеш меравад. Оила тавассути таваллуду тарбияи кӯдак ба ҳаёти ҷомеа мепайвандад. Ташкили хонавода, шароити мусоиди зиндагӣ, рушди ҷисмонӣ равонӣ ба тарбияи ахлоқӣ ва маънавии наврас бетаъсир нест. Инсон, оила ва ҷамъият се мафҳуми муҳимтарини фалсафаи ҳаётанд. Яке аз вазифаҳои асосии оила таълим ва тарбияи фарзанди нақҷунон, ватандӯст ва худшинос мебошад. Фарзанд аввалин маротиба мафҳумҳои Ватан, падар, модар, дӯст доштан, озодӣ, асолати мард ва занро маҳз дар оила дарк менамояд.

Тарбияи оилавӣ зухуротест, ки барои тарбияи фарзанд замина мегузорад. Зеро маҳз дар муҳити оила бо кӯшишҳои бевоситаи насли калонсол, волидайн, пайвандон ва хешовандон фарзандон неку бадро

мефаҳманд. Тарбияи ахлоқӣ, ҷисмонӣ, зебоишиносӣ, меҳнатдӯстӣ, рафоқат, дӯстӣ, озодипарастӣ маҳз дар оила оғоз мегардад.

Мувофиқи мақсад мебуд, ки баробари одоби оиладорӣ ба нақшаи таълимии мактабҳо илмҳои мантиқ, ахлоқ, зебоишиносӣ, ҷомеашиносӣ дохил гарданд. Ҷорӣ кардани ин илмҳо дар мактаб тақозои замон аст, зеро мо дар замони суръатафзо, рушди технологияҳои нави иттилоот, вусъат ёфтани раванди ҷаҳонишавӣ қарор дорем. Ҷаҳонишавӣ, баробари ҷиҳатҳои мусбат, мушкилоти нав эҷод кардааст, боиси бархӯрди фарҳангҳо, муборизаи мафкура, ҷанги иттилоот гаштааст.

Аз ин ҷо хулоса баровардан мумкин аст, ки таълиму тарбия дар пайвастагии мутақобилаи се ниҳоди иҷтимоӣ: оила, муассисаи таълимӣ ва ҷомеа рӯҳу равони воқеӣ пайдо мекунад. Аммо ба ин се ниҳод муҳити атроф ва фазои иттилоотӣ, ки дар натиҷаи раванди ҷаҳонишавӣ вусъати азиме пайдо кардааст, таъсири зиёд мерасонад. Фаромӯш набояд кард, ки тарбияи насли наврас самти муҳими ғаёлияти муассисаи таълимӣ низ мебошад.

Ҳамин тавр, мо арзишҳои асосии тарбияи оилавино дар фарҳанги этнопедагогии халқи тоҷик, дар нуктаҳои зерин қайд менамоем:

Оила низоми мураккабест, ки тамоми унсуру рукнҳои он бо ҳам мувофиқу созгоруна бояд ғаёлият намоянд. Чунин ғаёлияти созгору мақсаднокро маҳз сарвари оила таъмин карда метавонад, ки дорои қобилияти санъати идоракунист. - масоили дигаре, ки барои рушди оилаи солим муҳим аст, панду насиҳати калонсолон, падарбузургу модаркалонҳои хонавода мебошад. Вазифаҳои асосиро дар оила падар ва модар иҷро мекунанд. Уҳдадорҳои волидайн дар тарбияи фарзанд ва ҳамзамон нигоҳубини волидайн аз ҷониби фарзандон дар пирӣ аз меъёрҳои муҳими ахлоқии мо маҳсуб мешавад.

Оила ҳамчун ниғаҳбони анъанаҳо ва урфу одатҳо, ниҳоди асосии тарбияи насли наврас, ҷузъи ибтидоии ҷомеа ва давлат арзиши баланд дорад. Аз ин ҷост, ки ҳам дар педагогикаи халқӣ ва ҳам дар педагогикаи илмӣ ба масъалаи тарбияи оилавӣ диққати хеле калон дода шудааст. Дар байни

мардуми тоҷик қатъиян риоя кардани урфу одатҳои наслҳои калонсол муҳим ҳисоб карда мешавад. Ба ин қоида бачагону наврасон, писарону духтарон риоя меkunанд. Оилае, ки дар он шахсони калонсолу ботаҷриба умр ба сар мебаранд, барои ҳалли масъалаҳои зиёд кӯмаки онҳо ба мушоҳида мерасад.

Гузаштагони соҳибхиради мо ба ҳар васила волидайнро ба он даъват кардаанд, ки нисбат ба қисмати фарзандон бепарво набошанд, онҳоро дастгирию раҳнамоӣ кунанд. Дар панду ҳикматҳои мутафаккирони тоҷику форс ва гуфторҳои халқӣ хуб гуфта шудааст, ки дуруст тарбия кардани фарзандро аз хурдсолӣ сар кардан лозим аст, зеро таъсири он дар синну соли кӯдакӣ зиёд аст.

3.2. Фарҳанги таҳаммулпазирӣ этникии насли наврас ҳамчун воситаи пешгирии низоъҳои байналмилалӣ

Дар шароити ноустувори иҷтимоию иқтисодӣ нақши фарҳанги миллӣ дар тарбияи таҳаммулпазирӣ ҳамчун чузъи фарҳанги маънавию ахлоқии шахсият хеле меафзояд. Таҳаммулпазирӣ ва инсонгарой омили беҳтарини ба даст овардани сулҳу ҳамдигарфаҳмӣ байни қавму миллатҳои гуногун ва пойдор доштани тинчию оромӣ мебошад.

Меҳвари асосии тарбияи таҳаммулпазирӣ арзишҳои инсондӯстӣ ва инсонпарварӣ ташкил медиҳанд. Онҳо барои рушди ахлоқии насли наврас шароити мусоид фароҳам меоранд. Солҳои охир масъалаи баланд бардоштани ҳисси таҳаммулпазирӣ насли наврас ба масъалаи аввалиндараҷа ва ҳалталаби соҳаҳои мухталиф табдил ёфтааст. Мафҳуми «таҳаммулпазирӣ» бо номҳои сабр, шавқат, ҳамдардӣ, меҳрубонӣ тавҷам мебошад.

Таҳаммулпазирӣ ба рафтори манфии насли навраси муосир муқовимат мекунад. Имкониятҳои тобеъ кардану идора кардани шуури насли наврас, ки тариқи технологияҳои иттилоотӣ ба вучуд омадааст, муаммоҳои душворро дар ҷомеа ба вучуд оварданд. Дар натиҷа насли наврас тарбияи ахлоқӣ,

арзишҳои фарҳангӣ, мансубияти этникӣ, эътиқоди ватанпарастӣ ва арзишҳои миллиро аз даст медиҳанд.

Ҳангоми таҳлили мафҳуми «таҳаммулпазирии байни миллатҳо» арзишҳои ахлоқии милли хеле зарур мебошанд. Хислати таҳаммулпазирӣ муҳимтарин хусусияти инсонӣ босабр мебошад. Хусусияти таҳаммулпазирии байни миллатҳо аз таҷрибаи таърихӣ онҳо вобаста аст.

«Таҳаммул – ба сахтӣ тоб овардан, сабру тоқат доштан, махсусан дар вақти сахтию машаққат мебошад» [189,354].

Яке аз муқаррароте, ки дар он кӯшиши бартараф намудани моҳияти манфӣ ва таъкиди ҷанбаи мусбӣ дар фаҳмиши таҳаммулпазирӣ роҳандозӣ шудааст, дар «Эъломияи принципҳои таҳаммулпазирӣ» дода мешавад. Дар он гуфта шудааст: «Эҳтиром, қабул ва фаҳмиши дурусти гуногунрангии маданияти олами мо, шаклҳои худифодакунии мо ва усулҳои зоҳиршавии фардиатнокии инсонӣ аст. Ба он дониш, кушодагӣ, муошират ва озодии фикрҳо, вичдон ва эътиқод мусоидат мекунад. Таҳаммулпазирӣ, ин пеш аз ҳама муносибати ғайбӣ, ки дар асоси эътирофи ҳуқуқҳои умумӣ ва озодиҳои бунёдии инсон ташаккул меёбад. Ҳамзамон, таҳаммулпазирӣ ба ҳар як одам, бе ягон маҳдудият, додани имконияти инкишофи иқтисодӣ ва иҷтимоиро талаб мекунад. Он худбаробаркунии /идентификация/ шахсро аз рӯи ҳамаи нишонаҳо-миллӣ, ҷинсӣ, табақавӣ ва ғ. дар назар дорад. Бетаҳаммулӣ, беэътинойӣ, радкунии, ҷудо намудан, сабаби ҳолатҳои афтодарӯхӣ, душманӣ, таассуб шуда метавонанд» [111,86].

Мафҳуми «таҳаммулпазирии байни миллатҳо» - ро шарҳ медиҳем. Таърифи мазкур фаҳмиш ва қабули шахси дигарро бо тамоми хислатҳои гуногуни ӯ, эътирофи фарҳанги ӯ, намудҳои эътиқод дар бар мегирад. Дар асоси ин таъриф мо зерини мафҳуми «таҳаммулпазирии байналмилалӣ» хислатҳои шахсиеро мефаҳмем, ки анъана ва урфу одатҳои одамони ба дигар қавмҳо мансуббударо эҳтиром мекунад ва бо намояндагони миллатҳои дигар муносибати таҳаммулгаро дорад.

Таҳлили муаммои таҳқиқот нишон медиҳад, ки «таҳаммулпазирии байналмилалӣ» хислати ахлоқии шахс буда, эҳтиромро нисбат ба намояндагони миллатҳои гуногун тавлид месозад. Таҳаммулпазирӣ муносибати шахсро нисбат ба фарҳангу эътиқоди миллатҳои дигар нишон медиҳад ва ба андешаи мо, сиёсати таҳаммулпазирӣ бояд дар асоси масъулиятшиносӣ ба роҳ монда шавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз хиради азалии одамдӯстию таҳаммулпазирии халқи қадима ва соҳибфарҳанги тоҷик заминаҳои бозғайимии рушди ҷомеаи ояндадор ва таълиму тарбияи насли наврас пурра ба роҳ монда шудааст. Фазаи ободу ороми имрӯзаи демократӣ дар кишвар имконияти мусоид фароҳам овардааст, ки ғояҳои таҳаммулпазирӣ байни мардум тарғиб карда шуда, дар чараёни таълиму тарбияи насли наврас ба он эътибори аввалиндараҷа зоҳир карда шавад.

Дар даврони соҳибистиклолӣ бисёр санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ қабул гардиданд, ки барои тарбияи таҳаммулпазирӣ мусоидат менамоянд. «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» яке аз санадҳои асосии тарбияи ахлоқӣ ба ҳисоб меравад. Оид ба тарбияи таҳаммул ва тоқатпазирӣ дар Консепсия чунин гуфта шудааст: «Таҳаммул ва тоқатпазирӣ аз эҳтироми ақидаи дигарон ба миён меояд. Шахс бояд бо ҳамсухбат ва мунаққиди худ тоқатпазир бошад. Ба сухани дигарон, ки аз ақидаи ӯ фарқ мекунад, ботаҳаммул гӯш дода тавонад. Тоқатпазир будан яке аз сифатҳои мусбати муносибати башардӯстона ва шаҳрванд ва сабабгори асосии пешгирӣ кардани низоъҳои эҳтимолии дар байни шаҳрвандон ба амалоянда мебошад» [2,22].

Таҳаммулпазирии этникӣ, пеш аз ҳама, муносибати байниҳамдигарии намояндагони миллатҳои гуногунро ифода намуда, бо хислатҳои эътимодноқӣ, ахлоқӣ, устувории ҳиссиётӣ, фаъолияти дипломатӣ муайян карда мешавад. Табиати муносибати шахс бо дигар аъзоёни гурӯҳ аз нотақрории рафтори шахс вобаста аст, зеро ин ба ҷузъҳои дахл дорад, ки аксуламали рафторро дар муҳити иҷтимоӣ муайян мекунанд. Рафтори шахс,

ки дар вазъиятҳои душвор зоҳир мешавад, аз хислате, ки дар зерин таъсири муҳити зист ва тарбияи ӯ ташаккул ёфтааст, вобаста аст. Роҳҳои муассири рушди таҳаммулпазирӣ этникӣ тавассути қорӣ намудани таҷрибаи педагогикаи халқӣ ва тарбияи насли наврас дар муҳити бисёрфарҳангӣ мебошад. Тарбияи насли наврас пеш аз ҳама, дар рушди иҷтимоии онҳо, ташаккули малакаи муошират бо намоёндогони миллатҳои гуногун дар муҳити бисёрфарҳангӣ ва пешгирии низоъҳои байнимиллӣ ифода меёбад.

Профессор Негматов С. чунин қайд кардааст: «Дар шароити муосир, ки муаммои ҳамдигарфаҳмӣ байнимиллӣ аҳамияти хоса касб мекунад, муколамаи фарҳангҳо воситаи ташаккули натавонҳо таҳаммулпазирӣ, балки эҳтироми ҳамдигар, маърифати гуногунрангии олами маънавияю модди мо, ниҳоят, воситаи ташаккули малакаи зистан ва муошират кардан дар кишвари гуногунмиллат арзиши баландро доро аст» [273,47].

Вобаста ба ин, Бобоева И.А. ба хулосае омадааст, ки «муколамаи фарҳангҳо натавонҳо воситаи маърифати фарҳанги миллати дигар, балки роҳи дуруст ворид шудан ба умқи фарҳанги худ ҳам мебошад. Муколамаи фарҳангҳо барои иҷтимоишавии шахсият ҳамчун ҳомии забон бо махсусияти этникии он мусоидат мекунад» [47,68].

Дар асоси гуфтаҳои боло мо аҳамияти нақши арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ, ба монанди некӣ, ватандӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, эҳтироми ҳамдигар, ахлоқу одоби ҳамида, масъулиятшиносӣ, муоширати касбиро зикр кардем, ки дар тарбияи фарҳанги таҳаммулпазирӣ байнимиллии насли наврас ва эҳтироми ҳуқуқҳо дар фазои бисёрфарҳангӣ хеле масъалаи мубрам мебошад.

Истифодаи арзишҳои педагогикаи халқӣ ва тарбияи муҳити бисёрфарҳангӣ, ки ба арзишҳои умумибашарӣ асос ёфтааст, дар раванди таълиму тарбия берун аз машғулиятҳои дарсӣ бо назари мусбат нисбати намоёндогони миллатҳои гуногун мусоидат мекунад.

Шахси таҳаммулпазир дар ҷомеа тарғибкунандаи сифатҳои беҳтарини инсонӣ ба шумор меравад ва ӯ ба атрофиён мурасокор, босабр ва

ботаҳаммул буданро меомӯзонад. Ҳамдигарро ҳурмат намудан, эҳтироми урфу одат ва анъанаҳои халқияти дигари ҳамзистро ба ҷо овардан, арзишҳои фарҳангиро омӯхтан ва ғояҳои пешқадами онҳоро ба фарзандону шогирдон таълим додан аз ғояҳои муҳими педагогикаи этникӣ ва ҳар як фарди ватандӯсту худогоҳ мебошад.

Бояд ёдрас шуд, ки фарзанд аз рӯзи ба дунё омаданаш, асосан дар муҳити як фарҳанг, яъне фарҳанги миллӣ тарбия меёбад. Бо мурури замон ва гузашти вақт муҳити оила, ҳамсоягон, ҳамсолон ва аҳли ҷомеа ба инкишофи ҳаматарафаи ӯ таъсири мусбӣ ё манфии худро мегузоранд. Муошират бо муҳити иҷтимоӣ ва таҳсил дар муассисаи таълимӣ фаҳмиш ва олами таҳаммулпазирӣро ӯро ташкил ва такмил медиҳанд. Ғайр аз он, дар Тоҷикистон бинобар зиндагӣ намудани қавму миллатҳои сершумор муҳити гуногунфарҳангӣ ба амал омадааст, ки дар чунин шароит албатта, масъалаи тарбияи таҳаммулпазирӣ аҳамияти муҳим касб менамояд.

Ҳар як халқ дорои анъана ва фарҳанги худ мебошад. Дар шароити гуногунфарҳангӣ дар асоси арзишҳои инсонгарой сарчамъ намудани ҷомеа, ҳимоя намудани манфиатҳои шахс, таълим ва тарбияи насли навраси сазовори кишвар, ҳифзи манфиатҳои марзу буми мамлакат аҳамияти муҳим дорад. Барои ба амал баровардани ҳадафҳои мазкур ҳамдигарфаҳмии аҳли ҷомеа, эҳтироми якдигар ва урфу одатҳои қавму миллатҳои ҳамзист хеле муҳим мебошад. Бинобар он, тарбияи шахсияти сулҳовар, ки ба ташаккули таҳаммулпазирӣ алоқаманд аст, дар педагогикаи этникӣ мақоми хосаро ишғол менамояд. Чи хеле ки муҳаққиқ Бобоева С. қайд кардааст, «давлатҳои муосир ҷонибдори онанд, ки баҳри барқарор намудани якдигарфаҳмӣ, дастгирӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёту фаъолияти ҷомеа кӯшиш намоянд. Сулҳу субот, оромиву осоиштагӣ, рушди ояндаи ҳар як ҷомеа аз он вобастагӣ дорад, ки то чӣ андоза меъёрҳои таҳаммулпазирӣ муносибатҳои байниҳамдигарии аъзоёни он мустаҳкаманд» [48,193].

Чи хеле ки маълум аст мақсади асосӣ ва ниҳонии соҳаи маорифу тарбияи насли навраси заковатманду хирадпеша, оқилу донишманд, бофарҳангу

боадаб ва таҳаммулпазир мебошад. Ба ин мақсади олий метавон танҳо тавассути такмилу ислоҳоти соҳаи маорифу мактаб, вусъати сифати таълим, баланд бардоштани маърифату маҳорати касбии омӯзгор муяссар гардид.

Дар даврони истиқлолияти давлатӣ ҳифзи асолат, ҳувияти миллӣ, расму оин, забони давлатӣ, садоқату вафодорӣ ба арзишҳои фарҳангӣ ва умумибашарӣ, риояи одоби ахлоқи миллӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор меравад. Замони муосир тақозо дорад, ки сатҳу сифати таълими кулли ҷанҷо, ҳоса илмҳои инсоншиносиву ҷомеашиносӣ ба таври бояду шояд баланд бардошта шавад. Нақшаҳои таълимии мактабҳо ҷавобгӯи талаботи замон бошанд, омӯзгор пайваста бо ҷаҳа маърифату маҳорати касбиро такмил дода, дар дили шогирдон оташи муҳаббатро нисбат ба илм афрӯзад, дар онҳо волотарин ҷазилатҳои ахлоқ - ҳирадмандӣ, одамият, ватанпарварӣ, ифтихори миллӣ, меҳнатдӯстӣ, созандагӣ, таҳаммулпазирӣ ва эҷодкориро парварад, то ки наврасон ҳамчун фарзандони арзандаи миллат ва замон ба воҷа расанд.

Ҳадафи аслий ва ниҳоии таълиму тарбия тайёр кардани инсонии соҳибмаърифат, ҷавобгӯ ба талаботи замон, бофарҳанг ва мутамаддин аст. Ҷавонони оянда ҳатман бояд донишҳои мукаммали таҳассусӣ дошта бошанд, ки ин амри зарурист, вале таҷрибаи ҳаёт, талаботи ҷамъият тақозо доранд, ки ҳар як ҷавон бояд ҷаҳонбинии илмӣ, тафаккури мантиқӣ, мафкураи солим, ахлоқи ҳамида, завуқу таъби зебоиписандӣ, ҳисси ифтихори миллӣ низ дошта бошад, соҳиби ахлоқ, маънавият ва ҳислати одамигарӣ бошад. Аз ин гуфтаҳо маълум мегардад, ки ҳислатҳои ахлоқию маънавий барои ҳар як фарди бонангу номус, ҳоса насли наврас зарур, аввалиндараҷа ва муқаддам мебошанд. Тарбияи ахлоқию маънавии наврасон танҳо ба воситаи машғулиятҳои тарбиявӣ, маҳфилҳои адабиву бадеӣ, панду андарзи устодону калонсолон, назорати волидон ва ғайра анҷом намеёбад, ба ҳадафи аслии худ намерасад. Албатта, ин ҳама тадбирҳо заруранд, вале аслан тарбияи ахлоқию маънавий ба таври боистандӣ ба воситаи таълими илмҳои инсоншиносӣ анҷоми мантиқии худро касб менамояд, зеро ҳусусиятҳои фарқкунандаи онҳо ин аст, ки ду вазифаи муҳими иҷтимоӣ: ҳам маърифатӣ ва ҳам тарбиявиро иҷро

менамоянд, яъне ҳам дониш мебахшанд ва ҳам фазилатҳои муҳимтарини ахлоқию маънавиро ташаккул медиҳанд.

Тарбия низоми ниҳоят мураккаб аст. Чунон ки маълум аст, тарбия на танҳо вазифаи таълимгоҳхост, ҳамчунин, он ба дӯши оила, корхона, ҷойҳои ҷамъиятӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ низ алоқамандӣ дорад. Тарбия дар тамоми ҷаҳон ҷомеа бояд сурат гирад. Ҷомеа дар маърифат, камоли маънавии шахс, тарбияи инсонӣ комил масъул аст. Бо мақсади баланд кардани масъулияти падару модар, хусусан ҷомеа дар тарбияи кӯдак, муайян намудани вазифаҳои қишрҳои ҷомеа ва падару модар, дар мамлакат Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» қабул гардид. Акнун тамоми қишри ҷомеа бояд ҳисси масъулиятро барои таълиму тарбияи кӯдак бар дӯш гиранд. Дар раванди тарбия, баробари таълими илмҳои инсоншиносӣ, инчунин, адабиёт, санъат, мусиқӣ, театр, кино, телевизион, васоити технологияҳои нави иттилоот нақши бузург доранд. Таҷриба нишон медиҳад, ки дар ташаккулу тақомули олами маънавии инсон нақши илмҳои гуманитарӣ, инсоншиносӣ бузург аст.

Сол аз сол миқдори ҷинойт аз ҷониби наврасону ҷавонон, ҳодисаҳои вайрон шудани оила, худкушӣ зиёд шуда истодаанд. Сабаби инро бештар дар сусти назорати падару модарон, нуқси тарбияи оила, камбудии ҷаҳолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, дигар ниҳодҳои иҷтимоӣ мебинанд. Ин нуқтаи назар дуруст аст, вале аз иллатҳои асосӣ сусти тарбияи ахлоқию маънавии наврасон ва норасоии таълими донишҳои инсоншиносӣ дар таълимгоҳҳо мебошанд. Хонандагон дар мактаби миёна аз омӯхтани илмҳои ахлоқ, зебоишиносӣ, мантиқ, ҷомеашиносӣ, ки маҳз асоси ахлоқу маънавият ва таҳаммулпазириро ташаккул медиҳанд, маҳрум мондаанд.

Бояд зикр намуд, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмҳо ва суҳанронҳои худ такрор ба такрор пурзӯр кардани қишри тарбияи ахлоқию маънавии ҷавонро ба миён гузошта, баробари ин, дар мактабҳо аз нав ҷорӣ кардани ҷиҳди маърифати оиладориро муҳим донистаанд. Ин супоришу

вазифагузории Пешвои миллат дар баланд бардоштани маърифати наврасон ва таълиму тарбияи онҳо аҳамияти калон дорад.

Баъзе кишварҳои абарқудрат тавассути технологияҳои нави иттилоот фарҳанг ва идеологияи худро ба дигар давлатҳои хурд бор мекунад, ҳизбҳо ва ҳаракатҳои ифротӣ ҷавононро ба доми фиреб мекашанд.

Маориф, таълиму тарбия бояд ҷавобгӯи талаботи замон бошанд. Барои он ки ҷавонон дар зери таъсири падидаҳои манфии ҷаҳонишавӣ намонанд, бояд ҷаҳонбинии илмӣ, тафаккури мантиқӣ, назари таҳлилии танқидӣ дошта бошанд. Мактабиён, баробари фаро гирифтани донишҳои табиатшиносӣ, риёзиву техникӣ, экологӣ, ҳатман бояд илмҳои инсоншиносӣ (ғайр аз таърих, забону адабиёт, асосҳои давлат ва ҳуқуқ), мантик, илми ахлоқ, зебоишиносӣ, рӯзгордорӣ, фалсафа, диншиносӣ ва ҷомеашиносиро омӯзанд. Маҳз фанҳои номбурда назари илмӣ, тафаккури мантиқӣ ва танқидӣ, мафкураи солим, завқи зебоиписандӣ ва ниҳоят камоли маънавии заковатмандӣ, оқиливу хирадмандӣ ва таҳаммулпазириро ташаккулу тақомул медиҳанд.

Вазъияти ҷаҳони муосир тақозо менамояд, ки насли наврас ва ҷавонон маърифати баланд, фазилят, заковату донишмандӣ ва хирадмандӣ дошта бошанд. Наврасон ҳанӯз дар мактаб бояд одоби ахлоқи хуб дошта бошанд, онҳо ба камоли маънавӣ, ақлмандиву хирадмандӣ расанд.

Маълум, ки на ҳамаи хатмкардагони мактаби миёна таҳсилро дар донишқадаву донишгоҳҳо давом медиҳанд. Бинобар ин, маърифати мукаммали донишҳои гуманитарӣ, камоли маънавии ҷавонон тақозои замон, амри зарур мебошад. Тавассути камоли маънавӣ, оқиливу хирадмандӣ метавон некиро аз бадӣ, зебоиро аз зиштӣ, ҳақиқатро аз ботил фарқ кард. Камоли маънавӣ ҷиҳати фарқ кардани адолат аз ҷабр, ҷавҳар аз араз, одамигарӣ аз ноодамӣ, таҳаммулпазирӣ аз таҳаммулнопазирӣ мусоидат хоҳад кард. Он метавонад барои расидан ба қадру қимати ҳаёт, инсон, Ватан - модар, арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ кӯмак намояд. Тавассути тарбияи ахлоқию маънавӣ ҳувияти миллиро метавон ҳифз кард, ба маънии зиндагӣ дуруст сарфаҳм рафт, вазифаю рисолати инсонӣ ва шаҳрвандии худро

амиқтар дарк намуд.

Таҳаммулпазирӣ аз содир кардани хатоиву гумроҳӣ, чиноят, худкушӣ, мардумозорӣ ва дигар амалҳои зишт эмин медорад. Хирадмандӣ барои дарки дурусти дину эътиқод, фаҳмиши моҳияти дини мубини ислом ва нагаравидан ба таълимоти иртиҷоӣ, ҳаракатҳои ифротӣ, экстремизм мусоидат менамояд. Маҳз ба туфайли таҳаммулпазирӣ ва хирадмандӣ метавон аз воситаҳои нави иттилоот оқилона истифода кард, аз баҳри бекарони ахбору иттилоот маълумоти зарурро интихоб намуд, аз мазмуну моҳият ва ҳадафи ахбор зуд огоҳ шуд. Ба шарофати заковатмандиву хирадпешагӣ метавон набзи зиндагиро эҳсос кард, тибқи талаботи замон қадам гузошт, воқеиятро ҳолисона таҳлил ва тасаввур намуд, илочи воқеаро пеш аз вуқӯъ дарёфт.

Пешвои миллат пайваста дар Паёмҳо ва баромаду маърузаҳои худ ба масъалаҳои муҳими соҳаи маориф - баланд бардоштани сатҳу сифати таълим, бозомӯзии муаллимону мураббӣён, интихоби касб, тарбияи маънавӣ, хислати таҳаммулпазирӣро мавриди баррасӣ қарор медиҳанд.

Ислоҳоти мактаби миёна, баланд бардоштани сатҳу сифати таълим имкон медиҳад, ки нақшаву барномаҳои таълим аз ҳисоби ворид кардани илмҳои бунёдӣ мукамал гарданд. Онҳо бо назардошти талаботи замон ва ҷомеаи муосир, истифодаи таҷрибаҳои нави маорифи кишварҳои мутараққӣ таҳия ва таҳриру такмил ёбанд. Мувофиқи мақсад ва айнаи муддао мебуд, агар аз ҷумлаи илмҳои инсоншиносӣ, ба нақшаи таълим фанҳои мантиқ, зебоишиносӣ, ахлоқ, одоби оиладорӣ, ҷомеашиносӣ, фалсафа, фарҳангшиносӣ ва диншиносӣ ворид мегаштанд.

Асоси ташаккул ва тақомули таҳаммулпазирӣро қулли илмҳо, ҷомеашиносӣ, ҷи инсоншиносӣ ва ҷи техникӣ ташкил медиҳанд. Дар ин раванд, ҳоса нақши илмҳои инсоншиносӣ аввалдараҷа ва муҳим мебошанд, зеро маҳз ба туфайли онҳо дониш, таҷриба ба амалия роҳ меёбад, тибқи қонунҳои одамдӯстӣ дар ҳаёт татбиқ гашта, ба ҳадафи аслии худ, ки рушду шукуфоии ҷомеа ва камолу саодати инсон аст, мерасад.

Дар ташаккулу тақомули таҳаммулпазирӣ, маънавият, тафаккури илмӣ,

чаҳонбинии солим фанни мантиқ нақши ниҳоят муҳим дорад, зеро ба воситаи он маънавият низоми комилу мураттаб касб менамояд. Маҳз ин илм ба толибилм ёрӣ медиҳад, ки тавассути тафаккури мантиқӣ кулли донишҳо ва олами маънавияшро низом бахшад.

Маънавият маҷмӯи оддии донишҳо набуда, балки низоми мураттаби донишҳои табиӣю иҷтимоӣ ва мантикист. Мафҳуми ин низом ба монанди занҷири яклухтест, ки ҳамаи ҳалқаҳояш ба ҳам пайванд ҳастанд. Агар дар раванди таълиму тарбия яке аз ҳалқаҳои маънавият канда гардад, низоми комили он суст мегардад. Камоли маънавий пайванди илму амал, донишро тибқи замону макон истифода бурдан, ақлмандиву хирадмандӣ, аз уҳдаи татбиқи амалии илми гирифта ва дониши андӯхта баромадан аст.

Чамъият бояд бо масъулияти баланд, дарки амиқи амри зарурӣ тамоми нерӯ ва имкониятро ба он нигаронад, ки таълимгоҳ, мактаб макони муқаддас, аз ҳама ободу зебо, ҷавобгӯи замон бошанд, омӯзгор шароиту сатҳи хуби зиндагӣ дошта бошад, то ки вай ҳарчӣ бештар вақту имконият ва қудрату қобилияти худро ба кори аз ҳама волову ифтихорӣ ва тақдирсоз – таълиму тарбияи насли ҷавон, насли шоистаи ояндасоз бахшида тавонад.

Ҳамин тавр, тарбияи ахлоқию маънавий ва таҳаммулпазирии наврасон дар шароити муносири ҷаҳонишавӣ хеле муҳим мебошад. Аз таҷриба маълум аст, ки тарбияи наврасон ҳатман бояд дар заминаи муносибатҳои гуманистӣ, инсондӯстӣ инкишоф ёбад, вагарна дар ҷомеа тазодҳо, ҷиноятҳо, бераҳмиҳо, тафовути камбизоатону дороён, гурӯҳу табақаҳои иҷтимоӣ афзун гашта, дар ниҳоят суботи сиёсӣ, эътидоли ҷомеа вайрон мешавад.

Омӯзгорон, падару модар, сохторҳои ҷомеа барои ташаккули хислатҳои ахлоқии наврасон бояд саҳмгузор бошанд. Дар оила ва мактаб хислатҳои инсондӯстӣ ва таҳаммулпазирии наврасон бояд такомул дода шавад. Хулоса, наврасону ҷавонон, ки умеду ояндаи миллатанд, рушду шукуфоии минбаъдаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз маърифати касбӣ, ҷаҳонбинии илмӣ, донишмандӣ, хушахлоқӣ, масъулиятшиносӣ, ватандӯстӣ, хирадмандӣ ва дигар фазилатҳои волои маънавии онҳо вобастаанд.

Тарбия бояд ба арзишҳои маънавӣ асос ёбад, ки он пеш аз ҳама дар педагогикаи миллӣ мавҷуд аст. Мувофиқи урфу одат, тарзи зиндагонӣ, муҳити зист, қавмиату мансубият байни одамон ва ҷомеа аломатҳои муайяни хусусияти миллӣ, аз ҷумла инсонгароӣ ва таҳаммулпазирӣ аз насл ба насл мегузарад. Инсоният бояд роҳро пеша намояд, ки шарафу эътибори ҳамагонро ҳимоя намуда, ҳамкорӣ ва наздикии одамонро вайрон насозад, барои рушди минбаъда ва созгории доманадор кӯшиш намоянд. Барои ин ба одамон зарур аст, ки ҳаёлан худро ба ҷойи дигарон ва дигаронро ба ҷойи худ гузоранд, он чиро ки ба худ раво намебинанд, ба дигарон низ раво набинанд, ки ин амал боиси мунтазам аз байн рафтани зиддият ва барқарору мустаҳкам шудани дӯстӣ ва сулҳу салоҳ мегардад. Ҳанӯз Абӯалӣ ибни Сино чунин қайд намуда буд: «Касе, ки меҳодад дар ахлоқу сифату одати худ тасарруф ва ислоҳ бикунад, бояд аз ахлоқу сифату одати мардум оғош шуда, онҳоро бо ахлоқу сифату одати худ муқоиса бинамояд» [284,49]. Аз давраҳои қадим байни мардуми тоҷик мақоли ахлоқӣ вучуд дорад: «Он чӣ ки ба худат намехоӣ, ба дигарон низ махо» [218,385].

Айни замон дар ҷомеа байни қавму миллат ва ҳалқиятҳои гуногун, дар муассисаҳои таълимӣ бошад, байни устоду хонанда ва хонанда бо хонанда, ба миён овардани муҳити таҳаммулпазирӣ яке аз шартҳои асосии рушди фарҳанги инсондӯстӣ ба ҳисоб меравад. Дар чунин муҳити таҳаммулпазирӣ насли наврас худро озод, ором, ҳифзёфта ҳис менамояд, дар чунин вазъ зиддият ва бадбинии ҳамдигарӣ аз байн меравад. Вобаста ба ин, профессор Сабури Х.М. ба хулосае омадааст, ки «дар ҷараёни тарбияи таҳаммулпазирӣ анъанаҳои дерина ва урфу одатҳои қавму миллатҳои гуногуни ҳамзист, муҳити гуногунмиллатии насли наврас ба пуррагӣ бояд ба назар гирифта шавад» [152,261].

Тавре дар боло ишорат намудем, тарбияи таҳаммулпазирӣ бо тарбияи гуманистӣ тавҷам мебошанд. Инсон ҳамон вақт одамдӯст мегардад, ки ӯ тоқатпазир ва таҳаммулгаро бошад. Моҳияти ҷаҳонбинии инсонпарваронаро консепсияи ҷаҳони бо ҳам пайваست ва муштарак амалкунанда ташкил

мекунад. Гояи калидии консепсияи мазкур тасдиқи ақидае мебошад, ки ҷаҳони мо - ҷаҳони шахсияти дорои ҷаҳонбинии комил аст, зеро он натанҳо инсониятро бо ҳам муттаҳид мекунад, балки худӣ шахс, ботини ӯро равшан мегардонад. Ҷаҳонишавии бемайлони ғайбшавии иқтидори ахлоқии ҷомеаро пешбинӣ менамояд. Зеро аз тарбияи таҳаммулпазирӣ шахс ҳаллу фасли масъалаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, бехатарии инсон ва ҳатто масоили умумибашарӣ вобастааст. Бино бар ақидаи Мунавварова Д. «фарҳанги сабру таҳаммулпазирӣ дар ҷомеаи тоҷик собиқаи таърихӣ дорад. Миллати мо аз рӯи анъана ба одоби ахлоқӣ ниёгонамон, ки дар таърихи афкори фалсафӣ мақоми хоса дорад, диққат дода, принсипи «таҳаммулпазирӣ бо тамоми ҷаҳон», коллективизм ва қоидаҳои ҳалли масъалаҳои рӯзмарраро дар ҳаёти иҷтимоӣ риоя мекунанд» [120,136].

Бинобар ин, тарбияи хислатҳои таҳаммулпазирӣ ва инсондӯстии шогирдон тавассути педагогикаи этникӣ метавонад ҳамчун муҳимтарин принсипи иҷтимоию педагогӣ баррасӣ гардад, зеро он тамоюлҳои иҷтимоии муосирро дар ташкил ва ғайбияти низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос мекунад. Дар педагогикаи этникӣ масъалаи тарғиби ҳамбастагии фарду халқ ва дӯстиву рафқати байни халқҳо ҷои муҳимро ишғол менамояд. Чунки дӯстиву рафқати байни халқҳо ҳамчун заминаи устувори давлату давлатдорӣ, сулҳу салоҳ хизмат мекунад.

Таҷрибаи ғании педагогии ҳар як миллат, аз ҷумла, меъёрҳои таҳияшудаи рафтори таҳаммулпазирӣ метавонад яке аз воситаҳои тарбияи насли наврас дар раванди муосири таълим бошад. Аз ин рӯ, дар ташаккули таҳаммулпазирӣ истифодаи анъана ва воситаҳои педагогикаи халқӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Дар ташаккули шуур ва рафтори таҳаммулпазирӣ ташаккули анғезаҳои рафтори таҳаммулпазирӣ мавқеи махсусро ишғол мекунад. Аз ин рӯ, омӯзиши раванди ташаккули шуур ва рафтори таҳаммулпазирӣ насли наврас аз рӯи анъана ва воситаҳои педагогикаи халқӣ тадқиқоти амалан муҳим буда, имкон медиҳад, ки нақши анъанаҳои халқӣ дар сохтори омилҳои педагогии таъсирбахши ташаккули шуур ва рафтори

тахаммулпазирии насли наврас муайян гардад. Бинобар истифодаи воситаҳои педагогикаи этникӣ пайванди байни наслҳо ба вучуд меояд. Дар натиҷаи он, дар насли наврас худшиносии миллӣ ташаккул меёбад. Дар онҳо хислатҳои ифтихор аз миллат, эҳтиром ба забон, таърих, фарҳанги миллати худ ва таҳаммулпазирӣ нисбат ба намояндагони миллатҳои дигар инкишоф меёбад. Эҳтироми арзишҳои умумибашарӣ дар ҷаҳони муосир аз дигаргуниҳои бузурги фарҳанги маънавӣ, ахлоқи таҳаммулпазирии насли наврас шаҳодат медиҳад. Аз ин лиҳоз, яке аз роҳҳои самарабахши низоми маориф тарбияи насли наврас дар заминаи арзишҳои умумибашарӣ, аммо бо назардошти хусусиятҳои миллӣ мебошад. Муҳтавои он ташаккули тарбияи ватандӯстӣ, маънавӣ, ҷисмонӣ, оилавӣ, меҳнатдӯстӣ, фарҳангӣ, зебоишиносӣ ва муносибатҳои хуб дар оила, дар заминаи хусусиятҳои миллӣ мебошад. Бо назардошти он ки яке аз мушкилиҳои асосии ҷомеаи мо эҳёи ғояҳои этнопедагогии гузаштагон аст, тарбия бояд дар асоси арзишҳои фарҳангӣ ва расму анъанаҳои миллӣ ба роҳ монда шавад, ки он метавонад ба ташаккули таҳаммулпазирӣ дар байни насли наврас бевосита мусоидат кунад.

Воқеан, ҳаёти муосир талқини рӯҳияи миллӣ ва ҳисси шаъну шарафи миллӣ, ташаккули донишу эҳтироми арзишҳои маънавиро дар байни насли наврас, дар заминаи беҳтарин анъана ва фарҳанги халқӣ тақозо мекунад. Дар асоси ин, дидгоҳи ҷаҳонӣ ба арзишҳои миллӣ ва муносибатҳои байни мардуми миллатҳо, эҳтиром ба манфиатҳои онҳо ташаккул меёбад. Дар давраи муосир баланд бардоштани тарбияи фарҳанги муоширати байни миллатҳо муҳим аст. Барои он ки таҳаммулпазир будан ва эҳтироми расму оинҳои намояндагони миллатҳои дигар ва фарҳанги онҳо барои ташаккули ҳисси меҳанпарастиву инсондӯстӣ мусоидат менамояд.

Олими рус Даумова Б.Б. қайд намудааст, ки «шароити зисти шумораи зиёди қавмҳо дар як қаламрави маҳдуд ба таври объективӣ боиси афзоиши ташаннуҷи байни онҳо мегардад ва аз ин лиҳоз, таҳаммулпазирӣ ҳамчун асоси ташаккули фарҳанги муоширати байни миллатҳо баромад мекунад» [259,120].

Тарбия дар партави таҳаммулпазирӣ, пеш аз ҳама, тавассути дарки хусусиятҳо ва тарзҳои ҳамкорӣ, масъалаи ошкор сохтани маънии ҳастии инсонро дар ҷомеа ҳал менамояд. Раванди таълиму тарбия дар муҳити таҳаммулпазирӣ аз мавқеи худро дарк кардани инсон дар ҷомеа, фаро гирифтани тарзҳои ҳамкорӣ бо он иборат мебошад. Дар ниҳояти қор, аз дарки таҳаммулпазирӣ ҳамчун арзиши муҳим суҳан меравад. Тарбияи таҳаммулпазирӣ раванди зина ба зинаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас ба ҳисоб меравад.

Мутаассифона, дар муассисаҳои таълимӣ омилҳои пайдо мешаванд, ки боиси ташаккули таҳаммулнопазирӣ насли наврас мегарданд. Яке аз вазифаҳои мураккабтарини тарбиятгар дар он аст, ки дар байни хонандагон аз хусуси дарки ҳиссиётии олам, ситоиши некӣ, нафрат ба бадӣ суҳбат намояд. Хонандагон аз чизи даркшаванда мутаассир шуда, бояд ба ғайрияти серғайратона кӯшиш кунанд, эҳсоси худ, муносибати шахсии худро ба ҳамсинфон бояд зоҳир созанд. Бинобар ин, усулҳои педагогии гузаштан аз муҳити таҳаммулнопазирӣ ба муҳити таҳаммулпазирӣ аҳаммияти муҳим касб мекунад ва барои барҳам задани зуҳуроти таҳаммулнопазирӣ боло гирифтани муносибатҳои мутақобилаи таҳаммулпазирӣ мусоидат мекунад.

Бояд гуфт, ки дар рӯҳияи таҳаммулпазирӣ тарбия намудани насли наврас дар афкори педагогии халқи тоҷик хеле назаррас аст. Дар зарбулмасалу мақолҳо, рубоиҳо ва ҳикояҳои халқӣ дар бораи он суҳан меравад, ки калонсолон чӣ тавр барои тарбияи хислати таҳаммулпазирӣ кӯшиш кардаанд. Агар ба таърихи афкори педагогии халқи қадимаи тоҷик назар афканем, он тарбия, таълим ва фарҳанги пурғановат аст. Фарзанди тоҷикро дар оила аз хурдсолӣ дар рӯҳияи таҳаммулпазирӣ ва сабр тарбия менамуданд. Ниёгонамон ҳангоми тарбияи фарзандон ба рафтору одоби хуб, таҳаммулгаро будан, эҳтироми ҳамдигар, арҷ гузоштан ба арзишҳои миллӣ эътибори ҷиддӣ медоданд [100,10].

Таҳаммулпазирӣ ва сабру тоқат, намунаҳои қаҳрамонӣ, далерӣ, ҷасорат,

камолоти ҷисмонӣ дар байни халқ бо зарбулмасалу мақолҳо, сурудҳо, афсонаҳо, ривоятҳо ва эпосҳо ифода мешуданд. Ҳикояту ривоят, панду андарз, афсонаю тарона, достонҳо дар худ таҷрибаи тарбиявиرو оид ба сабру таҳаммул нисбати ҷавру ҷафо таҷассум кардаанд. Масалан, дар «Достонҳои дилангез аз «Бӯстон»-и Шайх Саъдӣ» чунин ҳикояте оварда шудааст: «Луқмони ҳаким, ки чехраи сиёҳранг дошт, танпарвару нозукандом набуд (ва монанди бештари хидматгоруно ҷокарон дасту бозуи кавӣ дошт). Шахсе ӯро аз ҷумлаи ғуломони худ гумон кард ва ба кори тоқатшикани лою гил таъйин кард (Сабаб он буд, ки хидматгори Луқмони ҳаким дар наздаш ҳозир набуд ва худӣ ҳоким шахсияти худро бо мақсади дониستاني ҳикмати рӯзгор пинҳон мекард).

Луқмони ҳаким ба меҳнати саҳт ва ҷавру ҷафои соҳибкор тоқату созиш карда, дар давоми як сол барои ӯ хонае бисохт. Хидматгори Луқмони ҳаким вақте ки баргашт, аз ин ҳодисаи руҳдода саҳт битарсид ва ба зерӣ пойи Луқмони ҳаким афтада, хеле узрхоҳӣ кард. Луқмони ҳаким бо ханда бар ӯ гуфт: «Аз ин узру маъзарати ту ҷӣ ғоида, кори шуданӣ бишуд. Як соли тамом аз ҷаври ту дилу ҷигар хун кардам, меҳохӣ, ки дар як лаҳзаи кӯтоҳ онро аз дил берун кунам? Аммо бо ин ҳамаи ман туро бахшидам, эй неқмард, ҷунки кори ба ғоидаи худ анҷомдодаи ту барои мо зиёне надошт. Ту шабистони худро обод кардӣ, ман аз таҷрибаи рӯзгор ҳикмату маърифати худро бештар кардам. Эй дӯсти неқбахт, дар тааллуқоти мае ғуломе ҳаст, ки гоҳо бар ӯ корҳои саҳт ва мушқил мефармудам. Баъди ин воқеа дигар дили ӯро бо саҳтӣ озор намедихам, ҷунки саҳтие, ки дар кори обу гил аз сар гузаронидам, ба ёдам хоҳад омад. Ҳар касе, ки ҷавру ҷафои бузургонро наҷашида бошад, дилаш ба ҳоли заифони хурду муҳтоҷ нахоҳад сӯхт. Агар таҳаммули сухани подшоҳону сарварон барои ту саҳту мушқил аст, пас ба ҳоли зердастони худ раҳм овар ва бар онҳо дуруштӣ макун» [72,160].

Аз ин ҳикоят ба хулосае меоем, ки зиндагӣ бузургтарин ва беҳтарин устои инсонҳост. Танҳо одами боақлу фаросат аз ин мактаби бузург метавонад ҳикмат омӯзад. Муҳим нест, ки санҷишҳои онро дар худамон

таҷриба кунем, муҳимтар он ки бар атрофиёни худ бо андешаву тафаккур нигоҳ кунем, ки зиндагӣ бо онҳо чӣ корхое кардааст. Шайх Саъдӣ бо овардани ҳикояти Лукмони ҳаким ду нуктаи меҳвариро таъкид кардааст, ки яке сабр дар ҷафову меҳнат ва дигаре қадршиносӣ аз зердастон аст.

Ҳамин тавр, ҳангоми омӯзиши масъалаи тарбияи фарҳанги муоширати байналмилалӣ ва ташаккули таҳаммулпазирии байни насли наврас дар заминаи ғояҳои этнопедагогӣ иҷрои вазифаҳои зерин муҳим аст:

1) Ҳар як миллат дорои ғояҳои ахлоқӣ ва усулҳои миллии тарбия мебошад;

2) Анъана ва расму оин, усул, воситаҳое, ки ба насли наврас таъсири мусбӣ мерасонанду дар тӯли асрҳои зиёд санҷида шудаанд ва аз насл ба насл интиқол меёбанд, дар ташаккули фарҳанги таҳаммулпазирии байни миллатҳо дар шароити муосир бетаъсир нестанд;

3) Анъана ва воситаҳои пешқадами педагогикаи халқӣ ба ташаккули шахсияти насли наврас ва баланд бардоштани самаранокии тарбияи таҳаммулпазирӣ дар раванди таълиму тарбияи муосир таъсири мусбат мерасонад.

4) Тарбияи насли наврасро танҳо ба фарҳанги миллий ва унсурҳои он маҳдуд кардан мумкин нест. Дар замони муосир насли наврас бояд ба муҳити гуногунфарҳанг омода гарданд.

5) Муассисаҳои таълимии муосир бояд натавонанд сатҳи муайяни донишро омӯзонанд, балки муҳити байнифарҳангиро ташаккул диҳанд. Насли наврас бояд сарфи назар аз миллат барои ҷомеаи бисёрфарҳангӣ омода гардад.

6) Таҳсилоти муосир дар асоси арзишҳо ва анъанаҳои миллий, мувофиқи ғояву арзишҳои умумибашарӣ ба роҳ монда шавад. Насли наврас дар руҳияи эҳтиром ба шахсияти инсон, ифшои арзиши ҳар як шахс, ҳосият, асолат, фардияти ӯ тарбия карда шавад.

7) Насли наврас бояд мероси фарҳангии халқи худро қабул карда, фарҳанги намоёндагони дигар миллатҳоро эҳтиром намоёнд. Онҳо бештар

арзишҳои ахлоқии умумибашарӣ, дастовардҳои тамаддуни ҷаҳониरो азхуд намоянд. Тарбия бояд дар руҳияи эҳтиром ба тамоми миллатҳо, хусусиятҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии онҳо ба роҳ монда шуда, насли наврас бо ғановати фарҳанги миллий ва умумибашарӣ ошно гардад. Бо ин мақсад, дар муассисаи таълимӣ пайваста чорабиниҳои гуногуни фарҳангӣ (озмунҳо, фестивалҳо, ҳамоишҳо) ташкил карда шаванд.

8) Тарбияи насли наврас дар руҳияи таҳаммулпазирӣ бояд ба ҳалли самарабахши муноқишаҳои байни миллатҳо, эҳтироми фарҳанг ва эътиқоди динии онҳо равона карда шавад. Хислатҳои хуби инсонӣ, баҳусус, эҳтиром ба мардуми гуногунмиллати Тоҷикистон, ҳимояи манфиатҳои миллий, ифтихор аз Ватан ва таъриху тамаддуни он, масъулияти баланди шахрвандӣ дар шуури насли наврас ҷо карда шавад.

3.3. Фарҳанги муоширати байналмилалӣ ва таъсири он ба тарбияи ахлоқии насли наврас

Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ, ки ҳамкориҳои мутақобилаи кишварҳо афзудааст, масъалаи тарбияи фарҳанги муоширати байни миллатҳо муҳим арзёбӣ мегардад. Ин раванд боиси пайдо шудани мушкилоти муносибатҳои фарҳангии байни миллатҳо, шиддатнокии ҳамкориҳои ҷомеаҳои дорои тафаккури гуногун мегардад. Аҳаммияти тарбияи фарҳанги муоширати байналмилалӣ дар байни насли наврас барои ҷомеа зиёд мегардад, зеро он хусусияти сифатии муколамаро дар ҷустуҷӯи равишҳои нави конструктивӣ ва рушди минбаъдаи мутамаддини ҷомеаи ҷаҳонӣ муайян мекунад.

Муошират муҳимтарин васила, роҳи барқарор намудани иртибот бо шахси бегона ва баъд аз он ҳамдигарфаҳмӣ ва таъсири ҳамдигарии байни одамон аст. Он бо як саломии умумӣ барои тамоми сокинон, кӯдакону калонсолон ва пиронсолон «Ассалому алайкум!» оғоз мешавад, ки посухаш бояд «Ваалайкум салом!» бошад. Пас аз мубодилаи мутақобилаи шахсони вохӯрда ба ҷузъиёти дигар таваҷҷуҳ доранд: аз кадом деҳа ё шаҳр, аз авлоди

кист, дар деҳа ё шаҳр чӣ хабар аст, ба кучо меравад ва чӣ зарурат аст? Муошират миқдори зиёди иттилоотро дар бар мегирад, ки бо мисолҳо ва далелҳои сершумори ҳаёт тасдиқ карда мешавад. Ҳар як падида мавриди таҳлилу муҳокима, тасдиқи ҳамаҷониба қарор гирифта, дар он андеша ва мавқеи насли наврас дар заминаи арзишҳои маънавӣ ва ахлоқие, ки дар ин ҷомеа соҳиб шудаанд, баён мегардад. Муошират инчунин дорои баъзе хусусиятҳои мебошад, ки ба гурӯҳи синну соли муайян мувофиқат мекунад. Дар ҳар сурат, муошират барои барпо кардани муносибатҳои муайян байни ҳамдигар, пайдо гардидани фазои якҷарғахмӣ кӯмак мекунад ва воситаи танзими рафтори ҳам байни худ ва ҳам нисбат ба дигар гурӯҳҳои синнусолӣ мебошад. Дар муошират насли наврас василаи қонеъ гардонидани манфиат ва ниёзҳои худро пайдо мекунад.

Вобаста ба ин профессор Шаропов Ш. қайд менамояд, ки «бисёр вақт натиҷаи муошират маҳз аз нуктаи назари зикршуда арзёбӣ мегардад, зеро қонеъ гардонидани талаботи эҳсосотӣ вазифаи муҳимтарини муошират ба ҳисоб меравад» [226,9].

Таҷриба нишон медиҳад, ки насли наврас наметавонанд ҳамеша дар ҳона бошанд. Одатан, пас аз дарс, онҳо дар як ҷои муайян ҷамъ мешаванд, ахборот медиҳанд, аз асрори худ нақл мекунад, бегоҳӣ ба сайругашт мераванд, бо ҳамдигар мулоқот ва муошират мекунад. Муоширати орому боандеша, мутавозин ва мақсаднок дар байни синни ҷавони аҳоли одатан дар оила, маҳалла, муассисаи таълимӣ, ҷойҳои ҷамъиятӣ сурат мегирад. Насли наврас хеле кунҷкованд ва то даме ки майдатарин ҷузъиёти масъалаи муҳокимашаванда ва ё кори иҷрошавандаро равшан накунад, ором намешаванд. Агар дар маҳалла касе дар бораи ягон ҳодисаи номаълум суҳан ронад, саволҳои шунавандагон зиёд мешаванд. Дар рафти шунидан ва баъд аз нақл кардани ҳодиса, махсусан дар байни наврасон ҳамин ҳодиса рӯй медиҳад. Аз ин рӯ, мубоҳиса бештар истифода мешавад. Онро дар оиладорӣ, дар ҷамъият истифода мебаранд, то ки ба кори пешниҳодшуда равшанӣ оваранд. Баъди ба охир расидани баҳс ҳар як кас роҳи дурусти масъалаи

муҳокимашавандаро пешниҳод менамояд.

Таҷрибаи чандинасраи ҳаёт ва ғаёлияти мардуми тоҷик тасдиқ менамояд, ки муоширати байни одамон муҳимтарин воситаи шиносӣ ва ба ҳам наздик кардани онҳо мебошад. Чунин дилбастагӣ нисбат ба якдигар мардумро меҳрубон, инсондӯст, меҳмоннавоз мегардонад.

Таҳлили адабиёти илмӣи фалсафӣ, психологӣ, педагогӣ ба мо имконият бахшид, ки мафҳуми «одоби муошират» (этикет)-ро мавриди баррасӣ қарор диҳем. Одоби муошират дар ҷомеаи муосири демократӣ озод ва табиӣ мешавад. Нисбати ҳамаи одамон, новобаста аз мансабу мавқеи ҷамъиятиашон хайрхоҳона ва бозғатиромона бояд муносибат кард. Дар қадом ҳолате набошад, одоби муошират маҷмуи меъёру қоидаҳои бомаданияту хайрхоҳонаи муносибати одамонро дар назар дорад. Дар ин маврид профессор Шаропов Ш. зикр мекунад, ки «ҳар намуди муошират хусусиятҳои хос дорад. Баҳисобгирии асосноки ин хусусиятҳо ба баланд бардоштани самарабахшии он мусоидат мекунад» [226,8].

Одоби муошират, фарҳанг, маданияти рафтор, ҷиҳати амали зухуроти воқеии ахлоқро ифода менамояд. Чи хеле ки В.А.Сухомлинский қайд намудааст, «зебоии фикр, зебоии тафаккур чун хурсандии ҳастии одамон танҳо дар сурате ба назари кас намоён мешавад, ки агар вай шукӯҳи муоширати инсониро дарк созад» [173,268].

Дар одоби муошират маънавият, фарҳангу маданияти ҳар як фард, шахс зоҳир мегардад. Ба гуфти олимон «одоби муошират аз маҷмуи қонуну қоидаҳои рафтор иборат буда, муносибату робитаҳои гуногуни байни одамон ва муассисаҳоро ба танзим меоварад» [115,87].

Вобаста ба ин, Неъматов П.С. чунин қайд кардааст: «Муошират чун шакли касбии маҷмуи муносибатҳои ахлоқӣ – фарҳангӣ дар худ натавонад афкор, ҳиссиёт ва иродаи одамон ва ҷаҳони ахлоқии онҳоро фаро мегирад, балки дар навбати аввал ҷаҳони маънавиеро фаро мегирад, ки дар асоси он танҳо мумкин аст, ки тарафҳои ахлоқӣ, зебоишиносӣ, ғаёлнокии тарбия ба амал бароварда шаванд» [125,14].

Муошират усули интиқоли иттилоот мебошад, ки барои тарбияи ахлоқии наврасон аҳаммияти муҳим дорад. Аз замонҳои қадим мардуми тоҷик муоширатро дар мавридҳои истифода мебурданд, ки он ба тарбияи маънавию ахлоқии насли наврас таъсирбахш бошад. Ҳунари сухандонию суханварӣ дар тамаддуни мардуми форсизабон таърихи қадима дорад ва метавон гуфт аз ҳамон рӯзгоре, ки сухан пайдо шудааст, сухансанҷу суханвар низ ба вуҷуд омадааст. Одобӣ муошират бо каломӣ зебо ва лаҳни шево баён кардани мақсад, ҷалб намудани тавачҷуи шунавандагон ва ҳунари сухан гуфтан аст. Муошират истеъдоди махсусро тақозо намекунад, ки гӯё табиат танҳо ба фарди алоҳида ато фармуда бошад дигарон аз он маҳрум бошанд. Балки он низ мисли дигар пешаҳои касбӣ самаранг омӯхтан ва машқу тақрор аст.

Дар санъати сухан ва суханварӣ табиист, ки на ҳар шахс зуд ба мақсад мерасад. Баъзеҳо камистеъдоданд, баъзеҳо қобилияти хуби суханварӣ доранд. Вале дар ҳар ҳолат, дер ё зуд метавонанд бо саъйи комил истеъдодро дар ҳеш ба вуҷуд оваранд. Ба ҳеҷ кас пӯшида нест, ки барои донишҷуи ҳунари шиноварӣ одам бояд ҳудуд ба об андозад. Донишҷуи каломӣ бадеъ низ чунин аст. Касе, ки меҳнат маданияти баланди нутқонӣ дошта бошад, бояд аз дониши мукамал, суханронии фасеҳ, каломӣ малеҳ ва одоби хуби касбӣ баҳраманд бошад. Муошират дониши маънавии одаmist, ин ҳусн бояд ба сомеонаш ҳаловат бахшад ва танҳо шахсе соҳиби маданияти олӣ гардида метавонад, ки аз нозукиҳои сухангӯӣ ва одоби муошират бохабар бошад.

Одобӣ муошират аз шахс дониш ва маҳорати ҳосӣ баёнро талаб мекунад. Мундариҷаи ривоятҳои муаррифӣ намуда, шахс бояд шунавандаро ҳис кунад, ибораҳои пурмазмуну ҷолиб созад. Нақл бояд ба бедор кардани ҳиссиёти шунавандагон нигаронида шавад, онро калонсолон аз мушоҳидаҳои ҳаётӣ ва таҷрибаи худ ба хубӣ истифода мебурданд. Наврасон аз онҳо миннатдор гардида, ба чунин одамон ҳамеша бо эҳтироми зиёд муносибат мекарданд.

Мушкилоти ҳалли муаммоҳои, ки ҳангоми муошират ба миён меояд,

фарҳанги муоширати байни миллатҳо мебошад. Берун аз муоширати байни миллатҳо раванд ва натиҷаи таъсири амалӣ ба ҷаҳон имконнопазир аст, бинобар ин барои насли наврас аз худ намудани фарҳанги муоширати байни миллатҳо муҳим аст. Сохтори фарҳанги муоширати байни миллатҳоро дар таҳқиқот тавассути се ҷузъи ба ҳам алоқаманд дар расми 3 пешниҳод менамоем:

Расми 5. Ҷузъҳои муоширати байни миллатҳо

Ҷузъи зеҳнӣ дониш, ақида ва эътиқоди инсонро тавсиф мекунад. Дар асоси дониш эътиқод ташаккул меёбад, ки ангеҷаеро инъикос мекунад ва бевосита рафтори инсонро ба танзим медарорад. Таҷриба нишон медиҳад, ки маърифат танҳо дар ҷараёни фаъолияти илмомӯзии насли наврас ташаккул меёбад.

Ҷузъи фаъолиятӣ имкон медиҳад, ки насли наврас маҳз дар фаъолият эътиқоди худро зоҳир намоянд. Онҳо барои мустаҳкам гардонидани муносибат бо намояндагони миллатҳои гуногун, муоширати дӯстона пайдо кардан, малака ва маҳорати созандаи худро ташаккул медиҳанд. Ҳамаи ин, барои ташаккул додани фаъолнокии насли наврас ва ба роҳ мондани фарҳанги муоширати байни миллатҳо мусоидат менамояд.

Ҷузъи арзишӣ имкон медиҳад, ки насли наврас амал ва рафтори насли навраси дигар миллатро аз нуқтаи назари ақидаҳои арзишӣ муайян кунанд. Насли наврас метавонанд ба усули афзалиятноки муоширати байни миллатҳо таваҷҷуҳ кунанд.

Тадқиқот собит кард, ки тарбияи фарҳанги муоширати байналмилалии насли наврас як раванди мураккабе мебошад, ки ба иҷтимоисозии шахс равона мегардад. Омӯзгор бояд ба хонандагон оид ба фарҳанги муоширати байни миллатҳо донишҳои назариявӣ диҳад ва барои ташаккули малакаҳои муоширати онҳо бо намояндагони миллатҳои дигар кӯшиш намояд.

Муҳтавои тарбия намудани фарҳанги муоширати байнимиллии наврасон дар асоси истифодаи ғояҳои этнопедагогика, пеш аз ҳама, ташаккули маҷмуи дониш, малака ва маҳорат дар асоси таҷрибаи халқӣ мебошад. Он тавассути таъмини муоширати байни миллатҳо дар асоси ҳамдигарфаҳмӣ ва ризоият ба роҳ монда мешавад.

Тарбияи фарҳанги муоширати байналмилалӣ дар айни замон чун яке аз масъалаҳои муҳим баррасӣ гардида, ҳаллу фасли он дар шароити инкишофи маориф ва фарҳанги миллӣ имконпазир аст. Омӯзгор бояд донишҳои назариявӣ хешро доир ба фарҳанги муоширати байни миллатҳо ва таҳаммулпазирии онҳо ташаккул диҳад. Ҳамчунин, роҳҳои ҳавасмандии насли наврасро дар раванди муносибат бо намояндагони миллатҳои гуногун пайдо намуда, малакаи муоширатро дар онҳо сайқал диҳад. Ҷиҳати ташаккули муоширати байнимиллӣ дар байни насли наврас корҳои тарбиявӣ гузаронида, фазои ҳамдигарфаҳмиро таъмин намояд.

Тарбияи фарҳанги муоширати байналмилалии насли наврас дар кӯмаки мақсаднок ба онҳо дар мавриди ноил шудан ба сатҳи муайяни салоҳиятнокӣ ҳангоми воридшавӣ ба фарҳанги миллатҳои дигар роҳандозӣ мегардад. Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ насли наврас тавассути дарк намудани арзишҳои фарҳанги миллӣ ва умумибашарӣ, дар ҳамкорӣ бо намояндагони миллатҳои муҳталиф низоми талабот ва меъёрҳои ахлоқии хешро коркард менамоянд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, ба чунин сифатҳои шахсият, чун фарҳанги ахлоқии рафтор дар ҷодаи муносибатҳои байналмилалӣ, ҳамдигарфаҳмӣ ва эҳтироми байниҳамдигарии миллатҳои гуногун арҷ

гузошта мешавад. Вобаста ба ин, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронии худ таъкид намуданд, ки «фарзандонамонро тавре тарбия намоем, ки донишманд шаванд, соҳибмаърифат ва мутахассиси замони нав гардида, одобу ахлоқи ҳамидаи инсонӣ дошта бошанд» [24,60].

Ҳолати мураккаби моҳияти масъалаи мазкур шароит фароҳам меорад, ки методологияи таҳқиқот, муайянкунии ҳадафҳо, ёфтани роҳҳо, усулҳо ва воситаҳои ташкили раванди тарбия, омилҳои дастрасӣ пайдо кардан ба натиҷаҳои муносиб ба эътибор гирифта шаванд. Заминаи асосие, ки ҷустуҷӯи роҳу усулҳои ворид намудани донишҳои назариявиро дар амалия таъмин мекунад, муносибати этнопедагогӣ мебошад.

Ҳар як миллат бо ягонагии забону фарҳанг аз ҳамдигар фарқ мекунад. Тарзи зиндагӣ, таълиму тарбия, хусусиятҳои хоси халқҳо гуногунанд. Хусусияти тарбияи миллии ҳар як миллат дар фарҳанг, забон, урфу одат, анъана зоҳир мегардад. Мо ин хусусиятро дар рафтори одамон, қобилияти гуфтугӯ ва баррасии ҳама гуна мушкилот, барқарор кардани муносибатҳо ва ҳамкориҳо низ мебинем. Муносибати этнопедагогӣ ҳамчун заминаи методологияи тарбияи фарҳанги муоширати байни миллатҳо маҷмуи муносибатҳои ба танзимдаровардашудаи арзишҳои фарҳанги миллий мебошад. Муносибати этнопедагогӣ барои созмон додани муҳити хуби муоширати байни миллатҳо дар раванди таълиму тарбия мусоидат менамояд.

Гояҳои пешқадаме, ки мағзи мундариҷавии равиши мазкурро ташкил медиҳанд, ин ягонагии фарҳангҳои умумибашарӣ ва миллий дар тарбияи шахсият, алоқамандии унсурҳои гузашта, ҳозира ва оянда, ҳамӯҳангии фарҳанги миллий ва иҷтимоӣ дар тарбияи шахс мебошанд.

Ҳамчун сарчашмаи тарбияи фарҳанги муоширати байналмилалӣ насли наврас дар асоси муносибати этнопедагогӣ мо чунин арзишҳоро муайян намудем: арзишҳои миллий; таърих ва қаҳрамонони миллат; ҷашнҳои миллий ва маросимҳо; анъана ва расму оин; забони модарӣ; эҷодиёти даҳонакии халқ.

Омилҳое, ки барои тарбияи фарҳанги муоширати байни миллатҳо

мусоидат менамоянд:

- низоми миллии маориф;
- фаъолияти этнопедагогӣ;
- тадқиқоти этнографӣ;
- таҷрибаи иҷтимоию фарҳангӣ.

Насли оянда, баробари соҳибмаълумот шудан, пеш аз ҳама бояд соҳиби ахлоқу одоби муошират гардад. Ин фазилати муҳимтаринро ҳар як шахс бо роҳбарии омӯзгор дар худ ташаккул медиҳад. Хонанда фанҳои равияи гуманитарӣ ва ҷомеашиносиро омӯхта, аз мақсаду маънии зиндагӣ огоҳ мешавад. Хислатҳои хуби ахлоқӣ, ба монанди ватандӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, одамигарӣ, фазилатҳои ифтихори миллий, хирадмандӣ, адлу инсоф, зебоипарастӣ ва одоби муоширатро соҳиб мегардад. Забони ӯ ҳамчун воситаи муҳимтарини муносибат ва алоқаи байниҳамдигарии миллатҳо инкишоф меёбад.

Мавриди таъкид аст, ки фарҳанги худро ҳифз намуда, ҳамзамон урфу одатҳои миллии дигар халқҳоро паст задан нашояд. Ҳар як миллатро бо урфу одатҳои хосаш бояд эътироф кард. Дар хотир бояд дошт, ки «урфу одатҳои миллий шаъну шараф ва ифтихори ҳар як миллат аст» [182,57]. Олимон қайд намудаанд, ки «моҳияти фарҳанги умумибашарию ҳамдигарфаҳмӣ, ҳамкорӣ дар ҳамаи соҳаҳо, ёрии бародаронаи ҳамаи миллатҳову халқҳои гуногун, иззату ҳурмат кардани забон, маданияту санъат, анъанаҳои миллии ҳамдигарӣ ташкил медиҳад» [143,144].

Дар тарбияи фарҳанги муоширати байналмилалӣ насли наврас истифодаи воситаҳои педагогикаи этникӣ нақши махсус доранд. Ба ин маънӣ Қодиров Қ.Б. қайд кардааст, ки «дар воситаҳои педагогикаи мардумӣ характеру хусусиятҳои ахлоқии ҳар як халқ, маданият, афкори педагогӣ, урфу одат, ватанпарварӣ, дӯст доштани зодгоҳ, эътироми меҳнат, нафрат ба хоинон, золимон, танбалон, меҳру вафо, садоқат, мардонагӣ, далерӣ, ростӣ, ҳақиқатҷӯӣ ва амсоли инҳо ифода мегарданд» [94,201].

Ҳамчунин, расму анъанаҳо, меъёрҳои рафтори ахлоқӣ, осори шифоҳӣ ва

хаттии эҷодиёти мардумӣ воситаи инкишофи фарҳанги муоширати байнимиллӣ мегарданд. Анъана, урфу одат, расму таомул, оин ва маросимҳо шахсро аз кӯдакӣ ба олами инсонӣ, ба мафҳуми олӣ, мақсаду ғояҳои баланди башарӣ ошно намуда, камолоти шахсияти ӯро қадам ба қадам ташаккул медиҳанд.

Тарбия бояд тарзе ба роҳ монда шавад, ки ҳар як наврас моҳият, мазмун, вазифа ва аҳаммияти ҳар як расму оин, урфу одат, анъана ва маросимҳои халқиро дуруст дарк намуда, аз рӯи он амал намояд.

Қобили таваҷҷуҳ аст, ки наврасон ба муҳити ҷомеа одат мекунанд ва ба як маҷрои муайян ворид мешаванд. Онҳо баъд аз тағйири ақидаву андешаҳои чандинқарата оқибат арзишҳои хоси худро интихоб ва тарзи муайяни зиндагии хешро пайдо менамоянд. Дар байни насли наврас, ки намоёндогони миллатҳои гуногун ҳастанд, расму таомул, урфу одат ва анъанаҳои ба худ хоси онҳо ба назар мерасанд. Дар ин маврид, маориф нақши муҳимро мебозад.

Маориф яке аз соҳаҳои афзалиятнок ва тақдирсози ҳаёти ҷомеа, ояндаи ҳар як миллат ва кишвар ба шумор меравад. Вобаста ба ин, Шарифзода Ф. ва Миралиева А.М. зикр намуданд, ки «ҳеҷ амал ба ҷомеа мисли маориф таъсири амиқ расонида наметавонад» [220,8]. Бинобар ин, омӯзгор тавассути муносибати этнопедагогӣ ба инкишофи ҳамаҷаҳонаи хонанда мадад расонида метавонад.

Ба сифати мисол, дар байни хонандагон муколамаи дунафара ё якҷанднафараро гузаронидан мумкин аст. Ба хонандагон вазъияти мушкеле, ки дар муоширати байни миллатҳо ба миён меояд, пешниҳод карда мешавад. Тавассути ташкили «муколамаи дунафара» ва «муколамаи якҷанднафара» байни хонандагон фазои ҳамдигарфаҳмӣ ва бохабар шудан аз фарҳангу маданияти якдигар ба амал меояд. Инчунин, ташкили курсҳои махсус, маҳфилҳои муошират тибқи завқ, марказҳои забонмӯзӣ, чорабиниҳои фарҳангӣ ва ғайраро номбар кардан мумкин аст, ки барои баланд бардоштани муоширати байнимиллии хонандагон мусоидат менамояд.

Истифодаи ин корҳо имкон медиҳад, ки хонандагон барои ҳал намудани мушкилоти муоширати байналмилалӣ омода мегарданд. Байни хонандагон ҳамдигарфаҳмию муттаҳидшавӣ ба амал меояд. Вобаста ба ин, олимони шинохта Каримова И.Х. ва Сулаймонӣ С. қайд мекунанд, ки «ғояҳои тарбияи интернатсионалистӣ муттаҳидкуниро дар базаи муқобилиятҳои гурӯҳӣ, зиддияти тамаддуну фарҳангҳо дар назар дорад» [61,87]. Мавриди зикр аст, ки ҳислатҳои чун эҳтиром ба фарҳанги халқҳои гуногун ва арзишҳои миллию умумибашарӣ, барои дарки зарурати муносибатҳои хайрхоҳона байни миллатҳо, омодагӣ ҷиҳати ҳалли масоили мубрам мусоидат менамоянд.

Ҳамчунин, олимони зикр намудаанд, ки «тарбияи интернатсионалистӣ танзими робитаҳои миёни ҷомеаҳои одамон дар назар дошта, вобаста ба зарурати ғанӣ сохтани фарҳангҳои миллатҳои мухталиф, ҳамкориҳои мутақобилаи байналмилалӣ ва байниэтниқӣ, рушди эҳсоси ҳамдигарфаҳмӣ ва ҳамкорӣ, мутақобилият ба зӯрварӣ, миллатпарастиву наҷодпарастӣ ба роҳ мемонад» [82,87].

Омилҳои асосӣ дар тарбияи фарҳанги муоширати байналмилалӣ насли наврас инҳо ҳислатҳои мебошанд, ки хонанда ҳангоми ба муассисаи таълимӣ омадан доштааст. Инчунин, ҳислатҳои, ки ӯ дар раванди таҳсил дар муассисаи таълимӣ пайдо намудааст.

Ба гурӯҳи аввал, муносибати хонанда бо ҳамгурӯҳон дар фазои мавҷудияти фарҳангҳои гуногун дохил мешавад.

Ба гурӯҳи дуюм, силсилаи ҷорабиниҳои мактабӣ метавонанд ба ҳислатҳои мусбӣ пайдо кардани хонанда сабаб гарданд. Омилҳои мазкур барои ташкили раванди ташаккули фарҳанги муоширати байналмилалӣ байни насли наврас ҳамчун нуқтаи ибтидоӣ ва заминавӣ хизмат менамоянд.

Тарбияи фарҳанги муоширати байналмилалӣ насли наврас дар натиҷаи корҳои зерин натиҷаи мусбӣ хоҳад дод: ташкили ҷорабиниҳои фарҳангӣ дар байни хонандагон; ҷалб намудани насли наврас ба корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва эҷодӣ; таъмини фазои ҳамдигарфаҳмӣ; ташриф ба мавзӯҳои таърихӣ.

Мувофиқи ҳадаф ва вазифаҳо тарбияи фарҳанги муоширати байнал-

милалии насли наврас дар асоси усулҳои зерин амалӣ карда мешавад: усули фаъолиятӣ (ташкили мулоқот, вохӯрӣ, озмунҳо); усули тарғиботӣ (чорабиниҳои иттилоотӣ, ҷустуҷӯӣ, мубоҳисавӣ); усули робитаҳои байнифарҳангӣ (ватандӯстӣ, маърифатӣ, ҳештаншиносӣ, таҳаммулпазирӣ).

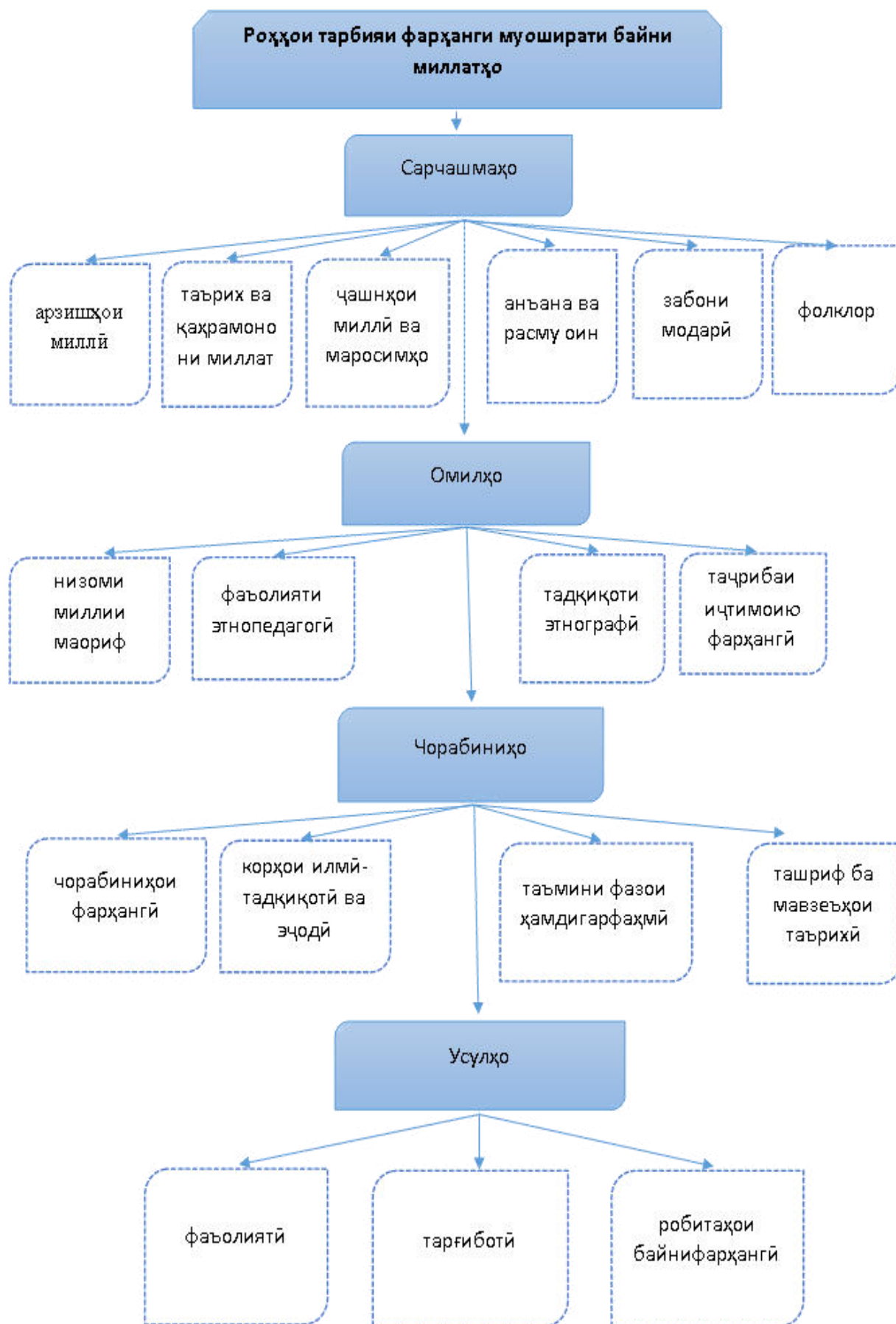
Роҳҳои тарбияи фарҳанги муоширати байнимиллии хонандагон дар расми 4 оварда шудааст (ниг.: расми 4).

Ҳамаи усулҳои мазкур дар раванди таълиму тарбия, дар муассисаи таълимӣ ба роҳ монда мешаванд. Натиҷаи тарбияи фарҳанги муоширати байналмилалии насли наврас дар ҷаҳонбинии онҳо, тасаввурот, эътиқод, маҷмуи арзишҳои умумибашарӣ, ғояҳои инсондӯстӣ, таҳаммулпазирӣ этникӣ инъикос меёбанд.

Ҷаҳонбинии насли наврас дар фаҳмидани моҳияти арзиши фарҳанги миллӣ ва рафтори намоёндагони гуногуни ҷомеа, фаъолият ва эҳсосоти ихтисосӣ ба роҳ монда мешавад. Агар шахс ба дарки фарҳангҳои дигар миллатҳои худ мутаъаллиқ бошад, ин боиси дарки арзиши фарҳанги худ мегардад. Муносибатҳои ахлоқӣ, ки фарҳанги этнопедагогӣ дар бар мегирад, ҷиҳатҳои назаррас барои ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас дорад. Дар баробари ин бояд таъкид кард, ки ташаккули ахлоқии инсон масъалаи муҳимтарини ҷомеа ба шумор меравад. Ҳамин тавр, дар ташаккули шуури ахлоқӣ ва худшиносӣ худогоҳӣ истифодаи ғояҳои этнопедагогика нақши муҳим дорад.

Дар доираи тарбияи миллӣ мо анъанаҳои мардумӣ, арзишҳои миллӣ, динӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ-таърихиро мебинем, ки дастовардҳои миллат буда, аз насл ба насл интиқол меёбанд.

Дар давраи гузариш аз як марҳилаи инкишофи фарҳанг ба марҳилаи дигар - нигоҳдорӣ, мустаҳкамшавӣ ва ташаккули таърихӣ фарҳанг ба амал меояд. Ҷанбаҳои асосии ҳамкории мураккаби шахсияти ташаккулёбанда ба ҷомеа дар фазои фарҳангӣ сурат мегирад. Шахс як қисми фарҳангро дар бар мегирад, дар заминаи фарҳанг инкишоф меёбад ва ба он ҷиҳати наву хоси худро ҷорӣ мекунад. Муносибати фарҳангӣ ба робитаи объективӣ инсон бо фарҳанг ҳамчун низомӣ арзишҳо вобаста аст.

Расми 6. Тарбияи фарҳанги муоширати байни миллатҳо дар гурӯҳи хонандагон

Олими рус Войновская Т. қайд кардааст, ки «фарҳанги муоширати байни миллатҳо яке аз хислатҳои муҳимтарини инсон буда, сатҳи умумии тарбия, омодагӣ ва қобилияти муоширатро бо намояндагони фарҳангҳои мухталиф, қобилияти ба инобат гирифтани вижагиҳои миллии онҳо, одоб ва таҳаммулпазириро дар ҳама ҳолат тавсиф мекунад, ки низ тарафдори ин чанба аст» [254,16].

Ҳамин тавр, ба насли наврас дар бораи фарҳанги муоширати байни миллатҳо, эҳтироми арзишҳои миллий ва умумибашарӣ маълумоти кофӣ додан зарур аст. Ҳамчунин, оид ба фарҳанги миллати худ, таъриху адабиёт, анъана, арзишҳои ахлоқӣ ва маънавӣ, ташаккули муносибатҳои хайрхоҳона нисбати арзишҳои иҷтимоию фарҳангии халқҳои дигар мунтазам суҳбат кардан лозим аст.

Хулосаи боби 3

Оила низоми мураккабест, ки тамоми унсуру рухҳои он бо ҳам мувофиқу созгоруна бояд фаъолият намоянд. Чунин фаъолияти созгору мақсаднокро маҳз сарвари оила таъмин карда метавонад, ки дорои қобилияту санъати идоракунист. Масоили дигаре, ки барои рушди оилаи солим муҳим аст, панду насихати калонсолон, падарбузургу модаркалонҳои хонавода мебошад. Вазифаҳои асосиро дар оила падар ва модар иҷро мекунанд. Уҳдадорҳои волидайн дар тарбияи фарзанд ва ҳамзамон нигоҳубини волидайн аз ҷониби фарзандон дар пирӣ аз меъёрҳои муҳими ахлоқии мо маҳсуб мешавад.

Оила ҳамчун нигоҳбони анъанаҳо ва урфу одатҳо, ниҳоди асосии тарбияи насли наврас, ҷузъи ибтидоии ҷомеа ва давлат арзиши баланд дорад. Аз ин ҷост, ки ҳам дар педагогикаи халқӣ ва ҳам дар педагогикаи илмӣ ба масъалаи тарбияи оилавӣ диққати хеле калон дода шудааст. Дар байни мардуми тоҷик қатъиян риоя кардани урфу одатҳои наслҳои калонсол муҳим ҳисоб карда мешавад. Ба ин қоида бачагону наврасон, писарону духтарон риоя мекунанд. Оилае, ки дар он шахсони калонсолу ботаҷриба умр ба сар мебаранд, барои ҳалли масъалаҳои зиёд кӯмаки онҳо ба мушоҳида мерасад.

Гузаштагони соҳибхиради мо ба ҳар васила волидайнро ба он даъват кардаанд, ки нисбат ба қисмати фарзандон бепарво набошанд, онҳоро дастгирию раҳнамоӣ кунанд. Дар панду ҳикматҳои мутафаккирони тоҷику форс ва гуфторҳои халқӣ хуб гуфта шудааст, ки дуруст тарбия кардани фарзандро аз хурдсолӣ сар кардан лозим аст, зеро таъсири он дар синнусоли кӯдакӣ зиёд аст.

Тарбияи насли наврасро танҳо ба фарҳанги миллий ва унсурҳои он маҳдуд кардан мумкин нест. Дар замони муосир насли наврас бояд ба муҳити гуногунфарҳанг омода гарданд. Муассисаҳои таълимии муосир бояд натавонад сатҳи муайяни донишро омӯзонанд, балки муҳити байнифарҳангиро ташаккул диҳанд. Насли наврас бояд сарфи назар аз миллат барои ҷомеаи бисёрфарҳангӣ омода гарданд. Таҳсилоти муосир дар асоси арзишҳо ва анъанаҳои миллий, мувофиқи ғояву арзишҳои умумибашарӣ ба роҳ монда шавад. Насли наврас дар руҳияи эҳтиром ба шахсияти инсон, ифшои арзиши ҳар як шахс, ҳосият, асолат, фардияти ӯ тарбия карда шаванд. Дар байни насли наврас ташаккул додани шуури ба ҳамдигар баробар будани ҳамаи одамон, сарфи назар аз тафовути тарзи зиндагӣ, маданият, дин, пайдоиши иҷтимоӣ ва неқӯаҳволии моддӣ муҳим аст.

Насли наврас бояд мероси фарҳангии халқи худро қабул карда, фарҳанги намояндагони дигар миллатҳоро эҳтиром намоянд. Онҳо бештар арзишҳои ахлоқии умумибашарӣ, дастовардҳои тамаддуни ҷаҳониро азхуд намоянд. Хислатҳои хуби инсонӣ, баҳусус, эҳтиром ба мардуми гуногунмиллати Тоҷикистон, ҳимояи манфиатҳои миллий, ифтихор аз Ватан ва таъриху тамаддуни он, ҳисси масъулияти шаҳрвандӣ дар шуури насли наврас ҷо карда шавад.

Тарбия бояд дар руҳияи эҳтиром ба тамоми миллатҳо, хусусиятҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии онҳо ба роҳ монда шуда, насли наврас бо ғановати фарҳанги миллий ва умумибашарӣ ошно гарданд. Дар муассисаҳои таълимӣ пайваста ҷорабиниҳои гуногуни фарҳангӣ (озмунҳо, фестивалҳо, ҷамоишҳо) ташкил карда шаванд. Тарбияи насли наврас дар руҳияи таҳаммулпазирӣ

бояд ба ҳалли самарабахши муноқишаҳои байни миллатҳо, эҳтироми фарҳанг ва эътиқоди динии онҳо равона карда шавад.

Ба насли наврас оид ба фарҳанги муоширати миллатҳо, хусусиятҳои анъана ва расму оинҳои халқҳои гуногун, ташаккули маҳорати муошират бо намояндагони миллатҳои гуногун, эҳтироми арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ маълумоти кофӣ додан зарур аст. Ҳамчунин, оид ба фарҳанги миллати худ, таъриху адабиёт, анъана, арзишҳои ахлоқӣ ва маънавӣ, ташаккули муносибатҳои хайрхоҳона нисбати арзишҳои иҷтимоию фарҳангии халқҳои дигар мунтазам суҳбат кардан лозим аст.

БОБИ 4. ШАРОИТҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАРБИЯИ АХЛОҚИИ НАСЛИ НАВРАС ТАВАССУТИ ИСТИФОДАИ ҒОЯҲОИ ЭТНОПЕДАГОГИИ ХАЛҚИ ТОЧИК

4.1. Роҳҳои таъсири расму оин ва анъанаҳои халқӣ ба тарбияи ахлоқии насли наврас

Аз замонҳои қадим мардуми тоҷик соҳиби расму анъана ва маросимҳои гуногун буданд, ки аксари онҳо дорои хусусиятҳои ахлоқию маънавӣ ҳастанд. Зеро расму анъана ва ҷашну маросимҳои миллӣ барои ба эътидол овардани муносибатҳои ҷамъиятӣ, инкишофи худшиносии миллӣ, баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқӣ ва ташаккули миллати муосири дорои сиёсати мустақил нақши асосӣ мебозанд. Чи хеле ки Шарифзода А. қайд намудааст: «Ҷашнҳои пуршукӯҳи шаҳрҳои бостонии тоҷикон, арҷгузори хидматҳои бузурги фарзонагони миллат, интишори дастовардҳои таърихӣ ниёгон дар ақсои ҷаҳон, тармими ёдгориҳои таърихӣ, эҳёи расму оинҳои миллӣ, далели мучассаму барҷастаи решаҳои қадимии миллати тоҷик ва пайванди тозаии он бо гузаштаҳои дури таърихист» [222,10].

Алоқаи байни наслҳо бо анъанаҳо таъмингардида, тарбияи маънавию ахлоқии насли наврас ба онҳо таъма мекунад. Муносибати калонсолону хурдсолон маҳз ба анъана ва урфу одат асос меёбад. Анъанаҳо ҳар қадар гуногун бошанд, мардум ҳамон қадар аз ҷиҳати маънавӣ бой мегарданд, халқро аз урфу одат ва анъанаву маросим дида бештар чизе муттаҳид намекунад.

Тарбияи шахси ҷамъониба инкишофёфта дар заминаи ақидаҳои педагогии гузаштагон ташаккул меёбад, ки сарчашмаи бузургтарини онҳо расму анъанаҳо, маросимҳои халқӣ ва эҷодиёти шиғоҳии халқ эътироф шудаанд. Ба гуфти академик М.Лутфуллозода «афкори педагогии халқамон дар расму оин, анъана, баҳри беканори эҷодиёти шиғоҳии мардумамон, дар адабиёти бадеии хаттиамон чун дурдона нухуфтааст» [102,75].

Тавассути расму оин ва маросимҳои мардумӣ насли калонсол наврасон тарбия намуда, мероси гаронбаҳои халқи тоҷикро идома мебахшанд. Педагогикаи этникии мардуми тоҷик ҷамъи донишҳо, таҷриба, усул, расму оин, урфу одат, ҷашну маросимҳо ва эҷодиёти мардумро дар бар мегирад.

«Мақоми педагогикаи этникӣ дар ташаккули худшиносии миллӣ ва шуурнокии одамон хеле калон аст. Он ба ҳар як намоёндаи этнос имкон медиҳад, ки рафтори худро ба низом дарорад. Дар анъанаҳои этнопедагогии халқи тоҷик, дар фалсафа ва арзишҳои фарҳангӣ-миллии мардумӣ иқтидори бузургу кавии тарбиявӣ мавҷуд аст. Педагогикаи этникӣ дар амал тамоми паҳлу ва унсурҳои таркибии маданияти маънавӣ ва моддии этноси муайянро дар бар мегирад» [249,112]. Зери мафҳуми педагогикаи этникӣ мо «ҷамъи донишҳо, усул, роҳ, восита ва методикаи кори таълиму тарбияро, ки этноси муайян дар давраи таърихии мавҷудияти худ, бо мақсади ташаккул додани дониш, малака, маҳорат ва сифатҳои шахсият ба як қолаб ва ё шакл даровардааст, мефаҳмем. Аз ҷумла, расму оин, урфу одат, анъана, эҳтиқод, бозӣ, тарзи меҳнат, эҷодиёти шифохӣ ва ғ. » [144,11].

«Маҳз тавассути педагогикаи этникӣ арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ аз як насл ба насли дигар мегузарад. Бидуни он наслҳо аз арзишҳои гузаштагони худ огоҳӣ наёфта, оҳиста ба ғӯшаи фаромӯшӣ дода мешаванд» [249,111].

Арзишҳои миллӣ ва умумибашарию расму оин, урфу одат, анъана, ҷашну маросимҳо, ҳунармандӣ, панду андарз ва эҷодиёти даҳонакии халқ ташкил медиҳанд. Дар ин маврид академик Лутфуллоев М. чунин қайд кардааст: «Арзишҳои миллӣ хоси халқҳо ва миллатҳои алоҳида буда, тарзи зиндагӣ, анъана, расму ойин ва муносибатҳои онҳоро нисбат ба воқеият ифода мекунанд. Арзишҳои умумибашарӣ мутааллиқ ба тамоми башарият буда, ҳазинаи тиллоиеро мемонанд, ки аз сарватҳои маънавии кулли миллатҳо гирд оварда шудаанд» [103,15].

Дар тадқиқоти Нуоров А. чунин зикр шудааст: «арзишҳои миллӣ анъана, расму оин, одат, муносибати одамон ва воқеият, эҳтиқоду идеал ва

принсипҳои маърифату фаъолияти одамонро дар бар мегиранд. Арзишҳои умумибашарӣ системаи тому мавзунӣ ақидаҳои фалсафӣ, ахлоқӣ, динӣ, эстетикӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ буда, дар тӯли асрҳо ташаккул ёфтаанд» [127,9].

Ба андешаи мо, дар тарбияи насли наврас арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ нақши муҳим доранд. Яъне, тарбияи ахлоқию маънавӣ бояд дар заминаи арзишҳои умумибашарӣ, аммо бо назардошти хусусиятҳо ва талаботҳои алоҳидаи арзишҳои миллӣ ба роҳ монда шавад. Бинобар ин, тарбия дар заминаи арзишҳои миллӣ сурат гирифта, баҳри баланд бардоштани ҳисси худшиносии насли наврас мусоидат мекунад. Маҳз ба воситаи педагогикаи этникӣ арзишҳои халқ ба қисми ҷудонашавандаи тарбияи ахлоқию маънавии инсон табдил ёфта, ҳаёт ва фаъолияти ӯро муайян мекунанд.

Дар заминаи тарбияи миллӣ ҳувияти миллиро дар наврасон ташаккул дода, онҳоро ба ҳимояи манфиатҳои миллӣ ва тамаддуни миллӣ раҳсипор намудан лозим аст. Насли наврас бояд дар заминаи омӯзиши мероси ниёгон тарбия карда шавад. Зеро «омӯзиши мероси ниёгон, агар аз як тараф, василаи равшан намудани таъриху рӯзгори гузаштаи миллат ва бурду боҳти он бошад, аз тарафи дигар сабаби пешрафти зиндагии воқеӣ ва инкишофи ҳаёти маънавии имрӯзу оянда мегардад» [250,169].

Донишманди тоҷик Шакурӣ М. дар китоби «Хуросон аст ин ҷо» чунин зикр намудааст: «Ҳеҷ яке аз риштаҳои худшиносии шахс ва ҷомеаро бидуни ёди таърихӣ тасаввур наметавон кард. Ҳар амали муҳими иҷтимоӣ он гоҳ кам ё беш амали огоҳона хоҳад буд, ки аз ёди таърихӣ раҳнамоӣ дида бошад. Ёди фарҳангӣ яке аз шартҳои асосии моҳияти маънавӣ пайдо кардани ҳастии инсон аст ва низ бидуни донишони таърих даст намедихад» [216,19]. Таърихшиносии рус Ключевский В.О. гуфта буд, ки «чун ниёгонро меомӯзем, худро мешиносем» [83,332].

Вобаста ба ин Шарифзода Ф. чунин навиштааст: «Тарбияи инсонӣ комил дар педагогикаи муосири тоҷик бар асоси қадимтарин ақидаҳои

педагогии ниёғони мо сурат мегирад» [218,527].

Хусусияти хоси эҷодиёти ниёғони халқи тоҷик дар он буд, ки эшон ба масъалаи тарбияи шахс диққати бештар медоданд. Инро мо дар эҷодиёти адибони тоҷику форс комилан дида метавонем. Дар эҷодиёти худ ниёғони мо қудрати бузурги тарбия ва анъанахоро дар ташаккули сифатҳои ахлоқию маънавии шахсият қайд кардаанд. Онҳо дар асарҳои худ ғояи гуманизмро ҳамчун як ҷузъи ҷудонашавандаи сифати маънавии инсон ба миён гузоштанд. Ин ғоя ҳислатҳои муҳими инсонӣ, ба монанди меҳрубонӣ, дӯстӣ, саховатмандӣ, ростқавлӣ, таҳаммулпазирӣ, меҳнатдӯстӣ, кӯмак ба ҳамдигарро инкишоф медиҳад. Мутафаккирони тоҷик нақши оила, махсусан ҳаҷми шахсони соҳибтаҷрибаро дар ташаккули симои ахлоқию маънавии насли ҷавон махсусан қайд кардаанд.

Пешвои миллат дар китоби пураъзагии ҳеш «Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ» қайд мекунанд, ки «ҳар як шахс бояд аз ҳафт пушти худ огоҳ бошад, то дар ҳамаи соҳаҳои зиндагиву ғайриҷаҳонӣ худ огоҳона амал намуда, зиндагии созандаи худро пеш барад» [17,8].

Таҷриба нишон медиҳад, ки тарбияи ахлоқии насли наврас дар заминаи ақидаҳои педагогии гузаштагонӣ халқи тоҷик ташаккул меёбад. Сарчашмаи бузургтарини онҳо расму оин, анъанаҳои халқӣ ва эҷодиёти шифоҳои халқ эътироф шудаанд. Халқи тоҷик, мисли миллатҳои дигар, дорои урфу одат ва анъанаҳои сершуморе аст, ки онҳо ба зиндагии одамон таъсири хуб мерасонанд, дар онҳо сифатҳои неки ахлоқӣ ташаккул меёбанд ва онҳо ҳисси вафодорӣ, ҷасорат, далерӣ ва ғурурро инкишоф медиҳанд. Расму оинҳои миллӣ, ҷашну маросимҳо ҳамчун ҷузъи муҳими педагогикаи этникӣ дар тарбияи худшиносӣ ва ҳудудҳои миллии насли наврас нақши муҳим доранд. Зеро дар асоси арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ тарбия намудани насли наврас тақозои замон аст. Қори тарбиявиرو бо насли наврас тавре ташкил кардан лозим аст, ки онҳо моҳият, мазмун ва аҳаммияти ҳар як анъанаи мардумӣ, расму оинро амиқ ва ҳамаҷониба дарк кунанд, барои дар амал татбиқ намудани онҳо кӯшиш намоянд.

Дар ташаккули ҳамачонибаи шахс, дар хонаводаи тоҷик урфу одатҳои миллӣ мавҷуд ҳастанд, ки онҳо ба тарбияи ахлоқии инсон мусоидат мекунанд. Анъанаҳо ва урфу одатҳои миллӣ ба рушди иҷтимоиву ахлоқии насли наврас мусоидат менамоянд. Масалан, дар даромадгоҳи хона ду дастро дар сари сина гирифта салом додан, пеш аз калонсолон ба хона надаромадан, дастро нашуста ба сари мизи наништастан, ҳангоми ба хона ворид шудани пиронсолон аз ҷой хестан ва ба онҳо ҷой додан аз хислатҳои муҳими халқи тоҷик мебошад, ки асрҳои аср аз насл ба насл гузашта истодааст.

Барои тарбияи одоби фарзандон ниёғони мо аз ҳикоя ва афсонаҳо дар бораи қаҳрамонҳои қабилаҳо ва қорномаҳои онҳо истифода мебаранд. Дар онҳо мардум хислати асосии қаҳрамонро таъкид карда, меҳрубонӣ, инсондӯстӣ, эҳтиром ба калонсолон, муҳаббат ба Ватан, падару модар, ҷавонмардӣ, ғамхорӣ нисбати бечорагон ва ғайраро инъикос мекарданд.

Таърих гувоҳ аст, ки бисёре аз ҷашнҳои миллии мардуми тоҷик, аз қабили Наврӯзу Меҳргон, Садаву Тиргон дар муддати тӯлонӣ аз хотирҳо фаромӯш шуда буданд. Танҳо ба шарофати ба даст овардани Истиқлолият дар Тоҷикистон ва таъсиси давлати демократӣ ин анъанаҳо дубора эҳё гардиданд. Вобаста ба ин, Пешвои миллат дар китоби «Тоҷикон дар оинаи таърих» зикр кардаанд: «Дар урфият меғӯянд, ки агар бихоҳӣ ояндаро бубинӣ, ба гузашта назар намо. Аз ҳамин хотир мо гаштаю баргашта ба гузаштаи таърихӣ худ назар меафканем» [15,18]. Ба гуфтаи Шарифов Ҷ. «гузаштаре надониста, имрӯзро обод кардан ва ояндаи неке бунёд кардан номумкин аст» [290,49].

Бинобар ин, аз қадимулайём халқи тоҷик дорои тарбияи аслии ахлоқӣ ва фарҳанги пурарзиши маънавӣ мебошад. Фақат мавҷудияти моддӣ ва ҷисмонӣ нишонаи ҳастии инсон ва шахсе, халқеву миллате нест. Асли ҳастӣ ҳастии маънавист. Ҳастии маънавӣ фарҳанги маънавӣ, арзишҳои ахлоқии инсонӣ, орзуву ормони миллат мебошад, ки дар ташаккули ахлоқи одоби насли наврас нақши муҳим дорад. Он фарҳанги маънавӣ, он арзишҳои олии инсонӣ, он фалсафаи ҳаёт ва фаҳмиши моҳияти зиндагонӣ, он орзуву омол ва идеали

ичтимоиву забоншинохтӣ, ки мазмуну мундариҷаи ҳастии шахсеро муайян намудааст, дар ташаккули шуур, дар маишат, урфу одат, ахлоқу одоби халқе ва миллате бартарӣ дорад, бозгӯи чигунагии ҳастии ин шахс, ин халқу ин миллат аст.

Педагогикаи мардумӣ тамоми паҳлуҳои тарбияи ахлоқиро дар ҳампайвастагии якдигар мебинад, ки дар ташаккули арзишҳои ахлоқии наврасону насли наврас мақоми хос дорад. Тарбияи масъулиятшиносӣ, ватанпарастӣ, ҳокорию хушмуомилағӣ, инсонпарварӣ, ростқавлӣ, муносибати софдилона ба меҳнат, меҳрубонӣ, ҳамдигарфаҳмӣ, ба кадрӣ падару модар расидан, риояи одоб нисбати калонсолон, интиҳоби дӯсти арзанда аз хислатҳои беҳтарини насли наврас мебошанд.

Назари амиқ ба таърихи халқи тоҷик ба мо имкон медиҳад хулоса барорем, ки тарбияи худшиносии насли наврас дар ҳама давраи замон аҳаммияти аввалиндараҷа дошт. Ҳалли бомуваффақияти ин масъалаи таъхирнопазир дар тӯли садсолаҳо танҳо бо таҷрибаи мардум имконпазир гардид. Гояҳои педагогикаи этникӣ наслҳоро барои ба арзишҳои маънавии этноси худ шинос намудан мадад мерасонад. Аз ин рӯ, дар мавриди таълиму тарбия дар кӯлвори худ таҷрибаи ғанӣ ва мероси гаронбаҳо дорем, ки метавонанд имконияти васеъро дар ислоҳи ҷомеа, махсусан, ахлоқи насли наврас фароҳам оранд. Вобаста ба ин, олимони Раҳимов Б. ва Нуоров А. қайд кардаанд: «...сабаби таъсирнокии педагогикаи этникӣ ва халқӣ аз он иборат аст, ки онҳо бевосита аз ҳаёти ҳуди этнос ва халқ сарчашма гирифта, руҳи ҳамоно этносу халқ ва орзуву омоли онҳоро ифода меkunанд» [146,3].

Мо ба андешае мерасем, ки «халқи тоҷик дорои фарҳанги бойи педагогӣ аст, ки он дар тарбияи ахлоқии насли наврас саҳми босазо гузоштааст. Бо итминон гуфтан мумкин аст, ки анъанаҳо, ҷашнҳо, идҳо, маросимҳо ва расму оинҳое, ки таърихи ҳазорсола доранд, дар ташаккули тарбияи ахлоқӣ, ҳисси ифтихори миллӣ, ватандӯстӣ ва масъулияти шаҳрвандӣ, дар ҳифзи арзишҳои ахлоқии насли ҳозира, алаҳхусус насли наврас, нақши муассир доранд» [253,197]. Вобаста ба ин, анъанаҳо ва расму оинҳо дар тарбияи насли наврас

нақши назаррас доранд. Академик Г.Н.Волков қайд намудааст: «Аз тамоми анъанаҳое, ки аз насл ба насл мегузаранд, бешубҳа, анъанаҳои педагогӣ муҳимтаранд» [59,7].

Академик Б.Ғафуров дар асари бунёдии худ «Тоҷикон» роҳи дурударози таърихӣ рушди тамоми соҳаҳои ҳаёти халқи тоҷикро таҳқиқ кардааст. Ин асари бузурги таърихӣ ба инкишофи минбаъдаи фарҳанги модӣ ва маънавии халқи тоҷик заминаи мусоид фароҳам овардааст.

Ҳар як халқ анъанаҳои миллӣ, расму оин, урфу одат ва эҷодиёти шифоҳии худро дорад, ки он барои тарбиятдиҳанда ва тарбиятгирандагон воситаи муҳими тарбияи ахлоқӣ мебошад. Педагогикаи мардумӣ асоси кори таълиму тарбия дар муассисаи таълимӣ буда, ба ғанӣ гардонидани анъанаҳои тарбиявӣ бо мақсади ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас роҳандозӣ мегардад. Таҷриба нишон медиҳад, ки чи қадаре расму анъанаҳо ва маросимҳои миллӣ бо ҳаёти маънавию ахлоқии мардум робитаи зич дошта бошанд, мардум дар ҳаёти ҳаррӯзаӣ хеш аз он истифода баранд, ҳамон қадар раванди шиносоии онҳо бо фарҳангу тамаддуни тоҷикон самараноктар мегардад. Тарбияи ахлоқӣ ин таҳкими анъанаҳои инсондӯстӣ дар замири шогирдон мебошад. Дарачаи инкишофи ҳар як ҷомеаро дастовардҳои сиёсӣ иқтисодӣ, адабиву фарҳангӣ, ахлоқиву маънавӣ муайян мекунад. Агар пешрафти иқтисодӣ ба фаъолияти меҳнативу истеҳсолии ҷомеа вобаста бошад, рушди маънавӣ ва ахлоқӣ ба донишу маърифат ва фарҳанги он алоқаманд аст.

Мусаллам аст, ки анъанаву расму оинҳои мардумӣ ва ҷашнҳои миллӣ ба одамон имкон медиҳанд то худро меросбари бузурги халқи тоҷик эҳсос намоянд, онҳо дорои аҳаммияти фарҳангӣ, этнографию таърихӣ, ахлоқию тарбиявӣ ва зебоишиносӣ мебошанд. Анъанаҳои ғании халқи тоҷик, расму оинҳо ва урфу одатҳо барои танзим намудани талаботҳои ҷомеа мусоидат менамоянд ва дар зиндагии мардум аҳаммияти хосаеро доранд. Дар баробари ин, аксари расму анъанаҳо ва маросимҳои мардумӣ дорои арзиши баланд буда, барои пешбурди зиндагии ҳаррӯза ёрӣ мерасонанд.

Анъана ва расму оинҳои халқи тоҷикро ҳамчун унсурҳои асосии фарҳанги этнопедагогӣ ва ҳамчун роҳи нигоҳ доштани таҷрибаи гузашта, хиради наслҳои калонсол, бисёр олимону мутафаккирон, адибони барҷаста дар асарҳои худ истифода бурдаанд.

Бо инкишофи фарҳанг намуди зоҳирии либос, пойафзол, ороиши мӯй тағйир меёбад. Анъана ва расму оинҳо ҳамчун унсурҳои фарҳанг низ инкишоф меёбанд. Анъанаҳои кӯҳна ва ё баъзе унсурҳои онҳо, инчунин тамоми меъёру қоидаҳои рафтору зиндагӣ, ки дар шароити тағйирёбанда ба тарзи нав амал мекунанд, ба тағйиру такмил дучор мешаванд. Анъана ва расму оинҳо мисли мӯд ҳастанд, танҳо тафовут дар он аст, ки аввалин дар муддати тӯлонӣ эҷод шуда, садсолаҳо боқӣ мемонанд, дар ҳоле ки дувумӣ дарҳол пайдо мешавад ва зуд дар як мавсим ё сол аз байн меравад.

Воқеият ва таъсирбахшии анъанаҳо, расму оинҳо дар интиқоли таҷрибаи наслҳои калонсол ба насли наврас далели махсусро талаб намеkunанд. Инро таърих исбот кардааст ва мардум онҳоро аз сар гузаронидаанд. Инсон бе қоидаю меъёрҳои муайян, ки ба фарҳанги ин ё он халқ мансуб аст, зиндагӣ карда наметавонад. Вақте фарҳанг аз байн меравад, одамон низ аз байн мераванд. Аммо ин ҳанӯз имконнопазир аст, зеро тараққиёти инсоният ба рушди ҷисмонӣ ва зеҳнӣ, ба пешравӣ нигаронида шудааст.

Маърифати суннатҳои мардумӣ ва унсурҳои фарҳангӣ дар шумори масоили мубрами ҷомеаи имрӯз қарор дорад, ки ба ҳайси яке аз омилҳои муҳими таърихбахши худшиносии миллӣ, рӯчӣ ба асолати фарҳангӣ эътироф гардидааст. Таваҷҷуҳ ба моҳияти ин масъала маҳз дар заминаи омӯзиши мафҳумҳои «педагогикаи мардумӣ», «этнопедагогика», «тарбияи хонаводагӣ» ва амсоли ин падида омадаанд.

Аксари ин таҳқиқот дар заминаи тадқиқи ҷойгоҳи ин падидаҳо барои тарбияи куллии насли наврас баён гардидаанд ва то ҷое ба баҳси нақшу мақоми ин суннату унсурҳо дар тарбияи худогоҳиву худшиносии насли наврас камтар таваҷҷуҳ зоҳир шудааст.

Ҳар як халқ аз рӯи урфу одатҳои миллии худ маросимҳои анъанавӣ дорад, ки аксарияти онҳо бо оин, ақида ва тасаввуроти қадимии мардум алоқаманд мебошанд. Маросимҳои халқие, ки то замони мо расидаанд, ба се ғурӯҳ ҷудо мешаванд: маросимҳои мавсимӣ, маросими тӯӣ ва маросими мотам. Маросимҳои мавсимие, ки дар байни тоҷикон маъмулу машҳур будаанд, аз инҳо иборатанд: маросими ҷашни Наврӯз (ё сари сол), Меҳргон, Сада, Тиргон, маросими пешвозгирии баҳор: сайри гули лола, бойчечак, сайри гули сурх, маросими пешвозгирии айёми киштукор (ҷуфтбаророн, суманак), маросими ҳосилғундорӣ (хирманкӯбӣ, наслгирии ҳайвонот), хашар, барфӣ ва ғайраҳо.

Ҳамаи ин маросимҳо дар фаслҳои гуногуни сол вобаста бо фаъолияти меҳнати деҳқонон гузаронида мешудаанд, ки сабаби маросимҳои мавсимӣ ном гирифтани онҳо ҳам маҳз дар ҳамин аст.

Наврӯз яке аз маросимҳои қадимтарин буда, дар байни халқҳои Шарқи Миёна ҳамчун ҷашни сари сол қайд мегардад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар китоби «Наврӯз – шиносномаи миллат» чунин зикр кардаанд: «Наврӯз дар тасаввур ва ойини миллати қадимаи мо ва умуман наҷоди ориёӣ, иди пирӯзии нур бар зулмот ва тантанаи неки бар бадӣ аст» [21,9].

Дар бораи таърихи пайдоиши Наврӯз дар осори олимони ва шоирони замони гузашта маълумоти судбахше мавҷуданд. Масалан, олим ва файласуфи бузург Абӯрайҳони Берунӣ бунёди ҷашнгирии Наврӯзро ба яке аз қаҳрамонони дostonҳои эронӣ Ҷамшед нисбат дода, чунин менависад: «Чун Ҷамшед барои худ тахт бисохт, дар ин рӯз ба он савор шуд ва чин ва шаётин онро ҳамла карданд ва ба як рӯз ба кӯҳи Дамованд ва Бобул омад ва мардум барои дидани ин амр дар шигифт шуданд ва ин рӯзро ид гирифтанд. Ва дастаи дигар аз эронӣён меғоянд, ки Ҷамшед дар шаҳрҳо зиёд гардиш менамуд ва чун хост дар Озарбойҷон дохил шавад бар сарире аз зар нишаст ва мардум ба дӯши худ он тахтро мебурданд ва чун партави офтоб бар он тахт битобид ва мардум онро диданд, ин рӯзро ид гирифтанд» [46,242].

Муҳаммад Наршахӣ низ дар китоби худ «Таърихи Бухоро» дар бораи чӣ тавр чашн гирифтани Наврӯз маълумот додааст. Ё мегӯяд, ки Наврӯзро чи аҳли дарбор ва чи мардуми омӣ чашн мегиранд. Аввал дар ибтидои моҳи фаровардин деҳқонон, баъди панҷ рӯзи он муғон қайд мекунанд. Бинобар ин якеро «Наврӯзи кишоварзон», дигареро «Наврӯзи муғон» мегӯянд [123,14]. Дар «Наврӯзнама»-и Умари Хайём ҳам қайд шудааст, ки асосгузори чашни Наврӯз Ҷамшед мебошад. Сабаби ном ниҳодани Наврӯз он будааст, ки менависад муаллифи китоб, - чун бидонистанд, ки офтобро ду давр бувад. Яке он, ки ҳар сесаду шасту панҷ рӯзу рабъе аз шабонарӯз бо аввалин дақиқаи ҳамал боз ояд. Бо ҳамон вақту рӯз, ки рафта бувад, бади дақиқа натавонад омадан, чӣ ҳар сол аз муддате ҳаме кам шавад ва Ҷамшед онро Наврӯз ном ниҳод ва чашн гирифт [201,89]. Аз рӯи гуфтаи Хайём, дар моҳи ҳамал фасли баҳор оғоз меёбад ва соли нав сар мешавад.

Дар бораи давомнокии чашни Наврӯз дар сарчашмаҳои асри миёнагӣ маълумотҳо ҳаргунаанд. Масалан, мувофиқи маълумоти Абӯрайҳони Берунӣ дар замони Сосониён Наврӯз шаш рӯз ид гирифта мешудааст. Ё қайд мекунад, ки шоҳ рӯзи аввалини Наврӯзро дар мулоқот бо мардум, рӯзи дуюмро бо мансабдорону ашрофон, рӯзи сеюмро бо уламову фузало, рӯзи чорумро бо аҳли дарбор, рӯзи шашумро ҳуди шоҳ махсус қайд мекард. Бинобар ин, рӯзи шашумро Наврӯзи бузург меномиданд. Шоҳ дар Наврӯзи бузург тухфаю инъомҳои аз музофоту вилоятҳо омадаро тантанавор қабул карда, қисми онҳоро ба мардум бахшида, ҳиссаи дилхоҳашро ба ҳазина медод [46,246].

Дар бораи чашни наврӯзии замони Сосониён ривояте низ ҳаст, ки мувофиқи он гӯё пеш аз Наврӯз марди хушандоме ба ҳарами шоҳ даромада, то субҳ шоҳро мунтазир мешудааст. Ҳамин ки субҳидам шоҳ ўро медидааст, мепурсидааст:

-Ту кистӣ? Аз кучо омадаӣ? Номат чист ва чӣ меҳоҳӣ? Ба чӣ кор ба андарун омадаӣ ва бо ту чист?

Ў ҷавоб медодааст:

- Ман пирӯзам, номам муборак ва аз сӯи бахт омадам. Барои ту подшоҳӣ, неқбахтӣ ва тандурустӣ хоҳонам ва соли навро бо худ овардам.

Пас аз ин гуфтугӯ марди меҳмон менишастааст ва дар назди шоҳ хон меоростаанд, ки дар он аз гандум, ҷав, нахӯд, кунҷид ва шолӣ ҳафтхӯшагӣ мегузоштаанд, баъд аз он шакар ва динору дирҳам низ меовардаанд. Тухфаю инъомҳои аз вилоятҳо овардари ҳам пешкаш мекардаанд. Аввал вазир, баъд дигарон бо тухфаҳо назди шоҳ мебарномадаанд. Нонҳои гирдаи бузургеро, ки аз ин ғалладонаҳо мепохтаанд, дар назди шоҳ мегузоштаанд. Шоҳ поре аз нон шикаста меҳӯрдааст ва аз неъматҳои дигар мечашадаасту мегуфтааст:

-Ин рӯзи нав аз моҳи нав, аз соли нав аст ва мо ниёзмандем, ки он чизро рӯзгор куҳан кардааст, нав бикунем ва мардумро нақӯ бидорем.

Баъд аз он шоҳ ҳозиронро ба муносибати соли нав муборакбод мекардааст [272,14].

Яке аз русуми наврӯзӣ, ки ҳанӯз дар замони Сосониён вуҷуд доштааст, сабзонидани ғалладона мебошад. Мардум бисту панҷ рӯз пеш аз Наврӯз гандум, нахӯд, ҷав барин ғалладонаҳоро ба миқдори муайян ва дар ҷойҳои махсус кошта месабзониданд. Аз рӯи сабзиши ғалладонаҳо оид ба қорҳои деҳқонии худ пешбинӣ мекардаанд. Дар ин ҳусус ривояте ҳаст, ки он ақидаи мардумро дар бораи хайру баракат ва неку бад шинос мекунад. Мувофиқи ин ривоят гӯё иблис хайру баракат ва фаровониро аз байни мардум дуддида мебарад. Зиндагӣ ба нобудӣ дучор мешавад. Ҷамшед бо иблис мубориза мебарад ва бар вай ғолиб меояд. Одамон аз бадбахтӣ, ки иблис оварда буд, наҷот меёбанд, хайру баракат, фаровонӣ дар ҳаёт қорӣ мегардад. Дар назари мардум аз Ҷамшед нур мебарад, ҷавоҳироти тоҷи сари Ҷамшед ҳамчун офтоб мекурахшад, дарахтоне, ки хушк шуда буданд, аз нав сабз мешаванд. Мардум меғӯянд: рӯзи нав – Наврӯз омад. Аз ҳамон вақт дар арафаи Наврӯз ғалладонаро махсус кошта, месабзонидагӣ шуданд. Ин русум чун истиқболи баҳор, соли нав – Наврӯз қарнхост, ки давом дорад. Ин ривоятҳо, ки дар осори адибон, муаррихон ва олимони асри миёна зикр шудаанд, дар бораи таърихи пайдоиш ва ҷашнгирии Наврӯз ба мо маълумот медиҳанд ва

муносибату назари ачдодонамон нисбат ба Наврӯз чӣ гуна будааст, моро огоҳ менамоянд.

Бояд қайд кард, ки дар ҳамаи маҳалҳои тоҷикнишини Осиёи Миёна расму русумҳои оид ба ҷашни Наврӯз як хел набудаанд. Масалан, дар Ғарму Дарвоз мардум дар арафаи Наврӯз бо хоки сафед ё оҳак хонаҳои худро сафед мекардаанд, дар девори хонаҳо нақши ҳар гуна гулҳоро мекашидаанд, дар зарфе ё ҷое гандум ё ҷавро месабзонидаанд, аз он суманак мепухтаанд ва сабзаи гандумро бо зарфаш дар рӯи хони наврӯзӣ мегузоштаанд.

Дар музофотҳои Ҳисор, Қаротегин, Кӯлоб ва дигар ҷойҳои мардум бегоҳии чоршанбеи охири сол дар майдончаҳо, чорроҳаҳо, ҷойҳои ҳамвор гулхан карда, пиру ҷавон аз болои оташ себорӣ меҷаҳиданд ва ҳангоми ҷаҳидан «ранчурию зардии ман аз ту, сурхию хуррамии ту аз ман» гуфта, кӯзаи холӣ ва ё зарфи сафолиеро ба оташ партофта мешикастаанд. Вақте ки ба хонашон бармегаштаанд, ба паси худ нигоҳ намекардаанд.

Дар ҳар ҷо маросими гулхан карда, аз болои он ҷаҳидан ном доштааст. Чунончи, ин маросимро дар Қаротегину Мастҷоҳ «Чоршанбеи охирон» ва ё «Чоршанбеи сурук», дар Хучанд «Сафарқочди» меномидаанд. Тоҷикони Андичон дар кӯчаҳои калон гулхан карда, «алас-алас, аз кулли бало халос» гуфта, аз болои оташ меҷаҳидаанд. Ин расму оини қадимӣ бо мақсади халосӣ аз нопокию зиён, дарду иллатҳои дар соли гузашта часпида иҷро карда мешудааст.

Ба истиқболи Наврӯз рӯбучин мекардаанд, занҳову духтарон худро оро медодаанд, мардон, насли наврас, кӯдакон либосҳои нав мепӯшидаанд. Мардум зарфҳоро аз оби борон пур карда, менӯшидаанд ва худро бо он мешустаанд. Духтаракон бо сари луч дар зери борон истода, суруд мехондаанд:

Борони ҳамал,
Бо мӯям амал.
Мӯям дароз кун,
Дарозу соз кун [36,54].

Дар Хучанд, Хисор, Кӯлоб, Қаротегину Дарвоз, Бадахшон ва маҳалҳои дигар мардум дар арафаи Наврӯз ба якдигар гулоб пошида, шарбату ширинӣ мечашонидаанд, кӯшиш мекардаанд, ки хони наврӯзиашон пурнеъмат ва аҳли хонавода пурҳаловат бошад. Дар ин рӯзҳо дар хона ягон чизи сиёҳрангро пеши назар намегузоштаанд. Дар назди дари хона ва ё дар рӯи хавлӣ гӯсфанд, буз ё хурӯси сафедро баста мемондаанд. Бо ин воситаҳо дар соли нав сафедбахтӣ, рӯзи сафед, равшанӣ, хурсандию саломатӣ, равшанию некӣ орзу мекардаанд.

Дар Осиёи Миёна якчанд сайргоҳи машҳур ва бузурге вучуд доштааст. Яке дар Бухоро буд, ки Садриддин Айнӣ онро дар «Ёддоштҳо»-и худ тасвир кардааст. Сайри Наврӯз, ки бо номи «Иди сари сол» дар Хучанд ташкил мешудааст, низ хеле бошукӯҳу серодам мегузаштааст ва даҳ рӯз давом мекардааст. Ба мунсибати ин ид мардум ба соҳили дарёи Сир мебаромадаанд, баққолон дар он ҷо дӯконҳо месохтаанд, чойхонаву ошхонаҳо кӯчида мерафтаанд, косибону ҳунармандон моли худро ба фурӯш мебаровардаанд, як тараф дорбозӣ, як тараф масҳарабозӣ, як тараф гӯштингирӣ, бузкашӣ, чархуфалак, аспакбозӣ, карнаю сурнайкашӣ, доиразанӣ, мусобиқаи ҳофизон, мушакпарронӣ, хуллас, тамоми ҳунару эҷодиёти халқ намоиш дода мешудааст.

Деҳқонони Хучанд баъди гузаронидани «Иди сари сол» – Наврӯз маросими Ҷуфтбаророн ташкил медодаанд. Дар ин маросим онҳо аз равшани зағир чалпак мепухтаанд, ба шохҳои барзаговҳо равшан мемолидаанд, бо нияти беофат шудани қорҳои деҳқонӣ ҳазориспанд дуд мекардаанд ва дар ин қор аз Бобои деҳқон мадад мепурсидаанд, барзагов, омоч, мола ва дигар асбобҳоро ба киштуқор омода месохтаанд ва ғайра. Ин идро дар Кӯлоб, Муъминобод ва Ховалинг низ бо номи «Сайри сол» қайд мекардаанд ва муддати он қариб ду ҳафта тӯл мекашидааст.

Дар «Сайри сол»-и ин маҳалҳо, ки дар «Тамошотеппа» ном ҷое воқеъ мегардидааст, аз тарафҳои Қаротегин, Дарвоз ва маҳалҳои дигар одами бисёр омада, дар бузкашӣ, гӯштингирӣ ва дигар мусобиқаҳо иштирок мекардаанд.

Занҳо чашни Наврӯзро дар ҷойҳои махсус алоҳида қайд мекардаанд. Масалан, ин идро онҳо дар Хучанд дар Чашмаарзанақ ном ҷои хушманзара, дар Нурато дар кӯҳи Чилдухтарон мегузаронидаанд. Занону духтарон бештар рақсу бозиҳо, сурудхонӣ, чистон ва афсонагӯӣ, байтбарак, шеърхонӣ, ширинкорӣ, дойразанӣ мекардаанд. Дар водии Ҳисор занону духтарон ба хонаи хешу табор ва ҳамкишлоқони худ меҳмон мешудаанд, ки онро «Идгардақ» мегуфтаанд. Аз ҳар кӯчаву ҳар хона овози мусикию суруд, рақсу бозиҳо шунида мешудааст. Дар Қаротегину Дарвоз ҷавонзанон ва духтарон дар боғҳо арғунҷақ карда, дар атрофи он суруд мехондаанд, мераксидаанд.

Масалан, духтарони вилояти Қашқадарё хангоми ҷашнгирии Наврӯз ба арғунҷақ савор шуда, суруди зеринро мехондаанд:

Ҳай, ҳай ҳаводора,
Барги сафедора.
Тилло сӯзандона,
Нуқра намақдона.
Як кӯлча ҳалвоя,
Ҷонам таваллоя [36,55].

Дар Хучанд шаби соли нав духтарон бештар ба болои бом ва ё ба ҷойҳои баланд баромада, сурудҳои солинавӣ месароиданд:

Эсуни дайро сангча,
Ўсуни дайро сангча.
Духтарҳои сатангча,
Соли нав муборак бошаде.
Ин хонанда аловгира,
Вай хонанда аловгирак.
Келину қайно палавхӯрак,
Соли нав муборак бошаде. [36,56].

Наврӯз дар Бадахшон се рӯз ид карда мешудааст. Дар Роштқалъа ва маҳалҳои дигар бачаҳо бегоҳӣ дар як ҷо ҷамъ омада чанд нафар болои бом мебаромадаанд ва аз равзан ба даруни хона ҳам шуда мегуфтаанд:

-Шугуни баҳор муборак!

Соҳибони хона ҷавоб медодаанд:

-Ба рӯи шумо муборак!

Баъд бачаҳо суруди наврӯзӣ мехондаанд:

Рӯзи Наврӯз асту фасли навбаҳор,
Боғу майдон ҳар тараф шуд лолазор [36,56].

Барои муайян намудани заминаҳои таърихӣ ташаккули ин суннату падидаҳои фарҳанги мардумӣ рӯчӯ ба асли таърихӣ онҳо, инчунин дар робита ба марҳилаҳои таърихӣ мавҷудияти онҳо дар ду даста баррасӣ намудани аслу моҳияти куллии унсурҳои мазкур роҳи расидан ба ҳадафҳои аслии таҳқиқро осон менамояд:

а) падидаҳои фарҳанги тоисломӣ ё эронӣ, ки то имрӯз ҳифз шудаанд ва дар густураи фарҳанги иҷтимоии ҷомеаи муосири тоҷикон ҳанӯз ҳам таъсир доранд. Ба ин пеш аз ҳама, оростани хони наврӯзӣ, бозиҳои варзишии миллӣ ва амсоли ин ба шумор меояд. Дар қанори ин қисмате аз ин суннатҳо дар вусъати фарҳанги исломӣ ворид гардида, бо падидаҳои ин фарҳанги бошукӯҳ омезиш пайдо намудаанд. Ҳарчанд имрӯз ба масобаи падидаи умумимиллӣ ё аз ҷониби фарҳанги исломӣ пазируфташуда ҳисоб мераванд, аммо реша дар фарҳанги қадимаи ниёгон доранд. Масалан, дар рӯзи тӯи арӯсӣ барафрӯхтани оташ ҳанӯз ҳам дар миёни ақвоми мухталиф мавҷуд аст, ки ҳанӯз ҳам бар пояҳои тафаккури фарҳанги қадимаи мо таъсия мекунад.

б) суннатҳои фарҳанги исломӣ. Дар ин радиф теъдоди касири унсурҳои фарҳангӣ ба маҷмуи падидаҳои фарҳангии мавҷуд дар Эрони қадим ҳамроҳ шуданд, ки минбаъд барои мардуми тоҷик ҳамчун ақвоми муслим ба масобаи падидаҳои фарҳанги худӣ нақшу мақоми тозае дарёфтанд. Ҳастии таърихӣ ин ду ҷараёни суннатҳои мардумии тоҷикон суннатҳои эрониву исломӣ дар суҳанронии Пешвои миллат, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маҷлиси ҷумҳуриявӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросимҳо ҷилваи равшан пайдо кардааст: «Расму

оинҳои мардуми мо асосан дар доираи ду тамаддуни таърихӣ ориёӣ ва исломӣ ташаккулу тақомул ёфтаанд. Қисми бештари анъанаву суннат, расму оин ва ҷашну маросимҳои халқие, ки имрӯз дар байни мардуми мо маълуманд, маҳсули марҳилаи исломист. Аксарияти ин маросимҳо ҳамчун як рукни фарҳанги миллии мо шинохта шудаанд, вале бо мурури замон ва таҳти таъсири омилҳои гуногун ба тағйироти шакливу маъноӣ дучор шудаанд» [18].

Бозшинохти ин ду равияи бонуфузи аносир ва падидаҳои фарҳангӣ дар муҳити иҷтимоии тоҷикон аз нигоҳи нақшу мақоми онҳо дар таҳаввули ҳудогоҳии миллии воқеан масъалаи хеле муҳимест, ки ҳам арзиши таърихӣ, ҳам қимати омӯзишӣ ва ҳам тарбиявӣ ахлоқиро соҳиб мебошад, ки баррасии ҷудогонаи онҳо дар таҳқиқи асли матлаб муассир хоҳад омад.

Мусаллам аст, ки падидаҳои фарҳангӣ ва ҷашну маросимҳои мардуми тоҷик қадимтарин ҷашнҳои фарҳанги башарӣ шинохта шудаанд. Худ таҷлили Иди Наврӯз, ки оғози он ба даврони шоҳ Ҷамшед нисбат дода мешавад, аз қадимияти бошукӯҳи ин суннатҳо дарак медиҳад. Муҳимтарин падидаҳои дохилии ин ҷашн, ки то имрӯз аксари онҳо ба унвони маросимҳои муайяне маҳфуз мондаанд, дар канори хислатҳои ҷолиби тарбиявӣ ва муассир дар шуури наврасон доштан, барои тарбияи ҳудогоҳии насли наврас низ нақши муассир мегузоранд.

Чуноне ки гуфта шуд, пайдоиши Наврӯзро ниёғони мо ба шоҳ Ҷамшед нисбат медиҳанд ва ин мавзӯ дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ нишон дода шудааст: «Иди Наврӯз дар андешаи эронӣ бостон ба ҳайси иди сари сол ва рӯзи оғози ҳастӣ муқаддас дошта мешуд. Соири маъхаз ва сарчашмаҳо оғози таҷлили Наврӯзро ба Ҷамшеди Каёнӣ мансуб медонанд. Мутобиқи нақли «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ Ҷамшед савори таҳти мурассаъи хеш дар як рӯз аз Дамованд ба Бобул рафт ва он рӯзи нахустини Фарвардин буд, ки унвони Ҳурмуздро дошт. Мардум он рӯзро хучаста доштанд ва таҷлил намуда, шодиву масаррат биоростанд:

Сари соли нав Ҳурмузи фарвардин

Баросуд аз ранчи тан, дил зи кин.
Бузургон ба шодӣ биоростанд,
Маю чому ромишгарон хостанд.
Чунин чашни фаррух аз он рӯзгор,
Бимондаст аз он хусравон ёдгор...

Ҳамзамон, дар канори таъйини асолати миллӣ ба мавҷудияти падидаҳои мазҳабии ин ҷашн дар сарчашмаҳо ишорат шудааст, ки онро аҳли дини зардушт ба Фарахаври пок ё фариштагони муқаддас мансуб медонанд. Маънии Фарахавр дар луғатҳо руҳи пок ва муқаддас буда, тибқи ривоёти пешиниён онҳо дар ибтидои сол ба дидори касони хеш ба замин фуруд меояд. Дар робита ба ин, аксарияти анъана ва суннатҳои мазҳабӣ дар оғози таҷлили Наврӯз ба назар мерасанд. Ҳамаи онҳо ба тарбияи маънавӣ ва ахлоқии ҷомеа, бахусус насли наврас равона шудаанд ва имрӯз ҳам дорони аҳаммияти бузург мебошанд. Масалан, дар муносибат ба фуруд омадани фариштагон ё руҳи муқаддас мардум чанд рӯз қабл аз ид хонатакконӣ намуда, падидаҳои муҳими ахлоқиро дар робита ба ин суннат ба ҷо меоранд, то ба истилоҳи пешиниён фарахаврон аз эшон қаноатманд шуда, дар соли нав ба хонашон ғайзу барака оваранд. Ин аст, ки ба вучуд омадани яке аз маросимҳои наврӯзӣ хонатакконӣ гуфтан мумкин аст, ки аз ҳамин сарчашма мегирад ва дар баробари ҳикмати муҳими ахлоқӣ доштан дар ташаккули ҳудогоҳии маънавии насли наврас таъсир мегузорад. Ин таъсир пеш аз ҳама дар вучуд ифтихор аз ҳастии чунин падидаҳои умумиинсонии ахлоқӣ маҳсуб мешавад, ки инсониятро ба сӯи ормонҳои олии ҳидоят мефармояд.

Яке аз суннатҳои дигари наврӯзӣ оростани хон мебошад, ки он ҳам аз истиқболи ин фариштагони муқаддас сурат мегирифт. Ҳадафи оростани хон ё ба истилоҳи дигар суфраи идона, ки тибқи анъана бо ҳафт син, ки пас аз истилои Араб бо ҳафт шин иваз гардид ва барафрӯхтани оташ низ пеш аз ҳама истиқболи шоёни ин меҳмонони арҷманд, яъне Фарахварон маҳсуб мегардид. Дар китоби муқаддаси Авасто, дақиқан дар Фарвардиняшти 154 ва 158 ба омадани Фарахаврони пок ва хушнуд баргаштани онҳо ишорати зайл

чой дорад: «Бишавад, ки агар фарахаври қавӣ ва фарахаври нахуст, ин омӯзгорон ва пайравони хеш, дар ин хона хушнуд бихироманд ва бишавад аз ин хона хушнуд баргарданд. Бишавад, онҳо сурудҳои муқаддас ва маросими моро ба Ахурамаздо ва Амшоспандон бирасонанд. Мабодо, онҳо нохушнуд аз ин хона ва аз мо маздопарастон дур шаванд». Маълум мешавад, ки оғози Наврӯзро дар таъмини хушнудии арвоҳи муқаддас пиндошта, вачҳи хушнудии онҳоро дар саодати мардумони рӯи замин, ҳамаи онҳое, ки ба дидорашон мешитобанд, медонистанд. Мавҷудияти маросими идгардак дар доираи суннатҳои фарҳангии наврӯзии тоҷикон низ пеш аз ҳама аз ҳамин гуна фазилати нек бархурдор мебошад. Дар мавриди ороستاني хони наврӯзӣ ҳам сарчашмаҳо далолат мекунанд, ки ҳафт син аз исми ҳафт сипандон гирифта шудааст, ки маънии он нафърасон, пок ва дармонбахш ба шумор меравад. Ба ибораи дигар, ҳафт син аз номи ҳафт фариштаи авастой аст, ки мусаммо бар Ҳурмузд, Баҳман, Урдубиҳишт, Шаҳривар, Сипандормуз, Хурдод, Амрдод мебошанд. Ороستاني ин хонҳо ҳам ҷанбаи муҳими тарбиявиरो доро мебошад. Зеро ба ривоёти мавҷуда дар фарҳанги қадима ин ҳафт син аввал гӯё ҳафт чин буда аст, яъне мусалламаи хонро аз ҳафт гиёҳ ё рустаниҳои чиданӣ дуруст мекарданд. Муҳаққиқ Нуралӣ Нуров дар китоби худ «Авасто ва мероси фарҳангии тоҷикон» ин ҷараёни таҷлили Иди Наврӯзро бо рияи суннатҳояш дар фарҳанги қадимаи тоҷикон чунин ташреҳ додааст: «Ҷашни Наврӯз ҳамеша дар утоқи сураи мегирифта, ки покиза ва дур аз ифлосӣ аст. Барои таҳияи хони наврӯзӣ маводи ҳафт син ва сурфаи сафеди тозаву нав ба рӯи замин мегустурданд. Нахуст рӯи он оина ва зарфе, ки пур аз об аст, гулобпош ва як адад анор ё себ ва чанд сикка нуқра гузошта мешавад. Пас, дар миёна ҳафт син ё ҳафт шинро мегузоранд, ки он бояд ба тартиби ҳафт амшоспандон ҷой гирад. Баробари ин, аз ҳафт анвои мева, ширинӣ ва хӯрданӣ ҳафт сини дигар меороянд. Дар рӯ ба рӯи хон оташ афрӯхта, ҷароғе фӯрӯзон мекунанд ва гулдоне пур аз гулҳои сурх ва шоҳҳои баргдори анвои гуногуни дарахтони мевадиханда, инчунин китоби «Авасто»-ро мегузоранд. Сипас, анвои гуногуни хӯрокҳо ва хӯрданиҳо таҳия намуда,

болои хон мегузоранд. Дар оғози таҷлили чашни Наврӯз дасти дуо ба даргоҳи Ахурамаздо кушода, бо хондани «Авасто» соли навро оғоз менамоянд. Пас аз хондани «Авасто» маросимҳои наврӯзӣ шурӯъ мешаванд. Маросими оинадорон, идӣ додан, рӯбӯсӣ ва табрик гуфтан, додани гулоб ва ғайраҳо аз ҷумлаи онҳост. Баъзе аз чунин маросимҳо то замони мо ҳам асолати худро ҳифз кардаанд. Масалан, дар баъзе манотиқи ҷумҳурӣ дар шаби фарорасии Наврӯз ба хонаҳои ҳамдигар ош ё дигар анвои хӯрданӣ медиҳанд, ки ҳамин идомаи мантиқии идӣ додан аст. Ё ин ки кӯдакони хурдсол аз калонсолон идӣ мегиранд. Ҳамчунин, маросиме ба унвони гашти идона низ робитае ба суннати кухани Наврӯзии ирониёни бостон дорад» [130,139].

Мавҷуд мондани русуме чун идӣ додан, рӯбӯсӣ, табрик гуфтан, иваз кардани анвои хӯрокаи ҳамагӣ қабл аз он суннати фарҳангӣ ҳастанд, ба маншаи ахлоқи ҳамида ишорат карда, нақши муассири худро дар ҷараёни омӯзишу парвариш таъйид месозанд. Аз рукҳои муҳими марбут ба Наврӯз пошидани донаи нахустин ба замин, ки аз ғайзи дуои ҷомеа бархурдор мешавад, маҳсуб шуда, намоди пурарҷи тарбияи меҳнатиро дар фарҳанги қадимаи тоҷикон нишон медиҳад. Аммо аз назари пайванди ин суннатҳо ба фарҳанги миллӣ агар назар афканем, мақому манзалати маҷмуи онҳо ҳамчун унсурҳои ташаккулбахши ҳудогоҳии миллӣ ва шуури маънавии насли наврас низ ба ҷилва мерасанд. Худ Наврӯз ва маҷмуи русуми суннатҳои он, ки ба масобаи арзишҳои беназири фарҳанги миллии мо эътироф шудаанд, дар заминаи таҷлили худ ҷомеаро бешак ба ҷониби худшиносӣ даъват мекунанд. Зеро мазмуну моҳияти таҷлил ва истиқболи ин суннатҳо худ ифодаи арҷи фарҳанги қадима ва эътирофи онҳо ба ҳукми унсури фарҳанги миллӣ гиромӣ дошта мешавад. Ҳамин гиромидошт худ як навъ рамзи таваҷҷуҳ ба ҳудогоҳиву худшиносӣ ба шумор меояд. Чигунагии таҷлил ва гиромидошти Наврӯз ҳам як рукни муҳиму муассир дар тарбияи ҳудогоҳии насли наврас ба шумор хоҳад омад, чунки дар баҳси чигунагии таҷлили ин ҷашнвора ва суннатҳои дохилии он пеш аз ҳама насли наврас ва насли наврас ширкат

варзида, бад ин васила мустақим ба онҳо бархурд мекунанд. Ин бархурд имкон медиҳад, ки:

-насли наврас ба Наврӯз ва падидаҳои он ҳамчун унсури таърихии фарҳанги миллӣ назар афканда, онҳоро дар шуур ва муҳити иҷтимоии худ татбиқ намоянд;

-ба Наврӯз ва падидаҳои он ҳамчун намоди ифтихори миллӣ тавачҷуҳ зоҳир намуда, дар таҳкими ҳуввияти миллӣ ва ҳудогоҳии худ наҷши муассир гузоранд;

-Наврӯз ва суннату маросимҳои дохилии онҳоро омӯхта, барои дигар ҳамнаслони худ омӯзонанд.

Дар канори таҷлили Иди Наврӯз ва маҷмуи суннату падидаҳои шомил ба он чашнвораҳои дигари ниёғони мо, чун Садаву Меҳргон мавҷуд ҳастанд, ки баробари ҳамчун суннати фарҳангӣ шинохта шуданашон, ҷанбаҳои қавии ахлоқӣ доранд. Он махсусиятҳое, ки ба Иди Наврӯз ва суннатҳои дар робита ба таъсири онҳо ба шуури маънавии насли наврас иброз шуд, барои ин маросиму идҳо низ метавон гуфт, ки аксари суннатҳои дохили онҳо низ маҳз ба шарофати тақвияти ҷанбаҳои ахлоқашон то ба замони мо расидаанд. Чунончи, донишманди эроншинос Ҷон Ҳинлез дар робита ба ҷашни Меҳргон ва асли тазоҳури он таъкид мекунад: «Дар дини зардуштии кунунӣ Меҳр нақши бисёр муҳиме дар оинҳои динӣ бар уҳда дорад. Ҳама руҳониён дар Меҳр (оташкада) дар тайи маросиме расман ба халқаи руҳониён шараф меёбанд ва дар ин маросим онон гурзи Меҳр ба унвони намодӣ аз вазоифи онон дар набард бо нерӯҳои шаръӣ эҳдо мешаванд. Муқаддастарини оинҳо ҳама дар таҳти ҳимояти ӯ иҷро мешавад ва яке аз ҷашнҳои бузург, ки Меҳргон ном дорад, ҷашне аст, бо ифтихори Меҳр, довари сарзамини Эрон. Ин ҷашн дар Эрон ба муддати панҷ рӯз бо шодмонии бисёр ва ё ҳулуси нияти амиқ баргузор мегардад» [215,124].

Ҳарчанд дар мақоми Наврӯз ин ид дар кишвари мо таҷлил намешавад, аммо унсурҳои фарҳангии он дар миёни тоҷикон маҳфуз монда, дар даврони Истиқлолият ин ҷашн аз нав эҳё гардид. Пажӯҳишгари тоҷик Муродалӣ

Ашӯралиев ба маврид аст, ки Наврӯзу Меҳргону Садаро воситаи муҳими тарбияи меҳнатӣ ва тайёрии касбии насли наврас мешуморад, ки дорони мақсади тарбияи меҳнатӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ ва ҷисмонӣ мебошанд [43,24].

Меҳргон ҷашни миллии тоҷикон маҳсуб меёбад. Иди мазкур ҷашни тирамоҳии сол ба шумор рафта, гузаштагони мо онро ҳамчун рамзи шукргузорӣ аз неъматҳои табиат ва заҳмати кишоварзон баргузор мекарданд ва ба ин васила ба пайванд будани инсон бо табиат арҷ мегузоштанд. Ниёғони мо дар фасли баҳор бо нияти неқ ва умеди ҳосили фаровон ба қорҳои кишоварзӣю боғдорӣ оғоз мебахшиданд. Дар фасли тирамоҳ маҳсули заҳмати худро ҷамъоварӣ мекарданд. Баъди ҷамъоварии ҳосил ҷашн меоростанд ва бо шодиву хурсандӣ якдигарро муборакбод менамуданд. Ба гуфтаи Пешвои миллат, Меҳргон натавон ҷашни фаровонии дастранҷи кишоварзону боғдорон ва ғайри баракати хонадони мардум аст, балки рамзи унсурҳои неки маънавию фарҳангӣ низ ба шумор рафта, тибқи маълумоти манбаъҳои таърихиву адабӣ, бунёдгузориҳои ин ҷашн ба шоҳи пешдодӣ – Фаридун нисбат дода мешавад. Ба ҷашни Меҳргон истиқлолият умри дубора бахшид. Таҷлили иди Меҳргон тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5-уми августи соли 2009 тахти рақами 538, дар тамоми ғушаю қанори кишварамон бо шукӯҳу шаҳомат ба роҳ монда шудааст. Ба истиқболи ин рӯзи муборак деҳқонон бо ғайрати дучанд заҳмат кашида, баҳри пешрафти иқтисодиёт саҳми арзанда мегузоранд.

Рушду пешрафти ин соҳаи афзалиятноки хоҷагии халқ барои инкишофи ояндаи иқтисодиёти кишвар хеле муҳим аст ва чун таҳкурсии мустаҳкам хизмат мекунад.

Маросими мавсимии дигар Ҷуфтбаророн мебошад. Ин маросим қадимӣ буда, низ дар аввали баҳор гузаронида мешудааст. Ба маросими Ҷуфтбаророн ҳамаи аҳли деҳа - зану мард тайёрӣ медидаанд. Ҳар оила аз рӯи будааш таом мепухтааст. Мардон меҳмонхона ё масҷидро рӯфта тоза мекардаанд ва аз мардуми деҳа палос ҷамъ карда, ҷои нишаст меоростаанд. Пагоҳии рӯзи Ҷуфтбаророн ба он ҷо ҳар кас ҳар чӣ аз таомҳои пухтагӣаш меовардааст. Пас

аз чамъ омадани аҳли деҳа яке аз куҳансолони муътабар «кушоиши кору, баракату барор, Бобои деҳқон мададгор, якатон ҳазор шавад» гуфта фотиҳа медодааст ва таомҳои омадаро ба деҳқонон – ҷуфтонҳо тақсим мекардааст. Рӯзи дигар деҳқонон ба барзаговҳо яктоӣ нон меҳӯронидаанд, ба шохҳои онҳо рағани зағир мемолидаанд. Инчунин барои зиён нарасидан ҳазориспанд дуд карда, онро «дафъи бало, дафъи бало» гӯён дар гирду атрофи барзаговҳо давр мезанонидаанд. Баъд барои шудгор кардани замин барзаговҳо давр мезанонидаанд. Баъд барои шудгор кардани замин барзаговҳоро ба саҳро мебурдаанд. Дар баъзе ҷойҳо ин маросим ба таври инфиродӣ, дар ҳудуди як ё ду оила гузаронида мешудааст. Рӯзи аввали заминронӣ танҳо ду-се хат заминро шудгор карда, ба он каме гандум ё ҷав кошта, бармегаштаанд.

Ҳангоми чамъ омадани худ деҳқонон дар бораи кору бори деҳқонӣ, ҳосилот, дарав, воқеаҳои солҳои гузашта нақлу ҳикояҳо мекардаанд, латифа ва аскиягӯӣ низ мешудааст, шеърҳои пандомез ва зарбулмасалҳои оид ба меҳнат, ғайрат, ҳосилот, бахту роҳат низ гуфта мешудааст. Дар давоми маросими Ҷуфтбаророн барои иҷро ва истифода бурдани эҷодиёти даҳанакии халқ шароити табиӣ ва талаботи муайяне пайдо мешудааст. Худи рӯҳбаландӣ, ҳаяҷон ва эҳсосоте, ки дар раванди маросим ба вучуд меояд, завқи бадеӣ ва эстетикӣ одамро бедор мекардааст.

Суманак маросими занона буда, бахшида ба пешвози баҳор, киштукори баҳорӣ ва Наврӯз гузаронида мешудааст. Тарзи пухтани суманак чунин аст: як миқдор гандумро тоза шуста ва дар сабад паҳн карда, дар ҷое мемонанд, баъди чанд вақт гандум месабад ва онро дар офтобрӯя мегузоранд, то ки реша ронда авҷ гирад. Оташдони калоне сохта, ба он деги калоне мешинонанд. Дар вақти ба дег андохтани гандуми сабз яке аз занони куҳансоли муътабар бо ҷӯби дарозе дегоро кофта, барори кор, фаровонию оромӣ, сихатию саломатӣ орзу мекунад. Ҳамин тавр, занҳо дегро бо навбат кофта, як шабонарӯз меҷӯшонанд. Ба назди дег мардон ва насли навраси ба балоғатрасидаро роҳ намедиханд. Ҳамсояхо, хешу табор чамъ шуда, муддати

як шабонарӯз, яъне то пухтани суманак ҳикоягӯӣ, рақсу бозӣ ва сурудҳои мекунаанд. Як кас бандҳои суруди «Суманак» - ро меҳондааст, дигарон бошанд, баъди ҳар як банд нақароти зеринро такрор мекардаанд:

Суманак дар ҷӯш,
Мо кафча занем.
Дигарон дар хоб,
Мо дафча занем [36,60].

Маросимҳои дигари баҳорӣ, монанди «Сайри гули лола», «Сайри гули сурх», «Сайри гули бихӣ» ва ғайра хусусияти тарбиявӣ ахлоқӣ дошта, дар ин ё он маҳалли Тоҷикистон ба таври анъана гузаронида мешудаанд.

Дарав ва хирманкӯбӣ маросими тобистонӣ буда, ба ғунучини ҳосилот вобастагӣ дорад. Маълум аст, ки дар замонҳои пеш дарави гандум ва кӯфтани он яке аз марҳилаҳои душвортарини раванди корҳои хоҷагии қишлоқ ҳисоб мешуд, ки онро бе дастҷамъии ҳамдигар ва ҳашар анҷом додан мумкин набуд. Бинобар ин, маросими дарав ва хирманкӯбӣ дар бисёр маҳалҳо ба ҳукми анъана даромадааст. Даравгарон ва ҳашарчиён ба сароидану нақл кардани асарҳои халқӣ машғул мешуданд, ки низ ба сабук ва осон шудани меҳнати онҳо ёрӣ мерасонид. Илова бар ин сароидану нақл кардани асарҳои халқӣ одамонро рӯҳбаланду ғайратманд карда, ба онҳо завқи эстетикӣ мебахшид. Дар байни тоҷикон одате буд, ки баробари боридаи барфи нахустин ёру дӯстон, оилаҳо ба ҳамдигар мактуб фиристода, орзуи худро ифода мекарданд. Супоридани барфӣ қоидаю тартиби муайян дошт. Барфиро шахсан ба касе супоридан лозим буд, ки он ба унвони ӯ навишта шудааст. Агар шахси супоранда бо барфии овардааш фош ва дастгир нашавад, дар он сурат шартҳои барфӣ иҷро карда мешавад. Барфиро ҳатто аз як деҳа ба деҳаи дигар, аз як шаҳр ба шаҳри дигар низ мефиристодаанд. Хулоса, маросимҳои мавсимӣ ва эҷодиёти шифоҳии халқ дар ҳаёти маънавӣ, ташаккули ҳислатҳои ахлоқӣ ва тарбияи насли наврас аҳаммияти бориз доштанд.

Марҳилаи дувуми ташаккули суннатҳои фарҳангии мардумони тоҷик ба

давраи интишори дини мубини ислом ва фарҳанги мусалмонӣ пайванд мегирад. Ҳарчанд қисмате аз оину суннатҳои фарҳанги куҳани эронӣ бар асари тасаллути аъроб аз байн рафтанд, аммо иддае аз онҳо дар заминаи махлут шудан ба падидаҳои фарҳанги исломӣ асолати худро махфуз доштанд. Дар канори ин, падидаҳои наву тозаии фарҳангӣ, ки асоси реша дар тамаддуни исломиро соҳиб буданд, ба муҳити фарҳангии мардуми тоҷик ворид гардиданд. Аз ҷумлаи онҳо баргузориҳои маросимҳои муҳталифи хонаводагӣ, иду маъракаи мебошанд, ки марҳила ба марҳила ба унсурҳои фарҳанги миллӣ табдил ёфта, равишҳои муайянеро соҳиб гардиданд. Яке аз чунин падидаҳо баргузориҳои маросими хатнасур маҳсуб мешавад. Иҷро нагардидани ин маросим ва ҳам суннати исломӣ муҳиби вайрон намудани қавонини фарҳанги исломӣ маҳсуб мегардад, ки дар ҷаҳоншиносии исломӣ номақбул доништа мешавад. Ин ҳолат тақозои онро дорад, ки пеш аз ҳама хонаводаҳои тоҷикон бо эҳсоси баланди масъулияти инсонӣ ин корро анҷом диҳанд. Ҷанбаи тарбиявӣ ва тақвиятбахшандагии ин суннати фарҳангӣ дар он ифода меёбад, ки риоя ва иҷрои он ҳатмӣ аст. Дар муҳити фарҳангии тоҷикон ҳатто ин ба андозае роиҷ аст, ки гӯё танҳо баъд аз баргузориҳои маросим тифл исломро қабул мекунад. Нуфузи ин падида имкон медиҳад, ки насли наврас барои тақвияти ҳудудҳои маънавии худ аз иҷро ва риояи қавонини чунин маросимҳо таъсир бигирад. Танҳо баъд аз гузаронидани ин маросим худро инсонӣ ҳамрадифи ҷомеа ҳисобидан ва дар назди волидайн ба як масъулияти баланди инсонӣ табдил ёфтани ин маросим омилҳои муҳиме ба шумор меоянд, ки дар таҳкими ҳудудҳои маънавии тоҷикон дар густураи фарҳанги исломӣ дарак медиҳанд.

Падидаи дигари муҳим ва мақбул дар доираи маросиму анъанаҳои воқеии мардуми тоҷик дар идҳои мазҳабиву динӣ, чун Рамазону Қурбон ба хонаи ҳамдигар ташриф овардан, ёдбуди гузаштагон кардан ва амсоли ин маҳсуб мешавад. Шояд ин суннатҳои ҷолиби фарҳангӣ, ки аслан маншаъ дар таълимоти Ислом доранд, дар кишварҳои дигари исломӣ мавҷуд набошанд ва танҳо аз тафаккури инсонгароёнаи мардумони тоҷик берун омада бошанд.

Арзиши муҳими фарҳангӣ ва ахлоқӣ пайдо кардани маҷмуи ин суннату одобҳо пеш аз ҳама ба ҷанбаи қавии ахлоқӣ ва инсонгароёна доштани онҳо вобаста аст. Тоҷикон ташриф ба хонаи ҳамдигарро пеш аз ҳама рукни муҳими ахлоқӣ ва омили муассири тақвиятбахшандаи фарҳанги инсонии худ мешуморанд ва бар ин назар ҳастанд, ки ташриф ба хонаводаҳои ҳамдигар, аёдати беморон ва хешовандон, хоса дар рӯзҳои ид, муҳаббатро қавӣ мегардонад.

Аз ин рӯ, сол аз сол тақвият пайдо кардани ин одобу суннатҳои инсонӣ дар фарҳанги мардумӣ баёнгари он аст, ки тоҷикон дар канори эҳтиром ва арҷ гузоштан ба падидаву унсурҳои одоби гузаштагони худ онҳоро ҳамчун мояи ифтихор аз гузаштаи инсонсозандашон ҳифз кардаанд.

Барои ба тафриқа овардани ҷомеа ва заиф сохтану ба нестӣ бурдани давлат пеш аз ҳама ба фарҳангу маънавиёти он бархурд сурат мегирад ва асоси бақои миллату давлатро ҳимояи бошууруна аз чунин бархурдҳо ташкил медиҳад. Халқи тоҷик ба шарофати Истиқлолият ба қомебиҳои азими моддӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ соҳиб гардид. Бисёр расму одатҳое, ки бо дараҷаи шуури одамони аз ҳаёт қафомонда алоқаманд буданд, дар натиҷаи тараққиёти илму маданият аз байн рафтанд. Аммо дар шуури баъзе одамони аз суръати пешравии ҷамъият қафомонда ҳанӯз ҳам эътиқод, парастииш, ақида ва тасаввуроти қадимӣ дар шакли хурофот боқӣ мондаанд. Ҳанӯз ҳам онҳо ба «алас-алас» кардани бемор ё «кӯчонидан»-и он, ба «нӯкчагузорӣ» барои дафъ кардани «зиён», ба дуохонӣ, ба «гармукунукукунӣ», ба тӯмор, исирик ва ғайра бовар доранд ва дар бораи заминчунбӣ, раъду барқ, хушксолӣ, шамолу бўрон, обхезӣ ва ғайра ақидаю тасаввуроти ғайриилмӣ баён мекунанд. Пешвои миллат дар суҳанронии худ иброз доштанд, ки «таълими ғайриқонунии динӣ боиси даст задан ба авомфиребӣ, фолбинию ҷодугарӣ, дигар кирдорҳои ношоиста, ғайриқонунӣ машғул шудан ба фаъолияти хусусии тиббӣ ва дар ин замина расонидани зарари моддӣ ва ҷисмонӣ ба шаҳрвандон низ мегардад» [24,30].

Дар замони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба эҳёи анъанаҳои миллии ниёгон, тадбирҳои паст намудани сатҳи камбизоатӣ ва беҳтар гардонидани шароити зиндагии мардум, пеш аз ҳама, ба ҳар оила ва рӯзгори мардум чораҳои манфиатбахш рӯи қор омаданд, ки аз ташаббусқории Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дарак медиҳад. Анъана ва ҷашну маросимҳои миллий яке аз рӯкнҳои асосии фарҳанги миллий маҳсуб ёфта, дар ҳаёти ҳар қавму миллат ба шаклҳои гуногун зухур меёбанд. Анъана ва ҷашну маросимҳои миллии мо дар тӯли ҳазорсолаҳо тавҷам бо фарҳанг, иқтисодиёт ва талаботи замон танзиму ташаккул ёфта, миллати моро ҳамчун миллати фарҳангӣ ва тамаддунофару дурандеш муаррифӣ намудаанд, ки намунаи боризаш қабул гардидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» мебошад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни мулоқот бо аҳли зиёи мамлакат таъкид карда буданд, ки то расму оин ва маросимҳои милливу динии худро ба як низоми муайян надарорем, хароҷоти беҳудаи мардумро аз байн набарем ва ба зоҳирпарастии беасос хотима нагузорем, бо қабули барномаҳои давлатӣ ба натиҷаҳои дилхоҳу назаррас ноил шуда наметавонем. Ҳадаф аз танзими анъана ва ҷашну маросимҳои миллий агар аз як ҷониб танзими рӯзгори мардум ва ба низом даровардани иқтисодиёти оилаҳо бошад, аз дигар ҷониб дар меҳвари миллатсозӣ ва якдигарфаҳмӣ сарҷамъ намудани мардум аст.

Мушоҳидаҳо нишон доданд, ки баъди ба танзим даровардани ҷашну маросимҳо таҳаввулоти ҷиддӣ дар роҳи ташаккули маънавиёти ҷомеа ба назар мерасанд. Баргузориҳои дарозмуддати баъзе анъанаву маросимҳо аз байн рафта, речаи муайяни таҷлили онҳо ба миён омад. Баъзе маросимҳо рӯзҳову ҳафтаҳо тӯл мекашиданд ва дар аснои баргузориҳои онҳо кирдорҳои номатлуб ва вақтгузарониҳои беҳуда ба назар мерасид, ки ба афкори ҷомеа, хусусан наврасон бетаъсир набуд. Насли наврас дар баробари калонсолон рӯзҳои зиёд дар ин маросимҳо иштирок намуда, шохиди баргузориҳои ин кирдори номатлуб гашта, аз таълиму тадрис дур мемонданд. Таҳлили яқин ва амиқи

баргузории чашну маъракаҳои мардумӣ собит намуд, ки ғолиб омадани хирси худнамоӣ ва тақлидкорӣ тадричан ба манбаи хатари азим ба иқтисодиёти оила ва ҷомеа мубаддал гардида буданд. Дар баргузории маъракаҳо на адои вазифаҳои волидайн дар назди фарзандон иҷро мегардид, балки зохирпарастии худнамоӣ ва мусобиқаи соҳибони маъракаҳо ба авҷи аъло расида буд. Таи солҳои охир аз ҳад зиёд сермасраф гардидани баргузории чашну маъракаҳо ва анъанаҳои мардумӣ бори гарон ба сари мардуми Тоҷикистон овард. Тақлидкорӣ ва рақобати бемантиқ дар гузаронидани тӯю маъракаҳо боиси харочотҳо ва исрофкориҳои аз ҳад зиёд шуда, маросимҳои дафну азодорию ба бори гарони зиндагӣ табдил додаанд. Фикру ҳаёли оила, махсусан, волидайн на ба таълиму тарбияи фарзандон, балки барои дарёфти маблағ ва гузаронидани тӯю маъракаҳо равона мегардид. Чунин зиёдаравӣ пеши баланд бардоштани сифат ва сатҳи зиндагии бахусус оилаҳои камбизоатро гирифт, монеҳои ҷиддӣ эҷод кард ва аз ҳад зиёд сермасраф гаштани чашну маъракаҳо бори гарон ба сари мардум буд. Солҳои охир бо сабаби зиёдаравӣ ва ифрот то ҷое ин суннатҳо асолати худро аз даст дода истода буданд. Онҳо ба маросимҳои хилофи суннатҳои миллӣ табдил ёфта истода буданд. Худ аз манзили хонавода, ки асли тарбиявии ин маросимҳо дар ҳамин нукта нухуфтааст, ба тарабхонаву ҷойҳои берун кӯч бастанӣ ин маросимҳо аллакай ба як шакли вайроншудаи ғайримиллӣ ва аз асли худ дур мондани онҳоро бозгӯ мебошад.

Раванди татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими чашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» пеш аз ҳама, ба афкору ахлоқи насли наврас таъсири мусбат расонид. Онҳоро аз таассуб ба моли фарҳанги бегона огоҳ намуд. Бисёре аз анъанакӯе, ки махсусан дар рафти тӯи оиладоршавӣ баргузор мегардиданд, боиси исрофу зиёдаравӣ мешуданд. Бо таъсири бевоситаи ин Қонун мардум аз таассуб, гирифтани қарз, харҷҳои беҳуда даст кашида, дар андешаи онҳо барпо намудани оилаи солим бидуни мушкилиҳо мақоми аввал касб намуд. Дар натиҷаи даст кашидан аз маросимҳои нолозим ва исрофкориҳо шахсони доро аз ҳисоби худ ё мардум

бо роҳи ҳашар синфхонаву мактабҳои нав бунёд намуда, барои толибилмон шароити созгор, бо фароҳам овардани асбоби таълиму тадрис ба миён оварданд. Дар маҷмӯъ, аҳаммияти ин Қонун хеле бештар аст. Он натавонад боиси беҳтар шудани рӯзгори мардум, балки рушди ҳаёти маънавӣ ва ахлоқии мардуми ҷумҳури гардид ва ба он нигаронида шудааст, ки симои шахси ватандӯсту худогоҳро дар асоси суннатҳои миллии мардуми Тоҷикистон муайян мекунад. Яъне, дар марҳилаи нави давлатсозӣ яке аз воситаҳои муҳими ҳимояи фарҳангу ахлоқи миллати тоҷик қабул намудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» гардид.

Зеро ин санади муҳими таърихӣ, ки арзишҳои ахлоқиву динӣ ва фарҳангии мардуми тоҷикро дар бар мегирад, ба давлату миллати мо масъулият бахшида, ташаккули ахлоқу маънавияти насли наврасро таъмин сохт.

Таҳлилҳо аз ҳисоботи комиссияи доимии танзими анъана ва ҷашну маросими Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Суғд дар ҳашт моҳи соли 2024 нишон медиҳанд, ки, ки дар ҳашт моҳи соли 2024 дар вилоят ҳамагӣ 13229 маъракаву маросим баргузор гардида, ин рақам нисбати соли 2023 -юм 1105 адад кам мебошад. Дар ин давра дар шаҳру ноҳияҳои вилоят ҳангоми гузаронидани рейди муштараки аъзои комиссияи доимӣ, санҷишу назорати баргузори маърака ва маросим масъулини шӯбаи вилоятӣ ва бахшҳои дин, танзими анъана ва ҷашну маросими Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳо 130 ҳолати қонуншиканӣ ба қайд гирифта шуд, ки ин рақам нисбат ба нишондоди ҳамин давраи соли гузашта 5 ҳолат кам мебошад. Дар 13229 маъракаву маросиме, ки дар ҳашт моҳи соли 2024 баргузор гардид, 82.128.160 сомонӣ маблағ харҷ шудааст. Дар давраи ҳисоботӣ 2554 адад маросими азодорӣ барпо шудааст. Дар ин давра дар шаҳру ноҳияҳои вилоят 58 сар чорвои калон ва 4237 сар чорвои хурд забх шудааст. Кормандони шӯба ва бахшҳои дин, танзими анъана ва ҷашну маросими Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳои вилоят,

якҷо бо аъзои комиссия дар шаҳру ноҳияҳои вилоят 580 санҷиши фаъолияти комиссияи доимӣ ва ҷамъиятиро доир ба риояи талаботи қонун, роҷеъ ба баргузориҳои тӯю маъракаи ва маросими дафну азодорӣ барпо намуданд.

Президенти кишвар, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳбатиашон ба фаъолон чунин таъкид намуданд: «ҳолатҳои риояи нагардидани тартиби гузаронидани ҷашну маъракаи, бахусус, маросими манъшудаи динӣ то ҳанӯз аз байн нарафтаанд. Танҳо дар давраи солҳои 2014-2023 аз тарафи мақомоти ҳифзи ҳуқуқи кишвар барои риояи накардани талаботи қонуни мазкур 5620 нафар ба ҷавобгариҳои маъмурӣ кашида шудааст» [24,32].

Ҳамин тариқ, расму оин ва анъанаҳои миллӣ рафтору кирдори одамонро ба танзим медоранд. Анъанаҳо, урфу одатҳои хуби халқӣ, ҷашну маросимҳо, эҷодиёти шиғоҳии халқ бо нигоҳдориҳои вижагӣ ва хусусиятҳои миллӣ ба тарбияи ахлоқии насли наврас таъсири мусбӣ мерасонанд. Таҳти таъсири анъанаҳо ва расму оинҳои миллӣ симои зоҳирии иҷтимоиву психологӣ ва маънавии насли наврас таҷаллу меёбад. Анъанаҳо ва расму оинҳо, эҷодиёти шиғоҳии халқ дар таҷаллу ба рушди таърихии ҷомеа ва таҷрибаи халқҳо метавонанд ба беҳтаршавии сатҳи зиндагӣ таъсир расонанд ва дараҷаи тарбияву маърифати мардумро баланд намоянд. Дар замоне, ки тарбияи насли наврас масъалаи рӯзмарраи аҳли ҷомеа гардидааст, истифодаи анъанаҳои суннатии халқи тоҷик, фарҳанги пурғановат, осори панду ахлоқии ниёғони хирадпешаамон дар рушди шахсияти баркамол зарурияти замонавӣ маҳсуб мегардад.

Мавқеъ ва мақоми суннатҳои миллӣ ва анъанаҳои мардумӣ дар тарбияи ахлоқ нақши муассир дошта, барои ҷиҳати тақвияти ҳувияти миллӣ, баланд бардоштани ифтихори миллӣ саҳми арзанда мегузоранд. Имрӯз зарурати боигарии маънавию ахлоқии мардумро эҳё намудан, омӯхтан ва амалинамоии он дар тарбияи насли наврас пеш омадааст. Дар навбати худ бояд дар хотир дошт, ки суннатҳо ва анъанаҳо вобаста ба имкониятҳои ҳаёти ба амал меоянд. Бо тағйирёбии шароити ҳаёти мардум суннату анъанаҳо низ тағйир меёбанд. Аз ин сабаб, аз гузашта мутлақо ҳамаро қабул кардан

номумкин аст. Дар суннату анъанаҳо аз он унсуре, ки мувофиқ ба сатҳи муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, сиёсӣ ва ахлоқӣ дар ҷомеа нест, озод шудан лозим аст. Маънии русумро на аломатҳои зоҳирӣ, балки мазмунӣ асосии ҳудӣ маросимҳо ташкил медиҳад. Муҳимтарин хусусияти тарбиявии расму оинҳо дар он ифода меёбад, ки онҳо ҳамчун меъёрҳои маънавӣ ахлоқӣ ва таҷрибаи иҷтимоӣ аз насл ба насл мегузаранд. Анъанаҳо, урфу одатҳои хуби халқӣ, эҷодиёти шифоҳии халқ бо нигоҳдории вижагӣ, хусусиятҳои миллӣ ба тарбияи ахлоқии насли наврас таъсири мусбӣ мерасонанд. Мафҳуми «анъанаҳо ва урфу одатҳои миллӣ» натавонанд он чизеро, ки дар гузашта мавҷуд будааст, балки он чизеро, ки айни замон ташаккул ёфта истодааст, низ инъикос меkunанд. Таҳти таъсири анъанаҳо ва расму оинҳои миллӣ симои зоҳирии иҷтимоӣ психологӣ ва ахлоқии инсон ташаккул меёбад. Анъанаҳо ва расму оинҳо, эҷодиёти шифоҳии халқ дар така ба рушди таърихии ҷомеа ва таҷрибаи халқҳо метавонанд ба беҳтаршавии сатҳи зиндагӣ таъсир расонанд ва дараҷаи тарбияву маърифати мардумро баланд намоянд. Ба шоистагӣ таъкид метавон кард, ки ба танзим даровардани қисмате аз ин анъанаву маросимҳои мардумӣ диниро ҳам як рукни муҳими ба асли худ баргаштани ин маросиму суннатҳо метавон номзад кард. Имрӯз ибтикори Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон на танҳо мӯҷиби кам гардидани сарфу хароҷот, балки ба асли худ баргаштани аксари ин маросимҳо гардид, ки онҳо метавонанд ҳамчун падидаи фарҳангӣ ба шуури маънавии наврасон таъсир расонида, аз ин мақом дар тарбияи ҳудӯҳои миллии ҷомеа роҳ кушоянд.

Ҳамин тавр, ҳангоми омӯзиши масъалаи тарбияи насли наврас дар заминаи ғояҳои этнопедагогӣ иҷрои вазифаҳои зерин муҳим аст:

- тарбия намудан дар асоси арзишҳои милливу умумибашарӣ;
- тарбия намудан дар руҳияи худшиносӣ ва эҳтиром ба фарҳанги миллатҳои дигар;
- таъсиррасонӣ ба ташаккули тафаккури ҳештаншиносӣ ва эътиқод ба урфу одат ва анъанаи ниёгон;

- тарбияи муҳаббат нисбати Ватан, эҳтироми беандоза ба мардуми гуногунмиллати Тоҷикистон, ифтихор аз таъриху тамаддуни гузашта, ҳимояи арзишҳои миллӣ;

- маълумот доштан оид ба фарҳанги миллати худ, таъриху анъанаҳо, арзишҳои ахлоқӣ ва тавассути ин азхудкунии арзишҳои умумибашари инсонӣ.

4.2. Баланд бардоштани сатҳи тарбияи ахлоқии насли наврас ҳамчун воситаи муқовимат бар зидди ғояҳои террористӣ ва экстремистӣ

Ифротгарӣ ва терроризм яке аз масъалаҳои мубрами ҷаҳони муосир ба шумор меравад ва он ба мавзуи таҳаммулпазирӣ иртиботи ногусасатанӣ дорад. Ифротгарӣ ва ҷинойтҳои фаромиллӣ барои насли наврас хатари бузург дошта, огоҳ будан аз фарҳангу тамаддуни миллӣ ҳушёриву зиракии сиёсиро тақозо дорад. Ин масъалаи мубрам ҳамеша дар мадди назари Сарвари давлат қарор дошта, дар баромаду суҳанронихояшон таъкид мегардад. Дар мулоқоти пайвастаи Пешвои миллат бо зиёиён ин масъала дар зинаи аввал қарор дорад.

Вобаста ба ин, Пешвои миллат чунин ибраз доштаанд: «Дар шароити кунунӣ таҳкими Истиқлолият, устувор гардонидани пояҳои давлат ва баланд бардоштани сатҳ ва зиндагии инсон барои мо мазмуни ҳаётан муҳим пайдо мекунад. Зеро даҳсолаҳои охир пешрафти босуръати илму техника ва раванди қувват гирифтаистодаи ҷаҳонишавӣ инсониятро ба муҳити комилан нав ворид намуда, боиси ташаккул ёфтани низоми фароғири равобити сиёсӣву иқтисодӣ, иҷтимоӣву фарҳангӣ ва иттилоотӣву маънавӣ гардидааст. Бо вучуди ҳамаи дастовардҳои бесобиқаву беназири худ инсон ҳанӯз ба ормону орзуҳои деринааш, яъне эҷоди як зиндагии поқу пурсаодат, орому осуда ва озод аз ҳушунату ихтилофҳо дастёб нашудааст. Баръакс, имрӯз инсоният бо хатарҳои нав ва мушкilotи сангинтар рӯ ба рӯ гашта, гирифтори ихтилофҳои мафкуравӣ мазҳабӣ ва бархӯрди манфиатҳои сиёсӣву иқтисодии ҷаҳонӣ мебошад. Вазъи имрӯзаи сайёра моро водор

месозад, ки на зиддияти мафкураҳо, бархӯрди манфиатҳо ва ихтилофи тамаддунҳо, балки аз робитаҳои дӯстона, ҳамзистии мусолиатомез ва гуфтугӯи тамаддунҳо ҳарф занем. Мо вазифадорем, ки ҳама гуна амалҳои ба зиндагии озоиштаи башариат таҳдидукунадаро маҳкум ва пешгирӣ карда, талошҳои созанда, дастовардҳои фарҳанг ва дину оинҳои халқу миллатҳои гуногунро ҳамчун ҷузъи таркибии тамаддуни башарӣ эътироф ва ба он эҳтиром гузорем» [22,52].

Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии ҳеш ба Парлумони кишвар чунин баён намуданд: «Вазъи мураккабу ташвишовари минтақа ва ҷаҳон, аз ҷумла торафт шиддат гирифтани раванди азнавтасимкунии дунё, яроқнокшавии бошитоб, «ҷанги сард», таҳдиду хатарҳои муосир – терроризму экстремизм, қочоқи силоҳ, ҷиноятҳои киберӣ ва дигар ҷинояткорӣҳои муташаккили фаромиллӣ моро водор месозад, ки барои таъмин намудани амнияти мудофиавии кишварамон тадбирҳои иловагӣ андешем» [13].

Бояд зикр намуд, ки ҳар яки ин назарияҳо дар таҳқиқи падидаи терроризм ва экстремизм нақши муайян мебозанд. Аммо хуб мешуд, агар дар таҳқиқи падидаи терроризм беҳтарин нуктаҳои ин назарияҳо истифода гарданд.

Оғози ҳазораи сеюм дар назди инсоният як қатор муаммоҳои пурихтилофиро ба миён овард, ки фаъолгардии терроризму экстремизм аз ҷумлаи онҳост. Бо ҳамин маънӣ Пешвои муаззами миллат Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз баромадхояшон таъкид намудаанд, ки «замони мо замони ниҳоят мураккаб ва печидаи таърихи башарӣ, замони таҳаввулоти бунёдии созмонҳои иҷтимоӣ, замони рушди бесобиқаи илму фановарӣ, иттилоот ва дар маҷмуъ нерӯи эҷодии инсон, замони имконоти азими тақомули фарҳангӣ ва ахлоқиву маънавӣ, равобит ва ҳамкории густурдаи халқу кишварҳо ва тамаддунҳои ҷаҳонӣ ба шумор меравад» [13]. Дар ин раванд ҳизбҳо ва ҳаракатҳои арзи вучуд намуданд, ки характери террористиву экстремистӣ дошта, дар байни мардум ҳар гуна ғояҳои иртиҷоиро тарғиб менамоянд, ки

барои ҷомеаҳо хатару таҳдидҳо эҷод мекунанд.

Бояд тазаккур дод, ки имрӯзҳо дар сатҳи шуури муқаррарӣ дар бораи терроризм, экстремизм, бунёдгароӣ, зиёдаравии динӣ бисёр андешаҳо баён мегарданд, ки дар раванди ин қазовату мубоҳисаҳо мақсаду мароми ин ҳаракатҳои иртиҷоӣ воқуниш меёбанд. Ба таври дигар гӯем ибораи «экстремизм ва терроризм» имрӯз ба аксиома табдил ёфтааст, яъне ба воқеияте табдил ёфтааст, ки мавҷудияти онро касе инкор карда наметавонад. Бесабаб нест, ки ин рӯзҳо дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ тавассути телевизион ва радио барномаҳои зиёд пахш мегарданд, вале шиддати паҳншавии экстремизми динӣ ва ҷалби намоёндагони қишрҳои гуногуни ҷомеа суст намешавад. Ба сари қудрат омадани Толибон дар Афғонистон, амалҳои террористӣ дар Сурия (тавассути парвози дронҳо), реша давондани терроризм ва экстремизм дар дигар давлатҳои Ховари миёна ва билохира, зуҳури мавҷи фарогири ҳучуми террористон дар Қазоқистон ва Русия аз он шаҳодат медиҳанд. Пас, суоле пайдо мешавад, ки сабаби ин раванд дар чист? Ҷавоби ин суол ҳам осон ва ҳам мушкил аст. Ҷавоби нисбатан маъмул ин аст, ки терроризм дар шакли ҳозирааш ғояе ҳаст, ки солҳои 70-80 –уми асри гузашта аз тарафи абарқудратҳо баҳри амалигардонии манфиатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангиашон ҳамин гурӯҳҳои ифротиро рӯи қор оварданд. (Мисли онҳо, ки дар вақташ давлатҳои манфиатдор роҳзанҳои баҳрӣ ба вуҷуд оварданд). Аз ин нигоҳ, терроризм на дирӯз, на имрӯз дар танҳои, бе дастгирии ашхосе, гурӯҳе ё абарқудрате амалҳои худро содир карда наметавонад, яъне дар гӯшаҳои гуногуни дунё гурӯҳҳои, давлатҳои ҳастанд, ки террористонро дастгирӣ ва маблағгузорӣ менамоянд.

Ҷанбаи дигари масъала ба муайян намудани сабаби ба ин гурӯҳҳо пайваستшавии ашхос вобаста аст. Коршиносон бар он ақидаанд, ки омилҳои асосӣ ин душвориҳои иқтисодӣ, камбизоатӣ, муҳочирати меҳнатӣ ва ғайра буда, решаҳои терроризму бунёдгароӣ дар ҳастии иҷтимоии одамон аст. Бешубҳа, ин омилҳо то андозае одамонро ба хоҳири ба даст даровардани қути лоямут ба сӯи ғояҳои деструктивӣ тела медиҳанд. Ба андешаи мо, дигар

сабабҳое ҳастанд, ки ба таври равшан ба назар намерасанд, вале онҳо ба ворид шудани одамон ба ҳаракатҳои ифротгарой мусоидат мекунанд. Дар ҳасти иҷтимоӣ, дар шакли соф на ғояи терроризм, на бунёдгарой ҷой надоранд. Сабаби асосии гирифтории одамон ба ин ғояҳо мафкураи ноустувор дар баъзе аз онҳост. Маълум, ки тарҳи ҳар гуна амал аввал дар майнаи сари инсон ҳамчун ғоя ташаккул меёбад. Ба ин нукта таъия намуда гуфтан ҷои аст, ки андешаи терроризм низ дар мафкураи инсон ба вуҷуд меояд. Касе ё гурӯҳе дар ҷомеа худ андеша накарда, ин ё он тавр барои содир намудани амали террористӣ ёварӣ менамояд. Мо гумон надорем, ки онҳо дидаю дониста, ба умқи масъала сарфаҳм рафта, ба ин кор даст мезананд. Онҳо дар ҷои зист ё кори худ фаҳмидаю нафаҳмида амалҳоро содир менамоянд ва барои амали террористӣ шароит фароҳам меоранд.

Аз ин лиҳоз, фақат таблиғи он, ки амали террористӣ амали номатлуб аст, кифоя нест. Дар ин ҷо, дар назди ҷомеа, ниҳодҳои иҷтимоӣ, хусусан илмҳои ҷомеашиносӣ, гуманитарӣ ва инсоншиносӣ вазифаи хеле муҳим меистад, ки ин воқуниши моҳияти амалҳои террористӣ дар ҳама шаклҳои зуҳури он маҳсуб меёбад.

Зухуроти ифротгарой барои фарҳанги милливу динии аҳолии муқими кишвари мо, ки аксаран пайрави мазҳаби таҳаммулпазирии ҳанафӣ мебошанд, бегона мебошад. Моҳияти ғояи ифротгароии динӣ чунин аст, ки он мафҳумҳо ва арзишҳои диниро аз мафҳумҳо ва арзишҳои милливу умумибашарӣ ҷудо намуда, онҳоро ба ҳам муқобил мегузорад. Вале ин ҳақиқати илмиро на ҳар як инсон, хусусан онҳое, ки аз асли фарҳанги милли ва моҳияти дини мубини ислом беҳабаранд, дарк карда метавонанд. Тарғибгарони ғояҳои терроризму экстремизм маҳз аз ҳамин ҳолат, яъне нокифоягии саводи динӣ ва дунявии насли наврас истифода намуда, дар тафаккури онҳо ғояҳои иртиҷоиро ҷойгир менамоянд.

Аз ҳамин хотир, Пешвои миллат ҳар доим таъкид менамоянд, яке аз вазифаҳои мо калонсолон, омӯзгорон, тарбиядиҳандагон ва ҷомеаи шаҳрвандӣ аз он иборат аст, ки кори таълиму тарбияро ба таври фаъол ва

тибқи талаботи замон ба роҳ монда, нагузорем, ки мубаллиғони ҳаргуна ҳизбу ҳаракатҳои иртиҷоӣ мафкураи насли навраси моро ба унсурҳои ифротӣ олуда гардонанд. Ба насли наврас талқин намудан лозим аст, ки онҳо зиракии сиёсӣ ва ҳушёрӣро аз даст надиханд. Насли наврас бояд ватандӯсту ҳудогоҳ, худшиносу меҳнатдӯст бошанд, аз фарҳанги миллӣ ва гузаштаи нияғони ҳеш ифтихор намоянд.

Бояд дар назар дошт, ки мубаллиғони ғояҳои террористиву экстремистӣ аз хусусиятҳои синнусолӣ ва баъзан аз бетачрибагӣ сатҳи пасти дониши насли наврас истифода намуда, кӯшиш мекунанд, ки ғояҳои нопоку зишти худро, қабл аз ҳама дар байнашон паҳн карда, онҳоро бо ҳар роҳу восита ба худ ҷалб намоянд. Вобаста ба ин, профессор Ятимов С.С. чунин ибрози ақида мекунад: «Мутаассифона, таҷрибаи таърихӣ мардуми олам нишон медиҳад, ки инсонҳо натавонанд аз лиҳози антропологӣ ва генетикиву физиологӣ, балки аз ҷиҳати руҳию равонӣ, дараҷа, сифат ва умқи фикрронӣ, дар муносибат бо имкони дарки воқеияти ҳаётӣ аз ҳам фарқ мекунанд» [240,7]. Ҳамчунин ӯ ҳулоса менамояд, ки «донишандӯзӣ, маърифатнокӣ, кӯшиши донишҷӯи ҳақиқати олам, баҳрагирии муқоисавӣ аз таҷрибаи рӯзгор, омилҳои тарбиявӣ метавонад тасаввуроти табақаҳои гуногуни ҷомеаро ба шинохти баробарвазни раванд ва оқибати вазъ наздик кунад» [240,8].

Аз ин сабаб, дар Паёми худ Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ниятҳои нопоки ҳизбу ҳаракатҳои иртиҷоиро фаҳмонида, насли наврасро баҳри омӯхтани забонҳои хориҷӣ, илму донишҳои замонавӣ, технологияҳои иттилоотӣ ҳидоят менамоянд: «Дар қалби насли наврас ҳамчун қувваи асосии пешбарандаи ҷомеа бедор намудани ҳисси ватандӯстиву ватанпарастӣ, арҷгузорӣ ба забон, таъриху фарҳанг ва тамаддуни миллӣ, баланд бардоштани нақш ва мавқеи онҳо дар ҷомеа аз ҷумлаи вазифаҳои муҳимми давлату Ҳукумат мебошад. Насли наврас қишри ғаълтарини ҷомеа ва идомадиҳандаи қору пайкори насли калонсол мебошанд ва маҳз онҳо масъулияти фардои кишвари соҳибистиклоли худро ба дӯш хоҳанд гирифт» [13].

Зарурияти вусъат додани омӯзиши илмҳои педагогӣ, табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ ба раванди ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ вобаста мебошад, зеро дар шароити рушди илму техника шакли дигари терроризм – кибертерроризм арзи вучуд намуд. Рушди илми муосир ва арзи вучуд намудани технологияҳои ҷадиди иттилоотиву телекоммуникатсионӣ имкониятҳои паҳншавии ғояҳои радикалиро фарогир намуда, содир намудани амалҳои террористиро васеъ гардонид. Ин раванд тахминан аз солҳои 90-уми асри XX оғоз гашта, қуллаи баланди худро баъди дар шабакаи интернет арзи вучуд намудани чунин сомонаҳо ба мисли «фейсбук» ва «ютуб», баъд «твиттер», «инстаграм», «фликр» ва «в контакте» касб намуд. Технологияҳои мазкур имкониятҳои таъсиррасонии ғояҳои террористиро ба шуури фардӣ ва ҷамъиятӣ афзоиш дода, барои фиреб додан, манипулятсияи шуури оммавӣ василаи муҳим гашт. Аз ҳамин давра сар карда, тарғиби ғояҳои террористӣ аз ҳастии воқеӣ ба олами маҷозии интернет кӯчид. Қойгузини гаштани террористон дар шабакаҳо ё ба ибораи баъзе муҳаққиқон «муҳочират»-и он ба интернет 10-15 сол қабл аз ин сурат гирифтааст, яъне ин даврае буд, ки ҳоло паҳншавии ахбор тавассути интернет он қадар суръати баланд надошт. Ба ин нигоҳ накарда, тавре дар боло зикр кардем, аз 11-уми сентябри соли 2001 терроризм ба муаммои глобалии инсоният табдил ёфта, мусаллам гашт, ки истифодабарии технологияҳои нав ба ташкилотҳои террористӣ – экстремистӣ имкониятҳои мукаммали зехнро барои тарғибу ташвиқи ғояҳои деструктивиашон фароҳам меоварад. Онҳо акнун воқеан имконияти банақшагирии амалҳои террористиро бо назардошти вижагиҳои қойгиршавии маҳалҳои содиркунии амали террористӣ ва назорати бевоситаро ба тарзи «онлайн» тавассути технологияҳои компютерӣ соҳиб гаштанд. Аз ҷумла, таҳқиқотҳои ҳучуми ҳавоӣ ба Маркази савдои умумичаҳонӣ дар ИМА собит намудааст, ки он ба таври хоса ба нақша гирифта шуда, дар шабакаҳои гуногун дастурамали рамзӣ дар шакли тасвираҳои графикӣ, инфограммаҳо, харитаҳо, барномаҳои рамзигардонидашуда ва ғайра қой дода шудааст. Таҳқиқот нишон медиҳад,

ки ташкилотҳои террористӣ интернетро барои идоракунии гурӯҳҳои террористӣ мавриди истифода қарор медоданд. Хусусан, арзи вучуд намудани сомонӣ «ютуб» бо имконияти нисбатан осони ҷойгир намудани ҳар гуна расму суратҳо, саҳнаҳои ҷабру зулм, куштор ва дигар маводҳо таваҷҷуҳи террористонро ба худ ҷалб намуд. Баъд аз чанд сол, теъдоди истифодабарандагони интернет ба маротиб афзоиш ёфт. Масалан, соли 2010 истифодабарандагони сомонӣ «фейсбук» аз «гугл» дида зиёд гашт ва соли 2012 дар шабакаҳои интернет истифодабарандаи миллиардум ба қайд гирифта шуд [309].

Аз рӯи маълумоти оморӣ шумораи муштарӣҳои алоқаи телефони мобилӣ имрӯз хеле зиёд шудааст. Ва аҷоиботи қор дар он аст, ки дар раддабандии нави сурати интернетӣ мобилии Тоҷикистон дар байни 140 кишвари дунё, дар ҷои 129-ум қарор дорад [287]. Дар натиҷа, теъдоди истифодабарандагон рӯз аз рӯз зиёд гашта, модераторҳои шабакаҳои иҷтимоӣ имконияти сари вақт муҳосира намудани ин шабакаҳоро надоранд.

Бо назардошти чунин вазъият акнун террористон диққати худро аз платформаҳои содаи шабакаи интернет ба шабакаҳои иҷтимоӣ дастрас равона намуданд, зеро он имкониятҳои бештари таъсиррасониро ба шуури оммаи васеи одамон медиҳад ва ҳам акнун террористон бо ташаббуси худ бо онҳо ҳамкорӣ намуда, имконияти табодули иттилооти ба миён овардаанд.

Тавре муҳаққиқи тоҷик Н.Муҳаммадизода таъкид менамояд «ашхосе, ки шуури вай радикалӣ гашта, ба таассуб гирифтор мешавад, олами атрофи худро эҳсос карда наметавонад, вай очиз аст, ношунавоस्त, вай қобил нест, ки дигаргуниҳои ҷаҳонро бубинаду шунавад. Таассуб мубталои ҷунунӣ, таҳрифи ҷаҳонбинист, ки ба худбинию худписандии оштиннопазирӣ асос ёфтааст. Мутаасиб наметавонад механизми таҳлилу ҳулосабарориҳоро ба қор дарорад, ҳамчунин вай аз вичдони дарки умуминсонӣ маҳрум аст, аниқтараф, вичдони ӯ ба таҳрифи меъёрҳои баҳодиҳӣ асос меёбад. Шахсияте, ки дар чунин фазои иҷтимоӣ ташаккул меёбад, даст ба қонуншиканӣ ва амалҳои террористӣ мезанад» [309,78].

Аз ин ҷо чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки барои ташвиққунандагон ва тарафдорони терроризму экстремизм дар шуур ва ҷаҳонбинии насли наврас ҷойгир намудани ғояҳои ифротӣ рисолати аввалиндараҷа ва муҳим ба ҳисоб меравад. Вақте ки насли наврас гирифтори ин ғояҳои ифротӣ мегарданд, онҳо омода ҳастанд, ки даст ба харобкориву хиёнат зананд. Онҳо ҷомеаро ба низои шадиду муташанниҷ гирифтор намуда, оромӣ ва сулҳу суботро ҳалалдор менамоянд. Барои расидан ба ниятҳои нопоки худ террористон шаклҳои гуногун: маводҳои видеоӣ, сабтҳои овозӣ, далелҳои санҷиданашуда, аммо диққатҷалбкунандаро истифода менамоянд. Бинобар ин, чунин шакли амалҳои террористӣ барои ғаёлияти созандагии одамон, сулҳу оромӣ бештар аст. Зеро ҷомеае, ки дар шуури вай руҳафтадагӣ, тарсу ваҳм, нобоварӣ ҷой дорад, бештар ба низоъҳои иҷтимоӣ ва ғумроҳӣ гирифтор мешавад.

Таҳлили ғаёлияти ташкилотҳои террористӣ нишон медиҳанд, ки дар шароити муосир, ки содир намудани амалҳои террористӣ маҳдуд гаштааст, барои ситамгарон аз амали террористӣ дида, сару садоҳое, ки дар натиҷаи он ба миён меоянд, заруртар аст, чунки онҳо тавассути шабакаҳои интернетӣ, ки имрӯз суръати бесобиқаро касб намудааст, дар чанд лаҳза хабарҳои шуми хешро паҳн намуда, мардумро ба таҳлука меандозанд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки дар ҷаҳони муосир, ҷангҳои иттилоотӣ ҳадафу мақсадҳои ғаризонаи худро доранд. Яке аз мақсадҳои асосии ҷангҳои иттилоотӣ барангехтани муборизаҳои сиёсӣ, вусъат додани шиддати зиддият дар байни мардум мебошад. Дар ҷараёни ҷангҳои иттилоотӣ таъминоти иттилоотии мақомоти идоракуни ҳар чӣ бештар коҳиш дода шуда, қабули қарорҳои муҳим аз ҷониби мақомоти идоракуни душвор мегардад. Нуфузу обрӯи мақомоти идоракуни дар назди шаҳрвандон паст гардида, ахлоқ коста мешавад. Ҳамчунин, ба сокинон иттилооти дурӯғ нисбат ба ҳокимияти давлатӣ ва роҳбарият пешкаш мегардад. Барои расидан ба мақсадҳои нопоки худ созмондиҳандагони ҷангҳои иттилоотӣ ҳар гуна ҷорабиниҳои муҳолифат, бетартибҳои оммавӣ ташкил менамоянд.

Вобаста ба ситамгарии пӯшида боз як нуқтаро зикр намудан зарур аст. Ғояи ситамгарӣ нафақат аз ҷониби ташкилотҳои террористӣ, экстремистӣ паҳн карда мешаванд. Дар ин ҷо нақши воситаҳои ахбори оммаи давлатӣ ва ғайридавлатӣ низ кам нест. Онҳо аз паи ҷустуҷӯи хабарҳои хангомаомез дар шакли ахбори криминалӣ, намоиши силсилафилмҳо доир ба фаъолияти гурӯҳҳои роҳзану ғоратгар, саҳнаҳои ҷабру зулм, куштор барои тарғиби ғояҳои ситамгарӣ то андозае мусоидат намуда, сабаби ифротӣ гаштани шуур ва ҷаҳонбинии одамон мегарданд.

Бо назардошти нақши ВАО дар инъикоси фаъолияти ташкилотҳои террористию экстремистӣ, ҳулоса намудан мумкин аст, ки терроризми муосир хусусияти ахборӣ касб намудааст. Андешаи мазкурро натиҷаи тадқиқоти сотсиологие, ки шуъбаи сотсиологияи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.М. Баҳоваддинови АМИ Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронидааст, тасдиқ менамояд. Тадқиқот нишон медиҳад, ки дар ташаккули ҷаҳонбинии аҳоли манбаъҳои иттилоотӣ нақши калон мебозанд ва таъсири онҳо ғуногун аст. Аҳоли барои хабардор шудан оид ба воқеаҳои сиёсии ватанию хориҷӣ, махсусан гурӯҳҳои ифротӣ, аз тамоми манбаъҳои иттилоотии замони муосир истифода мебаранд. Маълум карда шудааст, ки аҳоли оид ба вазъи зиндагии насли наврас ва ҳодисаҳои сиёсии ҷаҳон, махсусан, дар бораи фаъолияти созмонҳои ифротгаро, ки барои амнияти кишварамон хатарнок аст, асосан аз телевизион, радио, рӯзномаҳо ва дигар васоити ахбори омма (84,7%), сомонаҳои интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ (43,2%), мактабу донишгоҳҳо (23,3 %), маълумот мегиранд. Тадқиқот боз як ҷанбаи дигари муамморо муайян намуд. 20,4% пурсидашудагон аз авзои динию сиёсии ҷомеа беҳабаранд. Баъзе маълумотҳое, ки онҳо доранд, аз аъзоёни хонавода, дӯстон, ҳешовандон ва роҳбарони маҳаллӣ шунидаанд. Ҷамчунин тадқиқот собит намудааст, ки нақши руҳониён, уламои дин дар фаҳмондадиҳии хатари ифротгароӣ ночиз аст. Дар маҷмӯъ, натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳад, ки амнияти иттилоотии ҷомеаи мо дар ҳолати хатарнок қарор дорад. Барои ҳимояи фазои иттилоотии Тоҷикистон давлат,

мақомотҳои қудратӣ, ҳокимияти давлатӣ дар маҳалҳо бо истифода аз сарчашмаҳои мавҷуда мебояд чораҳои қатъӣ андешанд [296].

Ҳамин тариқ, терроризми муосир моҳияту шакли зуҳури худро иваз намуда, то ҳол ҳамчун муаммои ҷаҳони муосир боқӣ мемонад. Пешвои муаззами миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун як пажӯҳишгари касбӣ, ҷанбаҳои гуногуни онро ба риштаи таҳқиқ кашида таъкид намудаанд, ки «имрӯз дар саросари ҷаҳон бозори васоити иттилоотӣ расонаҳои хабарӣ басо гарм аст. Пешрафти техникаю технологияҳои иттилоотӣ фосилаи фазою вақт ва макону замонро кӯтоҳ карда, раванди ҷаҳонигардониро дар арсаи ҷаҳонӣ пайваста намуда, муносибатҳои наздики халқҳои миллатҳо ва кишварҳои давлатҳоро вусъат бахшида, сабабгори ташаккули низоми фарогир ва амалан ҷаҳонии равобити сиёсӣю иқтисодӣ, василаҳои технологияю иттилоотӣ, дастбӣ ба комёбиҳои навин ва арзишманди башарӣ, сарфачӯии захираҳои гуногун, танзими беҳтари фаъолияти соҳаҳои муҳталифи умумиҷаҳонӣю минтақавӣ, баҳусус густариши муносибатҳои тичоратӣ, ҳамкориҳои молиявӣю экологӣ ва дигар падидаҳои муҳим мегардад. Вале аз ҷониби дигар, аксаран таҳти таъсири бевоситаи ҷаҳонишавӣ фарқи байни кишварҳои пешрафта ва ақибмонда амиқтар шуда, фишор ба сохторҳо, арзишҳои миллӣ ва фарҳангии халқҳо ниҳоят шиддат мегирад, даъвои бартаричӯӣ аз ҷониби баъзе кишварҳои пешсафи ин раванд возеҳтар гардида, дар айни ҳол фаъолияти шабакаҳои террористӣю экстремистӣ ва қочоқи ғайриқонунии маводи муҳаддиру фурӯши силоҳ хусусияти ҷаҳонӣ касб менамояд» [23,274]. Ба андешаи Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон натиҷаи хатарноки раванди ҷаҳонишавӣ ин коҳиш ёфтани ахлоқу одоб ва фарҳанг мебошад, ки бе онҳо ҳастии инсон ғайриимкон аст.

Дар Паёми навбатӣ Пешвои миллат таъкид намуданд: «Моро зарур аст, ки ҳифзи арзишҳои таърихиву фарҳангии миллати худ ва муаррифии боз ҳам бештари онҳоро дар арсаи байналмилалӣ ҳадафмандона идома диҳем. Зеро фарҳанги миллӣ, ки заиф шуд, ҷояшро фарҳанги бегона пур мекунад» [13].

Дар ин радиф, Пешвои миллат қайд менамоянд, ки «барои эмин мондан аз ин хатар тафаккури солими миллиро ташаккул додан ва таҳким бахшидан, дар муқобили ҳар гуна таҳдидҳои ҷаҳонӣ арзишҳои миллии худро ҳифз кардан, ваҳдати миллиро таҳким бахшидан, амниятро оромии кишварро таъмин намудан, сатҳи огоҳии мардум, хусусан насли наврасро баланд бардоштан аз ҷумлаи корҳои доимӣ ва заҳматталаби сиёсату фарҳангии ҳамаи мо мебошад» [23,307].

Вобаста ба ин андешаҳои Пешвои муаззами миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зикр кардан мумкин аст, ки дар вазъияти ҷаҳони имрӯза хусусияти шабакавӣ касб намудани иттилоот афзудааст. Дар замони муосир, дар давлатҳои пешрафта ва аз лиҳози технологӣ рушдёфта воситаҳои коркард мешаванд, ки пеши роҳи ҳар гуна фикрҳои иғвоангез гирифта мешаванд. Тоҷикистон низ ҳамчун давлати соҳибистиклолу демократӣ ва ҳуқуқбунёд пеши роҳи чунин гурӯҳҳои ифротиро гирифта, барои амниятро сулҳу оромии кишвар кӯшиш ба ҳарч дода истодааст, кишварҳои мутараққӣ таҷрибаи тоҷиконро дар ин ҷанба ғаёлона истифода бурда истодаанд.

Бояд дар хотир дошт, ки дар шароити рушди бесобиқаи технологияҳои инноватсионӣ, аз ҷумла интернет, пеши роҳи бархурдории одамонро гирифтани душвор аст. Аз ин хотир, вазифаи муҳимтарини ҷомеа, давлат ва ниҳодҳои иҷтимоӣ - баланд бардоштани фарҳанги истифодабарии технологияҳои навин маҳсуб меёбад.

«Вазъи кунунии ҷаҳон ҳар яки моро водор месозад, ки дар кишварамон сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ ва ваҳдати миллиро боз ҳам мустаҳкам гардонем ва манфиатҳои миллии худро аз таъсири пайомадҳои манфии равандҳои ҷаҳони муосир ҳифз намоем. Ҳифзи ҷомеаи кишвар аз таъсири зухуроти манфии ҷаҳони муосир, аз ҷумла фарҳангу маънавияти бегона, дар рӯҳияи худшиносӣ ватандӯстӣ, ифтихори ватандорӣ, эҳтироми забони модарӣ, таърих, суннату анъанаҳо, расму ойинҳо ва либоси милли тарбия кардани наслҳои наврасу ҷавон қарз ва вазифаи муҳимтарини ҳар яки мо ба шумор меравад. Дар ин раванд, ҷалби ҳарчи бештари насли наврас ба илмомӯзӣ ва

густариши тафаккури илмӣ миёни онҳо, инчунин, фароҳам овардани тамоми шароити зарурӣ дар ин самт вазифаи муқаддаси зиёиёни кишвар ва дар навбати аввал, кормандони соҳаи илму маориф мебошад. Зеро бори дигар хотиррасон месозам, ки дар замони мо, яъне давраи шиддати рӯзафзуни рақобату муҳолифатҳо танҳо давлатҳое ҳастии худро ҳифз карда, пеш рафта метавонанд, ки миллати босаводу огоҳ, низомӣ пешрафтаи илмиву инноватсионӣ ва олимону навоарони донишманд дошта бошанд. Мо дар ин ҷода, ба хоҳири он, ки насли наврасу ҷавонон ва умуман, шаҳрвандони худро дар рӯҳияи гиромидошт ва омӯзиши илму дониш ва фарҳангу маърифат, худшиносиву ҳудогоҳии миллӣ, ватандӯстиву ватанпарварӣ ва ифтихори ватандорӣ тарбияву раҳнамоӣ кунем, бо истифода аз тамоми имкониятҳо шароити заруриро муҳайё карда истодаем. Фаромӯш набояд кард, ки яке аз омилҳои асосии хурофотпарастӣ ва гароидан ба ғояҳои иртиҷоӣ сатҳи пасти маърифатнокӣ ва тафаккури илмӣ дар ҷомеа мебошад. Маҳз илму маориф асоси пешрафти давлат ва раҳиҳои ҷомеа аз ҳама бадбахтиҳо, аз ҷумла ифротӣшавӣ, хурофотпарастӣ ва ҷаҳолат аст» [25].

Халқи тоҷик дорои арзишҳои маънавию ахлоқӣ мебошанд, ки тӯли солҳои зиёд тақомул ёфта, ҷаҳониён онро бо одоби ахлоқи хуб, рафтори нек, кирдори нек эътироф кардаанд. Боигарии маънавию ахлоқии мардум бо педагогикаи этникӣ зич алоқаманд аст. Ба насли наврас интиқол додани арзишҳои маънавию ахлоқии халқи тоҷик ва расму анъанаҳои пешқадами мардум тавассути ҷашнҳои мардумӣ, расму оинҳо, эпосҳо, ривоятҳо, афсонаҳо, зарбулмасалу мақолҳо сурат мегирад, ки аз дастурҳои ахлоқӣ бой буда, таҷрибаи бебаҳои педагогиро инъикос менамоянд ва онҳо дар тарбияи меҳанпарастии насли наврас саҳми босазо доранд. Рушди шахс ва ҷомеа бо роҳи эҳёи фарҳанги этнопедагогии мардум тавассути расму оинҳои халқи худ ва мероси бойи педагогӣ имконпазир аст, ки он метавонад пеши роҳи барангехтани муборизаҳои сиёсӣ, вусъат додани шиддати зиддият дар байни мардумро гирад.

Чи хеле ки Шарифзода А. қайд намудааст: «Тоҷикон дар баробари

ақвоми Ҳинд, Миср, Чин ва Юнону Рум дар оғозгоҳи ҳаёти маънавӣ, дар замоне, ки таърих ҷавҳари тамаддуни башариро бунёд мениҳод, бо неруи ақлу заковат ва истеъдоди хеш корномаҳои бузурге нишон доданд, ки дар ганҷинаи фарҳанги ҷаҳонӣ ва дар ҳофизаи таърих нақше безавол ба ёдгору гузошт ва аз шумули сарчашмаҳои файёзе эътироф гардид, ки дарахти мухташами тамаддуни башариро сарсабз медорад» [222,85].

4.3. Тарбияи ҳисси масъулиятшиносии насли наврас тавассути этнопедагогика

Тамоми ҳаёти инсон дар муҳити иҷтимоӣ мегузарад. Ҳаёт раванди мавҷудияти инсон дар сайёраи замин буда, шахс танҳо бо ҷомеа зинда аст ва дар он рушду такомул меёбад. Дар давраҳои инкишофу ташаккул шахс ба мушкилоти зиёде рӯ ба рӯ меояд ва бо бартараф кардани ин душвориҳо инсон рушд меёбад.

Давраи наврасӣ давраи худомӯзӣ ва худтакмилдиҳӣ мебошад. Дар ин давра сифатҳои мардонагӣ, ватандӯстӣ, қавииродагӣ, мубориза бурдан баҳри мақсадҳои олӣ ташаккул меёбанд. Яке аз хислатҳои ахлоқии инсон ин масъулиятшиносӣ мебошад. Масъулиятшиносӣ хислатест, ки шахс барои рафтору кирдори худ ҷавобгариро ҳис мекунад, натиҷаи кори иҷрошударо таҳлил мекунад ва аз натиҷаи таҳлил ҳулосаҳои амиқ мебарорад.

Дар «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» омадааст: «Масъулиятшиносӣ аз ҷумлаи сифатҳои муҳими шахрванд мебошад. Шахси масъулиятшинос вазифаҳои худро дар мактаб, оила, ҷои кор ва маҳалли зист хуб иҷро карда, сабабгори пешрафти оромии муҳити зиндагӣ ва кор мешавад. Шахрванди масъулиятшинос фонди тиллоии ҳар як ҷомеаро ташкил менамояд. Ӯ дорои вичдони пок, шаъну шараф, нангу номус ва сифатҳои дигари миллист. Шахрванди масъулиятшинос вазифаю уҳдадорҳои худро дар сатҳи баланди сифатӣ ва касбӣ иҷро менамояд» [2].

Масъулият решаҳои қадими таърихӣ дорад, ки аз давраи ҷамъияти ибтидоӣ бармеояд. Таърихи инсоният чунон тақомул ёфтааст, ки баробари пешрафти ҷомеа дараҷаи масъулият низ меафзояд.

Дар замонҳои қадим ҷаҳолияти асосии одамон шикори ҳайвоноти ваҳшӣ, моҳидорӣ ва кишоварзӣ буд. Инсон барои пешбурди ҳаёти худ аз ин намуди ҷаҳолият истифода бурда, зиндагии худро пеш мебард. Танҳо тавассути меҳнат кардан инсон ба дастовардҳои зиёд ноил гардид. Дар раванди шикори ҳайвоноти ваҳшӣ ва кишоварзӣ инсон зарурати муттаҳид шуданро ҳис мекард. Бинобар кам будани қувваҳои истеҳсолкунанда дар ҷамъияти ибтидоӣ одамон бо асбобҳои, ки доштанд, қаноат мекарданд. «Шикорчигӣ, муборизаи шадид бо табиат, танҳо дар шароити шакли дастаҷамъонаи зиндагӣ имконпазир буд» [180,12].

Одамон барои мубориза бурдан бо ҳайвоноти ваҳшӣ якҷоя ба шикор мерафтанд, ҳамдигарро ҳимоя менамуданд ва то андозае масъулиятро эҳсос мекарданд. Эҳсосоте, ки ҳангоми меҳнати якҷоя ва шикор ба амал меомад, мардум ба воситаи сурудӯ афсонаҳо ва зарбулмасалу мақолҳо баён менамуданд.

Дар эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик симоҳои ҳаёли ба вучуд омадаанд, ки тавассути онҳо инсон дар назди қувваҳои табиат ва мамониатҳои саҳти ҳаёт худро ҳифзёфта эҳсос мекард. Дар назди зиддият ва ҳодисаҳои пурхатар худро очиз ва нотаъон ҳис накарда, роҳи мубориза ва ғалабаи худро ба воситаи ҳаёлот ва орзуҳо тасаввур мекард ва ба ояндаи дурахшони худ умед мебаст. Яке аз хусусиятҳои барҷастатарини эҷодиёти халқ ҳамин гуна ғояҳои мусбӣ мебошанд, ки бо ин ғоя халқ ба муқобили душманони худ мубориза бурдааст.

Дар баробари ин бояд қайд кард, ки дар ҷамъияти ибтидоӣ ҳангоми меҳнат кардан баланд шудани сифат ва дараҷаи ҳосилнокии он ба назар мерасид. Дар натиҷа, он ба ташаккули рафтори масъулиятноки шахс дар назди ҷомеа тақони ҷиддӣ мебахшид.

Нақлу ривоятҳо, рақсу бозиҳо, мусикӣ, сурудҳо ва ҳама намуди эҷодиёти даҳонакии халқ дар тарбияи феълу рафтор, ахлоку одоб, хислатҳои муайяни одамон нақши калон мебозиданд. Чи хеле Орифӣ М. кайд мекунад «дар ҷомеаи ибтидоӣ ба ҳаёти ҷамъият адолати қатъӣ ва ҳамраҳии ҳақиқӣ хос буд» [131,8].

Агар ба мазмуни асарҳои мардумӣ бодикқат назар афканем, равшан мебинем, ки яке аз унсурҳои барҷастаи мавзӯи онҳо тарбияи ҳисси баланди масъулиятшиносӣ мебошад. Дар асарҳои бадеии шифохӣ ҳаёти мардум, тарзи зиндагӣ, урфу одат, расму оин, анъанаҳои рангин, мақсаду маром тараннум гардидаанд. Барои мисол достони қаҳрамони эҷодкардаи халқ «Гурӯлӣ»-ро зикр менамоем. Ҳифзи сарзамини ободу зебо ва ҳаёти шоду хуррами халқ мазмуни асосии ин осор мебошад. Чамбули мастон маскани зебову хушманзари мардуми озод ва далер аст. Чамбул шояд Чамани гул ва ё Чамани булбул бошад, ки маънии маскани мардумони пурхунар, нағмасаро ва булбулсифатро дорост. Аваз ва фарзандони ӯ барои ободӣ, зебой ва ҳаёти хушу хуррами сокинони Чамбул ҷонбозиҳо мекунанд. Онҳо ба ҳуҷум ва тасарруфи кишвари дигар майл надоранд. Вале барои ҳифзи Чамбули мастон ҳамеша омодаанд. Аваз душманони ғоратгари Чамбулро дар мамлакати ҳудашон зеру забар созад ҳам, сарзамини онҳоро соҳибӣ намекунад. Мувофиқи хоҳиши халқ ашхоси муносибро дар он мамлакат подшоҳ таъин менамояд ва бо дуои нек ва сипосгузориҳои зиёди мардуми меҳнаткаш ба Чамбул бармегардад.

Мардуми тоҷик анъанавӣ чандинасраи дostonсароӣ доранд ва дostonи «Гурӯлӣ» дар заминаи ҳамон дostonҳои анъанавии қадима, ки бунёди «Шоҳнома»-и безаволи Абулқосим Фирдавсӣ гардидаанд, ба вучуд омадааст. Дар дostonи халқӣ қаҳрамонони мухталиф ширкат меварзанд ва мақсади асосии образҳои мусбат оромию ободӣ ва ривочу равнақи Чамбул аст. Масъулиятшиносӣ, ҷасорат, ғайрӣ, ватандӯстӣ, халқпарварӣ, нисбати душманони кишвар бераҳм ва нисбат ба халқу авлоди хеш содиқ будан хислати муҳими қаҳрамонони халқӣ аст. Муқаддас доштани оила ва садоқат

ба авлоду ачдод зухуроти барҷастаи миллии тоҷикон аст, ки дар симои қаҳрамонони дoston возеҳ таҷассум ёфтааст.

Ҷавҳари масъулиятшиносӣ дар шаклу мазмуни афкори бадеии халқ решаҳои таърихӣ дорад ва он ҳамчун ҳислати муҳими мардуми тоҷик шинохта шудааст. Ин хусусият дар жанрҳои дигари назми шифоҳии тоҷик ҳам аён аст, ки намунаи барҷастааш рубоию тарона, зарбулмасалу мақол ва ашъори маросимӣ мебошад.

Тазоҳури миллий ва ҳусну таровати он дар назми маросимӣ қавитар ва рангорангтар сурат гирифтааст. Унсури миллий ва ҷанбаи байналмилалӣ дар алоқаи қавӣ, омезиш ва тақомули ҳамдигар ривоч ёфта омадаанд. Ҷунончи, нишонаҳои рангоранги миллий дар афкори педагогии ниёгон аз ғояи муқаддас донишдони нақӯкорӣ ва кишти ғалла – меҳнат ибтидо гирифтааст. Тасвири нақӯкорӣ («Хушбахт касест, ки барои дигарон хушбахтӣ меорад»), мадҳи ғаллаву ғаллакорӣ, далерӣ, ватандӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, масъулиятшиносӣ ва ғайра аз «Авасто» сар мешавад.

Анъанаҳои миллий аз меҳнат ва ғайрияти меҳнатӣ ҷудой надоранд. Ҷунончи, маросимҳои анъанавии мавсимӣ сарчашмаи инкишоф ва раванги ҳисси меҳнатдӯстӣ ва масъулиятшиносӣ гардидаанд. Тантанаи ҷашни Наврӯз, сари сол, пешвозгирии баҳор, сайри гули лола, васфи гули сиёҳгӯш, ҷуфтбаророн, суманак, ғунучини ғалла ва ё ҷашни Сада, Меҳргон, Тиргон, ки анъанаи қадимиянд, ҳислатҳои меҳнатдӯстӣ ва масъулиятшиносии тоҷиконро сайқал додаанд. Ин ҷашну идҳо ва маросимҳои халқиро бе шеър ва таронаҳои халқӣ тасаввур кардан мумкин нест:

Баҳорон шуд, баҳорон шуд,

Ба рӯи сабза борон шуд.

Чи халқе буд, намоён шуд,

Баҳори нав муборак бод [36,58].

Масъулият ҳамчун ҳислати ҷудонашавандаи ҷаҳони ботинии инсон ўро ҳамеша ҳамроҳӣ мекунад. Дар оила, муассисаи таълимӣ ва қору ғайрияти ҳисси маъулият муҳим аст, зеро ин эҳсосот дар ҳалли мушкилоти пешомада

зарур арзёбӣ мешавад.

Ба раванди мазкур фарҳанги этнопедагогӣ метавонад таъсири худро расонад, ки дар он захираи бузурги воситаҳои тарбиявӣ мавҷуд аст. Васеъ намудани ҷаҳонбинӣ оид ба масъулиятшиносӣ дар раванди таълиму тарбия имкони таҳия намудани амсилаи нави ташаккули хислатҳои ахлоқиро фароҳам меорад, ки он метавонад ба таълим ва тарбияи насли наврас тағйиротҳои назаррасро ворид созад.

Мардуми тоҷик соҳиби арзишҳои волоии маънавию ахлоқӣ мебошанд, ки тӯли ҳазорсолаҳо таҳким ёфта, ҷаҳонӣён онро бо одобу ахлоқи ҳасана, рафтори нек, масъулияти баланд эътироф кардаанд. Сарвати маънавию ахлоқии халқ бо педагогикаи мардумӣ зич алоқаманд аст. Ба насли наврас интиқол додани арзишҳои иҷтимоию ахлоқии наслҳои пешин ва анъанаҳои пешқадами мардум тавассути меҳнат, ҷаҳонӣгии эҷодӣ, ошноии насли наврас бо таърих ва осори хунари мардумӣ сурат мегирад. Ҷашнҳои мардумӣ, расму оинҳо, эпосҳо, ривоятҳо, афсонаҳо, зарбулмасалу мақолҳо, ки дар худ ҳикмати халқиро таҷассум меkunанд, махсусан аз дастурҳои ахлоқӣ бой буда, таҷрибаи бебаҳои педагогӣ, фарҳанги ҷаҳонӣ, шиносӣ бо арзишҳои миллӣ, риояи қонунҳои ахлоқии ҳаётро бештар инъикос менамоянд ва онҳо дар тарбияи масъулиятшиносии насли наврас саҳми босазо доранд.

Пешравии шахс ва ҷомеа бо роҳи эҳёи фарҳанги этнопедагогии халқ тавассути бедор кардани шавқу ҳавас ба расму оинҳои халқӣ худ, мероси фолклорӣ имконпазир аст. Пеш аз ҳама бояд гуфт, ки мазмун ва ғояи асосии асарҳои афкори шифохиро чӣ ташкил медиҳад? Ҳаёти орому бофароғат, далериву шучоат, ватандӯстӣ, тарғиби ахлоқи нек, қаҳрамонӣ, бунёдкорӣ, сулҳу ободӣ, ҳиссиёти баланди масъулиятшиносӣ, гирифтани илму дониш, омӯхтани касбу ҳунар, садоқат ба оила ва авлоду аҷдод мазмуну ғояи асосии асарҳои халқиянд.

Мақсади асосии масъулият чист ва он дар ҳаёти инсон ва ҷомеа чӣ нақш мебозад?

Масъулият дар назди оила, кормандон ва давлат ин боиси эҳтиром, боварӣ ва пешравист. Ибораҳои шаъну шараф, аз рӯи вичдон амал кардан, боварӣ ба шахс, эътиқоди комил, нишондиҳандаҳои сифатие мебошанд, ки мазмуни асосии масъулиятшиносиро ташкил медиҳанд. Бинобар ин, вазифаи аввалиндараҷаи волидайн, омӯзгор ва ҷомеа, ин баланд бардоштани ҳисси масъулиятшиносии насли наврас ба ҳисоб меравад.

Олимони рус Данилюк А.Я., Кондакова А.М., Тишков В.А. чунин ибраз намудаанд, ки масъулиятшиносӣ муҳимтарин ҳислати инсон маҳсуб меёбад.

Дар Тоҷикистони соҳибистиклол баъди ҷанги шаҳрвандӣ тарбияи насли наврас мушкилро пеш овард. Бо сабаби тарки Ватан кардани як зумра сокинон аксар наврасон аз тарбияи волидайн дур монданд. Ин ҳолат боиси бетарбия мондани қисме аз наврасон гардид.

Чанд сол қабл дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон амалҳои ҳукуквайронкуниро ҷинойтӣ бештар аз ҷониби наврасон ба назар мерасид. Ҳамаи ин, пеш аз ҳама, аз бемасъулияти баъзе падарону модарон ва омӯзгорон буд. Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар ин давра сатҳи тарбияи ахлоқии насли наврас то андозае паст рафта буд. Бисёре аз падарону модарон ба ин масъалаи тарбияи фарзандон безътиной зоҳир карда, онҳо аз тарбия дур монда буданд. Коста гардидани ахлоқи баъзе аз наврасон, ҷалб гардидани онҳо ба ҳар гуна ҳизбу ҳаракату ифротӣ ва ба ҷинойткорӣ даст задани бархе аз онҳо, пеш аз ҳама, самараи беаҳамиятӣ ва каммасъулияти падару модарон ва ҷомеа буд.

Хушбахтона, ҷиҳати пешгирии мушкилиҳои дар ин самт ҷойдошта, ҳамзамон насли наврасро дар руҳияи ватандӯстию меҳанпарастӣ тарбия намудан, риояи меъёрҳои одоби ахлоқи ҳамида, дар кишварамон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» қабул гардид. Мақсад аз қабули он, омода намудани фарзандон ба ҳаёти мустақилона, баланд бардоштани масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд, баланд бардоштани ҳисси ватандӯстиву

хештаншиносии насли наврас, эҳтироми арзишҳои миллӣ умумибашарӣ буд. Дар партави дастуру ҳидоятҳои Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, барои бартараф кардани омилҳои зуҳури ҷинойткорӣ дар ҷомеа, баланд бардоштани сатҳи маърифатнокии насли наврасу ҷавонон, бо самти созанда ба роҳ мондани таълиму тарбия ва ҳамзамон ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои онҳо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як силсила санадҳои муҳими меъёриву ҳуқуқиро ба тасвиб расонид. Аз ҷумлаи онҳо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» мебошад. Қонуни мазкур санаи 2-юми августи соли 2011 бо тақлифу пешниҳоди зиёда аз 2 миллион нафар шаҳрвандон қабул ва мавриди амал қарор дода шуд. Ин Қонун аз ҷониби сокинони мамлакат истиқболи гарму самимӣ ёфт ва пайваста ҳамагонро ба масъулият нисбат ба тақдири фарзандон ҳидоят намуд. Бесабаб Мавлавии бузург нафармудааст:

Ҳеҷ кас аз пеши худ чизе нашуд,

Ҳеҷ оҳан ханчари тезе нашуд [36,88].

Вазифаҳои асосиро дар оила падар ва модар иҷро мекунанд. Уҳдадорӣҳои волидайн дар тарбияи фарзанд ва ҳамзамон нигоҳубини волидайн аз ҷониби фарзандон дар пирӣ аз меъёрҳои муҳими ахлоқии мо маҳсуб мешавад. Ин масъалаест, ки дар Қонун қайд гардидааст. Чи хеле ки Пешвои миллат дар суҳанронии худ қайд намуданд: «Вақте ки мову шумо фарзандро ба дунё меорем, яке аз вазифаҳои муқаддаси падару модар тарбия кардани фарзанд аст. Мо бояд босавод кунем, бо одобу ахлоқи ҳамида тарбия кунем, касбу ҳунар гиранд, илм омӯзанд, забон омӯзанд» [24,34].

Мақсад аз қабули Қонуни мазкур ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои фарзанд, бедор намудани ҳисси инсондӯстӣ ва ифтихори ватандорӣи онҳо, зиёд намудани масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд, арҷ гузоштан ба арзишҳои миллӣ, фарҳангӣ ва умумибашарӣ, инчунин вазифаҳои фарзанди болиғ дар назди волидайн буд. Нахустҳадафи ин Қонун бештар кардани масъулияти волидайн дар таълиму тарбияи фарзандон ва дар руҳияи эҳтиром ба Ватану арзишҳои миллӣ, дӯстию башарпарварӣ ва

вахдатпарастӣ тарбия намудани онҳо маҳсуб меёфт.

Вале солҳои охир таҷриба нишон медиҳад, ки иҷрои Қонуни мазкур ҳоло ҳам пурра ба роҳ монда нашудааст. Дар суҳанронии худ Пешвои миллат қайд намуданд, ки «Ҳамкориҳои мақомоти давлатӣ ва ҷомеаи кишвар дар таъбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда нашудааст. Аз соли 2016 то имрӯз барои риоя накардани талаботи Қонуни мазкур 19 ҳазору 480 нафар, аз ҷумла 1170 нафар омӯзгорон ва 18 ҳазору 310 нафар падару модарон ба ҷавобгариҳои маъмурӣ кашида шудаанд» [24,33]. Вобаста ба ин, Пешвои миллат бори дигар баланд бардоштани ҳисси масъулиятро дар таълиму тарбияи фарзанд тақозо доштанд. Бинобар баланд бардоштани ҳисси масъулиятшиносии ҷомеа дар Қонуни мазкур тағйирот ворид гардида, масъулият натавон ба дӯши падару модар, инчунин ба муассисаҳои томақтабӣ ва ба тамоми қишрҳои ҷамъият воғузур карда шуд. Баҳри зиёд кардани масъулияти падару модар ва аҳли ҷомеа дар тарбияи кӯдак, роҳандозӣ намудани вазифаҳои сохторҳои ҷамъият ва падару модар, дар мамлакат Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», санаи 19 июни соли 2024 бо тағйири иловаҳо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» ном гирифт. Акнун ҳисси масъулиятро барои таълиму тарбияи кӯдак натавон падару модар, балки тамоми қишри ҷомеа бояд бар дӯш гиранд. Дар Қонуни мазкур чунин омадааст: «Тарбия раванди ҳадафмандонаи ба воя расондани кӯдак аз ҷониби падару модар (шахсони онҳоро ивазкунанда), муассисаи таълимӣ, ҷомеа ва ба зиндагии мустақилона омода намудани ӯ мебошад» [6]. Воқеан ҳам бе ҳамкориҳои оила, мактаб, донишгоҳ ва ҷомеа ба натиҷаҳои ниҳонии назарраси тарбия расидан имконнопазир аст.

Масъулият худ эҳсосест, ки дар рафтори ҳар як шахси комили ҷомеаи мутамаддин ва ҳар як фарди бедордил вобаста ба ин ё он вазифае, ки ба дӯшаш гузошта шудааст, дида мешавад. Бахусус, нақши оилаи солим,

пайдору устувор дар тарбияи фарзанд хеле назаррас мебошад. Падару модарон бояд ба таълим ва тарбияи фарзандон дар оила диққати доимӣ дода, рафтору хониши онҳоро зери назоратӣ ҷиддӣ қарор диҳанд. Тарбияи масъулиятшиносӣ ҳамчун яке аз муҳимтарин хислатҳои насли ҷавон дар моддаи 5-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» ба таври амиқ муқаррар карда шудааст: «Тарбияи шахсияти дорои эҳсоси масъулияти баланди шахрвандӣ баҳри иштироки ғайилона дар ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ» [5].

Аз ин ҷо бармеояд, ки ташаккули хислати масъулиятшиносии насли наврас раванди педагогӣ ва тарбиявӣ буда, боиси баланд шудани дараҷаи шуурнокӣ мегардад ва ҳисси масъулиятшиносӣ дар натиҷаи рушду такомули шахс ба вуҷуд меояд. Дар натиҷаи дарки қобилияти равонӣ, худшиносӣ ва худбаҳодиҳӣ масъулияти инсон баланд мегардад.

Дар луғатҳо калимаи «масъулият» чунин шарҳ дода шудааст:

1) «қобилияти идора кардани ғайолияти худ мутобиқи меъёрҳо ва қоидаҳои иҷтимоӣ, ахлоқию ҳуқуқӣ ва ҳисси вазифа дар ҷомеа ё коллектив» [84, 102];

2) «шакли худтанзимкунии шахс, ки сабаби амалҳо ва оқибатҳои онҳоро дарк мекунад» [139, 318];

3) «муносибати вобастагии шахс ба ҷизе, ки он ҳамчун муайянкунандаи қабули қарорҳо ва амали бевосита ба нигоҳдорӣ ё пешбурди ҷизи дигар нигаронида шудааст» [58].

Тавре ки мебинем, ҳисси масъулиятшиносӣ ҳамчун мафҳуми илмӣ дорои маъноҳои гуногун будааст. Ҳамин тариқ, дарк намудани рафтору кирдори худ, пешбинӣ намудани натиҷаҳои ғайолияти хеш, тибқи меъёрҳои ахлоқӣ оид ба рафтори хеш ҳисобот додан ҳисси масъулиятро афзун мегардонад.

Аз натиҷаи гуфтаҳои болозикр чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки масъулиятшиносӣ хислатест, ки қобилияти шахсро ташаккул медиҳад. Шахс ҳангоми риояи меъёрҳои иҷтимоӣ уҳдадорихои ахлоқияш баланд шуда,

ҳисси масъулиятшиносӣ пайдо мешавад. Масъулият сифатест, ки дар ҳома ташаккул меёбад ва аз инсон уҳдадорихо махсусро талаб менамояд.

Аксарияти олимони мафҳуми масъулиятро дар маҷмуи ҷузъҳои ба ҳам алоқаманд, яъне ҷузъҳои маърифатӣ, ҳавасмандӣ, ихтиёрӣ, рафторӣ ва эҳсосотӣ мебинанд. Нуқтаи назари худро оид ба ҷузъҳои масъулият бисёре аз олимони дар тадқиқотҳои ҳеш баён кардаанд. Сафин В.Ф. ҷузъҳои ҳавасмандӣ, зеҳнӣ, фаъолияти масъулиятро муайян кард [283], Куренков И.А. эмотсионалӣ [93], Дементий Л.И. - эҳсосӣ, маърифатӣ ва рафторӣ [298], Шатунова Т.Г. - эҳсосӣ-ихтиёрӣ, ҳавасмандӣ-арзишӣ ва рефлексивӣ [293].

Аз назари мо, дар тарбияи масъулиятшиносии насли наврас ҷузъҳои маърифатӣ, ҳавасмандӣ, ихтиёрӣ, фаъолиятӣ ва эҳсосотӣ ба сифати ҷузъҳои афзалиятнок истифода гарданд, ҳуб мешуд, ки онҳо дар расми 5 нишон дода шудаанд:

Расми 7. Ҷузъҳои тарбияи масъулиятшиносии насласон

Чузи маърифатӣ рафтори масъулиятноки инсонро ба танзим медарорад. Дар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ чунин оварда шудааст: «Надониستاني қонун ҳеҷ гоҳ шахсро аз масъулият озод намекунад». Яъне ин маъноӣ ногузир будани ҷазоро таъкид мекунад. Дар ҳолати вайрон кардани қонун нисбати шахс ҷазо татбиқ карда мешавад. Огоҳӣ аз қонунҳо барои шахс муҳим буда, рафтори ӯро ба танзим медарорад. Шахс барои риояи талаботи қонун дар ҷомеа масъулият ҳис менамояд. Аммо баъзан падидаҳои ба ҷашм мерасанд, ки одамон бошуурона, бинобар надониستاني ҳуқуқҳои худ аз ӯи вичдон амал мекунанд. Онҳо оқибати амали худро таҳлил намуда, аз он натиҷабардорӣ мекунанд. Ҳамин тариқ, масъулият натиҷаи ғайрибағавони бошууронаи шахс мебошад. Масъулият ҳамчун танзимгари ҷаҳони ботинии инсон баромад намуда, рафтору кирдори шахсро муайян менамояд. Масъулият метавонад рафтори шахсро мувофиқи меъёрҳои ахлоқии ҷомеа ба танзим дароварда, муносибати ӯро нисбати ҳолати баамаломеа нишон диҳад. Ба гуфти олимон, масъулият «ин довари ботинии ахлоқии инсон аст» [282,207]. Вазифаи шахси масъулиятшинос дар он аст, ки ӯ чӣ гуна ба қоидаҳо ва талаботҳои ҷомеа муносибат менамояд. Масъулият ва вичдон ҳамчун танзимгари ҷаҳони ботинӣ ва зоҳирии инсон амал намуда, новобаста аз вазъи иҷтимоӣ, синну сол ва хусусиятҳои ахлоқии шахс инъикосгари рафтору кирдори ӯ мебошанд.

Чузи ҳавасмандии масъулият хонандаро барои расидан ба ҳадаф ё иҷрои вазифаи мушаххас водор намуда, рафтори ӯро мувофиқи меъёрҳои ахлоқии ҷомеа ба танзим медарорад. Дар адабиёти педагогӣ ҳавасмандӣ чун воситае, ки шахсро ба иҷрои амалҳои муайян ташвиқ мекунад, ғайрибағавони мешавад.

Ҳодисаҳои манфии ба мадди эътибор нагирифтани таҷрибаи ниёгон ва насли бузургсол, андешаву афкори онҳо, волоияти арзишҳои моддӣ аз арзишҳои ахлоқӣ, худбинӣ ва парастии худ, тағйирёбии манфии афкору андеша дар муҳити насли наврас ба масъулиятшиносии онҳо таъсири ҷиддиву ҷашмрасро мерасонад. Ва табиист, ки вобаста ба ин шароит ҳадафи

асосии ҳар ҷомеа ташаккули хислатҳои ахлоқӣ, ба монанди масъулиятшиносӣ дар насли наврас мебошад. Дар ин радиф баланд бардоштани ҳисси масъулиятшиносии насли наврас аз вазифаҳои аввалиндараҷа маҳсуб мешавад. Дар марҳилаи кунунии вазъи иҷтимоӣ-сиёсии ҷомеа вазифаи ташаккули хислатҳои масъулиятшиносии насли наврас мубраму ҳалталаб мегардад.

Насли наврас дар чараёни таълим барои инкишоф додани қобилиятҳои маънавӣ ва ахлоқии худ кӯшиш менамоянд. Барои бартараф кардани душвориҳо барномаҳо ва усулҳои навро меомӯзанд. Кӯшиш мекунанд, ки таҷриба ва фаъолияти минбаъдаи худро сайқал диҳанд. Ҳавасмандкунӣ ҳамчун воситаи ноил шудан ба муваффақият дар фаъолияти онҳо муҳим мебошад. Хонанда дар мактаб кӯшиш мекунад, ки баҳои мусбӣ гирад, то имконияти бештари толибилми хуб шудан дошта бошад. Донишҷӯ ҳангоми таҳсил дар донишгоҳ саъю кӯшиш мекунад, ки муваффақ бошад. То ин ки пас аз хатми донишгоҳ мавқеи худро дар ҷомеа ёфта бошад ва ҳамчун мутахассиси варзида фаъолият намояд. Омӯзгоре, ки дар муассисаи таълимӣ кор мекунад, кӯшиш мекунад, вазифаҳои дар наздаш гузошташударо бо сарбаландӣ иҷро кунад, то ки дар зинаҳои касбӣ боло равад.

Ҳамин тавр, ҷузъи ҳавасмандӣ барои пайдо шудани ҳисси масъулиятшиносӣ муҳим ба шумор меравад. Он пеш аз ҳама бо хоҳиши шахс барои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда муайян карда мешавад. Таҷриба нишон медиҳад, ки ҷузъи ҳавасмандии рафтори масъулиятнок, аз як тараф, дар асоси хоҳиш ва саъю кӯшиш ба роҳ монда мешавад. Аз тарафи дигар, иҷрои амалҳои, ки дар асоси ҳавасмандгардонӣ иҷро шудаанд, ташаккул меёбанд.

Дар асоси гуфтаҳои боло мо ба хулосае мерасем, ки бидуни майли машғул шудан ба фаъолияти мушаххас ва шавқу рағбат ба он, хонанда ҳеҷ гоҳ ба натиҷаи мусбат ноил намегардад. Аз ин рӯ, ҳисси масъулиятшиносӣ баланд намешавад. Ҳамин тариқ, ҷузъи ҳавасмандӣ дар сохтори масъулиятшиносӣ омили ҳавасмандкунандаи рушд ва инкишофи хонанда

маҳсуб ёфта, барои ҳамчун инсони комил тарбия ёфтани ӯ мусоидат менамояд.

жузъи ихтиёрии масъулият қобилияти наврасонро барои ноил шудан ба ҳадаф ифода мекунад. Тавассути бартараф кардани душворихои пешомада наврасон метавонанд ба мақсади худ расанд. Ин рафтори бошуурунаи насли наврас дар ҳолатҳои мураккаб аст. жузъи ихтиёрии масъулият ҳамрадифи ибораҳои «иродаи мустаҳкам» ва «ичрои бомасъули вазифа» аст. Махсусан, насли наврас кӯшиш менамоянд, ки иродаашон мустаҳкам бошаду аз уҳдаи ичрои супориши омӯзгор бо сарбаландӣ бароянд. Масъулият дар фаъолияти касбии омӯзгорон аҳаммияти хоса дорад. Барои онҳо ҳислатҳои меҳнатдӯстӣ, суботкорӣ, сабру таҳаммул ва масъулиятшиносӣ муҳим ба шумор мераванд.

Олими рус В.А.Крутетский муҳимтарин сифатҳои ҷузъи ихтиёрии масъулиятшиносиро дар ҳислатҳои чун хоҳиши расидан ба ҳадафи мушаххас, поквичдонӣ, таҳаммулпазирӣ, мустақилият, суботкорӣ мебинад.

Ҳамин тариқ ба ҳулосае мерасем, ки ҷузъи ихтиёрии масъулиятшиносӣ қобилияти наврасонро тавассути бартараф намудани монеаҳо, барои расидан ба мақсади гузошташуда зиёд мекунад. жузъи ихтиёрии масъулият маҳсули тарбияи мунтазами педагогӣ мебошад. Наврасон бояд мунтазам аз болои хоҳишҳои худ кор кунанд ва барои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда кӯшиш намоянд.

жузъи фаъолиятӣ дар сохтори масъулият тарзи рафтори хонандаро дар муассисаи таълимӣ муайян мекунад. Аз лиҳози мазмун он ба худтанзимкунии рафтор, назорат ва идора кардани амалҳои худ, қабули қарорҳои дахлдор ва масъул будан барои ичрои онҳо вобаста аст. жузъи фаъолиятӣ бо ҳиссиёти хонанда умумияти зиёд дорад. Баъзан рафтори хонанда дар мавридҳои руҳ додани ягон ҳодиса гуногун аст. Яъне, вобаста ба ҳодисаву ҳолат муносибати хонанда тағйир ёфта, ӯ зуд қарори дахлдор қабул карда наметавонад. Масалан, ҳангоми бо рафикаш рӯй додани ягон ҳодисаи нохуш, баъзан хонанда рафтори худро ба танзим дароварда наметавонад. Дар як ҳолат ӯ омода аст, ки ба ҳамгурӯҳаш ёрӣ расонад. Аммо дар ҳолати дигар,

ӯ аз ҷои ҳодиса фирор мекунад ва ба ин васила бетарафии худро нишон медиҳад. Аз ин ҷо ҳулоса бармеояд, ки дараҷаи масъулиятшиносии хонанда барои ҳодисаи руҳдода то кадом андоза аст. Ҳамин тариқ, ҷузъи фаъолияти масъулият воситаи идоракунии амалҳо ва қарорҳои қабулнамудаи наврасон буда, барои ба танзим даровардани рафтори онҳо мусоидат менамояд.

Ҷузъи эҳсосоти масъулиятшиносӣ ҳолати эҳсосоти наврасонро нишон дода, ҷиҳатҳои мусбӣи ҳислат, яъне хурсандӣ, шодӣ, фараҳро дар бар мегирад. Эҳсосоти манфӣи кина, ғазаб, тарс, беиродагӣ ва ғайраҳоро дар бар мегирад. Эҳсосоти хонанда ҳислатест, ки ҷаҳони дохилии ӯро дар ҳолатҳои муайян инъикос менамояд. Он зеро таъсири омилҳои беруна ба вучуд меояд. Намунаи он ҳавасмандгардонӣ аз ҷониби омӯзгор ё волидайн барои кори хуб анҷомдодашуда мебошад. Ин раванд дар байни насли наврас муносибати мусбӣ ва қаноатмандии равониро ба вучуд меорад. Тавассути он дар насли наврас ҳисси баланди масъулият барои боварии омӯзгор ба амал меояд. Онҳо ба фаъолияти минбаъда дар муассисаи таълимӣ ҳавасманд мегарданд. Аз тарафи дигар, дар он ҷое, ки фазои манфӣи бисёртар аст, омӯзгор бештар хонандаро танқид мекунад, дараҷаи масъулияти хонанда паст мегардад. Дар ӯ эҳсосоти манфӣ, ба монанди маъюсӣ, ғамгинӣ, кина ба амал меояд. Аз ин ҷо ҳулоса бармеояд, ки ҷузъи эҳсосотӣ дар сохтори масъулият нақши муҳим дошта, рафтори хонандаро ба омилҳои беруна ба танзим медарорад.

Аз гуфтаҳои боло ба ҳулосае мерасем, ки ҷузъҳои масъулият ба намудҳои маърифатӣ, ҳавасмандӣ, ихтиёрӣ, фаъолиятӣ ва эҳсосотӣ ҷудо мешаванд. Онҳо бо ҳамдигар алоқаманд буда, дар баланд бардоштани ҳисси масъулиятшиносии насли наврас муҳим мебошанд. Масъулият натиҷаи ниҳони раванди ташаккули ахлоқии насли наврас маҳсуб ёфта, фаъолияти пурсамари педагогӣ арзёбӣ мегардад. Бомасъулият будан маънои аз кирдори хеш ва оқибатҳои он огоҳ будан, эҳтиром кардани худ ва атрофиёнро дорад. Инчунин, ба кори худ бо масъулияти баланд назар кардан, баромадан аз ҳолатҳои душвор мебошад.

Бояд қайд кард, ки истифодаи ғояҳои этнопедагогикаи халқи тоҷик ба ташаккули масъулиятшиносии насли наврас мусоидат хоҳад намуд. Масалан,

Саъдӣ дар боби ҳафтуми «Бӯстон» зери унвони «Гуфтор андар парваридани фарзанд» муҳимтарин масъалаҳои тарбияи ахлоқиро зикр кардааст. Ба қавли ӯ, ба фарзанд хирадмандӣ омӯхтан, дар тарбияаш саҳтгир будан, ба ӯ ҳунар ёд додан, одобу ахлоқи ҳамидаро дар ниҳоди фарзанд ҷой додан, муҳим арзёбӣ мегардад:

Писар чун зи даҳ баргузашташ синин,

Зи номаҳрамон гӯ, фаротар нишин.

Бари пунба оташ нашоҷад фурӯхт,

Ки то ҷашм бар он занӣ, хона сӯхт [72,12].

Шоири ҳакиму ҷаҳонгаштаи мо хонаводаро ба мисоли як мамлакати «хурд» медонад, ки ҳар фарди он дар мақоми худ масъулият дорад. Агар подшоҳи ин мамлакати «хурд» – падар, ё вазири ӯ, яъне модар, ё аҳли ин хонадон, яъне фарзандону пайвандони дигар вазифаю масъулияти худро бо садоқат ва пайгириона ба иҷро нарасонанд, ин мамлакат бӯе аз осоишу ободиро нахоҳад бинад. Дар низоми ахлоқию иҷтимоии Шайх Саъдӣ идораи мамлакат низ шабоҳати комиле бо низоми ахлоқии хонаводагӣ дорад. Ба эътиқоди ин суҳанвари ҳаким, подшоҳ падари он хонадон, вазирону амирону лашкаркашон бародарони он падар, ки узви ҳамин хонавода ҳастанд ва масъуланд, ки чун модар ғамхор бошанд ва раияи фарзандони ин хонаводаи бузург мебошанд.

Лутфу меҳрубонӣ ва меҳмоннавозӣ хислати ахлоқии инсонист. Гуфтаанд:

Меҳмон рӯзӣ ба худ меоварад,

Ҳам гуноҳи мизбонро мебарад.

Муаллифи «Бӯстон» дар боби пок шудани инсон аз хислатҳои разила, яъне орошта гаштан бо фазилатҳои неқ равише ҷолиб пеш гирифтааст. Аз ин лиҳоз, Шайх Саъдӣ хирадмандию ҳикмат ва масъулиятшиносиро асли гавҳари инсонӣ медонад, ки нафсу ҷисми одамӣ бояд дар итоати он бошад.

Ҳамин тавр, ташаккули ҳисси масъулиятшиносии насли наврас барои ҳамчун инсони босалоҳият, ватандӯст ва ҳештаншиносу ҳудогоҳ омода гардидан дар ҷомеа муҳим мебошад. Фарҳанги маънавӣ ва ахлоқии халқи тоҷик як нерӯи фишурда ва эҳёкунандае мебошад, ки дар ҷараёни рушду

инкишофи инсоният аз тарафи гузаштагони мо ғанӣ гаштааст. Робита дар байни наслҳо тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогӣ таъмин мегардад. Таҷриба собит кардааст, ки ҳар як халқ роҳҳои махсуси мантикии тарбияро дорад, ки дар он ормонҳо, ҳадафҳо ва вазифаҳои тарбияи миллӣ ва умумии инсонӣ татбиқ карда мешаванд. Тарбияи масъулиятшиносӣ бо назардошти талаботи ҷомеа рисолати иҷроии вазифаҳои ташаккули шахсиятро аз синну соли хурд дорад. Аз ин рӯ, ғояҳои этнопедагогии халқи тоҷик ҳамчун муҳаррикест, ки нерӯи созанда ва мутамаркази маънавиро ба вучуд меорад. Чуноне ки аксари муҳаққиқон ишора доранд, ҳифз ва рушди маънавиёт бидуни чараёни педагогии мувофиқ номумкин аст. Ҳар қадар ки тарбияи масъулиятшиносии насли наврас баланд гардад, ҳамон қадар рушди умумии маънавиёти шахсият, мардум, давлат ва инсоният дар маҷмӯъ баланд мегардад. Дар ғояҳои этнопедагогии халқи тоҷик таъкид мегардад, ки инсон тарбиятпазир ва таълимпазир аст, сифати олии инсон масъулиятшиносӣ мебошад.

Хулосаи боби 4

Расму оин ва анъанаҳои миллӣ рафтору кирдори одамонро ба танзим медоранд. Анъанаҳо, урфу одатҳои хуби халқӣ бо нигоҳдории вежагӣ ва хусусиятҳои миллӣ ба тарбияи ахлоқии насли наврас таъсири мусбӣ мерасонанд. Таҳти таъсири анъанаҳо ва расму оинҳои миллӣ, симои зоҳирии иҷтимоиву психологӣ ва маънавии инсон ташаккул меёбад, ки дар худ эҳсосот ва рӯҳияи баландро бо малакаҳо, одатҳои солим ва анъанаҳои пешқадами созанда дар ҷомеа ва хонавода дар бар мегирад. Анъанаҳо ва расму оинҳо дар таъба ба рушди таърихии ҷомеа ва таҷрибаи халқҳо метавонанд ба беҳтаршавии сатҳи зиндагӣ таъсир расонанд ва дараҷаи тарбияву маърифати мардумро баланд намоянд. Дар замоне, ки тарбияи насли наврас масъалаи муҳими аҳли ҷомеа гардидааст, истифодаи анъанаҳои суннати халқи тоҷик, фарҳанги пурғановат, осори панду ахлоқии ниёғони хирадпешаамон дар рушди шахсияти баркамол зарурияти замонавӣ маҳсуб мегардад.

Мавқеъ ва мақоми суннатҳои миллӣ ва анъанаҳои мардумӣ дар тарбияи ахлоқ нақши муассир дошта, барои ҷиҳати тақвияти ҳувияти миллӣ,

баланд бардоштани ифтихори миллӣ сахми арзанда мегузоранд. Имрӯз зарурати боигарии маънавию ахлоқии мардумиро эҳё намудан, омӯхтан ва амалинамоии он дар тарбияи насли наврас пеш омадааст. Дар навбати худ бояд дар хотир дошт, ки суннатҳо ва анъанаҳо вобаста бо тағйирёбии шароити ҳаёти мардум низ тағйир меёбанд. Аз ин сабаб, аз гузашта мутлақо ҳамаро қабул кардан номумкин аст. Дар суннату анъанаҳо аз он унсуре, ки мувофиқ ба сатҳи муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсӣ ва ахлоқӣ дар ҷомеа нест, дур будан лозим аст. Маънии маросимҳоро на аломатҳои зоҳирӣ, балки мазмуни асосии ҳуди маросимҳо ташкил медиҳанд. Муҳимтарин хусусияти маросимҳо дар он ифода меёбад, ки онҳо ҳамчун меъёрҳои маънавию ахлоқӣ ва таҷрибаи иҷтимоӣ аз насл ба насл мегузаранд. Анъанаҳо, урфу одатҳои хуби халқӣ, эҷодиёти шифоҳии халқ бо нигоҳдории вежагӣ, хусусиятҳои миллӣ ба тарбияи ахлоқии насли наврас таъсири мусбӣ мерасонанд.

Мо чунин андеша дорем, ки «анъанаҳои беҳтарини миллӣ воқеан ба воситаи пуриқтидори тарбияи ахлоқӣ мубаддал гардидаанд. Таҳти таъсири анъанаҳо ва расму оинҳои миллӣ, эҷодиёти шифоҳии халқ, осори насри ривоятӣ симои зоҳирии иҷтимоиву психологӣ ва ахлоқии инсон ташаккул меёбад, ки дар худ эҳсосот ва рӯҳияи баландро бо малакаҳо, одатҳои солим ва анъанаҳои пешқадами созанда дар ҷомеа ва хонавода дар бар мегирад. Ба туфайли тафаккури ахлоқӣ фарқи некиву бадӣ муайян мегардад, қадру қимати ҳаёт, инсон, маънии зиндагӣ фаҳмида мешавад, ки дар ин вазифаи қадриву арзёбии ахлоқ ифода меёбад. Фазилати меъёриву мизоншиносии ахлоқ ин аст, ки дар инсон сифату одати андешамандиро мепарварад. Дар ҳар қору амал, дар пиндору гуфтор ва рафтор риоя кардани андозаву меъёр ва ҳалли оқилонаи мушкилот ёрӣ мерасонад. Анъанаҳо ва расму оинҳо, эҷодиёти шифоҳии халқ дар таърих ба рушди таърихии ҷомеа ва таҷрибаи халқҳо метавонанд ба беҳтаршавии сатҳи зиндагӣ таъсир расонанд ва дараҷаи тарбияву маърифати мардумро баланд намоянд» [247,152]. Ба ҷои таъкид метавон кард, ки ба танзим даровардани қисмате аз ин анъанаву маросимҳои мардумиву диниро ҳам як рукни муҳими ба асли худ

баргаштани ин маросиму суннатҳо метавон ҳисоб кард.

Зухуроти ифротгарой барои фарҳанги милливу динии аҳолии муқими кишвари мо, ки аксаран пайрави мазҳаби таҳаммулпазирии ҳанафӣ мебошанд, бегона мебошад. Моҳияти ғояи ифротгароии динӣ чунин аст, ки он мафҳумҳо ва арзишҳои диниро аз мафҳумҳо ва арзишҳои милливу умумибашарӣ ҷудо намуда, онҳоро ба ҳам муқобил мегузорад. Аз ҳамин хотир, яке аз вазифаҳои калонсолон, омӯзгорон, тарбиядиҳандагон ва ҷомеаи шахравандӣ аз он иборат аст, ки кори таълиму тарбияро ба таври фаъол ва тибқи талаботи замон ба роҳ монда, ба насли наврас ба таври содаю фаҳмо талқин намудан лозим аст, ки онҳо зиракии сиёсӣ дошта бошанд.

Дар шароити рушди бегобиҳои технологияҳои инноватсионӣ, аз ҷумла интернет, вазифаи муҳимтарини ҷомеа, давлат ва ниҳодҳои иҷтимоӣ - баланд бардоштани фарҳанги истифодабарии технологияҳои навин маҳсуб меёбад.

Масъулиятшиносӣ натиҷаи ниҳоии раванди ташаккули ахлоқии насли наврас маҳсуб ёфта, фаъолияти пурсамари педагогӣ арзёбӣ мегардад. Ҷузъҳои масъулиятшиносӣ ба намудҳои маърифатӣ, ҳавасмандӣ, ихтиёрӣ, фаъолиятӣ ва эҳсосотӣ ҷудо мешаванд. Онҳо бо ҳамдигар алоқаманд буда, дар баланд бардоштани ҳисси масъулиятшиносии насли наврас муҳим мебошанд. Бомасъулият будан маънои аз кирдори худ ва оқибатҳои он огоҳ будан, эҳтиром кардани худ ва атрофиёро дорад. Инчунин, ба кори худ бо масъулияти баланд назар кардан, баромадан аз вазъияти душвор мебошад. Ташаккули ҳисси масъулиятшиносии наврасон барои ҳамчун шахси босалоҳият, ватандӯст ва ҳештаншиносу ҳудогоҳ тарбия гардидани онҳо муҳим мебошад.

Масъулият натиҷаи фаъолияти бошуурунаи шахс мебошад. Масъулият ҳамчун танзимгари ҷаҳони ботинии инсон баромад намуда, рафтору кирдори шахсро муайян менамояд. Масъулият метавонад рафтори шахсро мувофиқи меъёрҳои ахлоқии ҷомеа ба танзим дароварда, муносибати ўро нисбати ҳолати баамаломата нишон диҳад.

БОБИ 5. ТЕХНОЛОГИЯИ ТАШАККУЛИ СИФАТҲОИ АХЛОҚИИ НАСЛИ НАВРАС ТАВАССУТИ ИСТИФОДАИ ҒОЯҲОИ ЭТНОПЕДАГОГИКА

5.1. Сохтор ва мундариҷаи амсилаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогӣ

Давраи наврасӣ марҳилаи дарк намудан ва воридшавии шахс ба ҷаҳони фарҳангу арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ мебошад. Инкишоф ва рушди хислатҳои шахс, мутобиқшавӣ ба меъёрҳои ҷомеа, раванди иҷтимоишавии шахс дар ин марҳила ташаккул меёбад. Дар айни замон, муаммо дар он аст, ки дар баробари омилҳои мусбати иҷтимоишавии шахс як қатор омилҳои манфӣ низ вучуд доранд. Онҳо ба инкишофи ахлоқии насли наврас ҳалал мерасонанд ва дар ин замина ахлоқи баъзе наврасон коста мегардад.

Дар раванди корҳои тарбиявӣ роҳҳои ташаккули шахсияти насли наврас ба назар гирифта шуда, барои ғаёлноқӣ, ташаббускории эҷодӣ ва мустақилияти онҳо тадбирирандешӣ бояд намуд. Наврасон субъекти ғаёли раванди таълиму тарбия маҳсуб ёфта, онҳоро дар ташкил ва гузаронидани корҳои тарбиявӣ, инчунин барои банақшагирии ғаёлияти беруназдарсӣ ва таҳлили натиҷаҳои он ҷалб намудан мувофиқи мақсад аст.

Дар доираи таҳқиқоти мо ташаккули хислатҳои ватандӯстӣ, муоширати байнимиллӣ ва ҳисси масъулиятшиносии насли наврас мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Яке аз муаммоҳои ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас - ин косташавии тарбияи ахлоқӣ мебошад. Дар вазъияти ҷаҳони имрӯза муаммоҳои нави ҷаҳонишавӣ дар инсон тарсу ваҳм, кинаю адоват, кибру ғурурро ба вучуд оварда, воридшавии равандҳои бегонашавиро пурзӯр мекунанд. Хатари воқеии аз доираи ахлоқи инсонӣ дур шудани шахс, қанда шудани мероси фарҳангии таърихӣ, аз насл ба насл интиқол наёфтани арзишҳои миллӣ ба назар мерасад. Дар шароити зикршуда насли наврас ба кӯмаки зиёд эҳтиёҷ доранд. Бинобар ин, баҳри тағйир додани вазъи кунунии

ҷомеа усулҳои зарурии таъсиррасониро дар педагогикаи муосир ҷорӣ намудан зарур аст.

Дар давраи муосир барои таъсир расонидан ба насли наврас қувваи омӯзгорон басанда нест. Зеро муҳити кӯча, телевизион, телефонҳои мобилӣ ба тарбияи ахлоқии насли наврас бетаъсир нест. Чи хеле ки Пешвои миллат дар Паёми навбатӣ зикр намуданд: «Сабаби асосии бадбахтии ҳар як миллат ва давлат эътибор надодан ба сифати мактабу маориф, сахлангорӣ кардан ба тарбияи кӯдак аз хурдсолӣ ва фароҳам наовардани муҳити мусоид барои таълиму тарбия мебошад» [13].

Раванди тарбия дар муассисаи таълимӣ дар он ҳолат самарабахш мегардад, ки омӯзгорон ҷорабиниҳоеро гузаронанд, ки дар онҳо насли наврас худ ғайбона иштирок намоянд. Дар доираи таълим намудҳои гуногуни ғайбияти тарбиявӣ беруназсинфӣ ташкил карда шаванд. Яке аз камбудҳои тарбияи мактаб аз он иборат аст, ки омӯзгор аз ҳад бисёр амру фармон медиҳад, талаб мекунад. Агар хонанда, хусусан дар синни наврасӣ аз тарбиятгар танҳо фармон шунавад, қувваҳои маънавии вай банду баст мешаванд, ҳол он ки бача ҳеҷ наметавонад, ки побанд бошад. Омӯзгор бинабар он дӯсти хонандагон аст, ки вай дар пеши назари онҳо олами аҷоибӣ зебоиро мекушояд, онҳоро бо сӯю кӯшиш ва орзуо ниятҳои наҷиб рӯҳбаланд мекунад, илҳом мебахшад. Хонандагон ба иҷрои коре рағбат пайдо мекунанд, мутолиа кардан, олам ва зебоии онро дарк кардан метавонанд. Хуб мешуд, ки агар омӯзгор имконият ёфта, ҳамроҳи шогирдонаш ба мавзӯҳои таърихӣ равад, ба саҳро барояд. Ҳамаи ин таъсири сарвати маънавӣ ва ахлоқиро, ки ӯ ба шогирдон медиҳад, афзун мекунад. Шахсияти омӯзгор асоси кори тарбия аст. Ҳамаи он чӣ, ки дар рафти кори тарбия ба ӯ оварда мешавад, ташаккули фикру ақида, эътиқод, ғоя, ҷаҳонбинӣ, шавқу завқ ба шахсияти омӯзгор вобаста аст. Ғояҳои ҷамъиятӣ, сиёсӣ, ахлоқӣ дар омӯзгор инъикос меёбанд, ҳамаи ин танҳо ба воситаи олами шахсии омӯзгор дар шогирд инъикос мешавад, бо ҷиҳатҳои оӣ дар шахси шогирд тақрор меёбад.

Бояд қайд кард, ки истифодаи ғояҳои этнопедагогика ба ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас мусоидат хоҳад намуд. Хислатҳои ватандӯстӣ, таҳаммулпазирӣ, одамгарӣ, инсондӯстӣ, меҳнатдӯстӣ барои насли наврас зарур буда, дар онҳо ҳисси масъулиятшиносиро баланд мегардонад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки барои ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас зарурати таҳияи амсила муҳим буда, он тавассути истифодаи воситаҳои этнопедагогика роҳандозӣ мегардад.

Амсила мафҳумест, ки барои муайян кардани андозаи меъёри ашё ё падидаи муайян истифода мегардад. Донишмандони соҳаи педагогика оид ба истифодаи мафҳуми мазкур фикру ақидаи хешро баён кардаанд. В.В.Краевский амсиларо чун низоми унсурҳо тавсиф кардааст [90]. Э.Г.Юдин робитаи амсила ва воқеияти объективиро исбот намудааст [238]. Е.А. Гнатишина ҳадафи амсиларо дар нишон додани ҷанбаҳои муҳими он ва ба даст овардани донишҳои нав дар бораи мавзӯи таҳқиқшаванда мебинад [64].

Амсилаи педагогӣ сохтор ва рафти фаъолиятро дар раванди ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути этнопедагогика муайян мекунад.

Мақсади амсилаи пешниҳодшуда - муайян намудани имкониятҳои ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас дар раванди таълим тавассути воситаҳои этнопедагогӣ мебошад.

Амсилаи педагогии ташаккули хислатҳои ахлоқӣ маҷмуи ҷузъҳои ба ҳам тавъам мебошанд, ки дар расми 6 нишон дода шудааст:

- *ахлоқӣ-ҳавасмандӣ;*
- *ахлоқӣ-ташаккулдиҳанда;*
- *ахлоқӣ-самаранок.*

Расми 6. Амсилаи педагогии ташаккули хислатҳои ахлоқӣ

Ба таҳлили муфассали амсилаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас бо истифода аз этнопедагогика мегузарем.

1. **Ҷузъи ахлоқӣ-ҳавасмандӣ** ба ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути фарҳанги этнопедагогӣ самтгузорӣ шудааст. Он ангезаҳои ташаккули хислатҳои ахлоқиро ошкор месозад. Хонанда аҳамияти ташаккули хислатҳои ахлоқӣ ва нақши онҳоро дар инкишофи минбаъдаи худ дарк мекунад. Инчунин, хонанда бо намояндагони миллатҳои дигар

муносибати хуб пайдо намуда, ҳамчун шахси масъулиятшиносу ватандӯсти ҷомеа тарбия меёбад.

Мусаллам аст, ки наврасон ҳангоми таҳсил дар муассисаи таълимӣ бо намояндагони миллатҳои гуногун муошират менамоянд. Ҳангоми муошират дар онҳо хислатҳои ҳамдигарфаҳмӣ, масъулиятшиносӣ, инсондӯстӣ инкишоф меёбанд. Онҳо дар ҷорабиниҳои гуногуни дорои хусусияти ватандӯстонадошта ширкат варзида, бо намояндагони миллатҳои дигар робитаи дӯстӣ пайдо мекунанд. Насли навраас ҳангоми таҳсил донишхоеро аз худ мекунанд, ки дар натиҷаи он робитаи мутақобиларо дарк карда метавонанд. Чунин раванд бо дарки оқилонаи хонанда ва қабул кардани хислатҳои ахлоқӣ тавъам аст. Дар натиҷа маҳорат ва хислатҳои ахлоқии наврасон ташаккул меёбанд. Ҳамин тавр, ҳавасмандкунии насли навраас дар раванди ташаккули хислатҳои ахлоқӣ муҳим арзёбӣ шуда, баланд кардани сатҳи ҳавасмандии насли навраас ба ташаккули хислатҳои ахлоқӣ мусоидат менамояд.

Ҳавасмандии насли навраас дар марҳилаҳои зерин ташаккул меёбад:

Марҳилаи якум ҳавасманд намудани насли навраас барои иштироки ғайбона дар корҳои ҷамъиятӣ мебошад. Дар иҷрои вазифаҳои марҳилаи якум нақши омӯзгор калон аст.

Марҳилаи дуюм роҳандозии ғайбияте мебошад, ки барои ташаккули хислатҳои ахлоқии насли навраас амалӣ карда мешаванд.

Ҷузъи ахлоқӣ-ҳавасмандӣ чунин хусусиятҳоро дар насли навраас инкишоф медиҳад:

- 1) эҳтироми арзишҳои миллӣ;
- 2) муаррифии кишвари хеш;
- 3) дарки масъулият дар иҷрои вазифа.

Ин хусусиятҳо ҷузъҳои хислатҳои ахлоқӣ мебошанд, ки ҷалби ғайбонаи насли навраасро дар корҳои ҷамъиятӣ таъмин менамоянд. Ҳангоми раванди таълиму тарбияи насли навраас дар муассисаи таълимӣ банақшагирии мақсад ва вазифаҳои соҳаи таълим, муайян кардани мундариҷаи раванди

таълиму тарбия, фароҳам овардани шароит барои татбиқи чараёни таълиму тарбия муҳим аст.

Хулоса, насли наврас худро ҳамчун шахси масъулиятшинос эҳсос намуда, барои ба роҳ мондани муносибати хуб кӯшиш менамоянд. Дар асоси ҷаҳолнокӣ, донишҳои андӯхташуда ва малакаҳои ташаккули ҳислатҳои ахлоқӣ ташаккул меёбанд.

2. Ҷузъи ахлоқӣ-ташаккулдиҳанда чунин ҷаҳолиятро дар бар мегирад:

- а) ҷаҳолияти таълиму тарбия дар муассисаи таълимӣ;
- б) машғулиятҳои беруназсинфӣ;
- в) тарбия тавассути расму оинҳои миллӣ ва эҷодиёти даҳонакии халқ.

Ҷузъи ахлоқӣ-ташаккулдиҳандаи амсилаи ташаккули ҳислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути ғояҳои этнопедагогӣ якҷанд усулҳои таълиму тарбияро дар бар мегирад.

Дар қисмати ташкилии амсилаи ташаккули ҳислатҳои ахлоқӣ ҷаҳолияти тарбиявии насли навраси муассисаи таълимӣ тавассути роҳандозӣ намудани ҷорабиниҳои гуногун инкишоф дода мешавад. Дар машғулиятҳои беруназсинфӣ, ки бо иштирок дар Марказҳои фарҳангӣ ва ҷойҳои таърихӣ алоқаманданд, муоширати байнимиллӣ ва таҳаммулпазирии насли наврас ташаккул меёбанд.

Дар қисмати ҷаҳолиятии ҷузъи ахлоқӣ-ташаккулдиҳандаи амсилаи ташаккули ҳислатҳои ахлоқии насли наврас барои азхудкунии барномаҳои таълимӣ аз ҷониби хонандагон шароити хуб фароҳам оварда мешавад.

Дар қисмати ҷаҳолиятӣ омӯзиш тавассути барқарор намудани робитаи байни фанҳои гуногун ва назария бо амалия татбиқ карда мешавад.

Ҷузъи ахлоқӣ-ташаккулдиҳанда усулҳо ва воситаҳои ташкили ҷорабиниҳои тарбиявиро ҷиҳати ташаккули ҳислатҳои ахлоқии насли наврас тақозо менамояд. Мо дар таҳқиқоти хеш усулҳои гуногунро истифода кардем. Усулҳои истифодашуда боиси самаранокии кори таълиму тарбия гардиданд. Баҳри ташаккули ҳислатҳои ахлоқӣ маросиму анъанаҳо, расму оинҳо, урфу одат, эҷодиёти шифоҳии мардум, бозиҳои миллӣ, намоиши

хунарҳои мардумӣ мусоидат намуданд.

3. **жузи ахлоқӣ-самаранок** имкон медиҳад, ки натиҷаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас арзёбӣ шуда, самаранокӣ истифодаи он дар муассисаи таълимӣ таҳлил карда шавад. жузи ахлоқӣ-самаранок барои гирифтани маълумоти саҳеҳ оид ба сатҳи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас шароит фароҳам меорад. жузи ахлоқӣ-самаранок дорои вазиғаҳои зерин мебошад:

а) арзёбии сатҳи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас;

б) фароҳам овардани шароит барои ислоҳи камбудӣҳо дар раванди ташаккули хислатҳои ахлоқӣ.

Дар ин ҷузъ оид ба таҳлили сатҳи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас маълумот гирифта мешавад. Барои инкишофи шахсият ва ташаккули сифатҳои ахлоқии хонанда нақшаҳо ва пешниҳодҳо таҳия карда мешаванд. Арзёбии сатҳи ташаккули хислатҳои ахлоқии хонандагон имкон медиҳад, ки дараҷаи азхудкунии дониш, маҳорат ва малакаи онҳо сайқал дода шавад. Инчунин, сатҳи ташаккули хислатҳои ватандӯстӣ, таҳаммулпазирии байнимиллӣ ва масъулиятшиносӣ таҳлил карда шавад. Ҳангоми ба назар расидани сатҳи пасти ташаккули хислатҳои ахлоқии хонандагон, ки дар натиҷа ба сифати таълиму тарбия ва самаранокӣ он таъсир мерасонад, бо онҳо корҳои тарбиявӣ ҷоннок карда мешаванд.

Таҳлилҳои бадастомада нишон медиҳанд, ки омӯзгор бояд норасогии раванди таълиму тарбияро пайдо намуда, силсилаи ҷорабиниҳои ахлоқиро ба нақша гирад. жиҳати баланд бардоштани ҳисси масъулиятшиносии хонандагон бояд самаранокӣ дарсҳои беруназсинфиро қайд кард. Дар он хонандагон миқдори зиёди иттилооти мутобиқ ба қобилиятҳои зехниро мегиранд. Ба воситаи озмунҳо ва шабҳои эҷодӣ дараҷаи муоширати байни миллатҳо баланд гардида, насли наврас дар баргузориҳои ҷорабиниҳои масъулиятро эҳсос менамоянд.

жузи ахлоқӣ-самаранок омили муҳимест, ки ба фаъолияти тарбиявии хонандагон дар муассисаи таълимӣ таъсири мусбӣ мерасонад. Он имкон

медихад, ки сатҳи маҳорат, малака ва азхудкунии дониш афзоиш ёбад. Нақшаи иртиботи омилҳои беруна бо амсилаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас дар расми 7 нишон дода шудааст:

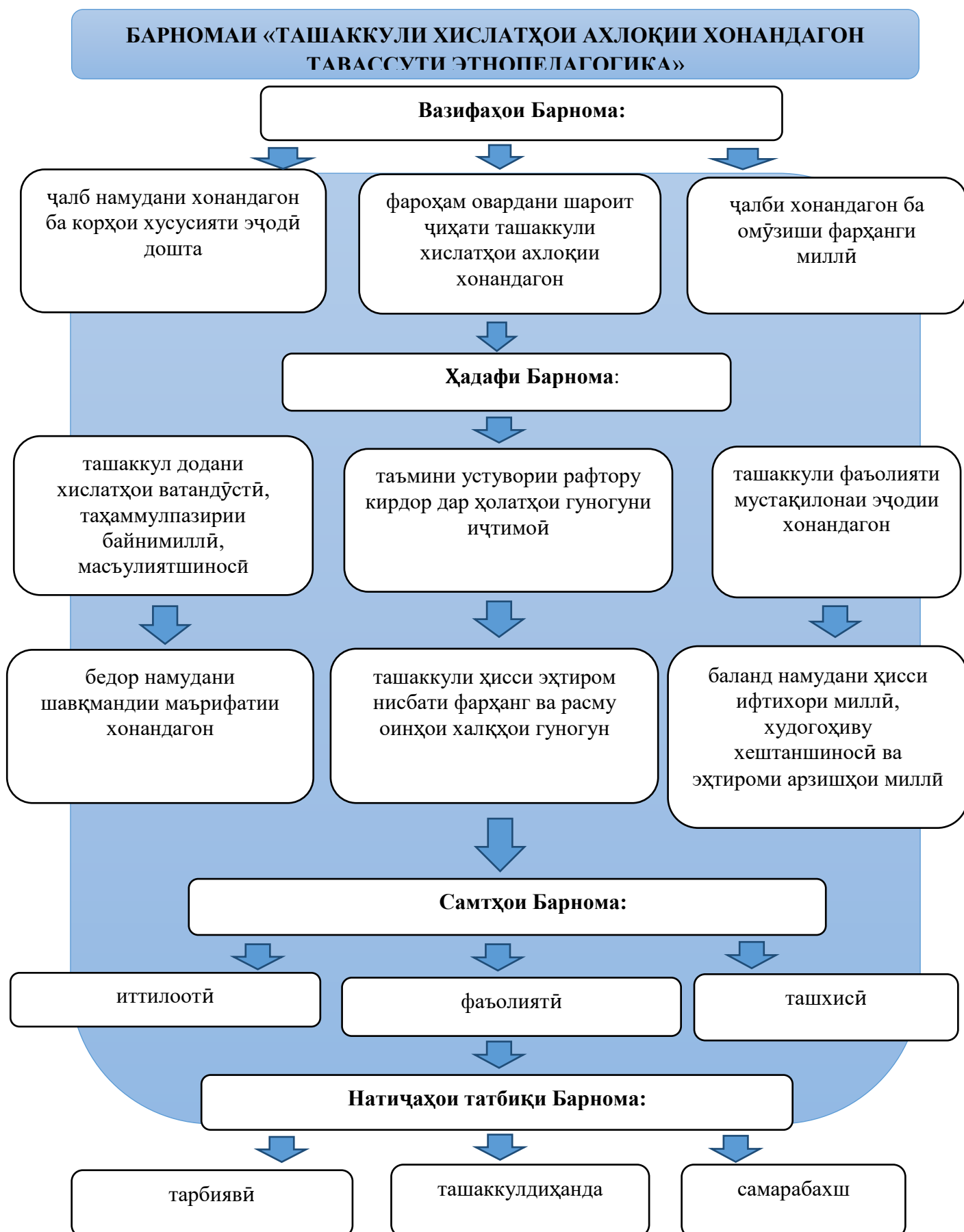
Расми 8. Робитаи омилҳои беруна бо амсилаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас ба воситаи этнопедагогика дар муассисаи таълимӣ

Аз ҷамъбасти гуфтаҳои боло ба хулосае мерасем, ки раванди ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас ҳангоми татбиқи барномаи «**Ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогии халқи тоҷик**» нисбатан самарабахш мегардад.

Татбиқи Барнома бояд дар ҳамбастагии тамоми ҷузъҳои таълим, яъне дониш, малака, фаъолияти эҷодӣ ба роҳ монда шавад. Барномаи мазкур бо назардошти он, ки хислатҳои ахлоқии насли наврас дар раванди ҳамаи намудҳои фаъолият ташаккул меёбанд, таҳия гардидааст.

Барномаи «Ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогикаи халқи тоҷик» барои ба воя расидани шахсони дорои хислатҳои ахлоқӣ пешбинӣ шудааст. Барнома чиҳати ташаккули хислатҳои ахлоқӣ ва аз насл ба насл интиқол ёфтани арзишҳои миллӣ, баланд бардоштани сатҳи одобу рафтори ҳамида дар ҷомеа мусоидат менамояд. Татбиқи он дар раванди таълиму тарбияи насли наврас натиҷаи самарабахш хоҳад расонд. Барномаи Ташаккули хислатҳои ахлоқии насли

наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогикаи халқи тоҷик» дар расми
8 нишон дода шудааст:

Расми 9. Барномаи «Ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути ғояҳои этнопедагогика»

Татбиқи Барнома пешбинӣ менамояд:

- 1) дар раванди таълиму тарбия дар муассисаи таълимӣ ҷалб намудани насли наврас ба корҳои хусусияти эҷодӣ дошта;
- 2) фароҳам овардани шароит ва муҳити мусоид барои насли наврас ҷиҳати ташаккули хислатҳои ахлоқии онҳо;
- 3) ҷалб намудани насли наврас ба омӯзиши фарҳанги миллӣ, адабиёт, ҳунармандӣ, мавзӯҳои таърихӣ кишвари худ.

Ҳадафи Барнома:

- 1) ташаккул додани хислатҳои ватандӯстӣ, таҳаммулпазирии байнимиллӣ ва масъулиятшиносии насли наврас;
- 2) дар ҳолатҳои гуногуни баамаломата тарбияи хислати устувори хонанда;
- 3) рушди фаъолияти мустақилонаи насли наврас;
- 4) бедор намудани шавқмандии хонандагон ба корҳои эҷодӣ;
- 5) бедор намудани ҳисси эҳтиром нисбати арзишҳои миллии халқи тоҷик;
- 6) ташаккули ҳисси эҳтиром нисбати фарҳанг ва расму оинҳои халқҳои гуногун;
- 7) омода намудани насли наврас ба муҳити бисёрфарҳангӣ.

Вазифаҳои барнома:

- 1) дар раванди таълиму тарбияи насли наврас истифодаи воситаҳои интерактивии таълим, машғулиятҳои омӯзишӣ, бозииҳои гуногун;
- 2) ҷиҳати ташаккули хислатҳои ахлоқии хонандагон таҳия ва татбиқи маҷмуи чорабиниҳои беруназсинфӣ;
- 3) ба роҳ мондани усулҳои гуногуни назорату санҷиш ҷиҳати муайян намудани сатҳи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас;
- 4) ҳавасмандгардонии насли наврас ҷиҳати иштирок дар чорабиниҳои гуногуни тарбиявӣ;

5) бо така ба фаъолнокӣ, ташаббус ва ухдабарой ҳавасмандгардони рафтори бошуурунаи хонандагон дар муносибат бо намояндагони миллатҳои дигар;

6) бо назардошти омилҳои гуногуни муҳити иҷтимоӣ мутобиқгардони воситаҳои тарбия;

7) ҷиҳати ташаккули ҳислатҳои ахлоқии хонандагон ба назар гирифтани хусусиятҳои инфиродию равонии онҳо.

Самтҳои барнома:

1) иттилоотӣ: оид ба фаъолияти хонандагон дар раванди таълиму тарбия ҷойгиркунии мавод дар воситаҳои ахбори омма, нишон додани хусусиятҳои эҷодкории насли наврас;

2) фаъолиятӣ: муҳокима ва қабули нақшаи тарбиявии гурӯҳ, ташкили фаъолнокии хонандагон дар раванди таълим;

3) ташҳисӣ: муҳокимаи мунтазами рафти иҷрои Барнома;

Истифодаи Барномаи мазкур ба натиҷаҳои зерин хоҳад расонд:

1) ҳангоми муошират бо намояндагони миллатҳои гуногун ҳислати инсондӯстона ва башардӯстонаи насли наврас ташаккул меёбад;

2) ғояҳои этнопедагогӣ ба ташаккули ҳислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути гирифтани маълумот дар бораи фарҳанги милли мусоидат менамояд;

3) ҳислатҳои ватандӯстӣ, таҳаммулпазирии байнимиллӣ, масъулиятшиносии насли наврас инкишоф меёбанд;

4) маҳорат ва малакаҳои эҷодии насли наврас ташаккул меёбанд;

5) насли наврас чун шахсиятҳои дорои ҳислатҳои ахлоқӣ ба воя мерасанд.

Ҳамкориҳои субъектҳои раванди таълиму тарбия самаранокии ҳамаи намудҳои фаъолиятро таъмин менамояд. Он робитаи насли наврасро бо намояндагони миллатҳои дигар, зухуроти ҳислатҳои ватандӯстиву масъулиятшиносиро фаъол месозад. Муносибати байни субъектҳои раванди

таълиму тарбия дар намудҳои гуногуни фаъолият дар ҷадвали зерин нишон дода шудааст.

Ҷадвали 7

Ҷадвали муносибати байни субъектҳои раванди таълим дар намудҳои гуногуни фаъолият

Субъект и раванди таълим	Фаъолияти таълимӣ	Фаъолияти беруназсинфӣ
Омузгор	Дархости таълимии хонандаро муайян ва коркард мекунад	Дурнамои таҳсилро бо насли наврас муайян мекунад
Роҳбари синф	Фаъолияти насли наврасро мушоҳида мекунад ва барои пешрафти онҳо маслиҳат медиҳад	Мушкилоти пешомадаро таҳлил мекунад, барои ҳалли он мусоидат мекунад
Хонанда	Ҳангоми таҳсил корҳои эҷодиро анҷом медиҳад ва дар коркарди лоиҳаҳо сӯҳба мегузорад.	Натиҷаҳои кори эҷодӣ ва лоиҳаро пешниҳод мекунад
Волидайн	Барои фарзандон шароит муҳайё меkunанд, онҳоро аз ҷиҳати молиявӣ дастгирӣ менамоянд, барои дарёфти маълумоти зарурӣ кӯмак мерасонанд.	Бо муассисаи таълимӣ ҳамкорӣ менамоянд ва дар ташкили чорабиниҳо ширкат меварзанд.

Ҳамин тавр, амсилаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогикаи халқи тоҷик ва мавқеъ пайдо кардани онҳо дар ҷомеа пешбинӣ шудааст. Ҳамаи ҷузъҳо бо ҳам алоқаманданд ва якпорчагии равандро таъмин меkunанд. Амсилаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас ба рушди муносибатҳои дӯстона дар ҷомеаи бисёрфарҳангӣ, аз насл ба насл интиқол ёфтани арзишҳо, тарбия намудани инсонии дорои ахлоқи ҳамида дар ҷомеа мусоидат менамояд. Мувофиқати фарҳанги этнопедагогии миллатҳои гуногун дар раванди таълиму тарбия натиҷаи самарабахши тарбиявӣ мерасонад. Амсилаи эҷодшудаи ташаккули хислатҳои ахлоқӣ се ҷузъи ба ҳам тавъамро дар бар мегирад:

- ахлоқӣ-ҳавасмандӣ;
- ахлоқӣ-ташаккулдиҳанда;
- ахлоқӣ-самаранок.

Хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути ҳамкориҳои дучонибаи

иштирокчиёни раванди таълиму тарбия дар муассисаи таълимӣ ташаккул меёбанд. Хислатҳои ватандӯстӣ, таҳаммулпазирии байнимиллӣ ва масъулиятшиносии насли наврас барои ҳамчун шахси комил ва соҳиби ахлоқи ҳамида ба воя расидани онҳо зарур аст. Барномаи омодагардидаи методии «Ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути ғояҳои этнопедагогика» барои ба камол расидани ҷавонони дорои сифатҳои ахлоқӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

5.2. Шароитҳои педагогии татбиқи амсилаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогӣ

Ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогикаи халқи тоҷик бо вазъи таҳлилшаванда ва пешниҳоди маҷмуи шартҳо алоқаманд аст. Он бо истифодаи самараноки шартҳои педагогии баррасишаванда бевосита ба тарбияи ахлоқии наврасон таъсири мусбӣ мерасонад.

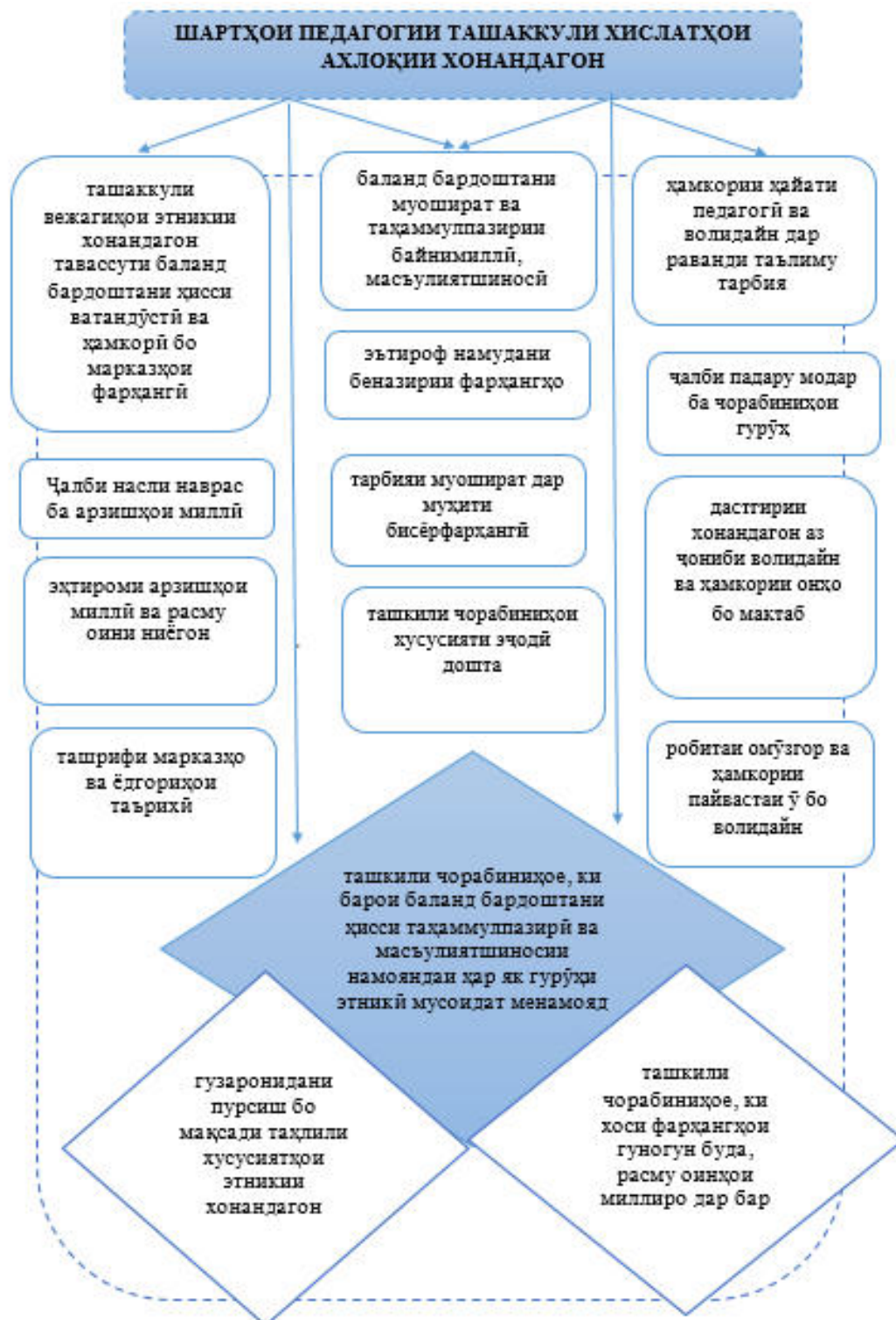
Бояд қайд кард, ки ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас бо истифода аз ғояҳои этнопедагогӣ як низоми мураккабест, ки фаъолияти самарабахши татбиқи амсилаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврасро тавассути фарҳанги этнопедагогӣ таъмин мекунад. Мафҳуми «шароит»-ро шарҳ додан лозим аст. Дар луғат мафҳуми «шароит» ҳамчун «қарор, паймон, аҳд, лозим шуморидан ва алоқадор кардани чизе ба чизи дигар, қоида, расм, одат» шарҳ дода шудааст [189,570].

Ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогӣ дар муассисаҳои таълимӣ бо назардошти вежагиҳои тарбия ва талаботи ҷомеа ба роҳ монда мешавад. Ба андешаи мо, се шартҳои педагогӣ барои ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути этнопедагогика муҳим аст:

- ташаккули вежагиҳои этникии насли наврас тавассути ҳамкорӣ бо марказҳои фарҳангӣ, осорхонаҳо, китобхона ва ташрифи мавзеъҳои таърихӣ;
- ташаккули ҳисси таҳаммулпазирӣ ва муоширати байнимиллӣ дар муҳити бисёрфарҳангӣ;

- робитаи омӯзгор ва ҳамкории пайвастаи ӯ бо волидайн хонандагон.

Шартҳои педагогии ташаккули хислатҳои ахлоқии хонандагон тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогии халқи тоҷик дар расми 9 нишон дода шудааст:

Расми 10. Шартҳои педагогии ташаккули хислатҳои ахлоқии хонандагон

Моҳияти шартҳои педагогиро муфассал баррасӣ менамоям.

А) Ташаккули вежагиҳои этникии насли наврас тавассути ҳамкорӣ бо марказҳои фарҳангӣ, осорхонаҳо, китобхона ва ташрифи мавзеҳои таърихӣ

Амсилаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас дар муносибати бонизомии байни ҳамдигар, ҳамкориҳои афзалиятнок бо ниҳодҳои давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ инкишоф ва таҳким меёбад. Дар раванди таълиму тарбия дар муассисаҳои таълимӣ, ба андешаи мо, ташаккули вежагиҳои этникии насли наврас манфиатбахш хоҳад буд. Зеро ҷалби онҳо ба арзишҳои миллӣ, марказҳои фарҳангӣ, осорхонаҳо, китобхона ва мавзеҳои таърихӣ барои ташаккули хислатҳои ахлоқӣ заминаи мусоид фароҳам меорад. Ташаккули вежагиҳои этникии насли наврас тавассути ҳамкорӣ бо марказҳои фарҳангӣ самарабахш хоҳад буд, зеро ҳадафи асосии фаъолияти аксарияти марказҳо тарбияи эътиқоди ватандӯстонаи насли наврас дар заминаи дониш ва асолати фарҳанги кишвар, эҳтирому арҷгузорӣ ба арзишҳои миллӣ ва огоҳӣ аз он мебошад. Чи хеле ки донишмандон Мирализода А. ва Назирӣ Л. қайд менамоянд: «дар руҳияи ватандӯстию худшиносӣ ва хувияти миллӣ, ахлоқи ҳақиқат, некию нақдорӣ тарбия намудани насли наврас яке аз самтҳои асосии фаъолияти муассисаҳои таълимӣ ва марказҳои фарҳангӣ маҳсуб мешавад» [113,322].

Марказҳои фарҳангӣ маконе мебошанд, ки вазифаи онҳо эҳё намудани арзишҳои миллӣ, таваҷҷуҳ кардан ба фарҳангу таърихи миллат аст. Дар марказҳои фарҳангӣ таваҷҷуҳи насли наврас ба забон, адабиёт, таърих, анъанаҳои миллати худ, фарҳанг ва ҳунармандӣ бештар мегардад. Марказҳо ва ёдгориҳои таърихӣ ба ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути интиқоли мероси фарҳангӣ мусоидат менамоянд. Онҳо дар ташаккули фарҳанги муносибатҳои байни миллатҳо нақши муҳим доранд. Дар марказҳои фарҳангӣ барои наврасон намоиши барномаҳои фарҳангӣ, озмуну чорабиниҳои маърифатӣ ташкил карда мешаванд, ки дар ташаккули ахлоқии онҳо заминаи мусоид фароҳам меоранд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бахусус, дар маркази вилояти Суғд - шаҳри Хучанд якҷанд марказҳои фарҳангӣ, ба монанди Маркази ҷавонон ба номи Лоик Шералӣ, Кохи фарҳангии «Суғдиён», Кохи фарҳангии ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ, Маркази фарҳанги №1, Маркази фарҳанги шаҳри Хучанд амал мекунанд, ки тавассути баргузории чорабиниҳои фарҳангӣ ва маърифатӣ наврасонро ҷалб менамоянд. Омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ бо ҳамроҳии хонандагон ва падару модарон бо ҳамроҳии фарзандон дар ин марказҳо ширкат меварзанд, ки барои ташаккули хислатҳои этникии насли наврас заминаи мусоид фароҳам хоҳад овард. Дар раванди таълиму тарбия ҳамкорӣ бо марказҳои фарҳангӣ аҳаммияти калон дорад. Чорабиниҳо дар марказҳои фарҳангӣ дар тақомули хислатҳои ахлоқии наврасон аҳаммияти назаррас доранд, зеро ҷаъолияти онҳоро ба низом медароранд, ба инкишофи раванди ташаккули хислатҳои ахлоқӣ таъсири бевосита мерасонанд.

Марказҳо ва растаҳои хунармандӣ дар баланд бардоштани ҳудӯғҳои миллӣ ва ҳештаншиносии наврасон аҳаммияти муҳим доранд. Дар муайян кардани қадру қимат ва мақому манзалати ҳар инсон хунари ӯ нишонаи асосист. Ин меъёрро донишмандон, олимон ва адибону мутафаккирони асрҳои гузашта бо таълифот ва асарҳои худ исбот кардаанд. Дар ҳақиқат, хунар арзиши баланди ахлоқӣ дорад ва ҳар касе ки соҳибхунар аст, дар ҷомеа сазовори ҳурмату эҳтиром хоҳад буд.

Дар фарҳанги этнопедагогии халқи тоҷик ҳикояву афсонаҳо, ривояту шеър, зарбулмасалу мақолҳои мардумии фаровоне ҳастанд, ки ситоиши хунару хунармандро мекунанд. Халқи тоҷик аз қадим меҳру ба хунар ва хунармандӣ муҳаббат доштааст ва яке аз асоситарин рисолати ҳар падару модар он будааст, ки ба фарзанд хунар омӯзанд. Хунар доштан сабаби хушу хурсандона, бе дастгирии шахсе зиндагӣ кардан аст. Хунари инсон зиндагии осудаҳолонаи ӯро таъмин мекунад, боиси ба даст овардани нони ҳалоли меҳнатӣ мешавад. Аз ин рӯ, Саъдии бузургвор, тарғибгари ахлоқи ҳамида гуфтааст: «Хунарманд ҳар ҷо бошад, қадр бубинад ва дар садр нишинад». Дар ҳама гуна ҳолат, бахусус дар вазъияти душвор маҳз хунармандӣ ба

мадади кас мерасаду ўро раҳой мебахшад. Ниёғони мо ҳамеша ба омӯзиши ҳунар мекӯшиданд ва ҳунарҳое, ба монанди дуредгарӣ, оҳангарӣ, меъморӣ, кулолгарӣ, мисгарӣ, чувозкашӣ, бофандагӣ, осиебкашӣ, пазандагӣ, дӯзандагӣ ва ғайра дар байни онҳо хеле маълум будаанд. Эътиқоди халқи тоҷик ба ҳунару ҳунармандон то ба ҳоё будааст, ки ҳатто кӯчаҳоро ба ифтихори аҳли ҳунар «оҳангарону сӯзангарон» номидаанд. Бозору растаҳо низ вобаста ба шуғли ҳунармандон номгузорӣ шудаанд. Аҳли адаби тоҷик аз устод Рӯдакӣ то имрӯз дар ситоиши ҳунар ва ҳунармандон ашъори мондагоре гуфтаанд, ки дар тарбияи насли наврас, дар руҳияи муҳаббат ба ҳунар нақши муҳим мебозанд. Ташрифи наврасон ба марказҳои ҳунармандӣ, намоиши ҳунарҳои мардумӣ дар марказҳо ва растаҳои ҳунармандӣ боиси баланд гардидани ҳисси ватанпарастӣ, худшиносии миллӣ ва эҳтироми арзишҳои миллӣ, ҷалб намудани наврасон ба меҳнату ҳунармандӣ хоҳад гардид.

Дар замони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷуҳ ба осорхонаҳо ҳамчун маҳзани ҳифз ва муаррифии фарҳанги миллӣ зиёд гардидааст. Зеро осорхона маконест, ки ба воситаи ёдгориҳои худ метавонад ба ҳиссиёти тамошобин таъсир гузошта, шахсро дар руҳияи ватандӯстӣ, ифтихори миллӣ, зебоипарастӣ тарбия намояд. Дар таърихи ҳар қавму миллат ҷойгоҳи осорхонаҳо ба унвони макони ҳифзи унсурҳои таърихиву фарҳангӣ хеле бузург мебошад. Зеро рисолати асосии ин муассисаҳои фарҳангӣ, пеш аз ҳама нигоҳ доштан ва интиқол додани ёдгориҳои беназири фарҳанги миллат ба шумор меояд. Дар кишвари мо чандин осорхонаҳое мавҷуд мебошанд, ки бо шеваҳои корбандии худ аз ҳамдигар имтиёз доранд, ё ҳамчун ташвиққунандаи ёдгориҳои таърихӣ миллати тоҷик саҳми арзанда доранд. Осорхонаро метавон оинаи миллат шумурд, зеро ёдгориҳои таърихиву фарҳангии халқ, ки инъикосгари давраҳои гуногуни таърихию фарҳангии ҷомеа ба ҳисоб мераванд, маҳз дар ҳамин макон ҳифз ва тарғиб карда мешаванд. Чи хеле ки олими соҳаи осорхонашиносӣ Фёдорова Л.И. зикр намудааст, «осорхона иртиботу эҳтироми гузаштагону имрӯзиёро ба вучуд меорад. Агар ин эҳтирому иртибот аз байн равад, инсон ҳамчун

мавҷудоти дорои одобу ахлоқ рисолати худро аз даст медиҳад» [191,200].

Таҷрибаи фаъолияти Осорхонаи вилояти Суғд нишон медиҳад, ки имрӯз шумораи ба он ташрифовардагон аз ҳисоби насли наврас афзудааст. Ин пеш аз ҳама ба он вобаста аст, ки муҳити Осорхона ва шароити нави он ба ниёзҳои кунунии мардум ҷавобгӯ буда, метавонад талаботи маънавии насли наврасро қонеъ гардонад. Бо сабақгирӣ аз таҷрибаҳо ҷойгоҳи осорхонаҳоро дар фарҳанги суннати тоҷик ва нақши муассири онҳоро дар тарбияи маънавию ахлоқии насли наврас ба таври махсус қайд намудан мумкин аст.

Дар осорхонаҳо ва мавзеҳои таърихӣ мероси фарҳангии миллат ва ёдгориҳое, ки арзиши умумибашарӣ доранд, гузошта мешаванд. Омӯзгор бо овардани насли наврас ба осорхона ва ҷойҳои таърихӣ, пеш аз ҳама, дастовардҳои таърихӣ миллатро, ки мақоми ҷаҳонӣ доранд, муаррифӣ мекунад. Дар заминаи ин муаррифӣ, насли наврас бо ҷойгоҳи миллати худ дар таърихи ҷаҳонӣ ва нақши созандаи он дар доираи фарҳанги башарӣ ошноӣ пайдо намуда, ифтихор аз он мекунад, ки намояндаи чунин миллати дорои фарҳанги бой ҳастанд. Ин ҳам равиши муҳиму ҷолибе дар таҳкими ҳудудҳои насли наврас дар роҳи истифодаи маводи осорхонаҳо дар ҷомеаи муосир махсуб мешавад. Бозёфтҳои археологӣ, ки баёнгари таърихи халқи тоҷик мебошанд, дар осорхонаҳо зиёданд ва онҳо метавонанд манбаи тарбияи ватандӯстӣ, далерии қаҳрамонии насли наврас ва ҷавонон гарданд. Насли имрӯза бояд бифаҳмад, ки миллати тоҷик барои ишғоли кишварҳои дигар ҳеҷ гоҳ лашкар накашидааст. Он амалҳое, ки бегонагону аҷнабиён ба зӯри қувваю шамшеру туфанг мекарданд, бо фитрату бо ақли мунаввар тавассути сулҳу гуфтугӯ анҷом медиҳад.

Бинобар ин, омӯхтан ва дастраси умум гардонидани ҷойҳои таърихӣ бояд аз вазифаҳои муқаддастарини омӯзгорон ва ҷомеа бошад. Вазифаи имонӣ ва вичдонии ҳар як бошандаи кишвар дар шароити имрӯза азиз нигоҳ доштани ин ҳадяи ниёгон ва боз ҳам нерӯмандтар ва дар арсаи ҷаҳонӣ соҳибмақому соҳибобрӯй гардонидани миллати тоҷик бояд бошад. Ба насли наврас таъкид намудан зарур аст, ки ватандӯстӣ бо муносибати хос доштан

ба Ватан, дарк ва эҳсоси ҳар порча замини он, эҳтироми арзишҳои миллӣ ва расму оини ниёгон, арҷ гузоштан ба забону муқаддасот ва бозёфтҳои таърихӣ ифода меёбад.

Дар осорхонаҳо ва мавзеҳои таърихӣ мероси маънавии миллат нигоҳдорӣ мешаванд ва тавассути ташриф овардани насли наврас, онҳо бо ин ёдгориҳо аз наздик ошно мешаванд, донишҳои назариявии ҳешро дар амалия татбиқ менамоянд. Шинос шудани онҳо бо мероси мавҷуда метавонад ҷаҳонбинияшонро ба таъриху фарҳанг зиёд намуда, барои ташаккули ҳислатҳои ахлоқӣ замина гузорад.

Китобхонаҳо муассисаҳои фарҳангӣ мебошанд, ки барои баланд бардоштани илму дониш ва маърифати хонандагон мусоидат мекунанд. Завқу ҳаваси китоб хондан, ҳисси эҳтиром нисбати китоб, васеъ намудани ҷаҳонбинии хонандагон дар замони муосир яке аз масъалаҳои муҳим арзёбӣ мегардад. Зеро шавқу ҳаваси насли наврас ва ҷавонон ба китобу китобхонӣ кам гардида, онҳо аксаран вақти холигии ҳешро бо истифодаи телефонҳои мобилӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ мегузаронанд. Боиси таассуф аст, ки солҳои охир ҷалби насли наврас ба созмонҳо ва гурӯҳҳои алоҳида, ки ақидаҳои таҳаммулнопазирро ташвиқ мекунанд, афзудааст. Дар ин самт, Пешвои миллат дар суҳанронӣ ва баромадхояшон таъкид намуда, насли наврас ва ҷавононро ба китобхонӣ ва маърифату маънавият даъват мекунанд. Роҳандозӣ намудани озмунҳои ҷумҳуриявӣ, ба монанди «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст», «Донандаи беҳтарини асарҳои Пешвои миллат», «Тоҷикон – оинаи таърихи миллат», «Шоҳномаҳои» айнӣ муддао буда, баҳри маърифатноксозии наврасону ҷавонон ва ҷомеа нақши бориз дорад. Зеро рӯй овардан ба китоб ва китобхонӣ боиси ташаккули ҳислатҳои ахлоқии наврасону ҷавонон, махсусан, ватандӯстӣ, таҳаммулпазирӣ, масъулиятшиносӣ хоҳад гардид.

Насли наврас тавассути ташриф ба китобхонаҳо ва мутолиаи китобҳои бадеӣ шавқу завқ пайдо менамоянд. Масъалаи дӯст доштани китоб ва хондани он меҳвари педагогикаи этникии халқи тоҷикро ташкил намуда,

тавассути он дар насли наврас ҳисси дӯстию рафоқат ва ёрии ҳамдигарӣ, ҳурмат кардани одамони заҳматкаш, поквичдонӣ, масъулиятнокӣ ва дигар сифатҳои шахсӣ ташаккул меёбанд.

Ҳамин тавр, дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ ҷузъи ҳатмии раванди таълиму тарбия ғаёлсозии вежагӣҳои этникӣ маҳсуб меёбад. Насли наврас метавонад тарғибгари ғояҳои миллӣ дар ҷомеа гардад, ки он ба ташаккули ҳислатҳои ахлоқӣ мусоидат хоҳад намуд. Худшиносӣ, худбаҳодиҳӣ ва худтарбиякунӣ бояд аз ҳислатҳои муҳими наврасон бошад. Аз ин ҷо хулоса бармеояд, ки ташаккули вежагӣҳои этникии насли наврас тавассути ҳамкорӣ бо марказҳои фарҳангӣ, осорхонаҳо, китобхонаҳо ва мавзеъҳои таърихӣ ба инкишофи ҳислатҳои муҳими наврасон - ватандӯстӣ, таҳаммулпазирии байнимиллӣ, масъулиятшиносӣ мусоидат мекунад.

Б) Ташаккули ҳисси таҳаммулпазирӣ ва муоширати байнимиллӣ дар муҳити бисёрфарҳангӣ

Таҷриба собит кардааст, ки ҳар як халқ табиати махсуси мантиқии тарбияро дорад, ки дар он ҳадафҳо ва вазифаҳои тарбияи миллӣ татбиқ карда мешаванд. Тарбияи омӯзгор дар муассисаи таълимӣ метавонад ба тақдири ҳозираи насли наврас ва ояндаи ӯ таъсир расонад. Бинобар ин, табиату моҳияти тарбияро бояд дарк намуда ҳадаф, вазифаҳо, усул ва воситаҳои тарбияро муайян кардан зарур аст. Муносибати этнопедагогӣ ба тарбия ва ташаккули насли наврас дорои хусусиятҳои миллии омодакунии онҳо ба ҳаёт буда, ба анъанаҳои тарбиявии муқарраршудаи ниёгон таъяс мекунад. Насли наврас бо ҳислати кунҷқобии худ ба ҷунин муоширате, ки баҳсу мунозираро ба вучуд меорад, тавачҷуҳ доранд. Хонандагон ҳамчун субъекти раванди таълим муносибати омӯзгоронро зуд ҳис менамоянд. Ҳамзамон, дар ин синнусол ҳислатҳои тақлид ба омӯзгорон сурат мегирад. Омӯзгор ба хонанда бояд бо эҳтиром, бе оҳанги тобеъкунанда муносибат намояд. Бояд қайд кард, ки дар раванди ташаккули ҳислатҳои ахлоқии хонандагон вазифаи муҳим ба

зиммаи омӯзгор ва татбиқи шароитҳои педагогӣ дар муассисаи таълимӣ вогузор мегардад.

Хусусиятҳои синну соли мазкур муносибати хеле эҳтиёткоронаро тақозо мекунад. Ягона роҳи тарбияи мустақилӣ ва масъулиятшиносӣ ин аст, ки хонандаро бо мушкилие, ки ба ӯ наздик аст, рӯ ба рӯ карда, ӯро водор созем, ки мустақилона андеша кунад ва аз он хулоса барорад.

Меҳвари аслии тарбияи таҳаммулпазирро арзишҳои гуманистӣ ва маънавӣ ташкил медиҳанд, ки онҳо барои рушди ҳамаҷаҳонаи насли шароити мусоид фароҳам меоранд. Табиист, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон намояндагони гуногуни миллӣ зиндагӣ ва таҳсил мекунанд. Хонандагон дар муассисаи таълимӣ бо ҷонибдорони мухталифи ҷаҳонбинӣ иртибот пайдо мекунанд. Фазаи таълиму тарбия барои насли наврас ба ҷойгоҳе табдил меёбад, ки дар он ҷо мушкilotи иҷтимоӣ, низоъҳои байни миллатҳо, муайян кардани сабабҳои ба вучуд омадани ин падидаҳо ба ҷашм мерасанд.

Ҳар як гурӯҳи этникӣ тарзи зиндагӣ ва анъанаҳои хоси худро дорад. Тарзи зиндагии ҳар як гурӯҳи этникӣ гуногун аст. Ба он меъёрҳои ахлоқӣ, қоидаҳои рафтори одамон, самтҳои арзишӣ хосанд. Шахсе, ки дар муҳити як миллати муайян зиндагӣ ва ғайрияти дорад, албатта, мувофиқи тарзи ҳаёти ҳамин гурӯҳи этникӣ ташаккул меёбад. Арзишҳои миллӣ, расму оин, урфу одати онҳоро эътироф менамояд ва мутобиқи талаботи ҷомеаи мазкур рафтору кирдор ва амалҳои худро ба танзим мебарорад.

Боиси қайд аст, ки солҳои охир масъалаи баланд бардоштани ҳисси таҳаммулпазирӣ насли наврас ба масъалаи мубрами ҷомеа табдил ёфтааст. Таҳлили муаммои таҳқиқот нишон дод, ки «таҳаммулпазирӣ байналмилалӣ насли наврас» ҳислати ахлоқии шахс буда, эҳтиромро нисбат ба намояндагони миллатҳои гуногун тавлид месозад. Таҳаммулпазирӣ муносибати хонандагонро нисбат ба фарҳангу эътиқоди миллатҳои дигар нишон медиҳад ва ба андешаи мо, ҳислати таҳаммулпазирӣ наврасон бояд дар ҷомеаи гуногунфарҳанг рушд дода шавад.

Аҳаммияти омӯзиши вежагиҳои этникии насли наврас дар раванди муосири ҷаҳонишавӣ, эътироф намудани беназирии фарҳангҳо аз масоили муҳими ҷомеа маҳсуб меёбад. Дар ин росто, тарбияи таҳаммулпазирӣ нисбат ба фарҳанги миллати дигар, масъулиятшиносӣ барои кирдорҳои худ, эҳтиром нисбат ба намояндагони миллати дигар муҳим арзёбӣ мегардад. Мавҷуд будани эътиқодҳои гуногун, инчунин тамоюли насли наврас ба фарҳангҳои бегона аҳаммияти муаммои таҳқиқотро афзун мекунад.

Дар натиҷаи истифодаи ғояҳои педагогикаи халқӣ дар насли наврас худшиносии этникӣ ташаккул меёбад. Хонандагон худро ҳамчун қисми гурӯҳи этникӣ ҳис намуда, дар онҳо эҳтиром ба забон, таърих, фарҳанги миллати худ ташаккул меёбад. Истифодаи арзишҳои педагогикаи халқӣ ва тарбияи наврасон ба муҳити бисёрфарҳангӣ, ки ба арзишҳои умумибашарӣ асос ёфтааст, дар раванди таълиму тарбия, берун аз машғулиятҳои дарсӣ, бо назари мусбат нисбати намояндагони миллатҳои гуногун мусоидат мекунад.

Тарбияи насли наврас бояд ба арзишҳои маънавӣ асос ёбад, ки он пеш аз ҳама дар педагогикаи этникӣ мавҷуд аст. Мувофиқи урфу одат, тарзи зиндагонӣ, муҳити зист, қавмияти мансубият байни одамон ва ҷомеа аломатҳои муайяни хусусияти миллӣ, аз ҷумла инсонгароӣ ва таҳаммулпазирӣ аз насл ба насл мегузарад. Омӯзгорон бояд роҳро пеша намоянд, ки хонанда шарафу эътиқоди ҳамагонро эҳтиром намуда, барои рушди минбаъда ва ҳамкориҳои доманадор кӯшиш намояд. Барои ин ба насли наврас таъкид намудан зарур аст, ки ҳаёлан худро ба ҷойи дигарон ва дигаронро ба ҷойи худ гузоранд, он чиро ки ба худ раво намебинанд, ба дигарон низ раво набинанд, ки ин амал боиси мунтазам аз байн рафтани зиддият ва барқарору мустаҳкам шудани дӯстӣ ва сулҳу салоҳ байни онҳо мегардад.

Дар доираи таҳлил мо баргузориҳои чорабиниҳои зеринро пешниҳод намудем:

1. Гузаронидани пурсиш бо мақсади таҳлили хусусиятҳои этникии хонандагон;

2. Ташкили чорабиниҳое, ки барои баланд бардоштани ҳисси таҳаммулпазирӣ ва масъулиятшиносии намояндаи ҳар як гурӯҳи этникӣ мусоидат менамояд;

3. Ташкили чорабиниҳое, ки хоси фарҳангҳои гуногунанд ва расму оинҳои миллиро дар бар мегиранд.

Маориф ҳамчун муҳимтарин воситаи рушди ҷомеаи инсонӣ баҳри баланд бардоштани тарбияи ахлоқии насли наврас ҳиссаи беназир мегузорад. Бинобар ин, ҳамаи кӯшишҳои омӯзгорон бояд барои ташаккули тафаккур ва ҷаҳонбинии насли наврас равона карда шаванд. Имрӯз Ҳукумати кишвар дар назди омӯзгорон вазифаҳои басо муҳиму ҳалталабро мегузорад. Бинобар ин, нақши омӯзгорон ҳамчун зинаи омодагардонии насли наврас ба ҳаёт зиёд гардида, ташаккули ахлоқии насли наврас дар шароити муосир ҳамчун субъекти мушаххаси таърихӣ муҳим аст. Бешубҳа, тарбияи насли наврас дар руҳияи ҳудогоҳию ҳудушиносии миллий ва ватандӯстию инсонпарварӣ вазифаи муҳими омӯзгорон мебошад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақобати шадиди иттилоотӣ ташаккул додани ҳислатҳои ахлоқии хонандагон муҳим маҳсуб меёбад. Зеро ҳифзи бегазанди арзишҳои миллию таърихӣ ва фарҳангӣ, ташаккули ҷаҳонбинии демократию дунявӣ, таъмини пойдории сулҳ, ваҳдат ва суботу оромии ҷомеа малакаву маҳорати баланди касбиро аз омӯзгорон тақозо менамояд.

Омӯзгоронро лозим аст, ки матнҳоро оид ба ҳислатҳои таҳаммулпазирӣ ва ватандӯстӣ бахшидашуда дар машғулиятҳои тарбиявӣ зиёд истифода намоянд. Дар амалишавии ин шартҳо омӯзгор чун ташаббускори чорабиниҳои тарбиявӣ ва фароҳамоварандаи шароит барои инкишофи вежагии этникии насли наврас баромад мекунад. Насли наврас ҳамчун иштирокчии фаъоли чорабиниҳо ширкат меварзад. Шартӣ мазкур тавассути муаррифии насли наврас дар гурӯҳ, муҳокимаи масъала, муошират, мубоҳиса, навиштани корҳои хаттӣ амалӣ мегардад. Самаранокии ин шарт дар он аст, ки хонандагон ҳудро ҳамчун намояндаи як гурӯҳи муайяни этникӣ эҳсос менамоянд. Онҳо ҳисси масъулиятро барои кирдору рафтори

худ дарк менамоянд. Ин боиси мустақилона қабул кардани қарор оид ба амалҳои минбаъдаи онҳо мегардад. Ҳангоми таҳлил мо ба ҳулосае омадем, ки шароити ғайбӣ хусусиятҳои этникии насли наврас ба афзудани ҳавасмандӣ, ҳалли мушкилоти гуногун дар ҷомеа мусоидат мекунад. Дар ҷамъбасти гуфтаҳои боло чунин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки ғайбӣ хусусиятҳои этникӣ шартӣ муҳими ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас дар муҳити гуногунфарҳангӣ мебошад.

В) Робитаи омӯзгор ва ҳамкориҳои пайвастаи ӯ бо волидайнӣ хонандагон

Ҳамкориҳои омӯзгорон бо падару модарон дар ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас муҳим арзёбӣ мегардад. Зеро дар ҷомеаи муосир амалҳои номатлуби ҳуқуқвайронкунию ҷиноятӣ бештар аз ҷониби наврасон ба назар мерасанд. Ҳамаи ин албатта, аз масъулияти падарону модарон, омӯзгорон ва ҷомеа вобастагии калон дорад. Ба ҷинояткорӣ даст задани бархе аз наврасон, ҷалб гардидани онҳо ба ҳар гуна ҳизбу ҳаракату равияҳои бегона, вайрон гардидани ахлоқи қисме аз наврасон, пеш аз ҳама, ҷомеаро ба ташвиш меорад.

Бояд зикр кард, ки вақтҳои охир ҳамкориҳои ҳаёти педагогии муассисаи таълимӣ ва оила аҳаммияти бештарро касб карда истодааст. Таҷрибаи ҳаётӣ нишон медиҳад, ки маҳз дар оилае, ки фарзандон бо меҳру муҳаббат ихота гардидаанд, онҳоро аз рӯзи таваллуд тарбия мекунанд, барои ташаккули шахсият ва ҷаҳонбинии фарзанд имкониятҳои зиёд мавҷуданд. Олимону муҳаққиқон низ доир ба ташаккули хислатҳои ахлоқии фарзандон дар оила, нақши бориз доштани муносибати эҳтиромона дар оила, ҳурмати калонсолонро ба ҷо овардан, тадқиқотҳои муҳим ба анҷом расонидаанд. Волидайнӣ, ки нисбати тақдири фарзандашон бетараф нестанд, ҳамкориро бо муассисаи таълимӣ зич ба роҳ мемонанд. Мутаассифона, падару модароне пайдо мешаванд, ки аз ҳолу аҳволи фарзандашон, таълиму тарбияи онҳо дар мактаб огоҳӣ надоранд. Ҳатто дар баъзе маврид чунин ақидаҳо ҳам ба гуш

мерасанд, ки гӯё «тарбияи фарзанд вазифаи ҷонии муассисаи таълимӣ» бошад.

Тағйир ёфтани вазъияти иҷтимоӣ-сиёсӣ ва раванди ҷаҳонишавӣ ба тарбияи насли наврас бетаъсир нест. Ҳамкорӣ бо муассисаи таълимӣ имкон медиҳад, ки бартарафкунии амалҳои манфии насли наврас ва ташаккули хислатҳои ахлоқӣ ба роҳ монда шавад. Ва чун натиҷа, ба роҳ мондани ҳамкориҳои байни омӯзгорони муассисаи таълимӣ ва волидайн дар ин марҳила хеле муҳим аст.

Ба андешаи мо, фароҳам овардани муҳити тарбиявӣ дар масъалаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас кӯмак мерасонад. Бояд зикр кард, ки ҳамкориҳои волидайн ва омӯзгор дар раванди таълиму тарбия муносибати мусбатро ба вуҷуд меорад. Бешубҳа, ин муносибат барои татбиқи бомуваффақияти чорабиниҳои ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути фарҳанги этнопедагогӣ заминаи мусоид фароҳам меорад. Барои омӯзгорон ва волидайн шакли нисбатан маъмули ҳамкорӣ чорабиниҳои мебошанд, ки иштироки фаъолонаи онҳоро тақозо менамоянд. Инҳо вохӯриҳо, озмунҳо, чорабиниҳои эҷодӣ, ҷашну идҳои миллӣ мебошанд, ки падару модарон дар онҳо фаъолона иштирок менамоянд.

Ба андешаи мо, чорабиниҳо ва фаъолияти муштарак махсусан самарановар ҳама медиҳанд. Ҷустуҷӯи якҷояи ҳалли мушкилот имкон медиҳад, ки хислатҳои ахлоқии насли наврас ташаккул ёбад, доираи ҳамкориҳо бо волидайн ва омӯзгорон васеъ карда шаванд.

Ҳамин тавр, ҳамкориҳои омӯзгорон бо падару модарон барои таълими босифат, ташаккули тарбияи хислатҳои ахлоқӣ, баҳусус ватандӯстӣ, таҳаммулпазирӣ байнимиллӣ ва масъулиятшиносии насли наврас шароити мусоид фароҳам меорад.

Ҳалли вазифаи мазкур фарогирии волидайнро ба фаъолияти зерин муайян мекунад:

1. Ташаккули масъулияти волидайн дар тарбияи фарзандон;

2. Аҳаммияти ҳамкорӣ бо муассисаи таълимӣ ва нақши он дар ташаккули хислатҳои ахлоқӣ;

3. Фаъолгардони иштироки волидайн дар чорабиниҳои муассисаи таълимӣ.

Аз гуфтаҳои боло чунин хулоса бармеояд, ки ҳамкориҳои муассисаи таълимӣ бо падару модар имкон медиҳад, ки бо оила робита мустаҳкам гардад, ки ин масъалаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврасро дар сатҳи самаранок ҳаллу фасл менамояд.

Дар ҷамъбасти гуфтаҳои боло ба чунин натиҷаҳо мерасем:

1) Ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути этнопедагогика бо вазъи таҳлилшаванда ва пешниҳоди маҷмуи шартҳо алоқаманд аст. Онҳо ба истифодаи самараноки падидаи педагогии баррасишаванда бевосита таъсири мусбӣ мерасонанд. Бояд қайд кард, ки ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас бо истифода аз фарҳанги этнопедагогӣ як низоми мураккабе мебошад, ки метавонад дар асоси шароитҳои педагогӣ инкишоф ёбад. Муайян кардани шароитҳои мазкур дар масъалаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас яке аз вазитаҳои асосии ба даст овардани натиҷаҳои дилхоҳ мебошад.

2) Дар раванди таълиму тарбияи муассисаҳои таълимӣ, ба андешаи мо, ташаккули вежагиҳои этникии насли наврас манфиатбахш хоҳад буд, зеро ҷалби насли наврас ба арзишҳои миллӣ барои ташаккули хислатҳои ахлоқӣ заминаи мусоид фароҳам меорад. Ташаккули вежагиҳои этникии насли наврас тавассути ҳамкорӣ бо марказҳои фарҳангӣ самарабахш хоҳад буд, зеро ҳадафи асосии фаъолияти аксарияти марказҳо тарбияи эътиқоди насли наврас дар заминаи дониш ва асолати фарҳанги кишвар, эҳтирому арҷгузорӣ ба арзишҳои миллӣ ва огоҳӣ аз он мебошад.

3) Аҳаммияти омӯзиши вежагиҳои этникии насли наврас дар раванди муносири ҷаҳонишавӣ, эътироф намудани беназирии фарҳангҳо аз масоили муҳими ҷомеа маҳсуб меёбад. Дар ин росто, тарбияи таҳаммулпазирӣ нисбат ба фарҳанги миллати дигар, масъулиятшиносӣ барои кирдорҳои худ, эҳтиром

нисбат ба намояндагони миллати дигар муҳим арзёбӣ мегардад. Мавҷуд будани эътиқодҳои гуногун, инчунин пешгирии тамоюли насли наврас ба фарҳангҳои бегона аҳаммияти муаммои таҳқиқотро афзун мекунад. Самаранокии ин шарт дар он аст, ки боиси мустақилона қабул кардани қарор аз ҷониби насли наврас оид ба амалҳои минбаъдаи онҳо мегардад. Ҳангоми таҳлил мо ба хулосае омадем, ки шароити ғайрирасоии хусусиятҳои этникии насли наврас ба афзудани ҳавасмандӣ, ҳалли мушкилоти гуногун дар ҷомеа мусоидат мекунад.

4) Ҳамкориҳои волидайн ва муассисаи таълимӣ яке аз воситаҳои муҳими ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас мебошад. Имрӯз дар ҷомеа амалҳои ҳуқуқвайронкунию ҷинояткорӣ бештар аз ҷониби наврасон ба назар мерасад ва ин албатта аз каммасъулияти падару модарон, омӯзгорон ва ҷомеа дарак медиҳад. Ҳамкориҳои омӯзгорон бо падару модарон барои таълими босифат, ташаккулу тарбияи хислатҳои ахлоқӣ, баҳусус ватандӯстӣ, таҳаммулпазирии байнимиллӣ ва масъулиятшиносии насли наврас шароити мусоид фароҳам меорад.

Хулоса, ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас дар раванди таълиму тарбия дар муассисаи таълимӣ, дар асоси татбиқи шартҳои педагогӣ амалӣ мешавад, ки он барои иҷтимоишавии бомуваффақияти шахс зарур мебошад.

Муаммои ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас бо истифода аз воситаҳои фарҳанги этнопедагогӣ кори таҷрибавӣ - озмоиширо талаб мекунад.

5.3. Самаранокии қорҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ оид ба ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути ғояҳои этнопедагогӣ

Давраи наврасӣ давраи қӯшиши зиёд доштан барои донишомӯзӣ, ғайрирасонокӣ, ташаббускорӣ мебошад. Хислатҳои насли наврас дар ин давра суботкорӣ, ҳаракат ба сӯи амалишавии мақсад, қобилияти бартараф кардани монеаҳо ва мушкилот мебошад. Ин давраи худомӯзӣ ва худтақвинуи марҳилаи дарк намудан ва воридшавии шахс ба ҷаҳони фарҳангу арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ мебошад. Дар ин давра инкишоф ва рушди хислатҳои

шахс, мутобиқшавӣ ба меъёрҳои ҷомеа, раванди иҷтимоишавии шахс ташаккул меёбанд.

Баҳри ташаккули хислатҳои ахлоқии наврасон бо истифода аз ғояҳои этнопедагогӣ корҳои озмоишӣ дар доираи таҳқиқоти илмӣ вобаста ба татбиқи шартҳои педагогӣ ба роҳ монда шуданд. Дар чунин вазъ, дар ҳама гуна таҳқиқоти педагогӣ, озмоиш мавқеи пешсафро ишғол менамояд.

Дар шароити муносири ҷомеа ҳадафи асосии соҳаи маориф тарбия намудани шахсони дорои хислатҳои баланди ахлоқӣ, дар асоси арзишҳои фарҳанги миллӣ мебошад.

Ҳадафи кори озмоишии таҳқиқоти мо - санҷиши самаранокии амсилаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас бо истифода аз ғояҳои этнопедагогӣ мебошад. Амсилаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас бо истифода аз ғояҳои этнопедагогӣ дар натиҷаи татбиқи шартҳои педагогии муайяншуда натиҷаи самаранок медиҳад.

Фарзияи кори озмоишӣ: ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогӣ дар он маврид самаранок мегардад, агар он дар заминаи амсилаи ташаккули хислатҳои ахлоқӣ бо истифода аз шароити муайяншудаи педагогӣ амалӣ карда шавад.

Бояд ба инобат гирифт, ки мафҳуми «санҷиш» ҳамчун тасдиқи озмоишии муқаррароти назариявии илм тариқи муқоисаи он бо объектҳои мушоҳидашаванда, маълумоти муайянкунанда ва озмоиш муайян шудааст. Вазифаи асосии гузаронидани таҳқиқоти озмоишӣ - муайян кардани эътимоднокии муқаррарот ҳангоми озмоиш мебошад. Тавассути татбиқи шартҳои педагогӣ озмоиш иҷро гардид.

Озмоиш ва санҷиши амсилаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас бо истифода аз ғояҳои этнопедагогӣ ҳалли масъалаҳои зеринро дар бар мегирад:

- тартиб додани меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои самаранокии татбиқи амсилаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас бо истифода аз ғояҳои этнопедагогӣ дар муассисаи таълимӣ;

- ҳалли мушкилоте, ки дар натиҷаи татбиқи амсилаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас бо истифода аз ғояҳои этнопедагогӣ бармеоянд.

Мо таҳқиқотро дар асоси амсилаи таҳиякардаамон бо татбиқи шартҳои педагогӣ баргузор менамоем. Мафҳуми озмоиш - таҳқиқи ягон зухурот тавассути таъсири ғайбона, тариқи фароҳам овардани шароит барои он мебошад. Асосҳои назариявӣ-методиҳои озмоиши педагогӣ дар таълифоти Ю.К. Бабанский, М.Н. Скаткин, Е.В. Яковлев мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Қорҳои озмоишӣ дар давраи солҳои 2018-2025 гузаронида шуданд. Ҳамчун пойгоҳи таҷрибавӣ-озмоиши таҳқиқот муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии № 12, 20, 22, 28-и шаҳри Хучанд ва №12, 15-и ноҳияи Бобоҷон Ғафуров муайян карда шуданд. Дар озмоиш 90 нафар омӯзгорон ва 600 нафар хонандагон иштирок намуданд. Барои мураттаб кардани раванди ташхис ва ба низом даровардани маълумоти бадастомада гурӯҳи озмоишӣ (ГО) ва гурӯҳи назоратӣ (ГН) ташкил карда шуд.

Шарти муҳими озмоиш муайян намудани дараҷаи ташаккулёбии хислатҳои ахлоқии насли наврас мебошад. Ба он маълумот дар бораи меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои ташаккули хислатҳои ахлоқӣ дохил мешавад.

Бояд қайд намуд, ки сабабҳои коҳиш ёфтани ахлоқ гуногун мебошанд. Масалан, ба саволи «Омилҳое, ки бештар ба коҳишёбии ахлоқ таъсир мерасонанд, кадомҳоянд?» омӯзгорон чунин ҷавоб доданд, ки дар ҷадвали 8 нишон дода шудааст:

Ҷадвали 8

Омилҳои коҳишёбии ахлоқ

Тарбия дар оила коҳиш ёфтааст	12,2%
Интернет ва телефонҳои мобилӣ таъсири бад доранд	12,3%
Риоя нагардидани расму оин ва анъанаҳои миллий	26,4 %
Арзишҳои оилавӣ риоя намегарданд	10,5%
Дар муассисаи таълимӣ ба тарбия кам эътибор медиҳанд	3,2%
Аз сабаби дар муҳочират будани волидайн беназорат мондани фарзандон	16,2%

Аз натиҷаи пурсиш маълум гашт, ки омӯзгорон коҳишёбии ахлоқи насли наврасро бештар ба интиқол наёфтани арзишҳои оилавӣ, риоя нагардидани анъана ва расму оинҳои миллӣ, таъсири манфии интернет ва телефонҳои мобилӣ, дар муҳочират қарор доштани падару модарони онҳо вобаста медонанд. Чи хеле ки маълум аст, ҳар як халқ анъанаҳои миллӣ, расму оин, урфу одат ва эҷодиёти шифоии худро дорад, ки он барои падару модар, омӯзгорон ва ҷомеа воситаи муҳими тарбияи ахлоқӣ маҳсуб меёбад. Истифодаи ғояҳои педагогикаи мардумӣ асоси кори таълиму тарбия дар муассисаи таълимӣ буда, ба ғанӣ гардонидани анъанаҳои тарбиявӣ бо мақсади ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас роҳандозӣ мегардад. Таҷриба нишон медиҳад, ки чи қадаре расму анъанаҳо ва маросимҳои миллӣ бо ҳаёти маънавияи ахлоқии насли наврас робитаи зич дошта бошанд, онҳо дар ҳаёти ҳаррӯзаи ҳеш аз он истифода баранд, ҳамон қадар раванди таълиму тарбия самараноктар мегардад. Ташаккули тарбияи ахлоқии насли наврас ин таҳкими анъанаҳои мардумӣ дар замири шогирдон мебошад. Мусаллам аст, ки анъанаву расму оинҳои мардумӣ ва ҷашнҳои миллӣ ба наврасон имкон медиҳанд то худро меросбари бузурги халқи тоҷик эҳсос намоянд, онҳо дорои аҳаммияти фарҳангӣ, этнографию таърихӣ, ахлоқию тарбиявӣ ва зебоишиносӣ мебошанд.

Яке аз сабабҳои, ки насли наврас мушкилиҳои пешомадаро ҳал карда наметавонанд, аз донишу ҳубу иродаи мустаҳкам надоштани онҳо, маърифат ва ҷаҳонбинии нокифояи онҳо оид ба омӯзиши мероси ахлоқии халқи тоҷик мебошад, ки дар натиҷа ба муаммоҳои зиёд рӯ ба рӯ мегарданд. Бинобар ин, омӯзгоронро зарур аст, ки дар раванди таълиму тарбия аз воситаҳои фарҳанги этнопедагогӣ самаранок истифода баранд. Истифодабарии мероси бои халқи тоҷик, махсусан дар тарбияи ахлоқии насли наврас нақши муассир дорад.

Бо мақсади фаҳмидани дараҷаи истифодабарии мероси ахлоқии халқи тоҷик дар тарбияи насли наврас мо қарор додем, ки сатҳи истифодабарии ин мероси пураарзишро аз ҷониби омӯзгорон муайян намоем. Истифодаи ғояҳои

этнопедагогика дар тарбияи ахлоқии насли наврас аз ҷониби омӯзгорон дар ҷадвали 9 нишон дода шудааст:

Ҷадвали 9

Истифодаи ғояҳои этнопедагогика дар тарбияи ахлоқии насли наврас аз ҷониби омӯзгорон

Муассисаи таълимӣ	Миқдори омӯзгорони пурсидашуда	Омӯзгороне, ки ҳамеша истифода мебаранд	Омӯзгороне, ки баъзан истифода мебаранд	Омӯзгороне, ки умуман истифода намебаранд
МТМУ №12 Хучанд	15	5	2	8
МТМУ №20 Хучанд	15	4	1	10
МТМУ №22 Хучанд	15	3	3	9
МТМУ №28 Хучанд	15	4	2	9
МТМУ №15 н.Бобоҷон Ғафуров	15	3	4	8
МТМУ №12 н.Бобоҷон Ғафуров	15	5	2	8

Чи хеле ки маълум гардид, аксарияти омӯзгорони ҷавон аз воситаҳои этнопедагогика дар раванди таълиму тарбия истифода намебаранд. Дар рафти суҳбат маълум гардид, ки сабаби истифода набурдани воситаҳои этнопедагогика ин пеш аз ҳама:

- надоштани маълумот дар бораи ғояҳои этнопедагогика;
- дур будани омӯзгорон аз адабиёти этнопедагогӣ ва надоштани малакаи истифодаи воситаҳои этнопедагогӣ дар тарбияи ахлоқии насли наврас;

- вазъи иҷтимоии оила ва аз ин сабаб таваҷҷуҳи кам намудан ба корҳои таълимӣ-тарбиявӣ.

Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, омӯзгороне ҳастанд, ки фаъолияти хуб доранд аз воситаҳои этнопедагогӣ дар раванди таълиму тарбия истифода мебаранд. Аммо ҳалли ин муаммо бо 1 ё 2 омӯзгор басанда нест. Бинобар ин, бо мақсади омӯзиши сатҳи истифодаи воситаҳои этнопедагогӣ мо бо омӯзгорони ботачриба суҳбат гузаронидем. Дар рафти суҳбат мо як муаммо – тарбияи ахлоқии насли наврасро тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогӣ муҳокима намудем. Аз натиҷаи суҳбат бо омӯзгорони пуртаҷриба ба хулосаҳои зерин омадем:

- фаъолияти маҳфилҳои беруназдарсӣ, ки барои омӯзонидани ҳунароҳои мардумӣ ва фарҳанги миллии мусоидат мекунанд, ҷоннок карда шаванд;

- дар баробари истифодаи воситаҳои этнопедагогӣ ҳавасмандгардонии насли наврас ҳангоми иҷрои корҳои беруназсинфӣ ба роҳ монда шавад;

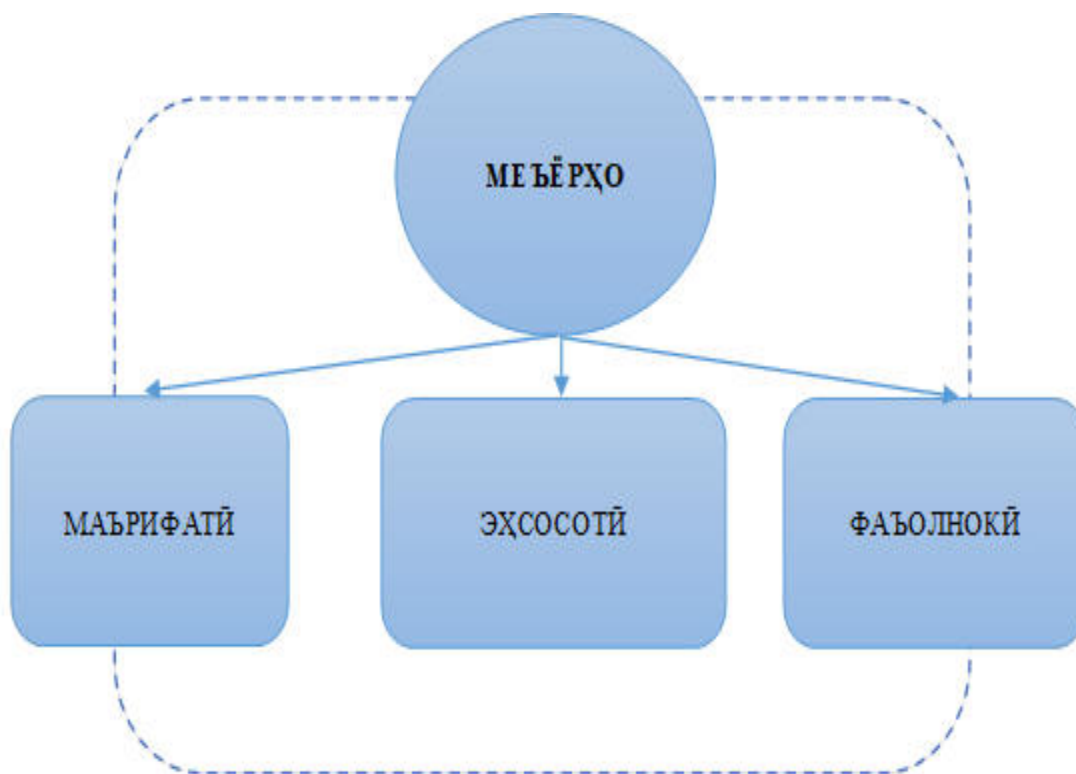
- дастурҳои методӣ, ки назарияҳои педагогиро бо воситаҳои этнопедагогика, гуфторҳо дар бораи сифатҳои ахлоқӣ дар бар гирифтаанд, таҳия карда шаванд.

Амсилаи пешниҳодшуда дар бораи меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои таҳқиқот маълумоти пурра медиҳад. Мо дар ин бахш ба таври возеҳ зарурияти таҳқиқоти меъёрҳо ва нишондиҳандаҳоро нишон додем.

«Меъёр аломате мебошад, ки дар заминаи он чизе арзёбӣ, муайян ё тасниф карда мешавад» [189,682].

Таҳқиқот дар асоси меъёрҳои маърифатӣ, эҳсосотӣ, ғайолнокӣ гузаронида шуд. Тавассути онҳо динамикаи ташаккули арзишҳои ахлоқии насли навраси донишгоҳ тавассути фарҳанги этнопедагогӣ тартиб дода шуд.

Дар расми 11 меъёрҳои амсилаи ташаккули хислатҳои ахлоқии хонандагон нишон дода шудааст.

Расми 11. Меъёрҳои амсилаи ташаккули хислатҳои ахлоқии хонандагон

1) Меъёри маърифатӣ

- нишондиҳандаи «дарки арзиши беҳамтову беназир будани Ватан, муносибат ба арзишҳои миллӣ» (пурсишнома «Ватан чист? »)
- нишондиҳандаи муносибати масъулиятнок нисбат ба рафтору кирдори худ (пурсишнома «Масъулиятшинос кист? »);
- мавҷудияти тасаввурот оид ба арзишҳо ҳамчун хислатҳои шахсият, ташаккулёбии арзишҳои ахлоқӣ (пурсишнома «Арзишҳои ахлоқӣ кадомҳоянд?»).

Нишондиҳандаи меъёри маърифатӣ дарки беҳамтову беназир будани Ватан, арзишҳои миллӣ ва таъриху фарҳанги тоҷикон мебошад.

2) Меъёри эҳсосотӣ

- нишондиҳандаи муносибати эҳсосоти мусбат нисбат ба намоёндогони миллати дигар (пурсишномаи «Ҳамдигарро дар гурӯҳ чӣ тавр қабул мекунед?»). Ҳамчун шаҳрванди кишвар худро дарк намудан ва нисбати рафтору кирдори худ масъулиятшинос будан (пурсишномаи «Эҳсосоти ватандӯстӣ дар чӣ зоҳир мегардад?») .

- нишондиҳандаи меъёрӣ: ҳамдигарфаҳмии насли наврас дар гурӯҳ ва эҳсоси муносибат бо омӯзгорон (пурсишномаи «Арзишҳои фарҳангии миллатҳои дигарро чӣ гуна қабул мекунед?», «Муоширати касбӣ чист?»);

- қобилияти дарк намудани ҳолати равонии дигарон (Пурсишномаи «Оё ба ҳолати равонии ҳамсабақон баҳо дода метавонед?»), воқуниши эҳсосӣ;

- майл пайдо кардан ба муносибатҳои дӯстона (Пурсишномаи «Дӯсти ҳақиқӣ кист?»).

3) Меъёри фаъолнокӣ

- нишондиҳандаи меъёрӣ: афзалияти кирдорҳои ахлоқӣ (пурсишномаи «Ба хислатҳои ахлоқӣ кадом сифатҳо дохил мешаванд?»);

-нишондиҳандаи меъёрӣ: хислатҳои мустақилӣ, ташаббускорӣ, масъулиятшиносии насли наврас. Иштироки фаъолонии насли наврас дар машғулиятҳои беруназсинфӣ, чорабиниҳои фарҳангӣ, қобилияти ташкили чорабиниҳо, ташриф ба марказҳои фарҳангӣ, осорхонаҳо (пурсишномаи «Ташаббускорӣ чист?», «Ташриф ба марказҳои фарҳангӣ чӣ гуна аҳамият доранд?»).

Дар озмоише, ки байни хонандагон баргузор гардид, мо ба нишондиҳандаҳои хислатҳои ахлоқӣ - ватандӯстӣ, таҳаммулпазирии байнимиллӣ ва масъулиятшиносӣ диққати махсус додем. Нишондиҳандаҳои зоҳиршавии сифатҳои ахлоқӣ дар ҷадвали 10 нишон дода шудааст:

Ҷадвали 10

Нишондиҳандаҳои зухуроти сифатҳои ахлоқӣ (ватанпарастӣ, таҳаммулпазирӣ, масъулият)

Ватандӯстӣ	Таҳаммулпазирӣ	Масъулият
Баробархукукии ҳамаи аъзоёни ҷамъиятро эътироф мекунад	Намоиши иродаи неқ	Ҳатогихои худро эътироф мекунад ва кӯшиш мекунад, ки онҳоро ислоҳ кунад
Эҳтиром ба рамзҳои нишон медиҳад	Ба маданияти халқҳои дигар мароқ зоҳир менамояд	Қобилияти ҳалли вазъиятҳои баҳснокро нишон медиҳад
Ба таърих ва фарҳанги кишвари худ таваҷҷӯҳ дорад	Ба андешаҳои дигарон шавқманд аст	Қобилияти танқид кардани амалҳои худро дорад
Ба мусоҳиб ва маълумоти ӯ	Бо намоёндагони	Барои омӯхтани хатогихои

таваҷҷуҳ зоҳир мекунад	миллатҳои гуногун алоқаи сершумор дорад	худ шавқ зоҳир мекунад
Ба муҳокимаи масъалаҳои гуногун майл нишон медихад	Ҳамдardӣ нишон медиҳад	Серталабӣ ва саҳтгирӣ нишон медиҳад

Барои мақсаднок истифода бурдани воситаҳои этнопедагогика зарур аст, ки ҷанбаҳои педагогӣ, равонӣ ва иҷтимоии насли наврас ба назар гирифта шаванд. Дар ҳолати аксуламал корҳои тарбиявӣ натиҷаи дилхоҳ намедиханд. Барои муайян намудани ҷавобҳои хонандагон аз рӯи ҷузъҳои арзишҳои ахлоқӣ тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогика пурсишнома истифода гардид. Натиҷаи пурсишнома ҷиҳати муайян намудани тасаввуроти насли наврас оид ба мафҳуми дарки арзиши беҳамтову беназир будани Ватан, муносибат ба арзишҳои миллӣ, ҳислатҳои масъулиятшиносӣ, меҳнатдӯстӣ, муоширати байниэтниқӣ баҳои баландро нишон дод. Хонандагон имкон доштанд, ки фикру андешаҳо ва тасаввуроти хешро ба таври мустақилона ифода кунанд. Дар марҳилаи озмоишӣ миқдори хонандагоне, ки ҳислатҳои ахлоқиро тавассути ҷорӣ намудани воситаҳои ғояҳои этнопедагогӣ интиҳоб намуданд, афзудааст. Рақамҳо нишон медиҳанд, ки донишҳои этнопедагогии насли наврас баланд гардидаанд. Зеро ҷузъҳои мазкур барои баланд бардоштани тарбияи ахлоқии насли наврас мусоидат менамоянд. Мавриди зикр аст, ки хонандагон бобати истифодаи расму оинҳои миллӣ, фолклор, урфу одатҳо, андешаҳои гузаштагони халқи тоҷик оид ба одобу ахлоқ ибрози андеша намуданд. Хонандагон дарк намуданд, ки ҳислатҳои ватандӯстӣ ва меҳанпарастӣ, намунаҳои қаҳрамонӣ, далерӣ, ҷасорат, камолоти ҷисмонӣ дар тарбияи ахлоқии онҳо нақши муҳим доранд. Зарбулмасалу мақол, панду аңдарз, афсонаю тарона, сурудҳои навозишию аллаи модарон, дубайтӣ, ҷистону тезгӯяк, ривояту дostonҳои халқӣ арзишҳои ахлоқии баланд дошта, дар худ таҷрибаи тарбиявии халқро таҷассум мекунанд ва истифодаи онҳо дар ҳаёти ҳаррӯза муҳим мебошанд.

Натиҷаҳои пурсиш дар ҷадвалҳои 11,12,13,14 оварда шудааст:

Ташаккули ҳисси ватандӯстӣ (%)

Саволҳои пурсишнома	ГО	ГН
Баробарҳуқуқии ҳамаи аъзоёни ҷамъиятро эътироф мекунам	50	12
Эҳтироми зиёд ба рамзҳои давлатӣ дорам	43	10
Ба таърих ва фарҳанги кишвари худ таваҷҷуҳ дорам	45	37
Ба мусоҳиб ва маълумоти ӯ таваҷҷуҳ зоҳир мекунам	44	24
Ба муҳокимаи масъалаҳои гуногун майл нишон медиҳам	25	24
Ман арзишҳои миллӣ ва фарҳанги халқи худро мепазирам	42	33
Урфу одат ва анъанаҳои мардумӣ барои тарбияи ахлоқӣ заруранд	45	31

Ташаккули таҳаммулпазирӣ (%)

Саволҳои пурсишнома	ГО	ГН
Мо бояд кӯшиш кунем, ки урфу одат, анъана ва тарзи зиндагии мардуми худро риоя намоем	30	15
Ба маданияти халқҳои дигар мароқ зоҳир менамоем	47	24
Ба андешаҳои дигарон шавқманд ҳастам	35	10
Бо намояндагони миллатҳои гуногун алоқаи сершумор дорам	40	11
Ба мушкilotи шахсони дигар бетараф нестам	42	12
Таҳаммулпазирӣ хислати хуби инсон аст	50	24

Ташаккули масъулиятшиносӣ (%)

Саволҳои пурсишнома	ГО	ГН
Масъулиятшиносӣ хислати муҳим аст	37	13
Ҳар як шахс бояд масъулиятро ҳис намояд	25	15
Масъулиятшиносӣ дар ҳалли мушкilot ёрӣ мерасонад	47	17
Ман Ватанамро ҳимоя мекунам	28	13
Ман барои амалҳои худ ҷавобгар ҳастам	41	11

Дарачаи инкишофи сифатҳои ахлоқӣ (маълумоти умумии анкета,
%)

Сифатҳои ахлоқӣ	ҒО			ҒН		
	б	м	п	б	м	п
Ватандӯстӣ	50	45	25	15	11	6
Таҳаммулпазирӣ	50	47	30	16	13	4
Масъулиятшиносӣ	47	41	37	18	15	5

Аз натиҷаи қорҳои озмоишӣ маълум мегардад, ки ғояҳои халқӣ ва ғуфторҳо дар бораи ахлоқи тарбия, эҷодиёти мардумӣ ва расму оинҳо ҳамчун воситаи баланд бардоштани тарбияи ахлоқии насли наврас хизмат карданд. Хонандагон ба хулосае омаданд, ки тартибу қоидаҳои ахлоқи ҳамида ва одоби муоширатро ҳар як инсон, ҳоса насли наврас донистану риоя карданашон заруру ҳатмӣ аст. Онҳо дарк намуданд, ки зебоиву ҳусну ҷамоли инсон аз ахлоқ ва одоби ӯст. Хонандагон қайд карданд, ки ғазилати меъёриву мизоншиносии ахлоқ ин аст, ки дар инсон сифату одати андешамандиро мепарварад. Одобу ахлоқ бунёди ахлоқии инсон ва ҷомеа мебошанд. Саодатмандӣ дар зиндагӣ, пирӯзӣ дар қору ғаъолият, қомеъбӣ дар таҳсилу хониш бевосита аз одобу фарҳанг вобастаанд. Дар ҳар қору амал, дар пиндору ғуфтор ва рафтор риоя кардани андозаву меъёр ва ҳалли оқилонаи мушкилот ёрӣ мерасонад. Насли наврас ғаҳмиданд, ки дар ҳама замонҳо авлодони ғузаштаи мо ба тарбияи ахлоқӣ диққати маҳсус медоданд. Беҳуда нест, ки бисёр халқҳои ҷаҳон тоҷиконро мардуми бомаданияту одоби баланддошта эътироф кардаанд. Хонандагон иброз доштанд, ки тарбияи меҳнатӣ қисми таркибӣ ва ҷудонашавандаи фарҳанги этнопедагогии мардуми тоҷик аст. Онҳо ғаҳмиданд, ки танҳо дар натиҷаи мунтазам ва суботқорона меҳнат кардан кардан, фикр, ирода, ҳиссиёт ва ҳислати инсон устувор мегардад. Онҳо зикр намуданд, ки масъалаи тарбияи ватандӯстӣ ва меҳнатӣ меҳвари педагогикаи этникии халқи тоҷикро таҳкил намудааст. Тавассути тарбияи меҳнатпарастӣ дар байни насли наврас ҳисси дӯстию рағоқат ва ёрии ҳамдигарӣ, ҳурмат кардани қалонсолон, покқивдонӣ, масъулиятнокӣ ва дигар сифатҳои ахлоқӣ таҳаккул ёфтанд.

Ба омӯзгорон тавсия дода шуд, ки дар раванди таълиму тарбия аз эҷодиёти адибони тоҷик, эҷодиёти шифоҳии халқ, ҳикояву ривоятҳои мардумӣ васеъ истифода баранд, ки боиси баланд гардидани хислатҳои ахлоқии хонандагон мегардад. Шеърҳои пандуахлоқӣ ва ҳикояҳои халқӣ дар тарбияи ахлоқии насли наврас нақши муҳим доштанд. Ҳамзамон, истифодаи фаровони ҳикоеҳои ахлоқӣ аз осори ривоятӣ, аз қабилӣ «Ҳазору як шаб», «Калила ва Димна», «Синдбоднома», «Марзбоннома», «Самаки айёр», «Доробнома», «Тӯтинома» дар машғулиятҳои тарбиявӣ ва ҷорабиниҳои беруназсинфӣ барои ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас таъсири ҷиддӣ расонид. Аз эҷодиёти адибон овардани мисолҳо барои тақвият бахшидан ба одоби ахлоқӣ насли наврас заминаи мусоид фароҳам овард. Масалан, ҳангоми таҳлили осори Ҳусайн Воизи Кошифӣ маълум гардид, ки адиб бештар ба мавзӯи эҳтироми падару модар ва ҳешутабор диққати аввалиндараҷа додааст. Дар асарҳои Кошифӣ оид ба масъалаҳои муҳими ахлоқӣ, аз ҷумла, одоби суҳангӯӣ, саломдиҳӣ ва хабар гирифтани бемор таъкид намудааст. Аз ин ҷост, ки мутафаккир манзалату мавқеи волои падару модарро дар ҷомеаи инсонӣ сутуда, меъёри одоби муносибати фарзандро нисбати ба ҳурмату эҳтиром ва арҷи онҳо пешниҳод намудааст. Сараввал, ба фарзандон тавсия намудааст, ки фарзандон бояд волидайнро ҳамеша иззату эҳтиром намоянд ва нисбати онҳо муносибати хуб намоянд. Ҳангоми суҳбат бо падару модар бо суҳанони нарму овози паст муошират намоянд. Мутафаккири бузург Кошифӣ ба насли наврас панд медиҳад, ки дар зиндагӣ кӯшиш намоянд, то ки падару модар ҳамеша аз онҳо розӣ бошанд. Кошифӣ муносибати шахсро нисбат ба ҳешутаборӣ сутуда, дар асарҳои меъёрҳои гуногуни муносибатро дар ҷомеа пешниҳод намудааст. Ин корҳо бештар дар машғулиятҳои тарбиявии омӯзгорон иҷро карда шуданд.

Роҳбарони синф машғулиятҳои тарбиявиро мутобиқи нақшаи омодашуда баргузор намуданд. Ҳангоми гузаронидани суҳбат бо омӯзгорон истифодаи аёният, слайдҳо, видеороликҳоро оид ба одоби ахлоқ дар соатҳои тарбиявӣ пешниҳод намудем. Омӯзгорон лаҳзаҳоро аз ҳаёт ва ғайрияти

хунармандони мардумӣ ба воситаи истифодаи технологияҳои инноватсионии муосир дар машғулияти тарбиявӣ намоиш доданд. Дар ҷадвали 15 намунаи мавзӯҳои машғулияти тарбиявиро пешниҳод менамоем.

Ҷадвали 15

Мавзӯҳои машғулияти тарбиявӣ

Номгӯи мавзӯҳо	Мухлат
Омӯзиши мулоқоти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бахшида ба Рӯзи дониш	сентябр
Суҳбат оид ба дастовардҳои даврони Истиқлол	
Ташкили суҳбат оид ба одоби муошират, рафтор, эҳтироми омӯзгор ва аҳли таълимгоҳ, шиносӣ бо «Дастурамали либосҳои тавсиявии хонандагон ва донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ»	
Рӯдакӣ – шоири ғазалсарои адабиёти классикии тоҷик	
Омӯзиши Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон»	
Суҳбат дар мавзӯи «Омӯзгор - роҳнамои зиндагонӣ»	октябр
Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон – роҳнамои насли наврас барои имрӯзу фардо (Мавриди баррасӣ қарор додани унсурҳои ин ҳуҷҷати муҳими тарбия)	
Ахбори сиёсӣ	
Ташкили суҳбат дар мавзӯи «Одоби муошират»	
Ҷашни Меҳргон. Таърихи пайдоиши он	
Варзиш – асоси саломатӣ ва гарави беҳбудӣ	
«Солҳои 2018-2028 Даҳсолаи байналмилалӣ амал» «Об барои рушди устувор»	ноябр
Суҳбат оид ба пешгирии қоидавайронкунӣ дар роҳ	
6-уми ноябр - Рӯзи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Волоияти қонун – омили асосии рӯзгори озоиштаи ҷомеа	
Нақши Пешвои миллат дар таҳкими давлатдорӣ тоҷикон. Омӯзиши асарҳои Пешвои миллат	декабр
Иҷлосияи XVI Шӯрои Олӣ-иҷлосияи тақдирсоз	
24-уми ноябр - Рӯзи Парчами миллӣ. Омӯхтани рамзҳои давлатӣ ва эҳтиром гузоштан ба онҳо	
ВНМО (СПИД) – бемории сирояткунанда ва пешгирии он.	

Нашъамандӣ – вабои аср. Бемории сироятии COVID – 19 ва пешгирии он.	
Ташкили суҳбат дар мавзӯи «Терроризм ва экстремизм – падидаҳои номатлуб»	январ
Омӯзиши асари Пешвои миллат «Аз Ориён то Сомониён»	
Омӯзиш ва хулосабарорӣ аз Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон	феврал
Сада – қадимтарин ҷашни миллии тоҷикон	
Омӯзиши Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулият дар таълиму тарбияи кӯдак»	
Артиши миллӣ - гарави пойдорӣ ва мустақамии давлат	
Модар – биҳишти рӯи замин	март
Тоҷикистон ватани Наврӯз аст. Либоси миллӣ – тараннумгари фарҳанги миллат	
Ҳифзи пирахҳо-начоти башарият	
Омӯзиши Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»	апрел
Омӯзиши асари Бобочон Ғафуров «Тоҷикон»	
Ташкили суҳбат дар мавзӯи «Муқовимат ба коррупсия – омили пешрафти ҷомеа»	
Душанбе – хонаи умеди тоҷикони ҷаҳон	
Ахбори сиёсӣ	
9-уми май Рӯзи Ғалаба. Қаҳрамонон намемиранд	май
Меҳру муҳаббат ва эҳтироми ҳамдигар –рукни устувории оила	
23-юми май Рӯзи ҷавонон. Баланд гардидани маънавияти насли наврас – омили рушди ҷомеа	
Ваҳдат – бақои миллат	июн

Ба омӯзгороне, ки роҳбари синф нестанд, низ тавсия дода шуд, ки ҳангоми баргузори дарс аз мероси адабиву фарҳангии халқи тоҷик самаранок истифода баранд, мисолҳоро аз осори адибону мутафаккирони барҷастаи тоҷик барои тақвияти фикр оварда, онро бо мавзӯи дарс алоқаманд намоянд. Ҳангоми таълим овардани мисолу далелҳо аз эҷодиёти нависандагон, истифодаи зарбулмасалу мақол дар эҷодиёти онҳо, барои

ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас мусоидат намуданд. Дар эҷодиёти даҳонакии халқи тоҷик, ки он дорои жанрҳои гуногун мебошад, орзуи омор ва фикри андешаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, фалсафӣ, ахлоқӣ ифода шудаанд.

Зарбулмасалҳои «Ҷомаи бомаслиҳат кӯтоҳ намеояд», «Зарур бошад, раво бошад», «Соле, ки нақӯст, аз баҳораш пайдост», «Он ҷо ки намак хӯрдӣ, намакдон машикан», ки дар асарҳои нависандагон мавриди истифода қарор гирифтаанд, барои тарбияи насли наврас аҳамияти қалон доранд. Омӯзгорон бо роҳи эҷодкорона ва бо маҳорат ибора, таъбир, зарбулмасалҳои халқӣ, ки бо забони пуробуранги халқӣ дар осори нависандагон қор фармуда шудаанд, истифода бурданд ва онҳо ба тарбияи ахлоқии насли наврас таъсири қиддӣ расониданд. Зеро онҳо дорои иқтидори тарбиявӣ, ғоявӣ, бадеӣ ва зебоишиносӣ буданд.

Омӯзгорон бо хонандагон ҳангоми гузаронидани чорабиниҳои тарбиявӣ аз маводҳои дорои хусусияти таҳаммулпазирдошта бисёр истифода намуданд. Дар байни хонандагон озмунҳо, викторинаҳо, саволу ҷавобҳо оид ба намояндагони миллатҳои гуногун гузаронида шуданд. Дар онҳо зикр қарда шуд, ки хонандагон бояд бо намояндагони миллатҳои гуногун таҳаммулпазир бошанд, фарҳанги худ ва миллатҳои дигарро эҳтиром намоянд, забони давлатии худро арҷ гузошта, дар ҳамин радиф забонҳои хориҷиро низ омӯзанд.

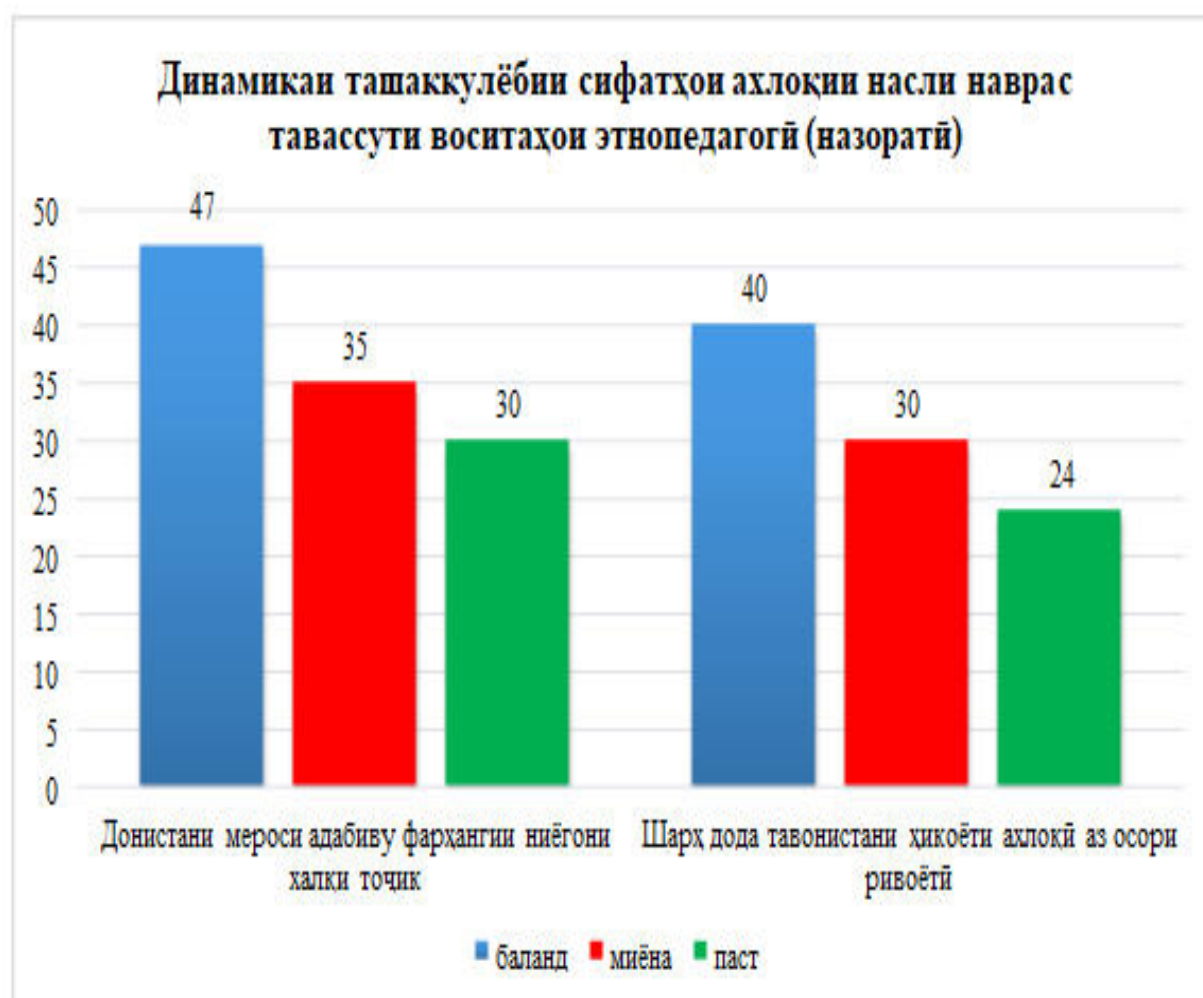
Мавзӯҳои ахлоқию тарбиявӣ, иҷтимоӣ, фалсафӣ, ки асоси мундариҷаи ғоявию бадеии зарбулмасалҳои халқиро ташкил додаанд, бар он мусоидат қарданд, ки падарону модарон ва омӯзгорон дар тарбияи насли наврас ҷун дастури муҳим ғаълони истифода намоянд. Зеро инсонии ғаъл, нақӯқор, доно, бофаросат, нақӯхислат, меҳнатдӯст, соҳибҳунару ботадбиру дурандеш ғояи асосии педагогикаи этникии мардуми тоҷик аст.

Дар ҷадвали 16 ташаккулёбии сифатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогика пешниҳод гардидааст:

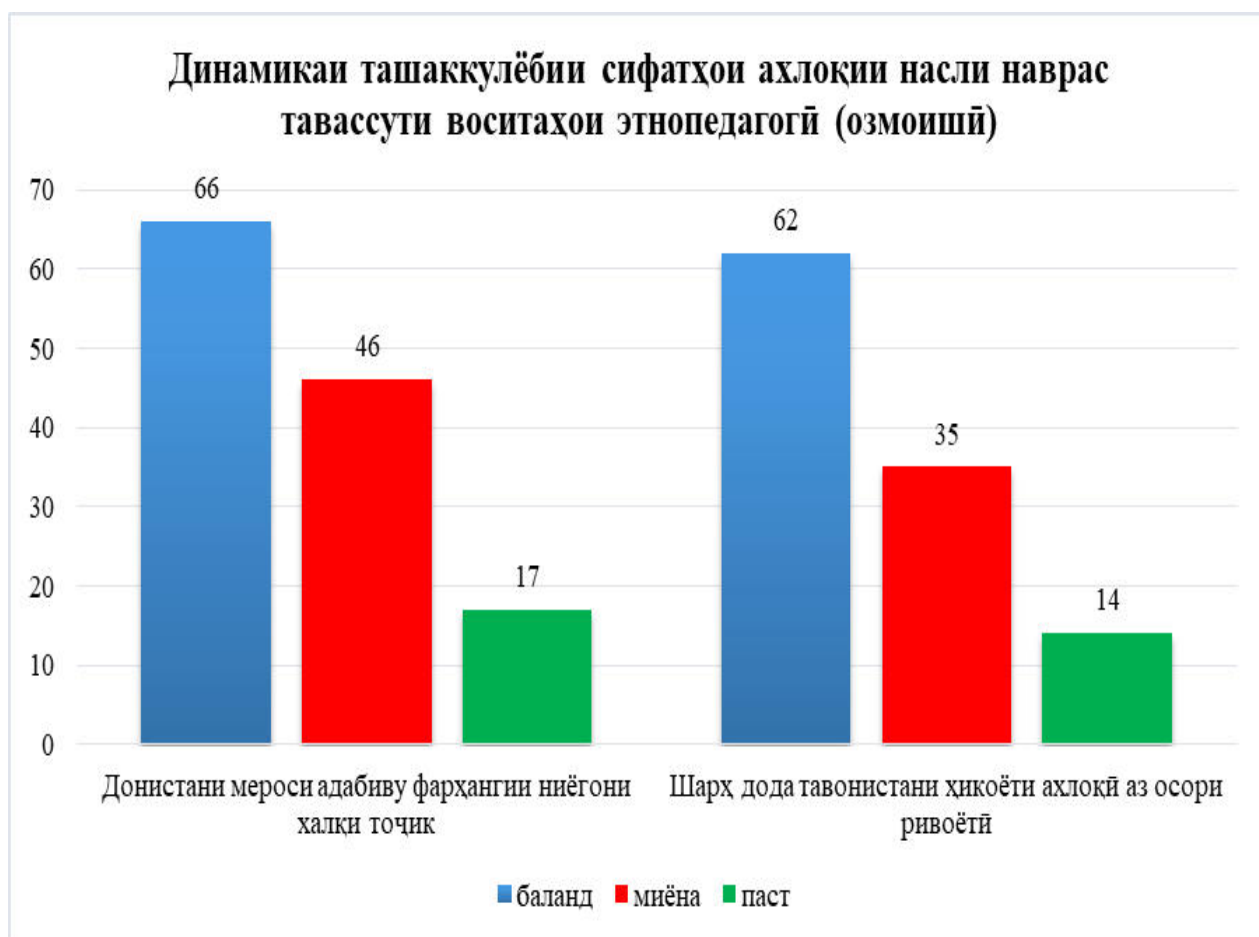
Ҷадвали 16

Ташаккулёбии сифатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогика (%)

Давраҳои кори озмоишӣ	Нишондиҳандаҳо	Сатҳи ташаккулёбии сифатҳои ахлоқии насли наврас		
Назоратӣ	1. Дониستاني мероси адабиву фарҳангии ниёғони халқи тоҷик	47	35	30
	2. Шарҳ дода тавониستاني ҳикоеҳои ахлоқӣ аз осори ривоятӣ	40	30	24
Озмоишӣ	1. Дониستاني мероси адабиву фарҳангии ниёғони халқи тоҷик	66	46	17
	2. Шарҳ дода тавониستاني ҳикоеҳои ахлоқӣ аз осори ривоятӣ	62	35	14

Расми 12. Динамикаи ташаккулёбии сифатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи воситаҳои этнопедагогӣ (назоратӣ)

Расми 13. Динамикаи ташаккулёбии сифатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи воситаҳои этнопедагогӣ (озмоишӣ)

Ҳангоми баргузориҳои дарс омӯзгорон бо хонандагон оид ба расму оинҳо ва урфу одатҳои мардуми тоҷик, мероси адабию фарҳангии ниёгон, ки дар баланд бардоштани ҳисси ватандӯстӣ, масъулиятшиносӣ ва таҳаммулпазирии насли наврас нақши назаррас доранд, суҳбат намуданд. Ҳангоми суҳбат намудан оид ба ҷашнҳои миллӣ, хонандагон маълумоти бештар оид ба ин ҷашнҳо пайдо намуданд. Ташрифи роҳбарони синф бо ҳамроҳии хонандагони гурӯҳ ба мавзеҳои таърихӣ ва осорхонаҳо, китобхона ва растаҳои ҳунармандӣ, марказҳои фарҳангӣ ва таърихӣ, ба ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас, бахусус баландбардории ҳисси ватандӯстӣ ва ҳудодоҳии онҳо мусоидат карданд.

Аз таҳқиқоти мазкур маълум гардид, ки пас аз озмоиш омӯзгорон, яъне 33% дар марҳилаи назоратӣ ва 73% дар марҳилаи озмоишӣ расму оин, урфу одатҳои миллӣ, истифодабарии арзишҳои миллиро сабаби баланд гардидани

тарбияи ахлоқии насли наврас ҳисобиданд. 60%-и хонандагон дар марҳилаи озмоишӣ ва 48%-и хонандагон дар марҳилаи назоратӣ ҷашнҳои миллиро дуруст номбар карда тавонистанд. Қайд кардан зарур аст, ки хонандагон бобати арзишҳои оилавии мардуми тоҷик андешаҳои ҷолиб баён намуданд. Ҳамин тариқ, маълум мегардад, ки донишҳои насли наврас нисбати фарҳанги этнопедагогии мардуми тоҷик дар марҳилаи озмоишӣ афзудааст. Дар баробари ин бояд қайд кард, ки дар марҳилаи озмоишӣ фикру андешаи омӯзгорон ва хонандагон тағйир ёфт. Онҳо истифодаи воситаҳои этнопедагогиро дар раванди таълиму тарбия зарур донистанд. Шумораи муҳассилини сатҳи пасти ташаккули сифатҳои ахлоқӣ тавассути этнопедагогика коҳиш ёфт, яъне аз 27% ва 23% то 10% ва 17% расид, ки дар ҷадвали 17 оварда шудааст.

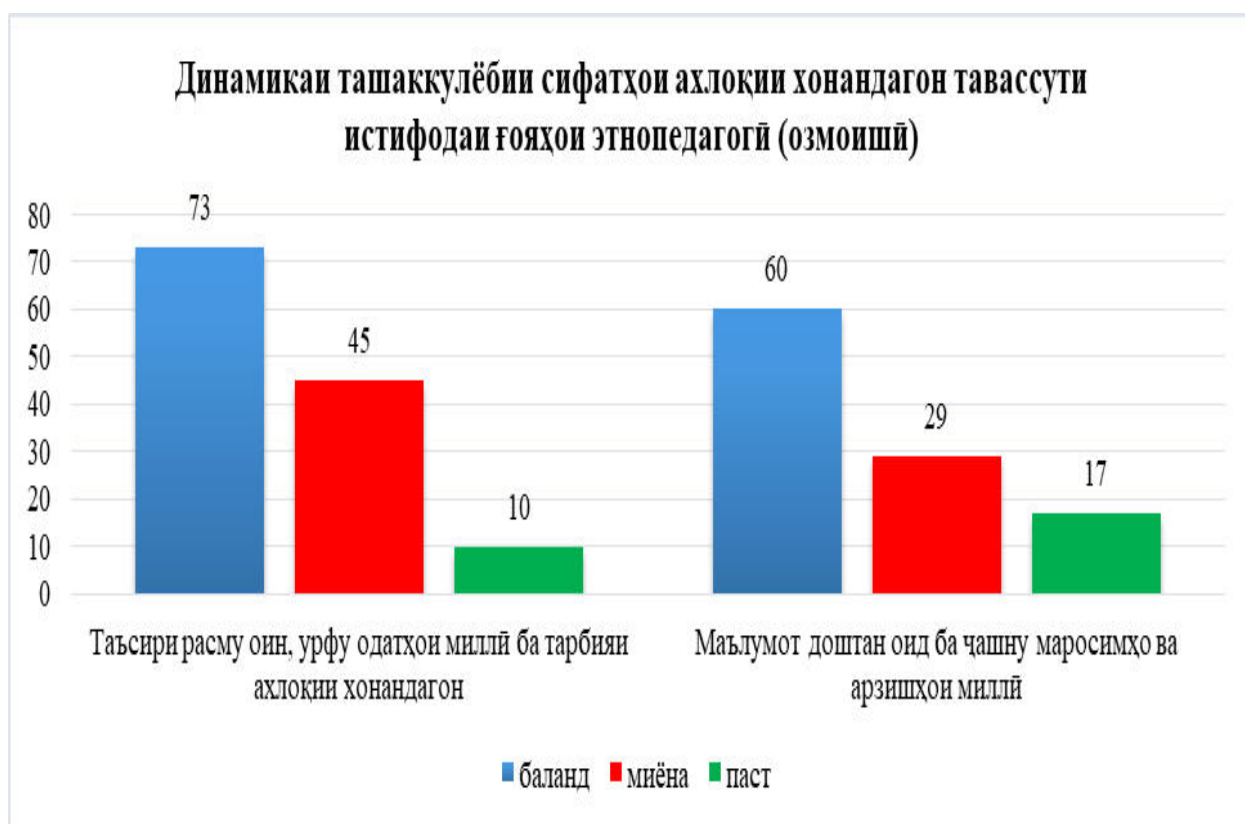
Ҷадвали 17

Ташаккулёбии сифатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогӣ (%)

Давраҳои кори озмоишӣ	Нишондиҳандаҳо	Сатҳи ташаккулёбии хислатҳои ахлоқии насли наврас		
		баланд	миёна	паст
Назоратӣ	1. Таъсири расму оин, урфу одатҳои милли ба тарбияи ахлоқии хонандагон	33	19	27
	2. Маълумот доштан оид ба ҷашну маросимҳо ва арзишҳои милли	48	15	23
Озмоишӣ	1. Таъсири расму оин, урфу одатҳои милли ба тарбияи ахлоқии хонандагон	73	45	10
	2. Маълумот доштан оид ба ҷашну маросимҳо ва арзишҳои милли	60	29	17

Расми 14. Динамикаи ташаккулёбии сифатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи воситаҳои этнопедагогӣ (назоратӣ)

Расми 15. Динамикаи ташаккулёбии сифатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи воситаҳои этнопедагогӣ (озмоишӣ)

Меъёри эҳсосотӣ, нишондиҳандаи «дарки арзишҳои миллий ва фарҳангии миллий». Барои арзёбии нишондиҳандаи муносибати эҳсосоти мусбат нисбат ба намояндагони миллати дигар пурсишномаи «Ҳамдигарро дар гурӯҳ чӣ тавр қабул мекунед?» истифода шуд. Ҳамчун шаҳрванди кишвар худро дарк намудан ва нисбати рафтору кирдори худ масъулиятшинос будан пурсишномаи «Эҳсосоти ватандӯстӣ дар чӣ зоҳир мегардад?», барои нишондиҳандаи ҳамдигарфаҳмии насли наврас дар гурӯҳ ва эҳсоси муносибат бо омӯзгорон пурсишномаи «Арзишҳои фарҳангии миллатҳои дигарро чӣ гуна қабул мекунед?», «Муоширати байнимиллӣ чист?», барои фаҳмидани қобилияти дарк намудани ҳолати равонии дигарон пурсишномаи «Оё ба ҳолати равонии ҳамсабақон баҳо дода метавонед?», майл пайдо кардан ба муносибатҳои дӯстона пурсишномаи «Дӯсти ҳақиқӣ кист?» истифода гардид.

Хонандагон изҳор доштанд, ки бо арзишҳои миллии халқи тоҷик ифтихор доранд. Бояд қайд кард, ки насли наврас бо эҳсосоти хеле баланд Ватанро «сарзамини бихиштосо» ва арзишҳои миллиро «муқаддасоти беназир» номиданд. Онҳо изҳор намуданд, ки барои ҳифзи ҳар як порчаи Ватан қони хешро дареғ намедоранд. Аксарияти хонандагон изҳор доштанд, ки бо қаҳрамонони Тоҷикистон ва дастовардҳои миллат ифтихор менамоянд. («Ман фикр мекунам, ки ифтихори миллий ин ҳиссиёте мебошад, ки аз кӯдакӣ тарбия намудан лозим аст», «Ман эҳсосоти баландро ҳис мекунам, вақте дар бораи дастовардҳои халқам мешунавам»).

Аз таҳлили маълумотҳои бадастомада мебинем, ки озмоиш динамикаи мусбӣ дорад. Он имконият медиҳад, ки ҳулосаи зерин ба миён ояд: насли наврас мафҳумҳои ватандӯстӣ, масъулиятшиносӣ, таҳаммулпазирӣ байниэтникиро дуруст шарҳ дода тавонистанд. Онҳо зикр намуданд, ки ин ҳислатҳо дар ташаккули ахлоқӣ нақши назаррас доранд. Дар марҳилаи назоратӣ он 45%-ро ташкил меод ва дар марҳилаи озмоишӣ ба 65% расид. Қайд кардан зарур аст, ки ҳамамон, донишҳои насли наврас оид ба донишҳои расму оин, анъанаҳои миллий ва эҷодиёти ҷаҳонии халқ низ

афзуданд, яъне аз 39% то 63% фаҳмиши онҳо баланд гардид. Шумораи хонандагоне, ки сатҳи пасти ташаккули сифатҳои ахлоқӣ доштанд, тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогӣ кам гардид. Таъсири бевоситаи урфу одат ва расму оинҳои миллӣ ва фолклорро ба ташаккули ахлоқӣ хонандагон арзёбӣ намуданд. Яъне аз 25% ва 24% дар марҳилаи назоратӣ, ба 15% ва 13 % дар марҳилаи озмоишӣ расид, ки дар чадвали 18 оварда шудааст.

Чадвали 18

Ташаккулёбии сифатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогӣ (%)

Давраҳои кори озмоишӣ	Нишондиҳандаҳо	Сатҳи ташаккулёбии сифатҳои ахлоқии хонандагон		
		б	м	п
Назоратӣ	1. Шарҳ дода тавонистани мафҳумҳои ватандӯстӣ, масъулиятшиносӣ, таҳаммулпазирии байниэтниқӣ	45	34	25
	2. Донистани расму оин, анъанаҳои миллӣ, эҷодиёти шифоҳии халқ	39	28	24
Озмоишӣ	1. Шарҳ дода тавонистани мафҳумҳои ватандӯстӣ, масъулиятшиносӣ, таҳаммулпазирии байниэтниқӣ	65	45	15
	2. Донистани расму оин, анъанаҳои миллӣ, эҷодиёти шифоҳии халқ	63	33	13

Расми 16. Динамикаи ташаккулёбии сифатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи воситаҳои этнопедагогӣ (назоратӣ)

Расми 17. Динамикаи ташаккулёбии сифатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи воситаҳои этнопедагогӣ (озмоишӣ)

Роҳҳои ташаккули сифатҳои ахлоқии насли наврас, ба андешаи мо инҳо мебошанд:

- ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогӣ;
- бо истифода аз меёру нишондиҳандаҳои маълум муайян намудани сатҳи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас.

Дар робита ба ин, озмоиш аз рӯи нақшаи тадқиқот гузаронида шуда, асоснокии он бо андозаҳои муқарраршуда таъмин карда шуд.

Меёри эҳсосотӣ, нишондиҳандаи «муносибати эҳсосии мусбат нисбат ба намояндагони миллати дигар, дарки худ ҳамчун шахрванди кишвари худ ва мутаносибан, масъулиятшиносӣ барои кирдору гуфтор». Дар марҳилаи

мазкур ҳамкорӣ бо марказҳои фарҳангӣ, китобхона ва осорхонаҳо, воҳӯриҳо бо адибон, мизҳои мудаввар бо иштироки намоёндагони Кумитаи кор бо ҷавонони вилояти Суғд, Созмони хонандагон, иштирок дар лагери хонандагони ғаёл, семинарҳои омӯзишӣ нақши муҳим доштанд. Бо ин мақсад ба хонандагон мутобиқи курсҳо самтҳо ва шаклҳои асосии ҷорабиниҳои тарбиявӣ, корҳои беруназсинфиро баҳри баланд бардоштани тарбияи ахлоқӣ пешниҳод намудем:

- иштирок дар маҳфилу озмунҳои гуногун;
- тамошои осорхонаҳо ва ёдгориҳои таърихӣ;
- иштирок дар ҷорабиниҳо дар мавзӯҳои одоби ахлоқи ҳамида.

Дар муассисаҳои таълимӣ, бо мақсади ташаккули хислатҳои ахлоқӣ истифодаи ғояҳои этнопедагогикаи халқи тоҷик дар машғулиятҳо ба роҳ монда шуданд. Хонандагон муҳаббати худро ба таърих ва фарҳанги кишвари худ баён намуданд. Дар нақшаи тарбиявӣ вежагиҳои этникӣ ва фарҳангии миллатҳои дигар ба назар гирифта шуданд. Аз ҷониби омӯзгорон дар машғулияти тарбиявӣ навиштани иншо ва рефератҳо дар мавзӯи «Мо бо дӯстии халқҳо тавоноем» ба роҳ монда шуд.

Мундариҷаи маводи тарбиявӣ дар асоси принсипҳои зерин сохта шуд:

1. Принсипи якпорчагӣ, ки барои муаррифии педагогикаи этникӣ дар маҷмуи ғояҳо, афкори педагогии халқӣ ва таҷрибаи тарбияи этникӣ мусоидат мекунад.

2. Принсипи этникӣ (миллат), ки асолат ва беназирии моҳияти педагогикаи гурӯҳҳои этниро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ошкор мекунад.

Дар ғаёлияти тарбиявӣ ҷузъи ахлоқӣ-ташаккулдиҳанда дар ташкили машғулиятҳои тарбиявӣ амалӣ карда шуд.

Таҳқиқот нишон дод, ки хонандагон мафҳумҳои ватандӯстӣ, таҳаммулпазирии байнимиллӣ ва масъулиятшиносиро ҳамчун хислатҳои ахлоқӣ дарк намуданд. Онҳо ватандӯстиро хислати муҳим дониста, барои ҳифзи он омодагии худро нишон доданд. Ҳамчунин зикр намуданд, ки анъанаҳои миллӣ барои тарбияи насли наврас муҳим мебошанд, гуфторҳои

бузургон барои тарбияи ахлоку одоб беназиранд. Ҷолиби диққат аст, ки аксарияти пурсидашудагон нисбати дарки мафҳумҳои «ватандӯстӣ», «таҳаммулпазирии байнимиллӣ», «масъулиятшиносӣ» муносибати мусбӣ баён карданд (35% дар давраи назоратӣ ва 65% дар давраи озмоишӣ). Ҳамзамон, дар марҳилаи арзёбӣ ҳиссаи посухгӯӣҳое, ки барои рафтору кирдори худ масъулият ҳис намеkunанд, коҳиш ёфт (19% дар давраи назоратӣ ва 8% дар давраи озмоишӣ).

Махсусан, ҳамкориҳои волидайн, омӯзгорон ва хонандагон дар ташаккули ҳислатҳои ахлоқӣ нақши калонро бозид. Шумораи зиёди насли наврас дар чорабиниҳо, баҳшида Рӯзи Истиқлолияти давлатӣ, Рӯзи Ваҳдати миллӣ, Иди Наврӯз, Иди Меҳргон, Ҷашни Сада ва Тиргон фаъолона иштирок намуданд. Баргузориҳои намоишгоҳи ҳунариҳои мардумӣ чиҳати ташаккули тарбияи ахлоқии насли наврас заминаи мусоид фароҳам оварданд. Падару модарон ҳамчун иштирокчиёни фаъол дар ташкил ва гузаронидани чорабиниҳо кӯмак расониданд. Яъне хонандагон барои гузаронидани ҷашну маросимҳо ва идҳои миллӣ масъулияти баланд нишон дода, фаъолона дар онҳо ширкат варзиданд, ки дар давраи назоратӣ нишондиҳандаи паст доштанд (30% дар давраи назоратӣ ва 60% дар давраи озмоишӣ).

Барои арзёбии нишондиҳандаҳои ташаккулёбии ҳислатҳои ахлоқии хонандагон мо се сатҳ - баланд, миёна, пастро муайян кардем, ки дар ҷадвали 19 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 19

Фаъолсозии хусусиятҳои этникии хонандагон тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогӣ

Давраҳои қори озмоишӣ	Нишондиҳандаҳо	Сатҳи ташаккулёбии сифатҳои ахлоқии хонандагон тавассути воситаҳои этнопедагогӣ		
		баланд	миёна	паст
Назоратӣ	1. Дарк гардидани мафҳумҳои ватандӯстӣ, таҳаммулпазирии байнимиллӣ, масъулиятшиносӣ	35	23	19
	2. Иштирок дар омодакунӣ ва гузаронидани ҷашну идҳои миллӣ, масъулиятшиносии баланд	30	20	19

	дар рафтору кирдор			
	3. Арзёбии рафтори худ аз нуқтаи назари меъёрҳои миллӣ ва умумибашарӣ	37	21	19
Озмоишӣ (баҳодихӣ)	1. Дарк гардидани мафҳумҳои ватандӯстӣ, таҳаммулпазирии байнимиллӣ, масъулиятшиносӣ	65	45	8
	2. Иштирок дар омодакунӣ ва гузаронидани ҷашну идҳои миллӣ, масъулиятшиносии баланд дар рафтору кирдор	60	43	9
	3. Арзёбии рафтори худ аз нуқтаи назари меъёрҳои миллӣ ва умумибашарӣ	57	44	8

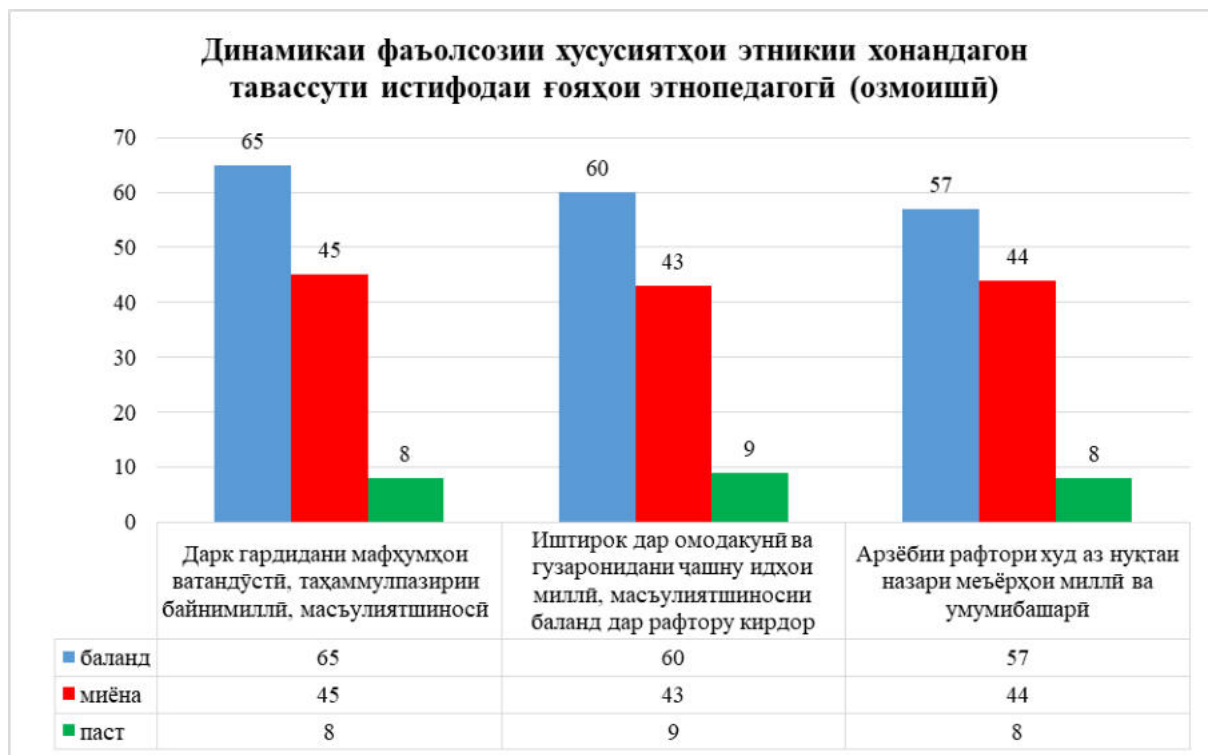

Расми 18. Динамикаи фаъолсозии хусусиятҳои этникии хонандагон тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогӣ

Нишондиҳандаи меъёри фаъолнокӣ ҳислатҳои мустақилӣ, ташаббускорӣ, масъулиятшиносии насли наврас, иштироки фаъолонаи онҳо дар ҷорабиниҳои фарҳангӣ мебошад.

Марҳилаи ахлоқӣ - ташаккулдиҳанда дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии шаҳри Хучанд ва ноҳияи Бобочон Ғафуров амалӣ карда шуд. Дар мавриди мазкур мо ҳамкориҳои байни ҳамаи субъектҳои раванди таълим, яъне

хонандаро бо омӯзгор, хонандаро бо роҳбари синф, омӯзгорро бо волидайн аз назар гузаронидем.

Расми 19. Динамикаи фаъолсозии хусусиятҳои этникии хонандагон тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогӣ

Ҳамин тавр, ба ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас корҳои беруназсинфӣ мусоидат намуданд. Дар марҳилаи ташаккулдиҳандаи озмоиш худидоракунии дар гурӯҳҳое, ки дар омӯзиш иштирок карданд, амалӣ карда шуд. Дар муассисаҳои таълимӣ худидоракунии ба уҳдаи сардори синф асос ёфта буд.

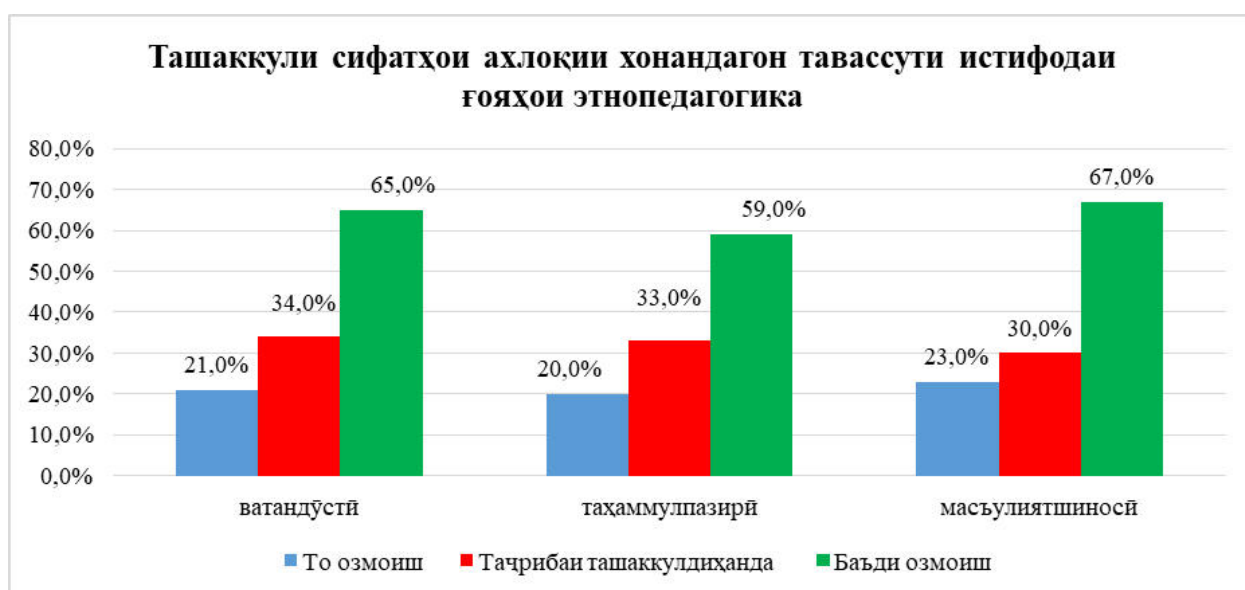
Вазифаи назорати иҷрои нақшаро Шӯрои омӯзгорон иҷро намуд. Тамоми шароит барои ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути этнопедагогика риоя шуд. Дар гурӯҳҳои озмоишӣ нишондиҳандаи баланди ташаккули хислатҳои ахлоқӣ нисбат ба насли навраси гурӯҳи назоратӣ мушоҳида карда шуд. Хонандагони гурӯҳҳои озмоишӣ кӯшиш намуданд, ки маводи таълимиро азхуд кунанд. Онҳо донишу малакаашонро баланд намуда, супоришҳои додашударо саривақт иҷро мекарданд. Хонандагон натавонанд дар ҷорабиниҳои ҷамъиятии муассиса, ҳамзамон дар ҷорабиниҳое, ки дар сатҳи минтақа доир мешуд, фаъолона иштирок карданд.

Хонандагони гурӯҳи озмоишӣ мустақилона чорабиниҳо, конфронсҳо, мубоҳисаҳо, маҳфилҳои эҷодӣ, озмунҳо ташкил карданд. Дар гурӯҳи озмоишӣ бо дастгирии роҳбари синф ва омӯзгорон корҳои ғайри назаррасӣ ба роҳ монда шуданд. Дар гурӯҳи назоратӣ ҳолат дигар буд. Дар он ғайри назаррасӣ хонандагон паст буд. Онҳо дар гузаронидани машғулиятҳо ва чорабиниҳо ғайри назаррасӣ паст нишон доданд, ташаббуснокӣ ва иқдом кам ба назар мерасид. Хонандагони ин гурӯҳ танҳо дар чорабиниҳои аз ҷониби омӯзгорон ва роҳбарони синф ба нақша гирифташуда иштирок мекарданд. Аммо дар гурӯҳи озмоишӣ хонандагон бо ташаббуси хеш чорабинӣ ва озмунҳоро ташкил намуданд.

Дар ҷадвали 20 ташаккули сифатҳои ахлоқии хонандагон то озмоиш ва баъд аз он нишон дода шудааст:

Ҷадвали 20

Ташаккули сифатҳои ахлоқии хонандагон тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогика			
	То озмоиш	Таҷрибаи ташаккулдиҳанда	Баъди озмоиш
Ватандӯстӣ	21%	34%	65%
Таҳаммулпазирӣ	20%	33%	59%
Масъулиятшиносӣ	23%	30%	67%

Расми 20. Ташаккули сифатҳои ахлоқии хонандагон тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогика

Ҳамаи масъалаҳои баррасишуда ба хулосае меоранд, ки дар доираи озмоиш хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогика баланд гардид.

Нишондиҳандаи асосии самаранокии татбиқи амсила ин кам кардани назорати хонанда аз ҷониби омӯзгор мебошад. Дар натиҷаи афзудани шавқмандии насли наврас ва ташаббускориҳои онҳо паст шудани сатҳи назорат аз ҷониби омӯзгор ба назар расид, яъне ҳисси масъулиятшиносии насли наврас баланд гардид. Дар заминаи он, хислати таҳаммулпазирӣ байни хонандагон ташаккул ёфт.

Ҳамин тариқ, татбиқи амсилаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути этнопедагогика дар асоси меъёрҳои ташаккули хислатҳои ахлоқӣ: маърифатӣ, эҳсосотӣ, ғаълонокӣ роҳандозӣ гардид. Дар асоси онҳо рафтору кирдори насли наврас дар муҳити иҷтимоӣ, иштирок дар омодаسازی ва гузаронидани ҷорабиниҳо, масъулият барои кирдори худ, муносибати хуб бо намояндагони миллатҳои дигар ташаккул ёфтанд. Дар ин замина таъкид кардан зарур аст, ки сатҳи баланди ташаккули хислатҳои ахлоқӣ ба салоҳияти насли наврас, ҳамчун дар оянда чун шахсияти дорои одоби маданияти баланд ба камол расидан таъсири мусбӣ мерасонад.

Дар марҳилаи ибтидоии озмоиш насли наврас ба расму оинҳои мардумӣ кам таваҷҷуҳ зоҳир менамуданд. Онҳо ба таъриху фарҳанги халқи худ таваҷҷуҳи кофӣ надоштанд. Дар марҳилаи ташаккулдиҳандаи таҳқиқот таваҷҷуҳ ба расму оинҳои мардумӣ ва эҷодиёти шиғоҳии халқ афзуд. Хонандагон дар ҷорабиниҳои фарҳангӣ ғаълолона иштирок намуданд. Онҳо ба таърих, фарҳанг, расму оин ва анъанаҳои миллӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуданд. Моҳияти мағҳумҳои ахлоқиро дарк намуда, дар озмунҳои гуногун ширкат варзиданд. Таваҷҷуҳ ба таъриху фарҳанги халқи худ ба ташаккули хислатҳои таҳаммулпазирӣ байнимиллӣ, ватандӯстӣ ва масъулиятшиносии насли наврас мусоидат намуд. Ин маънои онро дорад, ки истифодаи амсилаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути ғояҳои этнопедагогика

самарабахш буда, шартҳои педагогӣ баҳри баланд бардоштани фаъолияти эҷодӣ ва мустақилонаи хонандагон кӯмак намуданд.

Хулосаи боби 5

Раванди тарбия дар муассисаи таълимӣ дар он ҳолат самарабахш мегардад, ки омӯзгорон чорабиниҳоро гузаронанд, ки дар онҳо насли наврас худ фаъолона иштирок намоянд. Дар доираи таълим намудҳои гуногуни фаъолияти тарбиявӣ беруназсинфӣ ташкил карда шаванд. Онҳо дар чорабиниҳои гуногуни дорой хусусияти ватандӯстонадошта ширкат варзида, бо намояндагони миллатҳои дигар робитаи дӯстӣ пайдо мекунанд. Насли наврас ҳангоми таҳсил донишҳоро аз худ мекунанд, ки дар натиҷаи он робитаи мутақобиларо дарк карда метавонанд. Чунин раванд бо дарки оқилонаи хонанда ва қабул кардани хислатҳои ахлоқӣ тавба мегардад. Дар натиҷа маҳорат ва хислатҳои ахлоқии хонандагон ташаккул меёбанд.

Барои мақсаднок истифода бурдани воситаҳои этнопедагогика зарур аст, ки ҷанбаҳои педагогӣ, равонӣ ва иҷтимоии насли наврас ба назар гирифта шаванд. Дар ҳолати аксуламал қорҳои тарбиявӣ натиҷаи дилхоҳ намедиханд. Натиҷаи пурсишнома ҷиҳати муайян намудани тасаввуроти насли наврас оид ба мафҳуми дарки арзиши беҳамтову беназир будани Ватан, муносибат ба арзишҳои миллӣ, хислатҳои масъулиятшиносӣ, меҳнатдӯстӣ, муоширати байниэтниқӣ баҳои баландро нишон дод. Хонандагон имкон доштанд, ки фикру андешаҳо ва тасаввуроти хешро ба таври мустақилона ифода кунанд. Дар марҳилаи озмоишӣ миқдори хонандагоне, ки хислатҳои ахлоқиро тавассути қорӣ намудани воситаҳои ғояҳои этнопедагогӣ интиҳоб намуданд, афзуд.

Амсилаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогикаи халқи тоҷик барои ба воя расидани шахсони дорой хислатҳои ахлоқӣ пешбинӣ шудааст. Ҳама ҷузъҳо бо ҳам алоқаманданд ва якпорчагии равандро таъмин мекунанд. Амсилаи ташаккули хислатҳои ахлоқӣ барои аз насл ба насл интиқол ёфтани арзишҳои миллӣ,

одобу рафтори ҳамида дар ҷомеа мусоидат менамояд. Амсилаи эҷодшудаи ташаккули хислатҳои ахлоқӣ се ҷузъи ба ҳам тавъамро дар бар гирифт:

- ахлоқӣ-ҳавасмандӣ;
- ахлоқӣ-ташаккулдиҳанда;
- ахлоқӣ-самаранок.

Ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути этнопедагогика бо вазъи таҳлилшаванда ва пешниҳоди маҷмуи шартҳо алоқаманд аст. Онҳо ба истифодаи самараноки падидаи педагогии баррасишаванда бевосита таъсири мусбӣ мерасонанд. Бояд қайд кард, ки ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас бо истифода аз ғояҳои этнопедагогикаи халқи тоҷик як низоми мураккабе мебошад, ки метавонад дар асоси шароитҳои педагогӣ татбиқ гардад. Татбиқ кардани шароитҳои мазкур дар масъалаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас яке аз воситаҳои асосии ба даст овардани натиҷаҳои дилхоҳ мебошад.

Дар раванди таълиму тарбия дар муассисаи таълимӣ насли наврас ба корҳои хусусияти эҷодидошта ҷалб карда шаванд. Барои онҳо чиҳати ташаккули хислатҳои ахлоқӣ тавассути ҷалб намудан ба фарҳанги миллӣ, адабиёт, ҳунармандӣ, мавзӯҳои таърихӣ кишвари худ, шароити мусоид фароҳам оварда шавад.

Истифодаи воситаҳои интерактивӣ таълим, машғулиятҳои омӯзишӣ, бозӣҳои гуногун аз ҷониби омӯзгорон, чиҳати ташаккули хислатҳои ахлоқии хонандагон ба роҳ монда шуда, барои муайян намудани сатҳи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас усулҳои гуногуни назорату санҷиш таҳия ва татбиқ карда шаванд.

Бо таъя ба ғайриҷалбӣ, ташаббус ва уҳдабароӣ роҳҳои ҳавасмандгардонии хонандагон муайян гардида, чиҳати ташаккули хислатҳои ахлоқии онҳо хусусиятҳои инфиродию равонӣ ба назар гирифта шаванд..

Дар раванди таълиму тарбияи муассисаҳои таълимӣ ташаккули вежагӣҳои этникии насли наврас манфиатбахш хоҳад буд, зеро ҷалби насли наврас ба арзишҳои миллӣ барои ташаккули хислатҳои ахлоқӣ заминаи

мусоид фароҳам меорад. Ташаккули вежагиҳои этникии насли наврас дар ҳамкорӣ бо марказҳои фарҳангӣ, осорхона ва китобхонаҳо самарабахш хоҳад буд, зеро ҳадафи асосии фаъолияти аксарияти ин муассисаҳо тарбияи эътиқоди насли наврас дар заминаи дониш ва асолати фарҳанги кишвар, эҳтирому арҷгузорӣ ба арзишҳои миллӣ ва огоҳӣ аз он мебошад.

Дар марказҳои фарҳангӣ таваччуҳи насли наврас ба забон, адабиёт, таърих, анъанаҳои миллати худ, фарҳанг бештар гардид. Марказҳо ва ёдгориҳои таърихӣ ба ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути интиқоли мероси фарҳангӣ мусоидат намуданд. Онҳо дар ташаккули фарҳанги муносибати байни миллатҳо нақши муҳим гузоштанд. Дар марказҳои фарҳангӣ барои наврасон намоиши ҳунароҳои мардумӣ, барномаҳои фарҳангӣ, озмуну чорабиниҳои маърифатӣ ташкил карда мешаванд, ки дар ташаккули ахлоқии онҳо заминаи мусоид фароҳам меоранд.

Дар осорхонаҳо ва мавзеъҳои таърихӣ мероси маънавии миллат нигоҳдорӣ мешаванд ва тавассути ташриф овардани насли наврас, онҳо бо ин ёдгориҳо аз наздик ошно мешаванд, донишҳои назариявии ҳешро дар амалия татбиқ менамоянд. Шинос шудани онҳо бо мероси мавҷуда метавонад ҷаҳонбинияшонро ба таъриху фарҳанг зиёд намуда, барои ташаккули хислатҳои ахлоқӣ замина гузорад.

Китобхонаҳо муассисаҳои фарҳангӣ мебошанд, ки барои баланд бардоштани илму дониш, маърифат ва ҷаҳонбинии хонандагон мусоидат мекунанд. Завқу ҳаваси китобхонӣ, ҳисси эҳтироми он, худ аз худ, ё ин ки бо амру фармоиш пайдо намешавад. Насли наврас тавассути ташриф ба китобхонаҳо ва мутолиаи китобҳои бадеӣ шавқу завқ пайдо менамоянд. Тавассути он дар насли наврас ҳисси дӯстию рафқат ва ёрии ҳамдигарӣ, ҳурмат кардани одамони заҳматкаш, поквичдонӣ, масъулиятнокӣ ва дигар сифатҳои ахлоқӣ ташаккул меёбанд.

Аҳаммияти омӯзиши вежагиҳои этникии насли наврас дар раванди муносири ҷаҳонишавӣ, эътироф намудани беназирии фарҳангҳо аз масоили

муҳими ҷомеа маҳсуб меёбад. Дар ин росто, тарбияи таҳаммулпазирӣ нисбат ба фарҳанги миллати дигар, масъулиятшиносӣ барои кирдорҳои худ, эҳтиром нисбат ба намоёндагони миллати дигар муҳим арзёбӣ мегардад. Мавҷуд будани эътиқодҳои гуногун, инчунин тамоюли насли наврас ба фарҳангҳои бегона аҳаммияти муаммои таҳқиқотро афзун мекунад. Самаранокии истифодаи ин шартҳо дар он аст, ки боиси мустақилона қабул кардани қарор аз ҷониби хонандагон оид ба амалҳои минбаъдаи онҳо мегардад. Ҳангоми таҳлил мо ба хулосае омадем, ки шароити ғайрирасоии хусусиятҳои этникии насли наврас ба афзудани ҳавасмандӣ, ҳалли мушкилоти гуногун дар ҷомеа мусоидат мекунад.

Омӯзгорон бояд роҳро пеша намоянд, ки хонанда шарафу эътиқоди ҳамагонро эҳтиром намуда, барои рушди минбаъда ва ҳамкориҳои доманадор кӯшиш намояд. Барои ин, ба насли наврас таъкид намудан зарур аст, ки ҳаёлан худро ба ҷойи дигарон ва дигаронро ба ҷойи худ гузоранд, он чиро ки ба худ раво намебинанд, ба дигарон низ раво набинанд, ки ин амал боиси мунтазам аз байн рафтани зиддият ва барқарору мустаҳкам шудани дӯстӣ ва сулҳу салоҳ байни онҳо мегардад.

Истифодаи фаровони ҳикмати ахлоқӣ аз осори ривоятӣ, аз қабилӣ «Ҳазору як шаб», «Калила ва Димна», «Синдбоднома», «Марзбоннома», «Самаки айёр», «Доробнома», «Тӯтинома» дар машғулиятҳои тарбиявӣ ва ҷорабиниҳои беруназсинфӣ барои ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас таъсири ҷиддӣ расонид. Аз эҷодиёти адибон овардани мисолҳо барои тақвият бахшидан ба одоби ахлоқӣ насли наврас заминаи мусоид фароҳам овард. Омӯзгоронро лозим аст, ки матнҳоро оид ба хислатҳои таҳаммулпазирӣ ва ватандӯстӣ дар соатҳои тарбиявӣ зиёд истифода намоянд. Дар татбиқ намудани ин шартҳо омӯзгор чун фароҳамоварандаи шароит барои инкишофи вежагии этникии насли наврас ва ташаббускори ҷорабиниҳои тарбиявӣ баромад мекунад.

Ҳамкориҳои волидайн ва муассисаи таълимӣ яке аз воситаҳои муҳими ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас мебошад. Ҳамкориҳои омӯзгорон

бо падару модарон барои таълими босифат, ташаккулу тарбияи хислатҳои ахлоқӣ, баҳусус ватандӯстӣ, таҳаммулпазирии байнимиллӣ ва масъулиятшиносии насли наврас шароити мусоид фароҳам меорад. Ҳамкориҳои волидайн, омӯзгорон ва хонандагон дар ташаккули хислатҳои ахлоқӣ нақши калонро бозид. Шумораи зиёди наврасон дар чорабиниҳо, баҳшида Рӯзи Истиқлолияти давлатӣ, Рӯзи Ваҳдати миллӣ, Иди Наврӯз, Иди Меҳргон, Чашни Сада ва Тиргон ҷаҳлона иштирок намуданд. Баргузориҳои намоишгоҳи ҳунариҳои мардумӣ ҷиҳати ташаккули тарбияи ахлоқии насли наврас заминаи мусоид фароҳам оварданд.

Таъбиқи амсилаи ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи ғояҳои этнопедагогика дар асоси меъёрҳои ташаккули хислатҳои ахлоқӣ: маърифатӣ, эҳсосотӣ, ҷаҳлонокӣ роҳандозӣ гардид. Дар асоси онҳо рафтору кирдори хонандагон дар муҳити иҷтимоӣ, иштирок дар омодакӯзи ва гузаронидаи чорабиниҳо, масъулият барои кирдори худ, муносибати хуб бо намоёндагони миллатҳои гуногун ва дигар хислатҳо ташаккул ёфтанд. Дар ин замина таъкид кардан зарур аст, ки сатҳи баланди ташаккули хислатҳои ахлоқӣ ба рушди минбаъдаи хонандагон таъсири мусбӣ расонд.

Корҳои озмоишӣ дар байни хонандагон, дар асоси меъёрҳои маърифатӣ, эҳсосотӣ ва ҷаҳлонокӣ гузаронида шуданд. Тавассути онҳо динамикаи ташаккулёбии арзишҳои ахлоқии насли наврас бо истифода аз ғояҳои этнопедагогӣ тартиб дода шуд. Дар марҳилаи ибтидоии озмоиш хонандагон ба расму оинҳои мардумӣ кам тавачҷуҳ зоҳир намуданд. Онҳо ба таъриху фарҳанги халқи худ тавачҷуҳи кофӣ надоштанд. Дар марҳилаи ташаккулдиҳандаи таҳқиқот тавачҷуҳ ба расму оинҳои мардумӣ ва эҷодиёти шиғоҳии халқ афзуд. Таҷриба нишон дод, ки ҷи қадаре расму анъанаҳо ва маросимҳои миллӣ бо ҳаёти маънавию ахлоқии насли наврас робитаи зиҷ дошта бошанд, онҳо дар ҳаёти ҳаррӯзаи хеш аз он истифода баранд, ҳамон қадар раванди таълиму тарбия самараноктар мегардад. Ташаккули тарбияи ахлоқии насли наврас ин таҳкими анъанаҳои мардумӣ дар замири шоғирдон буд. Омӯзиши анъанаву расму оинҳои мардумӣ ва ҷашнҳои миллӣ ба

наврасон имкон доданд, то худро меросбари бузурги халқи тоҷик эҳсос намоянд, зеро онҳо дорои аҳаммияти фарҳангӣ, этнографию таърихӣ, ахлоқию тарбиявӣ ва зебоишиносӣ мебошанд.

Насли наврас дар чорабиниҳои фарҳангӣ фаъолона иштирок намуда, ба таърих, фарҳанг, расму оин ва анъанаҳои миллӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуданд. Онҳо моҳияти мафҳумҳои ахлоқиро дарк намуда, дар озмунҳои гуногун ширкат варзиданд. Таваҷҷуҳ ба таъриху фарҳанги халқи худ ба ташаккули ҳислатҳои таҳаммулпазирии байнимиллӣ, ватандӯстӣ ва масъулиятшиносии насли наврас мусоидат намуд. Истифодаи ғояҳои халқӣ ва гуфторҳо дар бораи ахлоқи нек, эҷодиёти мардумӣ ва расму оинҳо баҳри баланд бардоштани тарбияи ахлоқии насли наврас хизмат карданд. Хонандагон ба ҳулосае омаданд, ки тартибу қоидаҳои ахлоқи ҳамида ва одоби муоширатро ҳар як инсон, ҳоса насли наврас донистану риоя карданашон заруру ҳатмӣ аст. Онҳо дарк намуданд, ки зебоиву ҳусну ҷамоли инсон аз ахлоқ ва одоби ӯст.

ХУЛОСАИ УМУМӢ

Дар хулосаи умумӣ натиҷаҳои таҳқиқот ҷамъбаст гардиданд:

1. Ахлоқ дар ҷомеаи тоҷикон бештар ба афкори омма, ки дар он ин ё он тарзи рафтор мақбул ё ғайримақбул дониста мешавад, таъя менамояд. Афкори омма василаи муҳими риоя намудани меъёрҳои ахлоқ мебошад. Ахлоқ ба ғайрӣ бошӯронаи инсон, ки дар он таносуби манфиатҳои шахсӣ ва ҷамъиятӣ ба инъибат гирифта мешавад, асос меёбад. Ба тӯғайли тафаккури ахлоқӣ фарқи некиву бадӣ муайян мегардад, қадру қимати ҳаёт, инсон, маънии зиндагӣ фаҳмида мешавад, ки дар ин вазифаи қадриву арзёбии ахлоқ ифода меёбад. Фазилати меъёриву мизоншиносии ахлоқ ин аст, ки дар инсон сифату одати андешамандиро мепарварад. Дар ҳар қору амал, дар пиндору гуфтор ва рафтор риоя қардани андозаву меъёр ва ҳалли оқилонаи мушкилот ёрӣ мерасонад [6-М]; [38-М]; [24-М].

2. Хусусияти эҷодиёти олимону мутафаккирон дар асрҳои миёна дар он буд, ки эшон ба масъалаи тарбияи шахс диққати бештар медоданд. Масъалаҳои тарбия бо ғояҳои фалсафӣ, ахлоқӣ ё мазҳабии онҳо алоқаманд буданд. Дар эҷодиёти худ онҳо қудрати бузурги илм ва анъанаҳоро дар ташаккули сифатҳои ахлоқии шахсият қайд қардаанд. Онҳо дар асарҳои худ ғояи гуманизмро ҳамчун як ҷузъи ҷудонашавандаи сифати ахлоқии инсон ба миён гузоштанд. Ин ғояҳо дар ҳислатҳои муҳими инсонӣ, ба монанди меҳрубонӣ, дӯстӣ, саховатмандӣ, ростқавлӣ, таҳаммулпазирӣ, меҳнатдӯстӣ, қўмак ба ҳамдигар ва ғайра инъикос ёфтаанд. Онҳо нақши оила, махсусан саҳми шахсони соҳибтаҷрибаро дар ташаккули симои ахлоқии насли ҷавон махсусан қайд қардаанд [9-М]; [37-М].

3. Эҷодиёти даҳонакии халқ дар худ қудрати бузурги таъсир ба шуури одамонро дорад ва асоси фарҳанги этнопедагогии мардуми тоҷик маҳсуб меёбад. Беҳтарин сурудҳо, афсонаҳо, зарбулмасалу қистонҳо, эпоси «Гуруғлӣ», ки аз тарафи садҳо ҳазор гўяндагон ва шунавандагон дар давоми асрҳои аср писандида шудаанд, завоқи бадеӣ, ормон, орзу, қўшиш, ахлоқ ва рўҳияи эҷодкунандаи халқро барҷаста ифода менамоянд. Зарбулмасалу

мақолҳо ифодаҳои кӯтоҳу мӯъҷаз, вале сухани пурмаъноанд, ки аз таҷрибаи ҳаёт ва зиндагӣ ба вучуд омадаанд. Халқ ҳамеша кӯшиш менамояд, ки тамоми кори тарбия, таълим, муомила бо калонсолон ва ҷамсолон, дар кӯдакон ҳисси раҳму шавқат, яъне раҳмдилӣ ва некиро ташаккул диҳад. Ба мардум некӣ кардан, рост гуфтан ва эҳтиром намудани ҳамдигар муҳимтарин талқини ахлоқии халқ ба шумор меравад. Одамони синнусоли гуногун барои пурқувват баён кардани фикр суханро бо истифодаи зарбулмасалу мақол оғоз менамоянд, ё фикру андешаи худро оид ба зарурати ташаккули сифатҳои ахлоқии насли наврас бо зарбулмасалу мақолҳо ҷамъбаст мекунанд [8-М]; [34-М].

4. Фарҳанг маҷмуи дастовардҳои инсоният дар соҳаи муносибатҳои истеҳсолӣ, ҷамъиятӣ ва ахлоқӣ маънидод мегардад. Фарҳанги этникӣ донишу таҷрибаи дар давоми ҳазорсолаҳо андӯхтаи миллат, анъана, расму оин ва тарзи зисту зиндагии ўро инъикос менамояд. Фарҳанги этникӣ дар заминаи арзишҳои ин ё он гурӯҳи этникӣ ташаккул ёфта, маҷмуи меъёрҳои моддию ахлоқист, ки дар забон, урфу одат, анъана, маросим, ҷашн акс ёфта, як этносро аз дигараш фарқ мекунанд. Фарҳанги педагогӣ сатҳи маърифату дониш, маҳорату малакаи касбии омӯзгорон ва волидайн мебошад, ки дар таълиму тарбияи насли наврас истифода мешаванд. Ҳадафи асосии фарҳанги педагогӣ - инсон, тарбия ва таълиму инкишофи ўст. Фарҳанги этнопедагогӣ бештар ба хусусиятҳои миллии тарбия намудани насли наврас ва ҷавон равона мегардад. Фарҳанги этнопедагогӣ ба анъанаҳои тарбиявии аҷдодон таъяс мекунанд. Фарҳанги этнопедагогӣ маҷмуи ғояҳо ва усулҳои омода намудани насли ҷавон ба ҳаёт тавассути анъана, суннат, оин, ид, ҷашн, маросимҳо ва эҷодиёти шиғоҳии халқ аст [1-М]; [9-М].

5. Дар фарҳанги этнопедагогии халқи тоҷик ба тарбияи муҳаббат нисбати Ватан таваччуҳи ҷиддӣ зоҳир шудааст. Ин эҳсос сараввал дар оила, баъдан дар ҷомеа ташаккул меёбад. Ватандӯстӣ ва меҳанпарастӣ, намунаҳои қаҳрамонӣ, далерӣ, ҷасорат, камолоти ҷисмонӣ дар байни халқ бо зарбулмасалу мақолҳо, сурудҳо, афсонаҳо, ривоятҳо ва эпосҳо ифода

мешуданд. Барои тарбияи одоби фарзандон ниёғони мо аз ҳикоя ва афсонаҳо дар бораи қаҳрамонҳои қабилаҳо ва қорномаҳои онҳо истифода мебарданд. Панду андарзҳо, ки баёнғари содиқ будан ба Ватан мебошанд, дар таърих ва адабиёти мо зиёданд ва онҳо метавонанд манбаи тарбияи ватандӯстӣ, далерию қаҳрамонию намоёндоғони халқамон гарданд [11-М]; [30-М]; [37-М].

6. Тарбияи меҳнатӣ қисми таркибӣ ва ҷудонашавандаи фарҳанги этнопедагогии мардуми тоҷик аст. Танҳо дар натиҷаи мунтазам ва суботқорона меҳнат кардан кардан, фикр, ирода, ҳиссиёт ва ҳислати инсон устувор мегардад. Тарбияи меҳнатӣ, ки ҷавҳари педагогикаи халқӣ ба ҳисоб меравад, аз таъсири ашёҳо ва олоти меҳнат оғоз мешавад. Дар фаъолияти хоҷагӣ ва маишӣ, нигоҳубини чорво, иҷрои қор дар боғ ё полез, падарону модарон ҳамеша барои фарзандони худ намуна ҳастанд [5-М]; [10-М].

7. Таълиму тарбия дар пайвастагии мутақобилаи се ниҳоди иҷтимоӣ: оила, муассисаи таълимӣ ва ҷомеа рӯҳу равони воқеӣ пайдо мекунад. Оила ҳамчун нигоҳбони анъанаҳо ва урфу одатҳо, ниҳоди асосии тарбияи насли наврас, ҷузъи ибтидоии ҷомеа ва давлат арзиши баланд дорад. Аз ин ҷост, ки ҳам дар педагогикаи халқӣ ва ҳам дар педагогикаи илмӣ ба масъалаи тарбияи оилавӣ диққати хеле қалон дода шудааст. Дар байни мардуми тоҷик қатъиян риоя кардани урфу одатҳои наслҳои қалонсол муҳим ҳисоб карда мешавад. Ба ин қоида бачагону наврасон, писарону духтарон риоя мекунанд. Оилае, ки дар он шахсони қалонсолу ботаҷриба умр ба сар мебаранд, барои ҳалли масъалаҳои зиёд кӯмаки онҳо ба мушоҳида мерасад. Гузаштагони соҳибхирати мо ба ҳар васила волидайнро ба он даъват кардаанд, ки нисбат ба қисмати фарзандон бепарво набоянд, онҳоро дастгирию раҳнамоӣ кунанд [4-М]; [25-М].

8. Тарбияи насли наврасро танҳо ба фарҳанги миллӣ ва унсурҳои он маҳдуд кардан мумкин нест. Дар замони муосир насли наврас бояд ба муҳити гуногунфарҳанг омода гарданд. Муассисаҳои таълимии муосир бояд натавонанд сатҳи муайяни донишро омӯзонанд, балки муҳити байнифарҳангиро

ташаккул диҳанд. Насли наврас бояд сарфи назар аз миллат барои ҷомеаи бисёрфарҳангӣ омода гарданд. Мушкилоти ҳалли муаммоҳое, ки ҳангоми муошират ба миён меояд, фарҳанги муоширати байни миллатҳо мебошад. Берун аз муоширати байни миллатҳо раванд ва натиҷаи таъсири амалӣ ба ҷаҳон имконнопазир аст, бинобар ин барои насли наврас аз худ намудани фарҳанги муоширати байни миллатҳо муҳим аст [3-М]; [21-М].

9. Таҳсилоти муосир бояд дар асоси арзишҳо ва анъанаҳои миллӣ, мувофиқи ғояву арзишҳои умумибашарӣ ба роҳ монда шавад. Насли наврас дар руҳияи эҳтиром ба инсон, арзишҳои миллии ҳар як халқ тарбия карда шавад. Дар байни насли наврас ташаккул додани шуури ба ҳамдигар баробар будани ҳамаи одамон, сарфи назар аз тафовути тарзи зиндагӣ, маданият, дин, пайдоиши иҷтимоӣ ва неқӯаҳволии моддӣ муҳим аст. Насли наврас бояд мероси фарҳангии халқи худро қабул карда, фарҳанги намояндагони дигар миллатҳоро эҳтиром намоянд. Онҳо бештар арзишҳои ахлоқии умумибашарӣ, дастовардҳои тамаддуни ҷаҳониро азхуд намоянд. Тарбия бояд дар руҳияи эҳтиром ба тамоми миллатҳо, хусусиятҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии онҳо ба роҳ монда шуда, наврасон бо ғановати фарҳанги миллӣ ва умумибашарӣ ошно гарданд [2-М]; [5-М]; [7-М].

10. Тарбияи насли наврас дар руҳияи таҳаммулпазирӣ бояд ба ҳалли манфиатбахши муноқишаҳои байни миллатҳо, эҳтироми эътиқоди динии онҳо равона карда шавад. Хислатҳои хуби инсонӣ, баҳусус, эҳтиром ба мардуми гуногунмиллати Тоҷикистон, ҳимояи манфиатҳои миллӣ, ифтихор аз Ватан ва таъриху тамаддуни он, ҳисси баланди масъулияти шаҳрвандӣ дар шуури насли наврас ҷо карда шавад. Ба насли наврас дар бораи анъана ва расму оинҳои халқҳои гуногун, фарҳанги муоширати байни миллатҳо, маҳорати муошират бо намояндагони миллатҳои гуногун, эҳтироми арзишҳои умумибашарӣ маълумоти кофӣ додан зарур аст. Ҳамчунин, оид ба фарҳанги миллати худ, таъриху адабиёт, анъана, арзишҳои ахлоқӣ ва маънавӣ, ташаккули муносибатҳои хайрхоҳона нисбати арзишҳои иҷтимоӣ фарҳангии халқҳои дигар мунтазам суҳбат кардан лозим аст [3-М]; [15-М];

[16-M].

11. Расму оин ва чашну маросимҳои миллӣ рафтору кирдори одамонро ба танзим медоранд. Таҳти таъсири анъанаҳо ва расму оинҳои миллӣ симои зоҳирии иҷтимоиву психологӣ ва маънавии инсон ташаккул меёбад. Анъанаҳо ва расму оинҳо дар така ба рушди таърихии ҷомеа ва таҷрибаи халқҳо метавонанд ба беҳтаршавии сатҳи зиндагӣ таъсир расонанд ва дараҷаи тарбияву маърифати мардумро баланд намоянд. Дар замоне, ки тарбияи насли наврас масъалаи муҳими аҳли ҷомеа гардидааст, истифодаи анъанаҳои суннатии халқи тоҷик, фарҳанги пурғановат, осори панду ахлоқии ниёғони хирадпешаамон дар рушди шахсияти баркамол зарурияти замонавӣ маҳсуб мегардад. Мавқеъ ва мақоми суннатҳои миллӣ ва анъанаҳои мардумӣ дар тарбияи ахлоқ нақши муассир дошта, барои ҷиҳати тақвияти ҳувияти миллӣ, баланд бардоштани ифтихори миллӣ сахми арзанда мегузоранд. Имрӯз зарурати боигарии маънавию ахлоқии мардумро эҳё намудан, омӯختан ва амалинамоии он дар тарбияи насли наврас пеш омадааст [13-M]; [36-M].

12. Зухуроти ифротгарой барои фарҳанги милливу динии аҳолии муқими кишвари мо, ки аксаран пайрави мазҳаби таҳаммулпазирии ҳанафӣ мебошанд, бегона мебошад. Моҳияти ғояи ифротгароии динӣ чунин аст, ки он мафҳумҳо ва арзишҳои диниро аз мафҳумҳо ва арзишҳои милливу умумибашарӣ ҷудо намуда, онҳоро ба ҳам муқобил мегузорад. Аз ҳамин хотир, яке аз вазифаҳои калонсолон, омӯзгорон, падару модар ва ҷомеаи шахрвандӣ аз он иборат аст, ки кори таълиму тарбияро ба таври ғаёл ва тибқи талаботи замон ба роҳ монда, ба насли наврас ба таври содаю фаҳмо талқин намудан лозим аст, ки онҳо зиракии сиёсӣ дошта бошанд. Дар шароити рушди бегобиҳои технологияҳои инноватсионӣ, аз ҷумла интернет, пеши роҳи бархурдории наврасонро гирифтани ғайриимкон аст. Аз ин хотир, вазифаи муҳимтарини ҷомеа, давлат ва ниҳодҳои иҷтимоӣ - баланд бардоштани фарҳанги истифодабарии технологияҳои навин маҳсуб меёбад [34-M]; [40-M]; [42-M].

13. Масъулиятшиносӣ натиҷаи ниҳоии раванди ташаккули ахлоқии

насли наврас маҳсуб ёфта, фаъолияти пурсамари педагогӣ арзёбӣ мегардад. Ҷузъҳои масъулият ба намудҳои маърифатӣ, ҳавасмандӣ, ихтиёрӣ, фаъолиятӣ ва эҳсосӣ чудо мешаванд. Онҳо бо ҳамдигар алоқаманд буда, дар баланд бардоштани ҳисси масъулиятшиносии насли наврас муҳим мебошанд. Бомасъулият будан маъноӣ аз кирдор ва оқибатҳои он огоҳ будан, эҳтиром кардани худ ва атрофиёро дорад. Инчунин, ба кори худ бо масъулияти баланд назар кардан, баромадан аз вазъияти душвор мебошад. Ташаккули ҳисси масъулиятшиносии насли наврас барои ҳамчун инсонӣ ватандӯст ва ҳештаншиносу ҳудогоҳ омода гардидани онҳо муҳим мебошад [42-М].

14. Вазъияти ҷаҳони муосир аз насли наврас ахлоқу одоби ҳамида, маърифати баланд, фазилят, заковату донишмандӣ, хирадмандиро тақозо дорад. Насли наврас дар оила ва муассисаи таълимӣ бояд ба камоли маънавӣ, ақлмандиву хирадмандӣ расад. Маҳз ба туфайли оқилву хирадмандӣ метавон некиро аз бадӣ, зебоиро аз зиштӣ, ҳақиқатро аз ботил, адолатро аз ҷабр, одамгариро аз ноодамӣ фарқ кард. Маҳз ба туфайли илму дониш инсон метавонад ба қадри падару модар, арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ, фарҳанги миллиро расад, ба маънии ҳаёт ва зиндагӣ дуруст сарфаҳм равад. Ҳамчунин, вазифаю рисолати инсонӣ ва шаҳрвандии ҳудро иҷро намуда, масъулияти баландро дарк кунад. Дар ҳалли масъалаҳои мазкур нақши педагогикаи этникӣ ва осори мутафаккирони барҷастаи халқи тоҷик хеле бузург аст [12-М]; [23-М].

15. Амсилаи ташаккули ҳислатҳои ахлоқии насли наврас дар муносибати бонизомӣ байни ҳамдигар, ҳамкориҳои афзалиятнок бо ниҳодҳои давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ инкишоф ва таҳким меёбад. Дар раванди таълиму тарбия дар муассисаҳои таълимӣ ташаккули вежагӣҳои этникии насли наврас муҳим аст. Зеро ҷалби онҳо ба арзишҳои миллӣ, марказҳои фарҳангӣ, осорхонаҳо, китобхона ва мавзеъҳои таърихӣ барои ташаккули ҳислатҳои ахлоқӣ заминаи мусоид фароҳам меорад. Ташаккули вежагӣҳои этникии насли наврас тавассути ҳамкорӣ бо марказҳои фарҳангӣ самарабахш гардид, зеро ҳадафи асосии фаъолияти аксарияти марказҳо тарбияи эътиқоди ватандӯстонаи

насли наврас дар заминаи дониш ва асолати фарҳанги кишвар, эҳтирому арҷгузорӣ ба арзишҳои миллӣ ва огоҳӣ аз он мебошад [17-М]; [41-М].

16. Дар осорхонаҳо ва мавзеъҳои таърихӣ мероси маънавии миллат нигоҳдорӣ мешаванд ва тавассути ташриф овардан насли наврас бо ин ёдгориҳо аз наздик шинос шуда, донишҳои назариявии ҳешро дар амалия татбиқ менамоянд. Шинос шудани онҳо бо мероси мавҷуда метавонад ҷаҳонбинияшонро ба таъриху фарҳанг зиёд намуда, барои ташаккули хислатҳои ахлоқӣ замина гузорад [14-М];[46-М].

17. Осорхона, китобхона ва муассисаҳои фарҳангӣ барои баланд бардоштани илму дониш ва маърифати хонандагон мусоидат намуданд. Завқу ҳаваси китоб хондан, ҳисси эҳтиром нисбати китоб, васеъ намудани ҷаҳонбинии хонандагон дар замони муосир яке аз масъалаҳои муҳим арзёбӣ мегардад. Рӯй овардан ба китоб ва китобхонӣ боиси ташаккули хислатҳои ахлоқии наврасону ҷавонон, махсусан, ватандӯстӣ, таҳаммулпазирӣ, масъулиятшиносӣ гардид [17-М]; [23-М].

18. Ҳамкории волидайн ва муассисаи таълимӣ яке аз воситаҳои муҳими ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас мебошад. Ҳамкории омӯзгорон бо падару модарон барои таълими босифат, ташаккулу тарбияи хислатҳои ахлоқӣ, баҳусус ватандӯстӣ, таҳаммулпазирӣ байнимиллӣ ва масъулиятшиносии насли наврас шароити мусоид фароҳам меорад. Ҳамкории волидайн, омӯзгорон ва хонандагон дар ташаккули хислатҳои ахлоқӣ нақши калон бозид. Баргузориҳои намоишгоҳи ҳунарҳои мардумӣ ҷиҳати ташаккули ҳисси ҳудогоҳии миллии насли наврас заминаи мусоид фароҳам оварданд [41-М].

Дар асоси тадқиқоти гузаронидашуда ва таҳлилу ҷамъбасти хулосаҳо оид ба ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути истифодаи гоյаҳои этнопедагогикаи халқи тоҷик барои дар амал татбиқ намудани натиҷаҳои таҳқиқот чунин тавсияҳо пешниҳод карда мешаванд:

1.Дар раванди тайёр намудани барномаҳои педагогӣ бояд тавсияҳо ва пешниҳодҳои барномаи омоданамудаи тарбиявии “Ташаккули хислатҳои

ахлоқии насли наврас тавассути этнопедагогика” ба асос гирифта шавад.

2.Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо мақсади фароҳам овардани муҳити ахлоқӣ-тарбиявӣ низоми муайяни педагогӣ ба вуҷуд оварда шавад ва воситаҳои этнопедагогика дар тамоми соҳаҳои раванди таълими мактаб ҷорӣ карда шаванд.

3.Дар раванди иҷрои барномаи тарбиявии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ вежагиҳои этникии халққое, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон иқомат доранд, ба назар ва эътибор гирифта шаванд.

4.Ба сифати шароити дидактикии ташаккули хислатҳои ахлоқӣ тавассути этнопедагогика масъалаҳои салоҳияти этнопедагогии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ҷалби хонандагон ба фаъолияти гуногунҷабҳаи таълимӣ-тарбиявӣ, бо анъанаҳо ва расму оинҳои халқӣ шинос кардани насли наврас бояд баромад кунанд.

5.Ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути этнопедагогика бо вазъи таҳлилшаванда ва пешниҳоди маҷмуи шартҳо алоқаманд аст. Онҳо ба истифодаи самараноки падидаи педагогии баррасишаванда бевосита таъсири мусбӣ мерасонанд. Бояд қайд кард, ки ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас бо истифода аз ғояҳои этнопедагогика як низоми мураккабе мебошад, ки метавонад дар асоси шароитҳои педагогӣ инкишоф ёбад.

6.Самаранокии ташаккули хислатҳои ахлоқии хонандагон тавассути ғояҳои этнопедагогикаи халқи тоҷик дар он аст, ки наврасон худро ҳамчун намояндаи як гурӯҳи муайяни этникӣ эҳсос менамоянд. Насли наврас ҳисси масъулиятро барои рафтору кирдори худ дарк менамоянд, ки боиси мустақилона қабул кардани қарор оид ба амалҳои минбаъдаи фаъолияти онҳо мегардад.

7.Ташаккули вежагиҳои этникии насли наврас дар ҳамкорӣ бо марказҳои фарҳангӣ, осорхона ва китобхонаҳо самарабахш хоҳад буд, зеро ҳадафи асосии фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ тарбияи эътиқоди насли наврас дар заминаи дониш ва асолати фарҳанги кишвар, эҳтирому арҷгузорӣ ба арзишҳои миллӣ ва огоҳӣ аз он мебошад.

8.Ҳамкориҳои байниҳамдигарии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии мамлакат дар самти ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути этнопедагогика густурда шуда, дар асоси омӯхтани таҷрибаи байниҳамдигарӣ ва роҳандозӣ намудани барномаҳои махсус ба роҳ монда шавад.

9.Масъалаи баландбардории самаранокии ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути этнопедагогика дар шароити муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии мамлакат хеле серҷабҳа аст. Дурнамои таҳқиқи ин муаммо омӯзиши масъалаҳоро оид ба азназаргузаронии мундариҷаи барномаҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ доир ба ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути этнопедагогика, муайян кардани муносибатҳои байналмилалӣ, этникӣ, муайянсозии омилҳои иҷтимоии ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути этнопедагогика, хусусиятҳои онҳо дар гурӯҳҳое, ки намояндагони миллатҳои гуногун таҳсил менамоянд, равишҳои муосирро дар ҷаҳон доир ба ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас тавассути этнопедагогика дар назар дорад.

РҶҶХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

Қонунҳо, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ:

1. Концепсияи мактаби миллии тоҷик. -Душанбе, 1995. -221 с.
2. Концепсияи миллии тарбия (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 март соли 2006, №94).
3. Концепсияи маълумоти этнофарҳангӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 феврал соли 1998, №50).
4. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе: Нашриёти Ганҷ, 2016. -135с.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”. <https://mmk.tj>
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак”. -Душанбе, 2024. -31с. <https://mmk.tj>
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”. -Душанбе, 2007.-15 с.
8. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросимҳо. -Душанбе: Шарқи озод, 2007. -39 с.

Китобҳо, суханронӣҳо ва Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ,

Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон

9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 январи соли 2015. <https://president.tj>.
10. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 -уми декабри соли 2016. <https://president.tj>.
11. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23-юми декабри соли 2022. <https://president.tj>.
12. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28-уми декабри соли 2023. <https://president.tj>.

13. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2024. <https://president.tj>.

14. Раҳмон, Эмомалӣ. Фарҳанг ҳастии миллат аст / Эмомалӣ Раҳмон //Рӯзномаи “Садои мардум” аз 24.03.2001.

15. Раҳмон, Эмомалӣ. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Китоби дуюм / Эмомалӣ Раҳмон //-Душанбе: Ирфон, 2002. – 128с.

16. Раҳмон, Эмомалӣ. Истиқлоли худшиносӣ / Эмомалӣ Раҳмон //Рӯзномаи “Минбари халқ” аз 16-уми сентябри соли 2006.

17. Раҳмон, Эмомалӣ. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ / Эмомалӣ Раҳмон //-Душанбе: Ирфон, 2006.-372с.

18. Раҳмон, Эмомалӣ. Танзими анъанаҳо танзими зиндагист / Эмомалӣ Раҳмон // Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи умумиҷумҳуриявӣ доир ба танзими расму оинҳои миллӣ ва анъанаву маросимҳои динӣ дар рӯзномаи “Ҷумҳурият”, 26 май соли 2007.

19. Раҳмон, Эмомалӣ. Имоми Аъзам ва ахлоқи умумиинсонӣ / Эмомалӣ Раҳмон //Маорифи Тоҷикистон, №4, 2009. -С. 4-18

20. Раҳмон, Эмомалӣ. Рушди маориф асоси таҳкими аркони давлат/ Эмомалӣ Раҳмон. -Душанбе, 2009.-334 с.

21. Раҳмон, Эмомалӣ. Наврӯз - шиносномаи миллат (Суханрониҳо дар ҷашнҳои наврӯзӣ). / Эмомалӣ Раҳмон. -Душанбе: Адиб, 2015.-168с.

22. Раҳмон, Эмомалӣ. Ваҳдат ва раванди гуфтугӯи тамаддунҳо / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: “Адиб”, 2015. -464с.

23. Раҳмон, Эмомалӣ. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён (нашри дувум). –Душанбе: Ирфон, 2019. -704 с.

24. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо фаёлон, намояндагони ҷомеа ва ходимони дини кишвар. Кохи Ваҳдат, 9 март соли 2024. -Душанбе: “Шарқи озод”, 2024. -64с.

25. Суханронии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо зиёиёни мамлакат аз 30 майи соли 2024. <https://president.tj>.

26. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, бахшида ба Рӯзи Дониш аз 30 августи соли 2025. <https://president.tj>.

Монография, китобҳо ва васоити таълимӣ:

27. Авиценна. Избранные произведения. Т.1. -Душанбе: Ирфон, 1980. - 479с.

28. Азизов, А.А. Истифодаи методҳои фаъоли раванди таълими босалоҳият дар мактаби оӣ /А.А.Азизов.-Хучанд: Нури маърифат, 2019. - 140с.

29. Азизов, А.А., Дадобоева М.А. Касбинтиҳобкунӣ /А.А.Азизов, М.А.Дадобоева. -Хучанд: Нури маърифат, 2021. -288с.

30. Айнӣ, Садриддин. Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик. - Сталинобод, 1944.-С.85.

31. Ақидаҳои педагогии К.Д.Ушинский. (Тартибдиҳанда И.П.Гимелштейн). -Сталинобод, 1948.-108 с.

32. Амонов, Р. Лирикаи халқии тоҷик. Қиссаи беда баланд, ҷанори пургул ва себи Самарқанд /Р.Амонов. -Душанбе, 2013.- 596с.

33. Андарзи “Шоҳнома”. (Мураттиб, муфасссири луғат ва муаллифи сарсухан Маҳадов Мазорӣ). -Душанбе: Адиб, 1994. -112с.

34. Андреев, М.С. Таджики долины Хуф /М.С.Андреев. -Сталинабад, 1953. -252с.

35. Анисимов, В.В., Грохольская, О.Г., Никандров, Н.Д. Общие основы педагогики /В.В. Анисимов, О.Г. Грохольская, Н.Д. Никандров. -Москва: Просвещение, 2007. - 574 с.

36. Асрорӣ, В. Амонов, Р. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик (Фолклори тоҷик) /В.Асрорӣ, Р.Амонов. - Душанбе: Маориф, 1980.-304 с.

37. Атахонов, Т., Лутфуллоев, М., Шарифов, Ф. Очеркҳои афкори педагогӣ (воситаи таълим) /Т.Атахонов, М.Лутфуллоев, Ф.Шарифов. - Душанбе, 2005. -224 с.
38. Афзалов, Х. Таърихи педагогикаи тоҷик /Х. Афзалов. -Душанбе: Матбуот, 2002. -102с.
39. Афзалов, Х., Раҳимов Б. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик /Х.Афзалов, Б.Раҳимов.- Душанбе: Маориф, 1994. -102с.
40. Афзалов, Х.С. Школа и педагогическая мысль в Иране в конце XIX- в начале XX вв./Х.С.Афзалов. -Душанбе: Ирфон, 1992. -231 с.
41. Афзалов, Х.С. Эъморғари фарҳанг /Х.С.Афзалов.-Душанбе: Адиб, 2005. -64 с.
42. Афанасьев, В.Ф. Этнопедагогика нерусских народов Сибири и Дальнего востока /В.Ф.Афанасьев. -Москва, 1979.
43. Ашӯралиев, М. Тарбияи маънавию ахлоқии мактабиён дар суннатҳои педагогии мардуми тоҷик /М.Ашӯралиев.-Душанбе: Ирфон, 2007.- 224 с.
44. Барановская, Л.А. Становление социальной ответственности современного студенчества /Л.А.Барановская. -Красноярск, 2009. -С. 39.
45. Баҳор, М. Аз устура то таърих /М.Баҳор. -Техрон: Нашри Чашма, 1381ҳ.
46. Берунӣ, Абурайҳон. Осор-ул-боқия. -Душанбе: Ирфон, 1990. - 432 с.
47. Бобоева, И.А. Ташаккули хислатҳои таҳаммулпазирии хонандагони синфҳои V-VII зимни таълими осори классикон дар дарсҳои адабиёти тоҷик /И.А.Бобоева. -Хучанд, 2022.
48. Бобоева, С.Б. Робитаи креативнокӣ, зеҳни эмотсионалӣ ва таҳаммулпазирӣ дар сохтори шахсияти донишҷӯёни макотиби олии муосир /С.Б.Бобоева. -Хучанд, 2022.
49. Боронов, Б., Ҳамидов, Б. Фазилати инсон (Роҳнамои тарбиявӣ. Зери назари М.Лутфуллоев). –Душанбе, 2007. -320 с.

50. Бегматова, С. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ-англисӣ-русӣ /С.Бегматова. -Хучанд, 2016.-420с.
51. Бердиев, Ш., Шомуродов, Б. Этика /Ш.Бердиев, Б.Шомуродов. - Душанбе: Донишварон, 2016. -528 с.
52. Бертельс, Е.Э. История персидско - таджикской литературы. Избранные труды. Т.1./Е.Э.Бертельс. -М.: Изд-во вост. лит-ры, 1960. -556с.
53. Брагинский, И.С. Из истории таджикской народной поэзии /И.С.Брагинский. -Москва: Изд. АН СССР, 1956.
54. Бромлей, Ю.В. Этнос и этнография /Ю.В.Бромлей. -Москва: Наука, 1973.-273с.
55. Бюхер, К. Работа и ритм. (Перевод с немецкого С.С.Заянского) /К. Бюхер. -Москва, 1923.
56. Введение в педагогическую культуру. (Учебное пособие под ред. Е.В. Бондаревской). -Ростов-на-Дону, 1995. - 172с.
57. Виноградов, Г.С. Народная педагогика /Г.С.Виноградов. -Иркутск, 1926.
58. Вишнякова, С.М. Профессиональное образование. (Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика). -Москва, 1999.
59. Волков, Г.Н. Этнопедагогика / Г.Н. Волков. - Москва, 1999. -168с.
60. Восифӣ, Зайниддин Маҳмуд. Бадоеъ-ул-вақоъ. -Маскав, 1961.
61. Ганчинаи ахлоқ. -Хучанд: Нури маърифат, 2014. -92 с.
62. Гасанов, З.Т. Воспитание культуры межнационального общения: методология, теория, практика /З.Т.Гасанов. -Махачкала, 1998. -338с.
63. Гашимов, А.Ш. Азербайджанская народная педагогика /А.Ш.Гашимов. -Баку, 1970. -325 с.
64. Гнатышина, Е.А. Компетентностно-ориентированное управление подготовкой педагогов профессионального обучения /Е.А. Гнатышина. - Санкт-Петербург: Книжный Дом, 2008. - 423 с.
65. Горький, М. О литературе//М. Горький. -Москва, 1953.
66. Горкий, М. Асарҳо. Ҷ.27 /М.Горкий. - Москва, 1953. -С.50

67. Ғафуров, Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав /Б. Ғафуров. - Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. -976 с.
68. Давонӣ, Чалолуддин. Ахлоқи Чалоӣ /Чалолуддин Давонӣ. - Нувалкишур, 1883.
69. Дадобоева, Н.Н, Дадобоев, Н. Ташаккули муносибатҳои оилавӣ ва анъанаҳои оилаи тоҷик /Н.Н.Дадобоева, Н.Дадобоев/-Хучанд, 2014.-163 с.
70. Данилюк, А. Я., Кондаков, А. М., Тишков, В.А. Концепция духовно-нравственного развития и воспитания личности гражданина России в сфере общего образования /А.Я.Данилюк, А.М.Кондаков, В.А.Тишков. -М.: Просвещение, 2009. -С.14.
71. Домусульманские верования и обряды в Средней Азии. -Москва: Наука, 1975.-335 с.
72. Достонҳои дилангез аз “Бӯстон”-и Шайх Саъдӣ. -Хучанд: Ношир, 2015. - 236 с.
73. Ёҳақӣ, Муҳаммадҷаъфар. Фарҳанги асотир ва достонвораҳо дар адабиёти форсӣ. Таҳия бо шарҳу тавзеҳот ва таълиқоти Рустами Ваҳҳоб /Муҳаммадҷаъфари Ёҳақӣ. -Душанбе: “Бухоро”, 2014.- 748с.
74. Зарринқӯб, Абдулҳусайн. Бо корвони хулла /Абдулҳусайни Зарринқӯб. -Душанбе:Пайванд, 2004. -332 с.
75. Зиёев, И.Ғ., Зиёева, З.И. Ахлоқ ва зебоишиносӣ /И.Ғ. Зиёев, З.И. Зиёева. -Душанбе: Донишварон, 2019.-480с.
76. Измайлов, А.Э. Народная педагогика: педагогические воззрения народов Средней Азии и Казахстана /А.Э.Измайлов. -Москва, 1991. -С.76
77. Иноятхон, Ҳазрат. Тарбият. Рисолаи тарбиявӣ-ахлоқӣ / Ҳазрати Иноятхон. -Душанбе: Адиб, 2010.-112с.
78. Кайковус, Унсурулмаолӣ. Қобуснома. Ба чоп ҳозиркунанда М. Муллоаҳмадов. -Душанбе: Маориф, 1979. -192 с.
79. Калонтаров, Я.И. Панду ҳикмати се халқ. Мудрость трех народов. Уч халқнинг ҳикматлари (зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ, ўзбекӣ, русӣ дар муқоиса) /Я.И.Калонтаров. -Душанбе: Адиб, 1989.- 432с.

80. Камолиддинов, С. Географияи аҳоли бо асосҳои демография ва этнография /С.Камолиддинов. -Хучанд: Нури маърифат, 2009.-232с.
81. Каптерев, П.Ф. Избранные педагогические сочинения (под. ред. А.М. Арсеньева) /П.Ф. Каптерев. -Москва: Педагогика, 1982. -С.614.
82. Каримова, И., Сулаймонӣ, С. Педагогикаи муқоисавӣ /И.Каримова, С.Сулаймонӣ. -Душанбе, 2018. -198 с.
83. Ключевский, А. Письма, дневники, афоризмы и мысли об истории /-Москва, 1968. –С.332
84. Коджаспирова, Г.М., Коджаспиров, А.Ю. Педагогический словарь. -М.: Издательский центр «Академия», 2000. -С.102.
85. Кодиров, К., Кармышева, Б. Народная педагогика и современные проблемы воспитания. Часть 1. Традиции воспитания в таджикском фольклоре /К.Кодиров, Б.Кармышева. -Душанбе: Нашри камол, 2019.-194с.
86. Кодиров, К., Назаров, Х. Народная педагогика и современные проблемы воспитания. Часть 2. Эстетико-нравственные идеалы эпоса “Туругли” и их воспитательная роль /К.Кодиров, Х.Назаров. -Душанбе: Нашри камол, 2019. -207с.
87. Константинов, Н.А., Мединский, Е.Н., Шабаета, М.Ф. Таърихи педагогика /Н.А.Константинов, Е.Н.Мединский, М.Ф.Шабаета. -Душанбе: Маориф, 1982. -502 с.
88. Коняева, Е.А., Павлова, Л.Н. Краткий словарь педагогических понятий. -Челябинск: Изд-во Челябинского государственного педагогического университета, 2012. -С. 84.
89. Кошифӣ, Ҳусайн Воиз. Футувватномаи султонӣ. Ахлоқи Мӯҳсинӣ. Рисолаи “Ҳотамия”/Ҳусайн Воизи Кошифӣ. -Душанбе: Адиб, 1991. -320 с.
90. Краевский, В.В. Методология педагогического исследования: Пособие для педагога-исследователя /В.В.Краевский. -Самара: СамГПИ, 1994. -165 с.
91. Кристенсен, А. Нахустин инсон ва нахустин шахриёр (тарҷумаи А.Тафаззулӣ). -Техрон, 1377.

92. Крутетский, В.А. Воспитание воли и характера /В.А.Крутетский. - М.: Знание, 1960. -40 с.
93. Куренков, И.А. Психология ответственности /И.А.Куренков. - Балашов: Изд-во БГПИ, 2002. -60 с.
94. Қодиров, Қ.Б. Таърихи афкори педагогии халқи тоҷик /Қ.Б.Қодиров. -Душанбе: Ирфон, 1998. -233 с.
95. Қодиров, Қ.Б. Воҷаномаи тафсирии истилоҳоти психологӣ ва педагогӣ /Қ.Б.Қодиров. -Душанбе, 2008. -192 с.
96. Қуръони Мачид (тарҷумаи Абдулҳамиди Оятӣ). -Душанбе, 2003. - 504 с.
97. Латифов, Д. Эҷодиёти мардумӣ - асоси фарҳанги этникӣ /Д. Латифов. -Душанбе, 2011.-160 с.
98. Лец, С.Е. Непричесанные мысли (перевод М.Малькова) /С.Е.Лец. СПб: Гуманитарное агентство «Академический проект», 1999. -С.44.
99. Луғати тафсирии истилоҳоти педагогика. -Душанбе: Маориф, 1988.-304с.
100. Лутфуллоев, М. Дидактикаи муосир /М.Лутфуллоев М.-Душанбе, 2001. -336 саҳ.
101. Лутфуллоев, М. Эҳёи педагогикаи Аҷам /М.Лутфуллоев. -Душанбе, 1997. -148 с.
102. Лутфуллоев, М. Осор. Ҷ.5. Инсон ва тарбия /М.Лутфуллоев. - Душанбе: Собириён, 2013. -464с.
103. Лутфуллоев, М. Педагогикаи башар /М.Лутфуллоев. -Душанбе, 2008. -143 с.
104. Лутфуллоев, М. Антология педагогической мысли таджикского народа /М.Лутфуллоев. -Душанбе: Матбуот, 2009. -448 с.
105. Макаренко, А.С. Педагогические сочинения в 8 томах. Т.1. /А.С. Макаренко. -Москва: Педагогика, 1983.-398с.
106. Макаренко, А.С. Лекции о воспитании детей /А.С.Макаренко. -М.: Учпедгиз, 1950. -С.25

107. Маннонов, А., Раҳимова, Г., Раҳимова, М. Педагогика ва психология /А.Маннонов, Г.Раҳимова, М.Раҳимова. -Хучанд, 2001.-267 с.
108. Масъулияти фарзанд назди волидайн (мураттиб ва муаллифи пешгуфтор С.Ҳочиев). -Хучанд: Нури маърифат, 2023.-80с.
109. Масъалаҳои мубрами педагогикаи халқӣ ва муосир. -Хучанд, 2000. -66с.
110. Маъсумӣ, Н. Фолклори тоҷик /Н.Маъсумӣ. -Душанбе, 1952.
111. Менчинская, Н.А. Психическое развитие личности/-М., 1957. -158с.
112. Миралиев, А.М., Давлатов, М. Педагогика ва психология /А.М.Миралиев, М.Давлатов. -Душанбе: Ирфон, 2007. - 344с.
113. Мирализода, А.М., Назирӣ, Л.Қ. Педагогикаи мактаби оӣ (китоби дарсӣ) /А.М.Мирализода, Л.Қ.Назирӣ. -Душанбе: Ирфон, 2024. - 542с.
114. Мирбобоев, М. Ахлоқи ҷавонмардии ниёгон (асрҳои XV-XVI) /М.Мирбобоев. -Хучанд, 2021.-196с.
115. Мирбобоев, М., Рустамова, Ф. Ахлоқ ва одоби муошират /М.Мирбобоев, Ф.Рустамова. -Хучанд, 2018.-120 с.
116. Мирбобоев, М., Солеҳҷонов, Р., Абдулатифов, Ю. Фалсафа /М.Мирбобоев, Р.Солехҷонов, Ю. Абдулатифов. -Хучанд, 2010.-314 с.
117. Мирзоев, Ш.А. Народная педагогика Дагестана /Ш.А.Мирзоев. - Махачкала, 1986. -128 с.
118. Морохин, В.Н. Хрестоматия по истории русской фольклористики /В.Н. Морохин. –М.: Высшая школа, 1973. -322 с.
119. Муминов, А.И. Религиозный экстремизм: сущность и явления, формы проявления и пути их решения в постоянно меняющемся современном обществе /А.И.Муминов. -Душанбе, 2018.-С. 27.
120. Мунавварова, Д. Эҳёи фарҳанги миллӣ ва худшиносии миллӣ /Д.Мунавварова. -Хучанд, 2023.-143 с.
121. Муродӣ, Н. Инсони комил ва ифодашавии он дар “Бӯстон”-и Саъдӣ /Н.Муродӣ. -Хучанд, 1998. -76с.

122. Муин, Муҳаммад. Фарҳанги форсӣ. Ҷ.2./Муҳаммад Муин. -С. 538-539.
123. Наршаҳӣ, Муҳаммад. Таърихи Бухоро /Муҳаммад Наршаҳӣ. - Париж, 1982. -С.14
124. Насриддинов, А. Тамоюлотӣ халқӣ дар назми асрҳои XI-XII /А.Насриддинов. -Душанбе: Дониш, 1970.-222с.
125. Неъматов, П.С. Технологияи ташаккули ахлоқии омӯзгорони оянда /П.С.Неъматов. - Хучанд: Ношир, 2016.- 204 с.
126. Нездемковская, Г.В. Этнопедагогика (учебное пособие для вузов) /Г.В. Нездемковская. -Москва: Академический проект, 2020. - 225 с.
127. Нуров, А. Арзишҳои миллию умумибашарӣ, заминаҳои пайдоиш, инкишоф ва нақши онҳо дар тарбияи инсон /А. Нуров. - Душанбе: Ирфон, 2003. -183 с.
128. Нуров, А. Кори якҷояи оила ва мактаб дар тарбияи ахлоқии мактаббачагони хурдсол /А.Нуров. -Душанбе: Маориф, 1989. -72с.
129. Нурзода, А. Педагогика /А.Нурзода. -ҶДММ “Меҳроҷ Граф”, - Душанбе, 2024. -704с.
130. Нуров, Н. Авасто ва мероси фарҳангии тоҷикон /Н.Нуров. - Хучанд: Нури маърифат, 2001.-156 с.
131. Орифӣ, М. Аз таърихи афкори педагогии халқи тоҷик /М.Орифӣ. - Душанбе, 1962.-143с.
132. Ореховский, А.И., Поляков, В.В. Воспитание ответственности личности в коллективе /А.И.Ореховский, В.В.Поляков. -Барнаул: Алтайское книжное издательство, 1971. -С.8.
133. Панду ҳикмат (гирдоваранда М.Фозилов). -Душанбе: Нашриёти давлатии тоҷик, 1963. -472с.
134. Паҳлавонов, А. Афкори педагогии халқи тоҷик дар асрҳои XVI ва XVII /А.Паҳлавонов. -Душанбе: Дониш, 1994. -241 с.
135. Педагогикаи мактаб (зери таҳрири аъзо-корреспонденти АФП СССР Г.И.Щукина). -Душанбе: Маориф, 1988. -391 с.

136. Писарчик, А.К. Амали ҳунармандони тоҷик /А.К.Писарчик. - Душанбе: Дониш, 1987. -46 с.
137. Писарчик, А.К. Этнографическая наука в Таджикистане /А.К.Писарчик. -Душанбе, 2002. -170 с.
138. Поланьи, К. Избранные работы. -М.:Территория будущего, 2010. - С.9.
139. Профессионально-педагогические понятия (словарь) /Сост. Г.М. Романцев, В.А. Федоров, И.В. Осипова, О.В. Тарасюк. -Екатеринбург: Изд-во РГПУ, 2005. -С.318.
140. Прядеин, В.П. Ответственность как системное качество личности (учебное пособие) /В.П.Прядеин. -Екатеринбург: УГПУ, 2001. -С.22.
141. Психология (учебник под ред. А.А. Крылова). -М.: Проспект, 1998. -С.141.
142. Разӣ, Ҳ. Ойини Меҳр. -Техрон, 1371.
143. Расулов, Д., Сайидахмадов, Л., Гаффоров, А. Педагогика (назарияи тарбия) /Д.Расулов, Л.Сайидахмадов, А.Гаффоров. -Душанбе: Маориф, 2009. -268 с.
144. Раҳимов, Б. А.С.Макаренко дар бораи таълиму тарбия /Б.Раҳимов. - Душанбе: Маориф, 1991. -116с.
145. Раҳимов, Б. Назарияи педагогии Ян Амос Коменский /Б.Раҳимов. - Сталинобод, 1960.-20с.
146. Раҳимов, Б., Нуров А. Педагогикаи этникӣ ва халқии мардуми тоҷик /Б.Раҳимов, А.Нуров. -Душанбе: Шарқи озод, 2008. -295 с.
147. Раҳимов, Х., Нуров, А. Педагогика /Х.Раҳимов, А.Нуров. - Душанбе: Ҳумо, 2007. -445с.
148. Раҳмонзода, А., Раҳмонӣ, Р. Меҳргон дар Тоҷикистон /А. Раҳмонзода, Р.Раҳмонӣ. -Душанбе: Адиб, 2018. -64 с.
149. Раҳмонов, Р. Афсона ва жанрҳои дигари насри шифоӣ /Р. Раҳмонов. -Душанбе, 1999.
150. Раҳмонов, Р. Баёзи эҷодиёти гуфтории мардуми тоҷик /Р.Раҳмонов.

-Душанбе, 2010.-151с.

151. Румӣ, Мавлоно. Маснавии маънавӣ.-Техрон: Нашри замон, 2001.-С.18.

152. Сабуров, Х.М. Маорифи миллӣ ва масъалаҳои пешқадами таълим ва тарбия /Х.М.Сабуров. -Хучанд: Нури маърифат, 2018.-316с.

153. Сабуров, Х.М. Низоми мазмуни таҳсилот: воқеият ва дурнамо /Х.М.Сабуров. -Хучанд: Меъроҷ, 2013. -204 с.

154. Сабуров, Х.М., Раҳимова, М.М., Тошева, Х.Б. Таълими педагогика дар ҷадвал ва нақшаҳо (воситаи таълимӣ-методӣ) /Х.М.Сабуров, М.М.Раҳимова, Х.Б.Тошева. -Хучанд: Нури маърифат, 2020. -196 с.

155. Савин, Н.В. Педагогика /Н.В. Савин. -Душанбе: Маориф, 1975.-328с.

156. Сайидзода, З. Густариши ахлоқи миллӣ-посух ба пайомадҳои манфии ҷаҳонишавӣ (нашри дуюм) /З.Сайидзода. -Душанбе, 2015.-266с.

157. Салимов, Н. Маърифати бадеии таърих /Н.Салимов. -Хучанд, 1997. -173с.

158. Сафо, Забехулло. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷилди 1.//-Техрон: Интишороти Фирдавс, 1372.

159. Сафои Наврӯз. -Душанбе: Ирфон, 2016.-96с.

160. Секачёв, В. Краткий педагогический словарь /В.Секачёв. -Москва: Дидактика-плюс, 2005. -С.129.

161. Сино, Абӯалӣ. Тадбири манзил. Осори мунтахаб. Ҷилди 2. /Абӯалӣ ибни Сино. -Душанбе, 1983. -С.21.

162. Скаткин, М.Н. Методология и методика педагогических исследований /М.Н. Скаткин. - Москва: Педагогика, 1986. -420 с.

163. Содиков, А. Нравственные идеи восточных мыслителей /А.Содиков. -Душанбе: Ирфон, 1989. -102с.

164. Солиҷонов, Н. Ҳувияти фарҳангӣ /Н.Солиҷонов. -Хучанд: Нури маърифат, 2021. -260 с.

165. Солиҷонов, Н. Ҷомеаи арзишҳои фарҳангӣ /Н.Солиҷонов. -Хучанд:

Хуросон, 2021. -324с.

166. Солиҷонов, Р., Ҳошимзода, Ҳ.Ҳ. Пешвои миллат ва худшиносии миллӣ /Р.Солиҷонов, Ҳ.Ҳ.Ҳошимзода. - Хучанд, 2022. -324с.

167. Спиркин, А.Г. Сознание и самосознание /А.Г.Спиркин. -Москва: Политиздат, 1972. -303с.

168. Стельмахович, М.И. Народная педагогика /М.И. Стельмахович. - Киев, 1985. -С.75

169. Сулаймонӣ, С. Консепсияи фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон /С.Сулаймонӣ. -Душанбе: Пажӯҳишгоҳи фарҳанг ва иттилоот, 2004. -62 с.

170. Сӯфиев, А. Чистонҳои халқии тоҷикӣ /А.Сӯфиев. -Душанбе, 1972. - 178с.

171. Сӯфизода, А. Фолклор – маҳзани сухан /А.Сӯфизода. -Душанбе: Адиб, 2007. -112с.

172. Сӯфизода, А. Фолклор – ҳамрадифи таърих /А.Сӯфизода. – Душанбе: Адиб, 1994. -208 с.

173. Сухомлинский, В.А. Асарҳои мунтахаби педагогӣ. Иборат аз 3 ҷилд. Ҷилди сеюм /В.А.Сухомлинский. -Душанбе: Маориф, 1988. -672с.

174. Сухомлинский, В.А. Ватан дар дил /В.А.Сухомлинский. - Душанбе: Маориф, 1986.-192 с.

175. Тавадов, Г.Т. Этнология (Учебник для вузов). -М.: Проект. 2002. - С.167

176. Тагор, Робиндранат. Зардушт ва Ирон / Робиндранат Тагор. - Техрон, 1350. -С. 505-512.

177. Тарбия аз рӯзи тавлиди фарзанд сар мешавад. -Хучанд: Меъроҷ, 2013. -56с.

178. Таърих ва этнографияи тоҷикон (Маҷмӯаи илмӣ бахшида ба 70-солагии зодрӯзи этнограф Усто Ҷаҳонов). -Хучанд, 2011.-303с.

179. Таърихи маориф ва афкори педагогӣ (Раҳнамои таълим). -Хучанд, 2004. -230 с.

180. Таърихи фалсафаи тоҷик. Аз қадим то асри XX. Ҷ.2. -Душанбе,

2016. - 892 с.

181. Точов, Н., Хусейнов, К., Назаров, Р., Точев, М. Фарҳангшиносӣ /Н.Точов, К.Хусейнов, Р.Назаров, М.Точев. -Душанбе: “Шуҷоиён”, 2011. - 232 с.

182. Турсунов, Ф., Ҷонназарова, Д., Саидова, С. Фарҳангшиносӣ / Ф.Турсунов, Д.Ҷонназарова, С.Саидова. -Душанбе, 2017.-217с.

183. Тӯхтаева, М., Ҳасанов, Ф. Омилҳои ташаккули маънавият /М.Тӯхтаева, Ф.Ҳасанов. -Хучанд: Хуросон, 2016. -112с.

184. Устобоева, Д.М. Ҷомеа ва ахлоқ /Д.М.Устобоева. -Хучанд, 2021. - 148 с.

185. Ушинский, К.Д. О народности в общественном воспитании. Избр.пед.соч. Т.1. /К.Д. Ушинский. - Москва, 1974. - С.51-123.

186. Файзуллоева, М.Ш., Гаффорова, З.А. Оила ва этикаи оиладорӣ /М.Ш. Файзуллоева, З.А. Гаффорова. -Хучанд, 2016.-165 с.

187. Фарҳанги ғайримоддии халқи тоҷик. Шумораи 2. -Душанбе: Ирфон, 2016.-240с.

188. Фарҳанги ғайримоддии халқи тоҷик. Шумораи 5. -Душанбе: Аржанг, 2018.-240с.

189. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз ду ҷилд. (Зери таҳрири М.Шукуров, В.А.Капранов, Р.Ҳошим, Н.Маъсумӣ). - Москва,1969.

190. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ҷилд. (Зери таҳрири С.Назарзода). -Душанбе, 2008.

191. Федорова, Л.И. Этнопедагогика коренных народов Штата Аляска (США) /Л.И.Федорова. -М., 2000. -203 с.

192. Феҳристи миллии мероси фарҳанги ғайримоддӣ. -Душанбе: Аржанг, 2016. -278с.

193. Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Ҷилди 1. /М.Фозилов. -Душанбе: Ирфон, 1975.-367 с.

194. Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию

форсӣ. Ҷилди 2. /М.Фозилов. -Душанбе: Ирфон, 1977.-584 с.

195. Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Ҷилди 3./М.Фозилов. -Душанбе: Нашри Камол, 2014.-640 с.

196. Фолклори тоҷик (Хрестоматия). Мураттибон: М.Неъматов, С.Асадуллоев, Р.Тошматов. -Душанбе: Маориф, 1989. -373 с.

197. Фолклори тоҷик. Мураттиб Мавлонова М. -Хучанд: Ношир, 2016.-155 с.

198. Филонов, Г.Н. Воспитание личности школьника /Г.Н.Филонов. -М., 1985.-С.20

199. Философский словарь (под ред. И.Т.Фролова, 6-е изд.) - Москва: Политиздат, 1991. - 590 с.

200. Философский энциклопедический словарь. -М.: “Советская энциклопедия”, 1983. -С.387

201. Хайём, Умар. Наврӯзнама /Умари Хайём. -Душанбе, 2000. -С.89.

202. Ханбиков, Я.М. Из истории педагогической мысли татарского народа /Я.М.Ханбиков. -Казань, 1967. -С.16.

203. Харламов, И.Ф. Педагогика /И.Ф. Харламов. -Москва: Гардарики, 2007. - С.517.

204. Ҳамадонӣ, Сайид Алӣ. Шаммае аз “Захират-ул-мулук” (Таҳиягарон Раҷаб Асозода ва Ҳотам Асозода). -Кӯлоб, 1991. -82с.

205. Хинтибидзе, А.Ф. Некоторые моменты взаимоотношения народной педагогики и истории педагогики /А.Ф.Хинтибидзе. -Ростов-на-Дону, 1975.

206. Хоҷаева, Ф. Тарбият ва ахлоқ дар “Бӯстон” ва “Гулистон”-и Саъдӣ /Ф.Хоҷаева. -Душанбе: Деваштич, 2006. -110с.

207. Иноятхон, Ҳазрат. Тарбият. Рисолаи тарбиявӣ-ахлоқӣ / Ҳазрати Иноятхон. -Душанбе: Адиб, 2010.-112с.

208. Ҳайдарова, М.М. Нақши таҷрибаомӯзии таълимӣ дар ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишҷӯён (монография) /М.М. Ҳайдарова. -Хучанд: “Нури маърифат”, 2023. -150 с.

209. Ҳодибоев, Ф.А.Қавонон ва оиладорӣ /Ф.А.Ҳодибоев. -Хучанд:

Нури маърифат, 2020. -212 с.

210. Ҳочиев, С. Масъулияти фарзанд назди волидайн /С.Ҳочиев. - Хучанд: Нури маърифат, 2023. -80 с.

211. Чернышевский, Н.Г. Полное собрание сочинений в 15 томах. Т.2. / Н.Г. Чернышевский. -Москва, 1949.

212. Чистонҳо (Мураттиб Ҳабибов А.). -Душанбе, 1962.

213. Чаҳонов, У. Этнография (Дастури таълимӣ) /У.Чаҳонов. -Хучанд, 2011.-208с.

214. Ҷомӣ, Абдурахмон. Баҳористон (Таҳиягари матн, муаллифи сарсухану тавзеҳот ва шорехи луғот Аълоҳон Афсаҳзод). -Душанбе: “Маориф ва фарҳанг”, 2008. -204 с.

215. Ҷон Ҳинлез. Шинохти асотири Эрон. -Техрон, 1385, -С.124.

216. Шакурӣ, М. Хуросон аст ин ҷо (Маънавият, забон ва эҳёи миллии тоҷикон) /М.Шакурӣ. -Душанбе: Оли Сомон, 1997. -292 с.

217. Шарипов, М.И. Фарҳангшиносӣ /М.И.Шарипов. -Душанбе, 2016.

218. Шарифзода, Ф. Педагогика: назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ /Ф.Шарифзода. -Душанбе: Ирфон, 2010. -544с.

219. Шарифзода, Ф. Педагогикаи ҳамгиро /Ф.Шарифзода. -Душанбе: Ирфон, 2011. -411 с.

220. Шарифзода, Ф., Миралиева, А.М. Педагогикаи умумӣ ва касбӣ /Ф.Шарифзода, А.М.Миралиева. -Душанбе: Ирфон, 2012. -560 с.

221. Шарифзода, Ф., Файзалиев, Ҷ. Ҳикмати афкори педагогии ниёгон /Ф.Шарифзода. -Душанбе: Ирфон, 2012. -400 с.

222. Шарифзода, А. Фарҳанг ҳастии миллат аст /А.Шарифзода. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. -432 с.

223. Шаропов, Ш.А. Профессиональная ориентация школьников. Часть 1. (учебное пособие, в соавторстве). –Худжанд: Издательство Р.Джалил, 1992. -77 с.

224. Шаропов, Ш.А. Профессиональная ориентация школьников. Часть 2. (Учебное пособие, в соавторстве). –Худжанд: Издательство Р.Джалил,

1992. -68 с.

225. Шаропов, Ш.А. Теория и практика трудового воспитания старшеклассников (Монография). -Худжанд: Издательство Р.Джалил, 1994. - 197 с.

226. Шаропов, Ш. Муошират ва худшиносӣ /Ш.Шарофов. -Хучанд, 2017.- 304 с.

227. Шаропов, Ш.А., Усмонов, Д.А. Муоширати педагогӣ ва омӯзгори оянда /Ш.А.Шарофов, Д.А.Усмонов. -Хучанд, 2019.-204с.

228. Шаропов, Ш.А., Сабуров, Х.М., Шарипов, А. Низом ва мундариҷаи корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ /Ш.А.Шаропов, Х.М.Сабуров, А.Шарипов. -Хучанд: Нури маърифат, 2020. -128 с.

229. Шаропов, Ш.А. Иновационные процессы в образовании. Перспективы развития образования в Республике Таджикистан. (Коллективная научная монография) /Под.ред. Ф.Ф.Шарипова. –Душанбе: Ирфон, 2019. –С.154.-173

230. Шарҳи мунтахаби “Гулистон”-и Саъдии Шерозӣ (Бо кӯшиши Ш.Р.Исрофилниё ва А.Раҳнамо). –Душанбе: “Пайванд”, 2016. -108 с.

231. Шаъбонӣ, Ризо. Одоб ва русуми Наврӯз /Ризо Шаъбонӣ. -Душанбе: Пайванд, 2008.

232. Шерозӣ, Саъдӣ. Куллиёт. Ҷилди 4. (Саъдии Шерозӣ). -Душанбе: Адиб, 1990. -303 с.

233. Шоров, И.А. Идеи нравственного воспитания в адыгском устном народном творчестве /И.А.Шоров. - Ростов - на - Дону, 1977.

234. Шукуров, М. Мактаби одамият /М.Шукуров. -Душанбе: Адиб, 1991.-272с.

235. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷисми 1, А-Гавҳар. -Душанбе, 1972. -С.926

236. Энгельс, Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства (Собрание сочинений). Т.21. /Ф.Энгельс. -М.: Государственное издательство политической литературы, 1961. - С. 99.

237. Этнография. (Под редакцией Ю.В.Бромлея, Г.Е.Маркова). - Москва: «Высшая школа», 1982. -320с.

238. Юдин, Э.Г. Методология науки. Системность. Деятельность /Э.Г. Юдин. -Москва: Эдиториал УРСС, 1997. - 445 с.

239. Юнусов, Й. Педагогика /Й.Юнусов. –Хучанд: Меъроҷ, 2011.-336 с.

240. Ятимов, С.С. Эҳёи миллат – бақои давлат /С.С.Ятимов. -Душанбе, 2023. -44 с.

241. Яшина, Н.Ю. Роль преподавателя в формировании толерантности студентов высших учебных заведений /Н.Ю.Яшина. -М., 2014. -С.9

Мақолаҳо ва маърузаҳо:

242. Аверзаев, И.Ч. О формировании толерантности у учащейся молодёжи /И.Ч.Аверзаев //Воспитание школьников. №7, 2010.-С.66

243. Атахонов, Т. Таълимоти ахлоқии Ҷалолуддини Балхӣ /Т.Атахонов //Маорифи Тоҷикистон. № 4, 2007. -С.62-67

244. Аҳророва, Г.У. Фарҳанги этнопедагогии халқи тоҷик ҳамчун воситаи тарбияи насли наврас /Г.У. Аҳророва // Маҷаллаи илмӣ “Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон”. №8. –Душанбе, 2019. - С. 243-247

245. Аҳророва, Г.У. Масъалаҳои тарбияи инсондӯстии насли наврас дар педагогикаи этникӣ /Г.У. Аҳророва // Маҷаллаи илмӣ “Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон”. №1. –Душанбе, 2020. -С. 231-235

246. Аҳророва, Г.У. Тарбияи ахлоқи ҳамида дар меҳвари асосии Консепсияи миллии тарбия /Г.У.Аҳророва // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-методӣ. -Хучанд: Дабир, 2021.- С. 37-42

247. Аҳророва, Г.У. Масъалаи тарбияи ахлоқӣ дар педагогикаи этникии мардуми тоҷик /Г.У.Аҳророва // Маҷаллаи илмӣ“Номаи Донишгоҳ” (силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ). №4 (69). –Хучанд, 2021.- С.148-154

248. Аҳророва, Г.У. Эҷодиёти шиғоҳии мардум – асоси фарҳанги этнопедагогӣ /Г.У. Аҳророва // Маҷаллаи илмӣ “Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон”. №4. –Душанбе, 2022. – С.298-307

249. Ахророва, Г.У. Фарҳанги этнопедагогии халқи тоҷик ва худшиносии миллӣ /Г.У.Ахророва // Маҷаллаи илмӣ “Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон”. №6. -Душанбе, 2022. -С. 111-119

250. Ахророва, Г.У. Масъалаи тарбияи ахлоқ дар осори мутафаккирони барҷаста ва фарҳанги этнопедагогии халқи тоҷик /Г.У.Ахророва // Маҷаллаи илмӣ “Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон”. №5. –Душанбе, 2023. -С. 165-171

251. Ахророва, Г.У. (дар ҳаммуаллифӣ).Тарбияи меҳнатдӯстии ҷавонон дар педагогикаи этникии мардуми тоҷик /Г.У. Ахророва // Маҷаллаи илмӣ “Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон”. №6-1. -Душанбе, 2023. –С. 218-224

252. Ахророва, Г.У. (дар ҳаммуаллифӣ).Тарбияи ватандӯстии ҷавонон дар фарҳанги этнопедагогии халқи тоҷик /Г.У. Ахророва // Маҷаллаи илмӣ “Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон”. № 7. –Душанбе, 2023. –С. 202-209

253. Ахророва, Г.У. Нақши расму оин ва ҷашну анъанаҳои миллӣ дар тарбияи ахлоқии ҷавонон /Г.У.Ахророва // Маҷаллаи илмӣ “Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон”. №3. -Душанбе, 2024. -С. 197-205

254. Войновская, Т. Уважение к другому: может стоит потренироваться? /Т. Войновская //Народное образование. №2, 2009

255. Гулмадов, Ф. Тарбияи маънавӣ-ахлоқии насли наврас аз нигоҳи мутафаккирони форсу тоҷик /Ф.Гулмадов //Масъалаҳои маориф. № 6, 2014. - С. 25-32

256. Ғафурова, Д. Тарбияи ахлоқӣ дар “Футувватномаи Султонӣ”/ Д.Ғафурова // Маорифи Тоҷикистон. №2, 2008.-С.50-52

257. Давлатшоев, И. Нақши ҳамкориҳои мактабу оила ва ҷомеа дар камолоти маънавияю ахлоқии мактабиён /И.Давлатшоев // Масъалаҳои маориф. № 6, 2015. -С.3-9

258. Дайхудоев, В.У. Таъсири технологияҳои иттилоотӣ дар тарбияи насли наврас ва ҷавон /В.У.Дайхудоев // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-методӣ. -Хучанд: Дабир, 2021. -С.423-428

259. Даумова, Б.Б. Проблема формирования толерантности и

диалогичности в поликультурной образовательной среде /Б.Б.Даумова //Билим-Образование. №3, 2010. – С.120

260. Ежова, О.Н., Ушков, Ф.И. Ответственность как профессионально значимое качество сотрудника уголовно-исполнительной системы Российской Федерации //Психология и право. № 2, 2021

261. Ильина, Т.А. Проблемное обучение - понятие и содержание /Т.А. Ильина //Вестник высшей школы. №2, 1976. -С.45

262. Каримова, Н. Фарҳанги таҳаммулпазирӣ /Н.Каримова // Маорифи Тоҷикистон. №6, 2010. -С.8-11

263. Карсов, А.С. Права человека и толерантность /А.С.Карсов //Политические исследования. №6, 2010. –С.116-129

264. Қодиров, К. Нақши фарҳанг дар тақомули тарбия //Маорифи Тоҷикистон. №1, 2006.-С. 61-66

265. Лутфуллоев, М. Аҳамияти маърифатию тарбиявии ҷашни Наврӯз //Маорифи Тоҷикистон. №1, 2013. -С.33-35

266. Лутфуллоев, М. Чаҳор ҷавҳари насли имрӯзу фардои ватан //Масъалаҳои маориф. №3, 2015. -С.11-20

267. Лутфуллоев, М. Тарбияи сабру таҳаммул ва хусни тафохум /М.Лутфуллоев //Центральная Азия на пути к культуре мира: формирования толерантного сознания, воспитание культуры мира (материалы международной конференции). –Душанбе: Ирфон, 2011. –С.7-11.

268. Максимова, И.Е. Психологические условия организации процесса воспитания ответственности как личностного качества младших школьников из неблагополучных семей /И.Е.Максимова //Известия Самарского научного центра Российской академии наук, 2011. № 2-4. -С.812.

269. Маҳмадқулова, О. Бозтоби таҳаммулгарой дар зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ/О.Маҳмадқулова //Маорифи Тоҷикистон. №4, 2012. –С.25-28.

270. Мачидова, Б., Қурбонова, Г. Мушкилоти тарбия /Б.Мачидова, Г.Қурбонова//Маорифи Тоҷикистон. № 1, 2009. -С.43-53.

271. Муллоаҳмад, М. Андешаҳои башардӯсти Абдурахмони Ҷомӣ /М.Муллоаҳмад //Масъалаҳои маориф. № 4, 2014. – С.5-9.

272. Нафисӣ, Саид. Таърихи ҷашни Наврӯз /С.Нафисӣ // Маҷаллаи “Паёми навин”, №7, 1338х. -С.14.

273. Негматов, С.Э. Язык, культура, толерантность: русский язык в международном диалоге /С.Э.Негматов //Центральная Азия на пути к культуре мира:формирования толерантного сознания, воспитание культуры мира (материалы международной конференции).–Душанбе: Ирфон, 2011. – С.47-62.

274. Нуров, А., Чобулова, Н. Нақши педагогикаи халқӣ дар ташаккули арзишҳои ахлоқии наврасон дар оила /А.Нуров, Н.Чобулова //Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. - Душанбе, 2017. № 1-2 (68-69). -С.3-6.

275. Остапенко, А.А. Прощай, толерантность /А.А. Остапенко //Народное образование. № 4, 2011. -С.249.

276. Паҳлавонов, А. Баъзе ақидаҳои педагогии Абдурахмон Мушфиқӣ /А.Паҳлавонов //Маорифи Тоҷикистон. №1, 2007.-С.52-58.

277. Паҳлавонов, А. Нигоҳе ба андешаҳои педагогии Ҷалолуддини Балхӣ /А.Паҳлавонов //Маорифи Тоҷикистон. №4, 2007. -С.57-61.

278. Полинская, И.Н. Воспитательный потенциал этнохудожественного образования школьников в условиях поликультурного образовательного пространства /И.Н. Полинская //Образование и наука. №7, 2009.-С.104-115.

279. Рабиев, С.М., Қодирова, М.А. Манбаъҳои иттилоотӣ ва таъсири он дар тарбияи ахлоқӣ ва маънавии насли ҷавон /С.М.Рабиев, М.А.Қодирова //Консепсияи миллии тарбия – асоси тарбияи насли созандаи бунёдкор (маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-методӣ).-Хучанд: Дабир, 2021. - С.66-72

280. Раҳмонов, Ш. Ҷашни Сада /Ш.Раҳмонов //Масъалаҳои маориф. №1, 2015. -С.28-33.

281. Саидзода, Ҷ. Оила ва тарбияи фарзанд аз назари адибон /Ҷ.Саидзода //Масъалаҳои маориф. №6, 2015. -С.16-20.

282. Сатонина Н.Н. Проблема ответственности в теории и практике Н.Н.Сатониной // Вестник Самарского муниципального института управления, № 3, 2005. -С.207.

283. Сафин В.Ф. Психологическая сущность ответственности личности / В.Ф.Сафин // Теория и практика формирования коммунистического сознания: межвузовский сборник научных трудов. -Уфа: БГПИ, 1986. -С.124-129.

284. Сино, Абӯалӣ. Чанд пора аз рисолаи “Тадбири манзил” / Абӯалӣ ибни Сино // Маорифи Тоҷикистон. №1, 2007.-С.49-52.

285. Соснин, В.А. Проблема вербовки людей в террористические сети: социально-психологические факторы / В.А.Соснин // Наука. Культура. Общества. -М.: ИСПИРАН, №4, 2015. -С.96.

286. Фолклори тоҷик (Мақолаҳо). –Душанбе, 1973. -201 с.

287. Ҳафтаномаи “Тоҷикистон”. №3 (1462), 2022.

288. Ҷовид Т. Тарбия кори саҳл нест / Т.Ҷовид // Маорифи Тоҷикистон. № 2, 2007. -С.25-41.

289. Шамсиддинов, Ҷ. Моҳияти ахлоқии дониши илмӣ / Ҷ.Шамсиддинов // Маорифи Тоҷикистон. №1, 2010. -С.25-34.

290. Шарифов, Ҷ. Мероси ниёгон – манбаи бузурги таълими маънавият / Ҷ.Шарифов // Маорифи Тоҷикистон. №6, 2007.-С.49-53.

291. Шаропов, Ш.А., Луфов, М.Т. Муаммои салоҳияти касбии омӯзгори оянда ва ҷойгоҳи он дар педагогикаи муосир / Ш.А.Шаропов, М.Т.Луфов // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи “Паёми Пешвои миллат – оинаи рушди сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва маданияи Тоҷикистон”. –С.372-375.

292. Шаропов, Ш.А., Бобоева, С.Б. Потенциальные возможности образования в формировании креативности студентов / Ш.А.Шаропов, С.Б.Бобоева // Маҷаллаи илмӣи “Номаи Донишгоҳ”. -Хучанд, 2019. №2(59). - С.196-200.

293. Шатунова, Т.Г. К вопросу выявления критериев и уровней

сформированности ответственности у подростков /Т.Г.Шатунова //Наука и образование: тезисы конференции. -Белгород, 2005. -С.87-89.

294. Шокирзода, Ш. Абӯбакри Розӣ - муаллими ахлоқ /Ш.Шокирзода //Маорифи Тоҷикистон. №2, 2007.-С.61-69.

295. Ятимов, С. Омӯзиши илм ва дарки воқеият дар “Қобуснома”-и Унсурмаолии Кайковус /С.Ятимов //Масъалаҳои маориф. №1, 2015. – С.5-11.

Диссертатсия ва авторефератҳо:

296. Беловолова, С.П. Этнопедагогическая культура алтайцев /С.П.Беловолова//автореф. дисс. докт.пед.наук. -Москва, 2001. -34 с.

297. Бугаева, А.Л. Традиционная педагогическая культура народов Севера /А.Л.Бугаева //дисс. докт.пед. наук. - М., 1996. -35с.

298. Дементий, Л.И. Ответственность личности как свойство субъекта жизнедеятельности /Л.И.Дементий //дисс. д-ра психол. наук. -М., 2005. -357с.

299. Джалилова, Дж.Этнопедагогические основы социокультурной традиции ислама /Дж.Джалилова //дисс. канд. пед.наук.–Душанбе, 2006. -178с.

300. Кадымова, М.М. Педагогические основы воспитания женственности у школьниц на приоритетах этнокультурных ценностей в процессе изучения русского языка и предметов гуманитарного цикла /М.М. Кадымова //дисс. канд.пед.наук.–Душанбе, 2019. -172 с.

301. Каримова, И.Х. Теоретические основы гуманизации гуманитарного образования учащихся таджикской школы /И.Х.Каримова //Дис. докт.пед.наук. –Душанбе, 2010. -357 с.

302. Кармышева, Б.Н. Традиции воспитания в таджикском фольклоре /Б.Н.Кармышева //автореферат дисс. канд. пед. наук. -Душанбе, 2020.

303. Клименко, И.М. Формирование патриотизма в процессе обучения истории и внеучебной работы /И.М.Клименко //дисс. канд. пед. наук. - Екатеринбург, 1999.

304. Кузнецова, Е.В. Этнопедагогическая подготовка студентов педвуза к работе в полиэтническом регионе /Е.В.Кузнецова // автореф. дисс. канд. пед. наук. -Волгоград, 2001. -21 с.

305. Латыпов, Д.Н. Социально-педагогические основы формирования этнокультуры молодежи: на материалах Республики Таджикистан /Д.Н.Латыпов //автореферат дисс. докт. пед. наук. -Санкт-Петербург, 2001.

306. Магомедов, А.М.Этнопедагогическая культура Дагестана в содержании воспитания /А.М.Магомедов //автор. дисс. докт. пед. наук.-Махачкала, 2005. – 45с.

307. Маджидова, Б. Народные традиции и обычаи как средство формирования нравственных качеств детей в семье /Б.Маджидова // автор. дисс. на соис. уч. степ. докт. пед. наук. –Душанбе, 2004.

308. Мамадносирова, М.М. Хусусиятҳои педагогии истифодабарии элементҳои этнопедагогика дар тарбияи ахлоқии духтарон-наврасон дар оила /М.М.Мамадносирова //автор. барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои педагогӣ. –Душанбе, 2020.

309. Муҳаммадизода, Н.Д. Зоҳиршавии ифротгарии динӣ-сиёсӣ дар шароити инкишофи ҷомеаи тоҷик ва роҳҳои пешгирии он: таҳлили фалсафӣ-иҷтимоӣ /Н.Д.Муҳаммадизода //дисс. барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои фалсафа. -Душанбе, 2019.

310. Прядеин, В.П. Комплексное исследование ответственности как системного качества личности /В.П.Прядеин //дисс. на соис. уч. степ. д-ра псих. наук. -Екатеринбург, 1999.

311. Сабуров, У.С. Педагогические особенности использования элементов этнопедагогики в трудовом воспитании учащихся /У.С.Сабуров //дисс. на соискание уч.степ.канд.пед.наук. –Душанбе, 2014. -153 с.

312. Тишулина, С.Г.Организационные и дидактические условия формирования этнопедагогической культуры будущих учителей /С.Г.Тишулина //автор. на соис. уч. степ. канд.пед.наук. -Мурманск, 2006. -22 с.

НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ:

I. Мақолаҳое, ки дар нашрияҳои тақризии КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва КОА-и Федератсияи Русия тавсияшуда ба таърифи расидаанд:

[1-М] Аҳророва Г.У. Фарҳанги этнопедагогии халқи тоҷик ҳамчун воситаи тарбияи насли наврас /Г.У.Аҳророва // Маҷаллаи илмӣ “Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон” (баҳши илмҳои педагогӣ). №8. -Душанбе, 2019. - С. 243-247. (ISSN 2413-516X).

[2-М] Аҳророва Г.У. Масъалаҳои тарбияи инсондӯстии насли наврас дар педагогикаи этникӣ/Г.У.Аҳророва// Маҷаллаи илмӣ “Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон” (баҳши илмҳои педагогӣ). №1. -Душанбе, 2020. -С. 231-235; (ISSN 2074-1847).

[3-М] Аҳророва Г.У. Тарбияи фарҳанги муоширати байналмилалӣ донишҷӯёни донишгоҳ дар заминаи муносибати этнопедагогӣ/Г.У.Аҳророва// Маҷаллаи илмӣ “Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф” (силсилаи илмҳои педагогӣ ва психологӣ). №1 (29). -Душанбе, 2020. - С.118-122; (ISSN 2617-5320).

[4-М] Аҳророва Г.У. Тарбияи оилавӣ дар педагогикаи этникии мардуми тоҷик/Г.У.Аҳророва// Маҷаллаи илмӣ “Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон” (баҳши илмҳои педагогӣ). №10. -Душанбе, 2020. -С. 427-432. (ISSN 2074-1847).

[5-М] Аҳророва Г.У. Масъалаи тарбияи ахлоқӣ дар педагогикаи этникии мардуми тоҷик /Г.У.Аҳророва// Маҷаллаи илмӣ “Номаи Донишгоҳ” (силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ) №4 (69). -Хуҷанд, 2021. - С.148-154 (ISSN 2077-4990).

[6-М] Аҳророва Г.У. Арзишҳои асосии фарҳанги этнопедагогии мардуми тоҷик /Г.У.Аҳророва// Маҷаллаи илмӣ “Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон” (баҳши илмҳои педагогӣ). №2. -Душанбе, 2022. –С. 192-197. (ISSN 2074-1847).

[7-М] Аҳророва Г.У. Эҷодиёти шифоҳии мардум – асоси фарҳанги

этнопедагогӣ/Г.У.Аҳророва// Маҷаллаи илмӣ “Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон” (баҳши илмҳои педагогӣ) №4. -Душанбе, 2022. -С.298-307. (ISSN 2074-1847).

[8-М] Аҳророва Г.У. Фарҳанги этнопедагогии халқи тоҷик ва худшиносии миллӣ/Г.У.Аҳророва // Маҷаллаи илмӣ “Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон” (баҳши илмҳои педагогӣ) №6. -Душанбе, 2022. -С. 111-119. (ISSN 2074-1847).

[9-М] Аҳророва Г.У. Масъалаи тарбияи ахлоқ дар осори мутафаккирони барҷаста ва фарҳанги этнопедагогии халқи тоҷик/Г.У.Аҳророва// Маҷаллаи илмӣ “Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон” (баҳши илмҳои педагогӣ). №5. -Душанбе, 2023. -С. 165-171. (ISSN 2074-1847).

[10-М] Аҳророва Г.У., Ҷӯраева Н.З. Тарбияи меҳнатдӯстии ҷавонон дар педагогикаи этникии мардуми тоҷик/Г.У.Аҳророва, Н.З.Ҷӯраева// Маҷаллаи илмӣ “Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон” (баҳши илмҳои педагогӣ). №6-1. –Душанбе, 2023. -С. 218-224. (ISSN 2074-1847).

[11-М] Аҳророва Г.У., Насриддинова М.М.Тарбияи ватандӯстии ҷавонон дар фарҳанги этнопедагогии халқи тоҷик/Г.У.Аҳророва, М.М.Насриддинова// Маҷаллаи илмӣ “Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон” (баҳши илмҳои педагогӣ). № 7. -Душанбе, 2023. -С. 202-209. (ISSN 2074-1847).

[12-М] Аҳророва Г.У., Шаропов Ш.А. Дурнамои баланд бардоштани сатҳи тарбияи ахлоқии ҷавонон/Г.У.Аҳророва, Ш.А.Шаропов// Маҷаллаи илмӣ “Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон” (баҳши илмҳои педагогӣ) . № 12-1. -Душанбе, 2023. -С. 251-256. (ISSN 2074-1847).

[13-М] Аҳророва Г.У. Нақши расму оин ва ҷашну анъанаҳои миллӣ дар тарбияи ахлоқии ҷавонон /Г.У.Аҳророва// Маҷаллаи илмӣ “Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон” (баҳши илмҳои педагогӣ), №3. -Душанбе, 2024. – С.197-204. (ISSN 2074-1847).

[14-М] Аҳрорӣ Г.У. Тарбияи таҳаммулпазирии донишҷӯён дар муҳити гуногунфарҳангӣ/Г.У.Аҳророва// Маҷаллаи илмӣ “Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон” (нашри махсус). №4 (53). -Душанбе, 2024.-С.27-35. (ISSN

2222-9809).

[15-M] Ахророва Г.У. Арзишҳои этникӣ ҳамчун асоси салоҳияти этнопедагогии омӯзгор/Г.У.Ахророва// Маҷаллаи илмӣ “Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон” (баҳши илмҳои педагогӣ), №8. -Душанбе, 2024 .-С.194-201. (ISSN 2074-1847).

[16-M] Ахророва Г.У. Ташаккули таҳаммулпазирии ҷавонон ҳамчун сифати муҳимми ахлоқӣ/Г.У.Ахророва// Маҷаллаи илмӣ “Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон” (баҳши илмҳои педагогӣ), №12. -Душанбе, 2024. – С. 269-276. (ISSN 2074-1847).

[17-M] Ахрорӣ Г.У. Амсилаи ташаккули ҳислатҳои ахлоқии донишҷӯёни макотиби олии тавассути истифодаи воситаҳои этнопедагогика/Г.У.Ахрорӣ// Маҷаллаи илмӣ “Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон” (баҳши илмҳои педагогӣ), №4. -Душанбе, 2025. -С.268-276. (ISSN 2074-1847).

II. Мақолаҳо дар нашрияву маҷаллаҳои дигар:

[18-M] Ахророва Г.У. Этнопедагогическое воспитание подростков в условиях глобализации/Г.У.Ахророва// Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 30-летию Государственной независимости Республики Таджикистан. –Худжанд, 2019. -С.322-324.

[19-M] Ахророва Г.У. Аҳамияти истифодаи воситаҳои педагогикаи этникӣ ва халқӣ дар раванди тарбия/Г.У.Ахророва// Маводи конфронси илмӣ-назариявӣ ҳаёти профессорону омӯзгорони ДИС ДДТТ).-Хуҷанд, 2019. -С.37-39.

[20-M] Ахророва Г.У. Истифодаи усули интерактивии таълим дар дарси забони тоҷикӣ/Г.У.Ахророва// Маҷмӯаи мақолаҳо ва маърӯзаҳои конфронси илмӣю амалии ҷумҳуриявӣ, баҳшида ба 28-солагии Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва солҳои 2019-2021 “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунаҳои мардумӣ”). -Хуҷанд, 2019. - С.89-91.

[21-M] Ахророва Г.У. Ташаккули ҳисси инсондӯстӣ тавассути педагогикаи этникӣ/Г.У.Ахророва// Маҷаллаи илмӣ “Масъалаҳои педагогикаи муосир.” Нашрияи Институти илмӣ-тадқиқотии илмҳои

педагогии назди МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров”. №1, -Хучанд, 2021. - С.31-36.

[22-М] Аҳророва Г.У. Муносибати этнопедагогӣ дар раванди таълим ва тарбияи насли наврас/Г.У.Аҳророва//Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ (Серияи 2. Педагогика ва психология, методикаи таълими фанҳои гуманитарӣ ва табиӣ). №5-6 (9-10). -Душанбе, 2021.-С. 156-161. ISSN 2708-5759.

[23-М] Аҳророва Г.У. Тарбияи ахлоқи ҳамида дар меҳвари асосии Консепсияи миллии тарбия /Г.У.Аҳророва // Консепсияи миллии тарбия – асоси тарбияи насли созандаю бунёдкор (маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-методӣ). - Хучанд: Дабир, 2021. -С.37-43.

[24-М] Аҳророва Г.У. Шаропов Ш.А. Ценности семейного воспитания в этнопедагогической культуре таджикского народа/Г.У.Аҳророва, Ш.А.Шаропов//I International Scientific and Practical Conference GLOBAL APPROACH TO SCIENTIFIC RESEARCH held on August 16-18. 2021 in Salvador. Brazil. SCIENTIFIC COLLECTION. «INTERCONF» №70. -С.47-53.

[25-М] Аҳророва Г.У. Сущность педагогической и этнопедагогической культуры таджикского народа/Г.У.Аҳророва//IX International Scientific and Practical Conference SCIENTIFIC HORIZON IN THE CONTEXT OF SOCIAL CRISES held on August 6-8. 2021 in Tokyo. Japan. SCIENTIFIC COLLECTION.»INTERCONF» №69. - С. 89-95.

[26-М] Аҳророва Г.У. Истифодаи воситаҳои этнопедагогӣ дар раванди таълим/Г.У.Аҳророва// Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-методӣ дар мавзӯи “Аккредитатсияи байналмилалӣ - омили баланд бардоштани сифати таълим”. - Хучанд: Дабир, 2021. -С. 326-333.

[27-М] Аҳророва Г.У. Ошёни сулҳу Ваҳдат /Г.У.Аҳророва // Ваҳдат, Давлат, Президент. Ҷилди XXXIV. Хучанд: Ноширон, 2022. -С. 393-396.

[28-М] Аҳророва Г.У. Оила ниғаҳдорандаи анъана ва урфу одатҳои халқи тоҷик /Г.У.Аҳророва // Нақши институти оила дар рушди босуботи давлатдорӣ миллий (маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон). -

Душанбе, 2022. -С.28-40.

[29-М] Ахророва Г.У. Этнопедагогикаи халқи тоҷик оиди муаммои ташаккули ҳисси меҳанпарастии насли наврас/Г.У.Ахророва// Маҷаллаи илмӣ “Масъалаҳои педагогикаи муосир.” Нашрияти Институти илмӣ-тадқиқотии илмҳои педагогии назди МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров”. №1, -Хучанд, 2022. - С.34-42.

[30-М] Ахророва Г.У. Инъикоси масъалаҳои тарбияи ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ дар фарҳанги этнопедагогии халқи тоҷик /Г.У.Ахророва// Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ бахшида ба 30-солагии таъсисёбии Қувваҳои мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Пажӯҳишгоҳи равандҳои сиёсӣ, дипломатия ва масоили ҷомеашиносӣ.— Душанбе, 20.02.2023 – С. 134-143.

[31-М] Ахророва Г.У. Фарҳанги этнопедагогии омӯзгор чун омили баландбардории сифати таҳсилот ва тарбияи худшиносии миллии насли наврас/Г.У.Ахророва// Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию методӣ дар мавзӯи “Хусусиятҳои ҳоси таъмини сифати таҳсилоти олии касбӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ”. –Хучанд, 2023. -С.157-162.

[32-М] Ахророва Г.У. Взаимосвязь таджикского и узбекского народного творчества и её отражение в воспитании подрастающего поколения/Г.У.Ахророва//Сборник статей, докладов и материалов международной научной конференции «Соседство от окрестностей Самарканда к другим евразийским центрам: Центральная Азия через историческую призму». Самаркандский государственный университет им. Ш.Рашидова, 2 июня 2023г. -С. 96-101.

[33-М] Ахророва Г.У., Шаропов Ш.А. Таджикское устное народное творчество и нравственное воспитание молодежи/Г.У.Ахророва, Ш.А.Шаропов//Сборник научных статей по итогам работы Международного научного форума “Наука и инновации – современные концепции”. -Москва, 21 сентября 2023 г. -С.41-46.

[34-М] Аҳророва Г.У. Баланд бардоштани ҳисси ватандӯстии насли наврас – воситаи муассири пешгирии шомилшавии онҳо ба созмонҳои террористӣ /Г.У.Аҳророва // Терроризм ва экстремизм – хатар ба амнияти инсоният!// Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ.-Хучанд: Дабир,2023.- С.94-101.

[35-М] Аҳророва Г.У. Расму оинҳои миллӣ ва роҳҳои равонии пешгирии парокандашавии оилаҳои ҷавон/Г.У.Аҳророва//Ташаккули илми равоншиносӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣю амалӣ бахшида ба таҷлили Рӯзи умумиҷаҳонии равоншиносон. - Душанбе, 2023. -С. 105-118.

[36-М] Аҳророва Г.У. Ташаккули тарбияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллии ҷавонон дар замони муосир/Г.У.Аҳророва// Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи “Тарбияи идеявӣ-сиёсии насли наврас омили муҳими мустаҳкам намудани арзишҳои миллӣ дар ҷомеаи демократӣ”. - Кӯлоб, 2023. -С.10-15.

[37-М] Аҳророва Г.У. Тарғиби ахлоқи ҳамида дар осори мутафаккирони барҷаста ва педагогикаи мардумӣ/Г.У.Аҳророва // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалии ДИС ДДТТ дар мавзӯи “Ғояҳои ватандӯстиву гуманизм - омили пешгирии ифротгарӣ дар осори ниёгон”. -Хучанд, 2023. - С.87-92.

[38-М] Аҳрорӣ Г.У. Масъалаҳои тарбияи ахлоқии донишҷӯёни донишгоҳ тавассути фарҳанги этнопедагогӣ/Г.У.Аҳрорӣ// Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Муаммоҳо ва дурнамои рушди илмҳои педагогӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ”. Ҷ.1.-Хучанд, 2024. -С.306-310.

[39-М] Аҳрорӣ Г.У. Нақши оила ва арзишҳои он дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон /Г.У.Аҳрорӣ // маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ ДКМТ ва ДИС ДДТТ дар мавзӯи “Соли маърифати ҳуқуқӣ – иқдоми муҳим ва тақозои замон”, 2024. -С.7-14.

[40-М] Аҳрорӣ Г.У. Баланд бардоштани сатҳи тарбияи ахлоқии

чавонон ҳамчун воситаи муқовимат бар зидди ғояҳои террористӣ ва экстремистӣ/Г.У.Аҳрорӣ// Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣи Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон, 2024. -С.145-155.

[41-М] Аҳрорӣ Г.У., Шаропов Ш.А. Ҳамкориҳои ҳайати омӯзгорон бо падару модарон дар ташаккули тарбияи ахлоқии насли наврас/Г.У.Аҳрорӣ, Ш.А.Шаропов// Маводи конференсияи байналмилалӣи илмӣ-амалии ҳайати профессорону омӯзгорон дар партави суҳанронии Пешвои муаззами миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бахшида ба “Рӯзи дониш” таҳти унвони “Нақш ва масъулияти омӯзгор дар замони Истиқлол” (Қисми 1) 12.12.2024. -С.9-13.

[42-М] Аҳрорӣ Г.У. Хоҷазода Х.У. Масъулият – натиҷаи ниҳони раванди ташаккули шахсият/Г.У.Аҳрорӣ, Х.У.Хоҷазода// Маводи конференсияи байналмилалӣи илмӣ-амалии ҳайати профессорону омӯзгорон дар партави суҳанронии Пешвои муаззами миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бахшида ба “Рӯзи дониш” таҳти унвони “Нақш ва масъулияти омӯзгор дар замони Истиқлол” (Қисми 2) 12.12.2024. -С. 287-293.

[43-М] Аҳрорӣ Г.У. Оила - ниҳоди бунёдии тарбияи ахлоқӣ/Г.У.Аҳрорӣ // маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои иҷтимоӣ-психологӣи оилаи муосир ва роҳҳои таъмини устувории он”, зери назари д.и.п., профессор Мачидова Б.А.-Душанбе, 2025. -С. 259-264.

III. Монография ва дастурҳои таълимӣ-методӣ

[44-М] Аҳророва Г.У. Дастурамал оид ба гузаронидани соати тарбиявӣ (тавсияи методӣ барои кураторони ДИС ДДТТ)/Г.У.Аҳророва //-Хучанд: матбааи ҶДММ “МТХ-Даврон”, 2014. -72 саҳ.

[45-М] Аҳрорӣ Г.У. Афкори педагогии халқи тоҷик (дастури таълимӣ-методӣ) /Г.У.Аҳрорӣ//Хучанд: Ношир, 2024. -120 с. ISSN 978-99985-60-81-9.

[46-М] Аҳрорӣ Г.У. Нақши фарҳанги этнопедагогӣ дар ташаккули ахлоқии чавонон (монография) /Г.У.Аҳрорӣ. -Хучанд: Ношир, 2024. -368 с. ISSN 978-99985-60-13-0.

[47-М] Аҳрорӣ Г.У. Мақоми этнопедагогикаи халқи тоҷик дар тарбияи ахлоқии насли наврас (монография)/Г.У.Аҳрорӣ//Хучанд: Ношир, 2025. -308

с. (ISSN 978-99985-60-79-6).

[48-М] Аҳрорӣ Г.У., Насриддинова М.М. Педагогика ва психологияи мактаби оӣ (дастури таълимӣ-методӣ)/Г.У.Аҳрорӣ, М.М.Насриддинова// - Хучанд: Ношир, 2025. -120 с. (ISSN 978-99985-60-80-2).